श्रीगोपीनाथप्रभुचरण

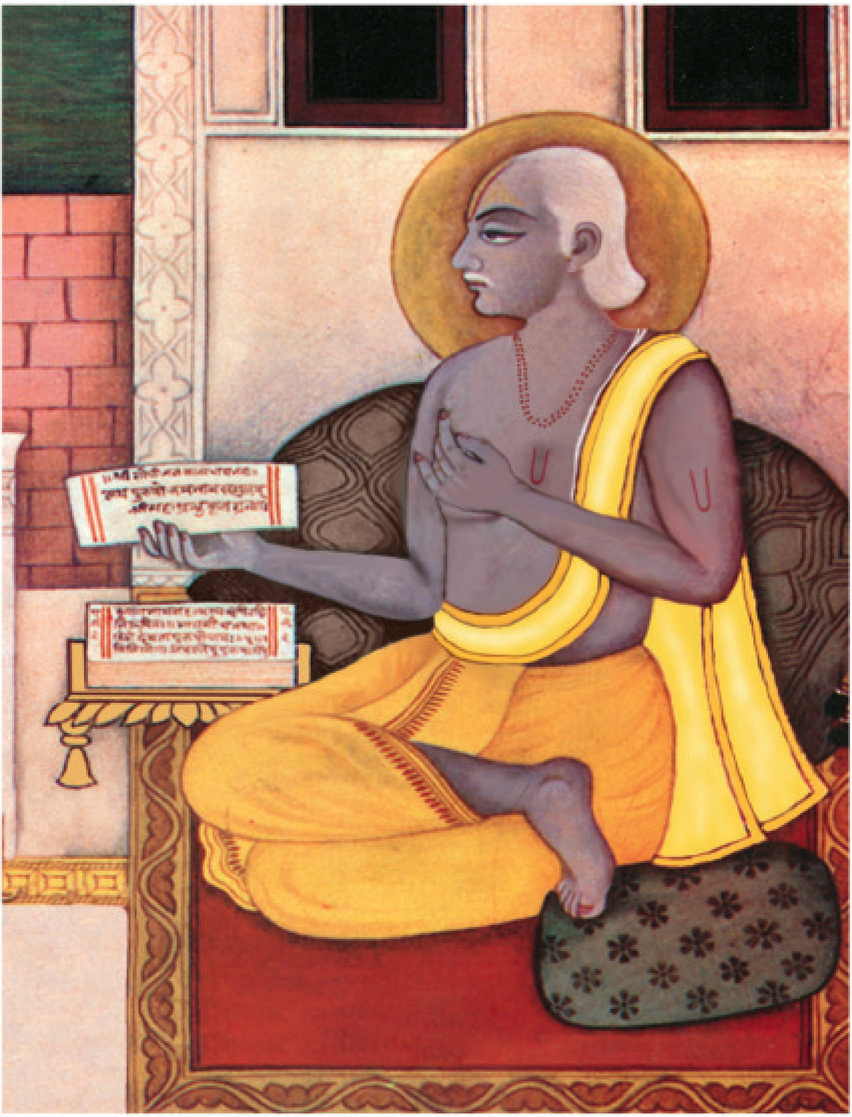

प्रकाशक : श्रीवल्लभाचार्य ट्रस्ट, मांडवी-कच्छ

श्रीगोपीनाथप्रभुचरण

प्रकाशक

श्रीवल्लभाचार्य ट्रस्ट (मांडवी-कच्छ)

प्रकाशकः श्रीवल्लभाचार्य ट्रस्ट
कंसारा बजार, मांडवी, जि. कच्छ,
गुजरात, ३७०४६५
पुष्टि साहित्य (केवल वोट्सेप मेसेज): 9313436200

श्रीवल्लभाचार्य विद्यापीठ,
श्रीवल्लभाचार्य नगर, फुलाभाई पार्क,
हालोल, जि.पंचमहाल
गुजरात, ३८९३५०

प्रथम संस्करणः
प्रति ५०००. वि.सं.२०६०

द्वितीय परिवर्धित संस्करणः
प्रति १०००, वि.सं.२०८०

मुद्रक :
पूर्वी प्रेस लिमिटेड्, राजकोट

શ્રીવલ્લભાચાર્ય ટ્રસ્ટ

શ્રીવલ્લભાચાર્ય વિદ્યાપીઠ, ફુલાભાઈ પાર્ક, હાલોલ, જિ.પંચમહાલ પિન.૩૮૯૩૫૦.
ફક્ત વોટસેપ્ મેસેજ : ૯૩૧૩૪ ૩૬૨૦૦

ગ્રન્થ		પ્રકાશનસહાય
પુષ્ટિમાર્ગની પ્રાથમિક સમજ માટે		
પ્રવેશિકા, લેખકઃ ગોસ્વામી શ્રીશરદ્કુમાજી	(ગુજરાતી)	૧૦
પ્રવેશિકા, લેખકઃ ગોસ્વામી શ્રીશરદ્કુમાજી	(હિન્દી)	૧૦
Praveshika, લેખકઃ ગોસ્વામી શ્રીશરદ્કુમાજી	(અંગ્રેજી)	૧૦
પુષ્ટિપથપ્રવેશ, લેખકઃ ગોસ્વામી શ્રીશરદ્કુમાજી	(ગુજરાતી)	૭૫
પુષ્ટિપ્રવેશ ૧-૨, લેખકઃ ગોસ્વામી શ્રીશરદ્કુમાજી	(હિન્દી)	૨૦
પુષ્ટિપથ, લેખકઃ ગોસ્વામી શ્રીશરદ્કુમાજી	(હિન્દી)	૧૦
પ્રમેયરત્નસંગ્રહ, લેખકઃ ગોસ્વામી શ્રીશરદ્કુમાજી	(ગુજ.)	૨૦
Manual of the devotionalpath of Pushti. લેખક : ઉપરમુજબ	(અપ્રાપ્ય)	૬૫
શ્રીભાગવતસુબોધિનીનું શ્રીનાનુલાલ ગાંધીએ કરેલ ભાષાન્તરઃ		
પ્રથમસ્કન્ધ		૨૦૦
દ્વિતીયસ્કન્ધ		૧૫૦
તૃતીયસ્કન્ધ (બે ભાગમાં)		૪૦૦
જન્મપ્રકરણ (દશમસ્કન્ધ અધ્યાય ૧-૪)		૧૫૦
તામસ પ્રમાણ પ્રકરણ (દશમસ્કન્ધ અધ્યાય ૫-૧૧ તથા પ્રક્ષિપ્તાધ્યાય૧૨-૧૪)		૨૦૦
તામસ પ્રમેય પ્રકરણ (દશમસ્કન્ધ અધ્યાય ૧૨-૧૮)		૨૦૦
તામસ સાધન-ફળ પ્રકરણ (દશમસ્કન્ધ અધ્યાય ૧૯-૩૨)		૨૦૦
રાજસ પ્રમાણ-પ્રમેય પ્રકરણ (દશમસ્કન્ધ અધ્યાય ૩૩-૪૬)		૧૭૫
રાજસ સાધન-ફલ પ્રકરણ (દશમસ્કન્ધ અધ્યાય ૪૭-૬૦)		૧૭૫
સાત્વિક પ્રકરણ (દશમસ્કન્ધ અધ્યાય ૬૧-૮૧)		૧૫૦
ગુણ પ્રકરણ (દશમસ્કન્ધ અધ્યાય ૮૨-૮૭)		૧૫૦
તત્ત્વદર્શનવિષયકરાષ્ટ્રીયસેમિનારમાંપ્રસ્તુતથયેલવિભિન્નશોધપત્રોતથાચર્ચાનોસંગ્રહ		
શબ્દખંડીયા વિદ્વત્પરિચર્ચા	(સંસ્કૃત-અંગ્રેજી-હિન્દી)	૨૦૦
અન્યખ્યાતિવાદીયા વિદ્વત્સંગોષ્ઠી	(સંસ્કૃત -અંગ્રેજી-હિન્દી)	૧૫૦
કાર્યકારણભાવમીમાંસા વિદ્વત્સંગોષ્ઠી	(સંસ્કૃત -અંગ્રેજી-હિન્દી)	૨૦૦
પ્રત્યક્ષપ્રમાણ વિદ્વત્સંગોષ્ઠી	(સંસ્કૃત -અંગ્રેજી-હિન્દી)	૧૫૦
અન્ધકારવાદ વિદ્વત્સંગોષ્ઠી	(સંસ્કૃત -અંગ્રેજી-હિન્દી)	૨૦૦
વલ્લભવેદાન્ત લેખકઃ ગો.શ્રીશ્યામ મનોહરજી	(સંસ્કૃત -અંગ્રેજી-હિન્દી)	નિઃશુલ્ક
સામ્પ્રદાયિકવિચારગોષ્ઠીમાંપ્રસ્તુતથયેલાશોધપત્રોતથાતેનાઊપરથયેલચર્ચાનુંસંકલન		
અધિકારપરિચર્ચા		૧૦૦
શરણાગતિ વિચારગોષ્ઠી		૫૦
સેવા-સમર્પણ વિચારગોષ્ઠ		૫૦
પુષ્ટિભક્તિ અને પ્રપત્તિ સાધનામાં જઘન્યાધિકાર વિચારગોષ્ઠી		૮૦

પ્રતિબન્ધ (પુષ્ટિભક્તિ અને પ્રપત્તિ સાધનામાં પ્રતિબન્ધ)	૧૦૦
પુષ્ટિભક્તિ અને પ્રપત્તિ સાધનામાં ફળ	૧૦૦

નિત્યસ્તોત્રપાઠ

પુષ્ટિપાઠાવલી (હિન્દી)	૫૦
પુષ્ટિપાઠાવલી (ગુજરાતી)	૫૦
પુષ્ટિપાઠાવલી (ગુજરાતી) કાચું બાઈંડિંગ ૪''.૩'' નાની સાઈઝ	૨૦
પુરુષોત્તમસહસ્રનામ-ત્રિવિધલીલાનામાવલી (અનુવાદ સહિત)	૧૪૦

અધ્યયનોપયોગી ગ્રન્થો

શ્રીભાગવતમહાપુરાણ(ચારભાગ. મહાપ્રભુ શ્રીવલ્લભાચાર્ય સમ્મત અર્થવાળું)	૮૦૦
ષોડશગ્રન્થ(સરળ ગુજરાતી ભાવાર્થ-વિવેચન સાથે. પેજ સં. ૨૩૦)	નિઃશુલ્ક
ભગવદ્ગીતા અનુવાદક : શ્રીનાનુલાલ ગાંધી. શ્લોકાર્થ, વિવેચન,પાદાનુક્રમણિકા, ગીતાતાત્પર્ય તથા ન્યાસાદેશવિવરણ ગુજરાતી અનુવાદ સાથે.	૧૦૦
પુષ્ટિઅસ્મિતા સંવર્ધક શિબિર, રાષ્ટ્રીય સંમેલન-ભરૂચ (પ્રશ્નોત્તરી)	૨૫
ભગવદ્ગીતાનો પુરુષોત્તમયોગ, પંદરમો અધ્યાય, લેખક :ગો.શ્રીશ્યા.મ.	નિઃશુલ્ક
દ્રવ્યશુદ્ધિ. અપરસ-સુતક બાબતનો નિર્ણય ગ્રન્થ. લે.: ગો.શ્રીપુરુષોત્તમજી	નિઃશુલ્ક
ભાગવત શાસ્ત્ર-સ્કન્ધ-પ્રકરણ-અધ્યાયનો અર્થ. લેખકઃ શ્રીનાનુલાલ ગાંધી	૧૦
શ્રીભાગવતાર્થપ્રકરણ(શ્રીવલ્લભાચાર્ય રચિત તત્ત્વાર્થદીપનિબન્ધાન્તર્ગતનું પ્રકરણ. શ્રીમદ્ભાગવત ના શાસ્ત્ર-સ્કન્ધ-પ્રકરણ અને અધ્યાય ના અર્થોનું વિસ્તૃત વિવેચન.) અનુવાદક : ગો.વા.શ્રીનાનુલાલ ગાંધી.	૧૫૦
પુરુષોત્તમ પ્રતિષ્ઠાપ્રકાર (શ્રીગુસાંઈજી રચિત સેવ્યસ્વરૂપને પુષ્ટ કરવાની વિધિનું વિસ્તૃત ગુજરાતી વિવેચન) લે : ગો.શ્રીશ્યામમનોહરજી	નિઃશુલ્ક
શ્રીકૃષ્ણચરિત્ર (દશમસ્કન્ધનો સરળ ગુજરાતી ભાવાનુવાદ) અનુવાદક : ગો.વા.શ્રીનાનુલાલ ગાંધી	૨૦૦
સેવાઃ ઋતુ-ઉત્સવ-મનોરથ. વ્યાખ્યાતાઃ ગો. શ્રીશ્યામ મનોહરજી	નિઃશુલ્ક
તત્ત્વાથદીપનિબન્ધાન્તર્ગત સાધનપ્રકરણ. મૈંળ સહિત ગુજરાતી અનુવાદ	૨૫
પુરુષાર્થવ્યવસ્થા પ્રવક્તા : ગો.શ્રીશ્યામ મનોહરજી	નિઃશુલ્ક
વૃત્રાસુર ચતુઃશ્લોકી, સંસ્કૃત ટીકા તથા તેના ગુજરાતી અનુવાદ સાથે.	૫૦
पुष्टिविधानम्-३(व्रजभाषा) श्रीवल्लभाचार्य-श्रीगोपीनाथजी-श्रीगुसांईजी रचित षद्ग्रन्थाृका शब्दार्थ-श्लोकार्थ-विवेचन-पादानुक्रमणिका.	૧૫૦
तत्त्वार्थदीपनिबन्धान्तर्गत शास्त्रार्थप्रकरणम् सर्वनिर्णयप्रकरणम् (व्रजभाषाटीका)	१००
वेदान्तचिन्तामणी (हिन्दी अनुवाद सहित) तथा **सत्सिद्धान्तमार्तंड** (गुजराती प्रश्नोत्तर संक्षेप) श्रीगट्टुलालजी विरविचत.	५०
श्रीपुरुषोत्तमग्रन्थावली-५(संस्कृत)(દશદિગન્તવિજયી ગો.શ્રીપુરુષોત્તમજી રચિત દ્રવ્યશુદ્ધિદીપિકા, ભક્તિમાર્ગીય અપરાધનિરૂપણવિવૃતિ તેમજ ઉત્સવપ્રતાન મૈંળ ગ્રન્થો તેમજ તેનો વ્રજભાષા-હિન્દી-ગુજરાતી અનુવાદ)	૧૦૦
श्रीपुरुषोत्तमग्रन्थावली-६(संस्कृत)(દશદિગન્તવિજયી ગો.શ્રીપુરુષોત્તમજી રચિત ઉપનિષદો, ભગવદ્ગીતા તથા ન્યાસાદેશતાત્પર્ય ની સંસ્કૃત ટીકા)	૨૦૦

ब्रह्मवाद (हिन्दी) लेखक : गो.श्रीश्याम मनोहरजी निःशुल्क

तृतीयस्कन्ध सुबोधिनी (संस्कृत) दो खंडाृमृ. १०००

श्रीमद्ब्रह्मसूत्राणुभाष्यम् : सप्रदीप–विवरणम्. (संस्कृत) तीन खंडाृमृ. १०००

महाप्रभु श्रीवल्लभाचार्य विरचित ब्रह्मसूत्राणुभाष्यं तथा उस पर भगवदीय श्रीइच्छाराम तथा गो.श्रीगिरिधिरजी विरचित 'प्रदीप' तथा 'विवरण' टीका.

ઈતિહાસ

આધુનિક ન્યાયપ્રણાલી અને પુષ્ટિમાર્ગીય સાધનાપ્રણાલી નો આપસી ટકરાવ નિ:શુલ્ક

લે. : ગો. શ્રીશ્યામ મનોહરજી (ગુજરાતી/હિન્દી)

શ્રીગોપીનાથપ્રભુચરણ(ગુજરાતી/હિન્દી) ૨૫

શ્રીગોપીનાથજીના વિષયમાં ઉપલબ્ધ (ચિત્રજી, હસ્તાક્ષર, પદ, ઈતિહાસ, રચના વગેરે) તમામ માહિતિનો સંગ્રહ.

સન્દર્ભ ગ્રન્થો

પુષ્ટિવિધાનમ્ પાદાનુક્રમણિકા. ૧૦

શ્રીવલ્લભાચાર્ય-શ્રીગપીનાથજી-શ્રીગુસાંઈજી રચિત ૨૬ ગ્રન્થોંની પાદાનુક્રમણિકા

Summary of Shuddhadvaita Vangmaya 15

Author: Sri Sharad Goswami શ્રીમહાપ્રભુજી, શ્રીગોપીનાથજી તથા શ્રીગુસાંઈજીના ગ્રન્થોનો અંગ્રેજીમાં ટુંક પરિચય.

ગોશાળા :

મહિલાબાગ પાસે, માંડવી-કચ્છ તથા શ્રીવલ્લભાચાર્ય વિદ્યાપીઠમાં, હાલોલ.

જીર્ણોદ્ધાર :

શ્રીબાલકૃષ્ણજીના બેઠકજી. ગામ : વિંજાણ, તા.અબડાસા-કચ્છ

શ્રીવલ્લભાચાર્ય વિદ્યાપીઠ :

શ્રીવલ્લભાચાર્ય નગર, રેફરલ હોસ્પિટલ પાછળ, હાલોલ, જિ. પંચમહાલ. અધ્યયનોપયોગી ગ્રન્થાલય, અધ્યયનકક્ષ, નિવાસ, ભોજન, અધ્યાપક વગેરે અત્યાવશ્યક સુવિધાઓથી સુસજ્જ.

પુષ્ટિસ્વાધ્યાય :

અઠવાડીયાના લગભગ બધા દિવસ આબાલ-વૃદ્ધ બધા પુષ્ટિમાર્ગીઓ માટે સમ્પ્રદાયના મૂળ ગ્રન્થોનું અધ્યાપન વિદ્વાન્ આચાર્યવંશજો દ્વારા ટેલિફોનિક કોન્ફરન્સ્ માધ્યમથી કરવામાં આવે છે : વધુ માહિતિ માટે ફોન સમ્પર્ક : ૯૪૨૬૬૨૩૫૬૫

Pushti-Vidya
'पुष्टिविद्या' मोबाईल् एप्लिकेशन्

व्होट्स्एप द्वारा विद्यापीठ तथा पुष्टिमार्ग सम्बन्धी महत्वपूर्ण जानकारीयां प्राप्त करनेकेलिए सम्पर्क करें : 9426623565

http://www.vallabhacharyavidyapeeth.org/
http://www.pushtimarg.net/

Like our page on Facebook :
Sri Vallabhacharya Vidyapeeth

व्होट्स्एप द्वारा विद्यापीठ तथा पुष्टिमार्ग सम्बन्धी महत्वपूर्ण जानकारीयां प्राप्त करनेकेलिए सम्पर्क करें : 9426623565

http://www.vallabhacharyavidyapeeth.org/
http://www.pushtimarg.net/

Like our page on Facebook :
Sri Vallabhacharya Vidyapeeth

Subscribe us on You Tube:
'Pushtiswadhyay'

गोस्वामी श्रीश्याम मनोहरजीद्वारा सम्पादित-पुनर्मुद्रित

शुद्धाद्वैत पुष्टिभक्ति सम्प्रदायके मूल संस्कृत ग्रन्थ

१. सव्याख्यषोडशग्रन्थ संयुक्तप्रकाशन, दुर्लभ
  खंड १. श्रीयमुनाष्टकम् से सिद्धान्तरहस्यम्
  खंड २. नवरत्नम् से भक्तिवर्धिनी
  खंड ३. जलभेदः से सेवाफलम्
२. प्रकाश-रश्मि सहित ब्रह्मसूत्राणुभाष्यम्
  खंड १. प्रथमाध्याय नाथद्वारा टेम्पलबोर्ड, अतिदुर्लभ
  खंड २. प्रथमाध्याय नाथद्वारा टेम्पलबोर्ड, अतिदुर्लभ
  खंड ३. द्वितीयाध्याय
  खंड ४. तृतीयाध्याय
  खंड ५. चतुर्थाध्याय
३. श्रीमद्भागवतसुबोधिनी
  खंड १. प्रथम-द्वितीयस्कन्ध
  खंड ४. जन्मप्रकरण
  खंड ५. तामसप्रमाणप्रकरण
  खंड ६. तामसप्रमेय-साधनप्रकरण
  खंड ७. तामसफलप्रकरण
  खंड ८. राजसप्रमाण-प्रमेयप्रकरण
  खंड ९.राजससाधन-फलप्रकरण
  खंड १०.सात्त्विकप्रमेयसाधनफलप्रकरण
  खंड ११. गुणप्रकरण तथा यावत्प्राप्य एकादशस्कन्ध
४. तत्त्वार्थदीपनिबन्ध
  खंड १. शास्त्रार्थ-सर्वनिर्णयप्रकरण
  खंड २. भागवतार्थप्रकरण स्कन्ध १-५
  खंड ३. भागवतार्थप्रकरण स्कन्ध ६-१ष
५. सव्याख्यषड्ग्रन्थाः संयुक्तप्रकाशन, दुलर्भ
६. वेदान्ताधिकरणमाला-भावप्रकाशिका
७. विविधविवरणोपेत पत्रावलम्बनम्
८. प्रस्थानरत्नाकर
९. विद्वन्मण्डनम्
१०. श्रीबालकृष्णग्रन्थावली
११. श्रीवल्लभमहाप्रभुस्तोत्राणि
१२. श्रीपुरुषोत्तमप्रतिष्ठाप्रकारः
१३. वल्लभाख्यान (सप्तटीकोपेत)
१४. पुष्टिविधानम् गुजराती, व्रज तथा संस्कृत संस्करण
१५. वादावली
  ब्रह्मवाद, वादकथा, विग्रहवाद, प्रपंचवाद,
  प्रपंचसंसारभेदवाद,
  ब्रह्मजीवतदैक्यस्वरूपनिरूपणम्,
  विरुद्धधर्माश्रयत्वविवेचनम्, आत्मवादः,
  प्रश्नोत्तरसाहस्रीपर्यालोचनम्,
  प्रश्नोत्तरसाहस्रीचर्चित-प्रकृत्यधिकरण-समालोचनम्,
  केवलाद्वैतवादाभिमताविद्यास्वरूपविमर्शः,
  अक्षरपुरुषोत्तम-द्वैतनिरासवादः
१६. अवतारवादावली
  खंड २. भेदाभेदवाद,सृष्टिभेदवाद,
    आविर्भावतिरोभाववाद,ख्यातिवाद,
    प्रतिबिम्बवाद, अन्धकारवाद.
  खंड ३. ब्राह्मणत्वादिदेवतावादः,
    जीवव्यापकत्वखण्डनवाद,
    जीवप्रतिबिम्बत्वखण्डनवादः,
    भागवतस्वरूपविषयकशंकानिरासवादः,
    उपदेशादिविषयकशंकानिरासवादः,भगवत्प्रतिकृति-पूजनवादः,
    ऊर्ध्वपुण्ड्रधारणवादः,
    तुलसीमालाधारणवादः,
    शंखचक्रधारणवादः, भक्तिरसत्ववादः,
    भक्त्युत्कर्षवादः,
    नामफलादिप्रकारवादः,
    जयश्रीकृष्णोच्चारणवादः, स्ववृत्तिवादः,
    वस्त्रादिसेवावादः, मूर्तिपूजनवादः,
    भागवतपाठादेः शंकानिरासवादः.
१७. सत्सिद्धान्तमार्तण्डः. भारतमार्तण्ड-पञ्चनदी श्रीगोवर्धन(गट्टुलाल)शर्मा विरचित.
१८. वेदान्तचिन्तामणी. भारतमार्तण्ड-पञ्चनदी श्रीगोवर्धन(गट्टुलाल)शर्मा विरचित.

४क्र.१, ष तथा ४/१, ४/ष को छोड कर सभी ग्रन्थ श्रीवल्लविद्यापीठ-श्रीविट्ठलेश्वर-प्रभुचरण आ.हो.ट्रस्ट (कोल्हापुर) द्वारा प्रकाशित.

॥ प्रकाशकीय ॥

यदनुग्रहतो जन्तुः सर्वदुःखातिगो भवेत्
तमहं सर्वदा वन्दे श्रीमद्–वल्लभ–नन्दनम्

‘पुष्टिविधानम्’ व्याकरणम्के सम्पादनके समय क्रमप्राप्त श्रीगोपीनाथ–प्रभुचरण(श्रीगोपी.प्रभु.) विरचित ‘साधनदीपिका’के सम्पादनके अवसरपर और तत्पश्चात् पुनः ‘पुष्टिविधानम्’के व्रजभाषा संस्करणमॄ ‘साधनदीपिका’ का व्रजभाषा–गुजराती भावानुवाद करते समय श्रीजगदीशभाई कटारीया (मे. ट्रस्टी, श्रीवल्लभाचार्य ट्रस्ट, मांडवी–कच्छ) ने आकर मुझसे कहा कि श्रीगोपी.प्रभु.के विषयमॄ सम्प्रदायके लोगाॄमॄ जितनी होनी चाहिये उतनी जानकारी देखी नहीं जाती है. इतना ही नहीं, विशेषकर भाषासाहित्य मात्रसे परिचय रखनेवाले पुष्टिमार्गी और सामान्यतया अन्य भी पुष्टिमार्गी श्रीगोपी.प्रभु.का निर्गुण–पुष्टिभक्तिसम्प्रदायमॄ असाधारण महत्व होने पर भी उनके प्रति अत्यन्त उपेक्षाभाव रखते देखे जाते हैं. सम्प्रदायकेलिये यह दुर्भाग्यका विषय है. अतएव इस सम्बन्धमॄ कुछ करना चाहिये.

उपर्युक्त सन्दर्भमॄ साम्प्रदायिक इतिहासको देखा जाय तो श्रीगोवर्धन–नाथजीकी सेवा–व्यवस्थामॄ अपने एकाधिकारको चिरस्थायी बनानेके उद्देश्यसे, श्रीगोपी.प्रभु.की अनुपस्थितिमॄ उनके पुत्र श्रीपुरुषोत्तमजीको श्रीगुसांईजीके विरुद्ध भड़काकर कृष्णदास अधिकारीने जो पारिवारिक वैमनस्य खड़ा किया था उसका दुष्परिणाम अद्यावधि श्रीगोपी.प्रभु.को भुगतना पड़ रहा है इस तथ्यसे सम्प्रदायके इतिहासविद् अज्ञात नहीं हैं. उक्त दुर्घटनाके पश्चात् कुछ अपवादाॄको छोड़कर सम्प्रदायके प्रायः सभी आचार्य, ग्रन्थकार, इतिहासकार और धौल–पद–कीर्तनकार तथ्यकी सर्वथा अवहेलना करते हुवे एक लयमॄ श्रीगोपी.प्रभु.के प्रति उपेक्षात्मक व्यवहार करते आ रहे हैं. यहां तककी सम्प्रदायके किसी प्राचीन ग्रन्थपर विवृतिकी अनुपलब्धि उस ग्रन्थके श्रीगोपी.प्रभु. विरचित होनेमॄ एक हेतु बन सकती है. ‘‘करे कोई और भरे कोई’’ यह उक्ति श्रीगोपीनाथप्रभुचरणाॄपर चरितार्थ होती है.

वस्तुतः यदि श्रीविट्ठलनाथप्रभुचरणद्वारा अपने ज्येष्ठ भ्राता श्रीगोपी.प्रभु. की स्तुतिमॄ विरचित ‘‘**यदनुग्रहतो जन्तुः...श्रीमद्वल्लभनन्दनम्**’’ इस मङ्गल

श्लोकका एवं उनको लिखे पत्रका अवलोकन किया जाता है तो दोनों भाईयोंके बीच रहे निर्मत्सर स्नेह और सौहार्द का अनुभव हुवे बिना नहीं रहता है.

इसी तरह श्रीव्रजराजचरण विरचित ‘श्रीसंवत्सरोत्सवकल्पलता’में निरूपित ‘श्रीगोपीनाथजिन् महोत्सव’ की आठ कारिका एवं भाष्यप्रकाशके मङ्गलाचरणतया श्रीपुरुषोत्तमचरण विरचित ‘‘**श्रीवल्लभप्रतिनिधिं ... श्रीगोपीनाथम् आश्रये**’’ श्लोकके अवलोकनसे भी पुष्टिभक्तिसम्प्रदायके सेवाप्रकारमें आपका महत्त्व और महाप्रभु श्रीवल्लभाचार्यचरणोंका सर्वांशमें प्रतिनिधिरूपत्व अनायास हृद्गत हो जाता है.

अपरञ्च पुष्टिप्रभुकी महाप्रभूपदिष्ट व्रजलीलाभावात्मिका अष्टयाम भगवत्सेवाको गीत–वादन–शृंगार–भोगके विनियोग सहित इदंप्रथमतया उपनिबद्ध करनेका श्रेय श्रीगोपी.प्रभु.को जाता है ऐसा कहनेमें लेशमात्र भी अतिशयोक्ति नहीं है. इस तथ्यका उद्घाटन आपद्वारा विरचित ‘सेवाविधि’ और ‘साधनदीपिका’ ग्रन्थोंके अवलोकनसे स्वत: हो जाता है. और इसीसे सम्प्रदायमें व्यापक रूपसे प्रचलित यह मान्यता भी कि महाप्रभु प्रवर्तित भगवत्सेवाका राग–भोग–शृंगारके विनियोगात्मक विस्तार महाप्रभुके पश्चात् श्रीविट्ठलनाथ प्रभुचरणोंने किया था, श्रीगोपी.प्रभु.के सम्प्रदायके अन्तरङ्गतम सेवासाधनापक्षमें अनन्यपूर्व योगदानविषयक अज्ञान तथा पक्षपातपूर्ण मनोवृत्तिसे प्रेरित लगती है.

इसी तरह श्रीगोपी.प्रभु.को मर्यादामार्गी कहनेवालोंको ‘साधनदीपिका’ ग्रन्थके अधोलिखित

श्रुति – स्मृति – शिरोरत्न – नीराजित – पदाम्बुजं,
यशोदोत्सङ्गललितं वन्दे श्रीनन्दनन्दनं,
भक्तिमार्गवितानाय योऽवतीर्णो हुताशन:,
सएव न: परं मानं शेषम् अस्य प्रमान्तरं,
वेदत्रयी–शिरोभाग–सूत्र – व्याख्यान – सम्मतां ,
भक्तिशास्त्रानुसारेण कुर्वे साधनदीपिकां,
भक्तिशास्त्रानुकूल्येन स्वधर्माचरणं भवेत्’’

—इत्यादि पुष्टिभक्तिभाव प्रचुर वचनोंका घण्टाघोष क्यों सुनाई नहीं पड़ता है यह भी परम आश्चर्यका विषय है.

महाप्रभु श्रीवल्लभाचार्यके गोधरा निवासी सुपठित शिष्य श्रीराणाव्यासने खास श्रीगोपी.प्रभु.केलिये ‘सुबोधिनी’की प्रतिलिपि स्वयं तैयार की थी. एतद्विषयक उल्लेख करते हुवे श्रीगोपी.प्रभु.के प्रति अपने परम स्नेह और आदर पूर्ण भावोंको उन्होंने दशमस्कन्ध सुबिधिनीकी प्रतिलिपिके समाप्ति सूचक मङ्गल श्लोकोंमें प्रकट किया है जो नितान्त पठनीय और सदा स्मरणीय हैं:

गोपीनाथमहाराजो भगवान् भगवत्तम:
तदाश्रयेऽस्मद् हृद्दृष्ट्या तत्प्रसादात् तदात्मना ।।
तदीयानां तदर्थार्थं तदेकशरणार्थिना
व्यासवल्लभशिष्येण व्यासराणेन लेखिता ।।

श्रीराणाव्यासके श्रीगोपी.प्रभु.के प्रति रहे परम स्नेह और आदरपूर्ण भावोंको जानकर यह सहजमें ही अनुमान लगाया जा सकता है कि उनके कालमें महाप्रभु श्रीवल्लभाचार्यके अन्य भी शिष्योंमें श्रीगोपी.प्रभु.की आदरपूर्ण प्रतिष्ठा थी. (उल्लिखित श्रीराणाव्यास विरचित श्लोकोंके विषयमें अधिक विवेचनकेलिये देखें प्रास्ताविक)

मेरा यह दृढ विश्वास है कि इस ग्रन्थका आद्योपान्त अवलोकन करनेके पश्चात् पाठकगण साम्प्रदायिक साहित्यके द्वारा, विशेषकर भाषासाहित्यके द्वारा, श्रीगोपीनाथप्रभुचरणोंके प्रति फैलाई गयी पक्षपातपूर्ण भ्रान्त मान्यताओंसे मुक्त हो पायेंगे. और अतएव सम्प्रदायके उन-उन साहित्योंका निष्पक्ष भावसे पुन: अवलोकन, अन्वेषण एवं संशोधन करनेकी आवश्यकताका भी अनुभव करेंगे.

यह ग्रन्थ विभिन्न स्थानोंसे प्रकाशित इतिहासादिके ग्रन्थ, धौल-पद-कीर्तनसंग्रह, साम्प्रदायिक मासिकपत्रिका एवं परम्परागत संगृहीत हस्ताक्षर-लेख आदिका, कहीं यथावत् तो कहीं किञ्चित संशोधन-परिवर्धनके साथ किया गया, एक संकलनमात्र है. अतएव जिनके कारण हम श्रीगोपीनाथप्रभुचरणोंके सम्बन्धमें इतनी सब जानकारियोंको एकत्रित कर पाये हैं वे गोलोकवासी श्रीमग्नलाल शास्त्री, गो. वा. श्रीमूलचन्द्र तेलीवाला, गो.वा. श्रीद्वारकादास परीख, गो.वा. श्रीप्रेमलाल मेवचा, गो.वा.श्रीचिमनलाल शास्त्री, गो.वा. श्रीकण्ठमणि शास्त्री, वल्लभ मंदिर (संखेडा), श्रीबालकृष्ण शु.महासभा(सुरत), समादरणीय गोस्वामी श्रीश्याम मनोहरजी (पार्ला-किशनगढ़), समादरणीय गोस्वामी श्रीरमेशकुमारजी

(मुंबई–मुलुंड), श्रीकिरण ठक्कर(मंबई) आदि सभी धन्यवादार्ह महानुभावोंके प्रति हम हमारी हार्दिक कृतज्ञता ज्ञापित करते हैं.

जिन आकरग्रन्थोंसे यह संकलन किया गया है वे इस प्रकार हैं:

– साधनदीपिका, श्रीगोपीनाथप्रभुचरण
– सेवाश्लोकाः, श्रीगोपीनाथप्रभुचरण
– सौन्दर्यपद्य, श्रीगोपीनाथप्रभुचरण
– सम्प्रदायप्रदीप, पण्डित श्रीगदाधरदास द्विवेदी
– वाधूलवंशावली, श्रीमधुसूदन भट्ट
– सम्प्रदायकल्पद्रुम, श्रीविट्ठलनाथ भट्ट
– मूलपुरुष, गोस्वामी श्रीद्वारकेशजी
– श्रीवल्लभाख्यान, श्रीगोपालदासजी
– ८४ तथा २५२ वैष्णवोंकी वार्ताएं
– निजवार्ता–घरुवार्ता
– अष्टसखान् की वार्ता
– श्रीआचार्यजीकी वंशावली, श्रीकेशवकिशोर,
– आचार्यवर्य श्रीवल्लभाचार्यजी तथा आपश्रीके वंशजोंकी श्रीजगदीशकी यात्राएं, श्रीबालकृष्ण शु. महासभा, सुरत, २०२९
– श्रीवल्लभकल्पद्रुम, पण्डित गोपीनाथसुत श्रीसरयूदास
–लघुग्रन्थसंग्रह, लेखक–सम्पादकः गोस्वामी श्रीश्याम मनोहरजी (किशनगढ–पार्ला)
– कांकरोलीका इतिहास, श्रीकण्ठमणि शास्त्री, १९९४
– श्रीद्वारकानाथजीकी प्राकट्य वार्ता और अमरेली घरका इतिहास, श्रीद्वारकादास परीख, २०२३
– जीवनदर्शन, श्रीप्रेमलाल गो. मेवचा, पोरबंदर, २०२९
–श्रीवल्लभ चिन्तन, सम्पादकः श्रीगजानन शर्मा.

श्रीवल्लभप्रतिनिधे! गोपीनाथ! तदङ्गज!
पाहि तद्भक्तिदानेन नमस्ते करुणानिधे!

श्रीकृष्णजयन्ती
श्रीवल्लभाब्द ५२६ वि. सं. २०६०

श्रीवल्लभाचार्य ट्रस्ट द्वारा
गोस्वामी शरद् (मांडवी–कच्छ)

अनुक्रमणिका

क्रम विषय पृष्ठ

प्रास्ताविक १-१८

१. मङ्गलाचरणम् १९

२. જીવનચરિત્ર (ગુજરાતી) २१

श्रीપુરુષોત્તમજી २८

श्रीસત્યભામા બેટીજી २८

श्रीલક્ષ્મી બેટીજી २९

३. काशीके पुरोहितको वृत्तिपत्र ३१

४. श्रीजगन्नाथपुरीके पुरोहितको वृत्तिपत्र ३२

५. जीवनचरित्र (हिन्दी) ३४

६. ८४ वैष्णववार्तामॄ श्रीगोपीनाथप्रभुचरण ४५

७. घरुवार्तामॄ श्रीगोपीनाथप्रभुचरण ४७

८. निजवार्तामॄ श्रीगोपीनाथप्रभुचरण ४९

९. बैठकचरित्रमॄ श्रीगोपीनाथप्रभुचरण ४९

१०.सम्प्रदायप्रदीपमॄ श्रीगोपीनाथप्रभुचरण ५०

११.श्रीगोपीनाथप्रभुचरणॄकी बधाई ५१

१२.श्रीपुरुषोत्तमजीकी बधाई ५३

१३.श्रीगोपीनाथप्रभुचरणॄकी जगन्नाथपुरीकी यात्राका ताड़पत्रॄ पर सचित्र वर्णन ५४

१४.श्रीगोपीनाथात्मज श्रीपुरुषोत्तमचरणॄकी जगन्नाथपुरीकी यात्राका ताड़पत्रमॄ वर्णन ५६

१५.श्रीगोपीनाथप्रभुचरणॄको श्रीविट्ठलनाथ-प्रभुचरणद्वारा लिखित पत्र ५९

१६ श्रीवजराजजी विरचित ''संवत्सरोत्सव-कल्पलता''के अन्तर्गत श्रीगोपीनाथजीके प्राकट्योत्सवके श्लोक ६३

१७.श्रीવલ્લભાખ્યાન, मैंलપુરુષ તથા ધોળ-૫૬ ६४

१८.'साधनदीपिका' ग्रन्थकी हस्तलिखित प्रतिलिपि ६७

१९.श्रीगोपीनाथप्रभुचरण विरचित 'सेवाप्रकारपद्धति' ग्रन्थकी

हस्तलिखित प्रतिलिपि ६८
२०.साधनदीपिका : व्रजभाषा-गुजराती भाषानुवाद सहित ६९
२१.नित्यसेवा-सेवाविधिश्लोक विषयक प्रास्ताविक ३०१
२२ नित्यसेवाविधिश्लोक(हिन्दीभाषानुवाद सहित) १३७
२३ उत्सवसेवाश्लोक(हिन्दीभाषानुवाद सहित) १६६
२४ श्रीगोपीनाथानां पद्यानि(हिन्दीभाषानुवाद सहित) १८५
२५ सौन्दर्यपद्यकी व्रजभाषा टीका १८८
२६ श्रीगोपीनाथानां जन्मपत्रिका १९१
२७ श्रीगोपीनाथप्रभुचरण-सप्तविंशतिनामानि,
गोस्वामी श्रीश्याम मनोहरजी (किशनगढ-पार्ला) १९१
२८. अमृत वचनावली १९३

।।प्रास्ताविक।।

भूतकालीन व्यक्ति-समुदाय, देश-प्रदेश, घटना आदिको लेकर उनके सुव्यवस्थित क्रमबद्ध वर्णनको 'इतिहास' कहा जाता है. 'इतिहास'की यह परिभाषा अद्यतनीय है. कारण अवश्य ही चिन्तनीय हैं किन्तु यह सत्य है कि जिस भारतीय परम्परामें नित्यप्रति कमसे कम तीन बार तिथि-वार-पक्ष-मास-ऋतु-वर्ष-मन्वन्तर-युग-कल्पका, नक्षत्र-योग-करणका और जिस जगह व्यक्तिकी स्थिति है वहांसे लेकर भूलोक पर्यन्तके भूगोलका उच्चारण नित्यप्रति कमसे कम तीन बार किया जाता है उसी भारतीय परम्परामें इतिहासका लेखन / कथन करते समय कालादिका उल्लेख करना आवश्यक नहीं समझा जाता था. वहां तक कि स्वजनोंको लिखे जानेवाले सन्देशपत्रोंमें मित्यादि लिखना भी बहुत परवर्तिकालमें शुरु हुवा था.

वस्तुत: 'इतिहास'की परिभाषा हमारे यहां आध्यात्मिक रङ्ग ली हुयी होनेसे कुछ विलक्षण ही है. 'इतिहास' शब्दका विग्रह ''इतिह पारम्पर्योपदेश आस्ते अस्मिन्'' किया जाता है. तदनुसार उपदेशपरम्पराका निरूपण करनेवाले ग्रन्थको 'इतिहास' कहा जाता है. अतएव कोशमें कहा गया है :

धर्मार्थकाममोक्षाणाम् उपदेशसमन्वितं
पुरावृत्तकथायुक्तम् इतिहासं प्रचक्षते

अर्थात्, धर्म अर्थ काम और मोक्ष पुरुषार्थोंके उपदेश सहित पुरातन घटनाओंके कथनको 'इतिहास' कहा जाता है. 'इतिहास'की यह परिभाषा यद्यपि शास्त्रीय नहीं है तथापि पुराण और रामायण-महाभारत की निरूपण पद्धतिको ध्यानमें रखकर बनाई गयी होनेसे उनके उपर भी यह परिभाषा पूर्णरूपसे चरितार्थ होती है. शास्त्रीय परम्परामें तो 'इतिहास' शब्दका प्रयोग केवल रामायण एवं महाभारत केलिये ही होता आया है.

भारतीय इतिहासकारोंके सामने मुगल और अंग्रेजों की शैलिके इतिहास जैसा अन्य कोई प्रतिरूप न होनेके कारण और उनके पुराण-रामायण-महाभारतकी निरूपण पद्धति मात्रसे परिचय रखते होनेके कारण परविर्तिकालमें जो इतिहास लिखे गये, जिसमें हम ८४, २५२ वैष्णववार्ताको भी गिन सकते हैं, उनमें हमको घटना और चरित्र का क्रमबद्ध निरूपण प्राप्त नहीं होता है. साथ ही साथ उनमें बोध / प्रेरणा, माहात्म वर्णन आदिका प्राधान्य भी देखा जाता है. यही कारण है कि जब हम उनको आधार बनाकर

इतिहास निरूपणकी आधुनिक शैलिमृ किसी घटनाकी परीक्षा करते हैं तब चाहिये उतनी सङ्गति बैठा नहीं पाते हैं.

हमारे इतिहासग्रन्थाृकी उक्त समस्याआृको ध्यानमृ रखते हुवे, प्रासङ्गिक होनेसे, यहां कुछ विचार श्रीगोपीनाथप्रभुचरणाृ (श्रीगोपी.प्रभु.) की अनिश्चयपूर्ण भूतलपर स्थिति एवं तिरोधान के सम्बन्धमृ एवं तदानुषङ्गिकतया आपके पुत्र श्रीपुरुषोत्तमजीके विषयमृ भी करना आवश्यक लगता है. इस सम्बन्धमृ सर्वप्रथम तो यह ध्यातव्य है कि सम्प्रदायमृ अधिकतम प्रामाणिक माने जाने वाले इतिहासके किसी भी प्राचीन ग्रन्थमृ उपर्युक्त दोमृसे किसी भी आचार्यके तिरोधानकी संवत् इदमित्थन्तया उपलब्ध होती नहीं है. अतएव इस सम्बन्धमृ अद्यावधि जो भी मान्यताएं प्रचलित हैं वे आनुमानिक ही हैं.

श्रीगोपी.प्रभु.के तिरोधानके विषयमृ सम्प्रदायके प्रमुख दो इतिहासवित् पो. श्रीकण्ठमणी शास्त्री, कांकरोली (श्रीकं. शास्त्री) एवं श्रीद्वारकादास परीख, जतिपुरा (श्रीद्वा. परीख) के बीच बड़ा भारी मतभेद दिखलाई पड़ता है :

> श्रीकं. शास्त्रीके मतमृ श्रीगोपी.प्रभु.का तिरोधान वि.सं. १६२० मृ हुवा था जबकि श्रीद्वा. परीखके मतानुसार वि.सं. १५९९ / १६०० मृ.
>
> वि.सं. १५६८ मृ आपका प्राकट्य मानने पर, जो कि प्राय: सर्वमान्य है, श्रीकं. शास्त्रीके अनुसार श्रीगोपी.प्रभु. भूतलपर ५२ वर्ष पर्यन्त विद्यमान् थे जब कि श्रीद्वा. परीखके मतानुसार आपकी भूतलपर स्थिति ३२ वर्ष ही थी. (कवि जगनन्द आपका प्राकट्य वि.सं. १५७० मृ हुवा लिखते हैं).
>
> इसी सन्दर्भमृ उक्त दोनाृ इतिहासविदाृकी तुलना की जाय तो श्रीकं. शास्त्रीके मतानुसार श्रीगोपी.प्रभु.का तिरोधान उनके पुत्र श्रीपुरुषोत्तमजीके तिरोधानके पश्चात् हुवा था जबकि श्रीद्वा. परीखके मतानुसार तत्पूर्व.

दोनाृ इतिहास लेखकाृने तत्-तत्कालमृ उनको उपलब्ध प्रमाणाृमृसे किसी प्रमाण / घटना विशेषपर अधिक अवलम्बित होकर तत्तत् संवत्का निर्धारण किया है.

श्रीद्वा.परीख द्वारा लिखित और ‘श्रीद्वारकानाथजीकी प्राकट्यवार्ता’ (वि.सं. २०२३) नामक पुस्तकके पञ्चम प्रकरणतया प्रकाशित श्रीगोपी.प्रभु. और आपके पुत्र श्रीपुरुषोत्तमजी के जीवन चरित्र; एवं श्रीकं. शास्त्री द्वारा लिखित और ‘‘कांकरोलीका इतिहास’’ (वि.सं. १९९६) नामक पुस्तकमॄ प्रकाशित उक्त दोनॄ आचार्योंके जीवन चरित्र इस ग्रन्थमॄ प्राय: यथावत् दिये गये हैं. साम्प्रदायिक इतिहासके लेखक श्रीप्रेमलाल गो. मेवचा, पोरबंदर, द्वारा उपर्युक्त दोनॄ लेखकॄके ग्रन्थॄको आधार बानकर गुजरातीमॄ लिखित और संवत् २०२९ मॄ प्रकाशित उक्त दोनॄ आचार्योंका जीवनचरित्र भी गुर्जरभाषाभाषी लोगॄकी सुविधामात्रकी दृष्टिसे इस ग्रन्थमॄ दिया गया है.

श्रीद्वा. परीखका एतद्विषयक अभिप्राय पश्चाद्वर्ती है और श्रीकं. शास्त्री द्वारा परिशीलित प्रमाणॄसे कुछ अधिक प्रमाणॄ पर आधारित होनेसे उसे भी यहां संक्षेपमॄ देख लेना उपकारक होगा. श्रीद्वा. परीख लिखते हैं:

> वि.सं १५९९ (चैत्री १६००) मॄ आप जगदीशपुरीमॄ जगदीशके विग्रहमॄ ही लीन हो गए. इस घटनासे वहांके लोग बड़े प्रभावित हुए थे.

श्रीगोपीनाथप्रभुचरणॄके तिरोधानकालके सम्बन्धमॄ प्रमाण देते हुवे पादटिप्पणीमॄ वे लिखते हैं:

> ‘‘श्रीनाथजीकी प्राकट्य वार्ता’’ मॄ श्रीगोपीनाथजीका … (मूल पुस्तकमॄ ही संवत् नहीं दी गई है. मेरे पास उपलब्ध विद्याविभाग, नाथद्वारासे वि.सं. २०१२ मॄ गुजरातीमॄ प्रकाशित पुस्तकमॄ श्रीगोपीनाथजीके स्वधाम पधारनेकी संवत्का कहीं उल्लेख नहीं है) दिया है और ‘सम्प्रदायकल्पद्रुम’ मॄ वि.सं. १६२० दिया है. ये दोनॄ तिथियां अप्रमाणिक हैं. क्यॄकि श्रीगुसांईजी और दामोदरदास के संवादसे[1] श्रीगोपीनाथजीके पुत्र श्रीपुरुषोत्तमजीके अधिकार विषयमॄ जो गृहकलह हुआ वह वि.सं. १६०५ मॄ हुआ सिद्ध होता

---

[1] ‘‘कृष्णदास अधिकारीने श्रीगुसांईजीकौं श्रीनाथजीके मन्दिरमॄ बरजे हैं जो तुम श्रीनाथजीके मन्दिरमॄ मति आओ. श्रीनाथजीकी सेवाको अधिकार श्रीमहाप्रभुजीनॄ मोकौं सौंप्यो है. और श्रीगोपीनाथजीके पुत्र श्रीपुरुषोत्तमजी हैं वे धनी हैं. सो श्रीनाथजीके सेवा–शृंगार तो

है. इससे १६०५ के पूर्व श्रीगोपीनाथजीका तिरोधान निश्चित हो चुका था यह निर्विवाद सिद्ध होता है. श्रीनाथजीके भंडारकी नाृधमृ, जिसका अक्षरशः उद्धरण इस लेखकद्वारा मथुरासे प्रकाशित अष्टछापकी वार्तामृ दिया गया है[२]. श्रीगोपीनाथजीका

श्रीपुरुषोत्तमजी करैंगे. यातृ तुम मन्दिरमृ मति आउ. ऐसे कृष्णदास अधिकारीने बरजे हैं. तब श्रीगुसांईजी श्रीआचार्यजीको सेवक जानि तथा अधिकारी जानकैं आज्ञा प्रमान मानत भये. सो मास छै पर्यन्त श्रीगुसांईजी श्रीजीद्वार पांव न धरे. सो ता समै परासोलीमृ एकान्त स्थलमृ श्रीगुसांईजी पधारे. सो वहां श्रीआचार्यजीकी बैठक है सो तहां श्रीआचार्यजीके दरसन करे. पाछे बैठकके सान्निध्य बैठिकैं श्रीभागवतको पारायण करे. सो वा समै तहां दामोदरदास हरसानी आये. तब दामोदरदास बैठककाृ दंडौत करिकैं बैठै. पाछे श्रीभागवतको पारायन सम्पूरन भयो. ता पाछे श्रीगुसांईजीने दामोदरदाससाृ कह्यो जो ... तब दामोदरदास कहै ... इतनी बात कहि श्रीदामोदरदास श्रीगुसांईजीके चरनारविन्द ऊपर ढरे. तब श्रीहस्तसाृ पकरिकैं उठाए. अरु कही जो तुम पांयन मति परो. ... तब कही जो संकोच काहेको ? ... तुम्हारे घर हम बेटा होइंगे. ... तातृ हमकौं पायन परनो उचित ही है. तातृ श्रीगिरिधर–गोविन्दजू प्रगटे हैं. अरु श्रीबालकृष्णजू अब प्रगटैंगे. ...(*संवाद पृ.२००)

(''अष्टसखानकी वार्ता'' बहि: साक्ष्य सामग्री, पृ.६९, सम्पादक: गो.वा. श्रीद्वारकादास परीख, प्रकाशक: प्रभुदयाल मित्तल, अग्रवाल प्रेस, अग्रवाल भवन, मथुरा, प्रकाशन सं.२००७, वल्लभाब्द ४७३)

* कृष्णदास अधिकारीने जब ... श्रीविट्ठलनाथजी (श्रीवि.) को श्रीनाथजीके मन्दिरमृ आनेसे रोका था, तब श्रीवि.ने चन्द्रसरोवरपर छ: मास पर्यन्त ... श्रीनाथजीके विरहानुभव किया था. उस समय नित्यप्रति दामोदरदास ... श्रीवि.के सम्मुख आकर बैठते थे. तब दामोदरदाससे आप मार्गकी वार्ता, लीलाका प्रकार, आचार्यजीके प्राकट्य आदिके प्रकारको पूछते थे. उस समय दामोदरदास आपसे सब सुनी और देखी हुई बात निवेदन करते थे. उन वृत्तान्ताृको श्रीवि.ने एक सहस्र श्लोकाृमृ ग्रन्थबद्ध किया है जो श्रीगुसाईजी और दामोदरदासजी के 'संवाद' नामसे सम्प्रदायमृ प्रसिद्ध है. यह संस्कृत ग्रन्थ सम्प्रदायमृ अप्राप्य है किन्तु उसकी अपूर्ण टीका व्रजभाषाकी सम्प्रदायके अनेक स्थानाृपर मिलती है. ... इस ग्रन्थमृ दामोदरदासद्वारा कहा हुआ आचार्यजीका प्राकट्य और आपका चरित्र भी मिलता है.

(वार्तासाहित्य एक बृहद् अध्ययन, श्रीहरिहरनाथ टंडन, पृ.४२–४३)

२. नाथद्वारेकी नोंध

श्रीगिरिराजजीमां संवत् १४६५ की सालमां व्रजवासी लोगो सदूपांडे नरोबाई वगेराए गुप्तसेवा कीदी. ते पछे संवत् १५३५ की सालमां प्रसिद्ध हुवा जा पाछृ संवत् १५४९ मां

> तिरोधान वि.सं.१५९९ स्पष्ट लिखा गया है. इसकी पुष्टि श्रीविट्ठलनाथजीने सर्व प्रथम स्वतन्त्र रूपसे की गई वि.सं १६०० की ब्रजयात्रासे होती है. यह स्वतन्त्ररूपसे इसलिये कही गई है कि उस समय श्रीविट्ठलनाथजीने अपने नामका मथुराके पुरोहित उजागर चौबेको वृत्तिपत्रक लिख दिया है. उस समय यदि श्रीगोपीनाथजी विद्यमान होते तो वे उस यात्रामॆ अवश्य होते और उनके हाथसे ही वृत्तिपत्रक लिखवाया गया होता.

श्रीद्वा.परीखके उल्लिखित निरूपणको देखते हुवे इनका मत श्रीकं. शास्त्रीके मतसे बलवत्तर प्रतीत होता है. क्यॊकि श्रीगुसांईजीके तृतीय पुत्र श्रीबालकृष्णजीका प्राकट्य १६०६ मॆ हुवा होनेसे, उक्त संवादके अनुसार, श्रीगुसांईजीके साथ श्रीजीके विप्रयोगकी घटना; अर्थात् गृहकलहकी घटना यदि श्रीबालकृष्णजीके प्राकट्यके

श्रीमहाप्रभुजीको श्रीनाथजीए झाडखंडमां जताव्यूं ते वारे आप श्रीजीद्वार गिरिराज उपर पधारे ओर रामदास चौहानकुं सेवा सॊपी पछी श्रीजीनी स्थापनाको विचार श्रीमहाप्रभुजीने कियो. परन्तु ओ विचार संवत १५३५ तांई पार पड्यो नहीं. ... संवत् १५८७ तांई तो श्रीनाथजी वैष्णवनके और व्रजवासियॊके कहलाये. जा पीछे संवत् १५९२ श्रीवल्लभाचार्यजीना मोटा पुत्र श्रीगोपीनाथजी सेवा करन लागे और सब वहिवट व्रजवासीओ ओर कृष्णदास अधिकारी करते रहे. सो संवत् १६०० की सालमॆ श्रीगोपीनाथजी लीलामां पधार गये. जा पीछे इनके पुत्र श्रीपुरुषोत्तमजी दो–चार बरसमॆ लीलामॆ पधार गये. ...

संवत् १९९१ मॆ पं. मोहनलालात्मज रामचन्द्रने वैष्णव छगनलाल नाथाभाईके निमित्त लिख दियो भाद्रपद कृष्ण ७ भृगुवार.

(''अष्टसखानकी वार्ता'' अष्टछापसे सम्बन्धित सामग्री पृ.७९, सम्पादक–प्रकाशकादि : पूर्ववत्)

यह नॊध कृष्णभंडार, नाथद्वारेके एलकार मगनलाल ईश्वरदास बहादरपुर वालेने भंडारकी किसी नॊध पोथीसे उतार ली थी. उसे वि. सं. १९९१ मॆ छगनलाल बहादरपुरवालेने उतरवा ली थी. उनसे हमॆ प्राप्त हुई है. इसकी भाषा गुजराती, मेवाड़ी और व्रज मिश्रित है. नाथद्वारेका नामा इसी मिश्रित भाषामॆ आज तक लिखा जा रहा है. इससे इसकी प्रामाणिकता स्पष्ट होती है. इसका प्रत्येक कथन ऐतिहासिक होनेके कारण बड़ा महत्वपूर्ण है. बहि:साक्ष्यॊसे माला प्रसङ्गके संवत्मॆ दो वर्षका अन्तर आता है. इसके अतिरिक्त सब संवत् प्रामाणिक सिद्ध होते हैं. ...

(''अष्टसखानकी वार्ता'' अष्टछापसे सम्बन्धित सामग्री पृ. १८, सम्पादक–प्रकाशकादि : पूर्ववत्)

सन्निकटपूर्व घटी है तो श्रीगोपी.प्रभु.का तिरोधान १६०६ के पूर्व होना सिद्ध होता है. ध्यातव्य है कि इस संवत्‌की सत्यासत्यता उक्त संवादके प्रामाण्यके अधीन है.

उल्लिखित उद्धृतांशमें श्रीद्वा. परीखने श्रीप्रभुचरणोंकी स्वतन्त्र रूपसे की गई यात्राके समय तीर्थपुरोहितको अपने नामसे प्रदत्त वृत्तिपत्रको श्रीगोपीनाथजीकी उस समय भूतलपर अनुपस्थितिमें ज्ञापकहेतु बनाया है.

यहां तीन बातें विचारणीय हैं :

क. प्रभुचरणोंद्वारा अपने नामसे तीर्थके पुरोहितको वृत्तिपत्र प्रदान करना
ख. श्रीगोपी.प्र.का यात्रामें न होना और
ग. यात्राकी संवत्.

(क) इस विषयमें श्रीद्वा. परीखका अभिप्राय उचित प्रतीत नहीं होता है. क्योंकि ज्येष्ठकी विद्यमानतामें कनिष्ठ व्यक्ति अपने कुलके तीर्थपुरोहितको वृत्तिपत्र लिख नहीं सकता है ऐसा न तो कोई सिद्धान्त है और न परम्परा ही. हां, यह अवश्य कहा जा सकता है कि यदि परिवारका ज्येष्ठ यात्रामें सम्मिलित हो तब ज्येष्ठ ही वृत्तिपत्र लिखता है.

(ख) इस विषयमें भी यही कथनीय है कि श्रीप्रभुचरणोंकी यात्राके बखत श्रीगोपीनाथजी यदि भूतलपर बिराज रहे होते तो वे भी व्रजयात्रामें अवश्य सम्मिलित होते ऐसा माननेमें भी कोई हेतु नहीं है. ध्यातव्य है कि श्रीकं. शास्त्री इस यात्राके समय श्रीगोपी.प्र.को भूतलपर विद्यमान् मानते हैं.

(ग) यात्राकी संवत्‌के बारेमें इतना तो निःसन्देहरूपसे कहा जासकता है कि, यदि प्रभुचरणोंने एक से अधिक बार वृजयात्रा की है तब, वृत्तिपत्र तो आपने विधिपूर्वक की गई अपनी प्रथम व्रजयात्राके समय ही लिखा होगा. वृत्तिपत्रमें किन्तु मित्यादिका उल्लेख किया न होनेसे उक्त यात्राकी संवत्‌का निर्धारण करपाना कठिन कार्य है. श्रीकं. शास्त्री और श्रीद्वा. परीख दोनोंने उक्त यात्राकी संवत्‌का जो निर्धारण (१६००) किया है उसके समर्थनमें कोई प्रमाण नहीं दिये हैं.

प्रभुचरण कृत व्रजयात्राके संवत् सहित उल्लेख दो जगह प्राप्त होते हैं. एक तो कवि जगतानन्द विरचित ‘‘श्रीगुसांईजीकी वनयात्रा’’के वर्णनमें जहां यात्रारम्भकी मिति

भादॄ वदि, १२, वि.सं. १६२४ लिखी है. दूसरी यात्रारम्भकी मिति भादॄ वदि, १२, वि.सं. १६२८ प्राप्त होती है जो कि २५२वै. वार्तामॄके श्रीप्रभुचरणॄके शिष्य श्रीपीताम्बरदासकी वार्तामॄ लिखित है. उल्लेखनीय है कि उक्त वार्तामॄ उपलब्ध व्रजयात्राका वर्णन कवि जगतानन्द वर्णित यात्राके वर्णनसे अत्यधिक साम्य रखता है. वनयात्राके इन दो वर्णनॄको देखते हुवे यह विश्वासके साथ कहा जा सकता है कि, संवत्के भिन्न होने पर भी, दोनॄ वर्णन एक ही व्रजयात्राके हैं. यदि प्रभुचरणॄने विधिपूर्वक / अविधिपूर्वक या ८४कोसी / स्थलविशेषकी एकाधिक व्रजयात्रा की है तो उनमॄसे यह यात्रा कौनसी होगी यह प्रमाणकी अनुपलब्धिके कारण इदमित्थन्तया कह पाना कठिन है. वार्ताके अवलोकनसे, किन्तु, इतना तो अवश्य स्पष्ट होता है कि उक्त यात्रा आपने गोकुलमॄ अपना निवास स्थिर करनेके अनन्तर अर्थात् वि.सं. १६२८* के आस-पास की है.

उक्त यात्राके पूर्व यदि श्रीप्रभुचरणॄने कोई व्रजयात्रा की है तो वह अपने ज्येष्ठ भ्रातृचरण श्रीगोपी.प्र.को सकुशल व्रज पहूंचनेके अनन्तर जो पत्र लिखा है उस समय की होनी चाहिये ऐसा अनुमान होता है. उपर्युक्त प्रभुचरणॄके पत्रमॄ मितिका उल्लेख यद्यपि नहीं मिलता है तथापि पत्रकी भाषा और लिखित बातॄ से लगता है कि वह पत्र आपने अपनी किशोर / युवा अवस्थामॄ लिखा है. पत्रसे यह भी प्रतीत होता है कि ज्येष्ठ भ्रातृचरणॄकी आज्ञा लेकर स्वतन्त्ररूपसे आप सम्भवत: प्रथम बार ही व्रजादिकी यात्राकेलिये घर (अडैल)से बाहर पधारे हैं. इस स्थितिमॄ उक्त यात्राके समय श्रीगोपीनाथ प्रभुचरणकी भूतलपर उपस्थिति उक्त पत्रसे प्रतीत होती है.

श्रीगोपी.प्रभु.का तिरोधान १६०६ के पूर्व हो जानेके विषयमॄ श्रीद्वा. परीख एक

---

* ‘‘आत्मन: सुखवासार्थं महावनसमीपत:
यमुनातीरम् आश्रित्य स्थलं रम्यम् अयाचिषु:,
अथ स्वाधिकृतै: भूमे: पत्रं संल्लेख्य भूपति:
स्वनाममुद्रासहितं दीक्षितेभ्य: तदार्पयत्,
ततो मौहूर्तिकादिष्टे मुहूर्ते विधिपूर्वकम्
ग्रामं ‘गोकुल’नामानं स्थले तत्र न्यवासयन्,
अब्देऽष्टनेत्राङ्गमही (१६२८) प्रमाणे तपस्यमासस्य तमिस्रपक्षे
दिने (७) दिनेशस्य शुभे मुहूर्ते श्रीगोकुलग्रामनिवास आसीत्
वृत्तान्तम् इमम् आकर्ण्य सजातीया: द्विजोत्तमा:
कुटुम्बसहिता: तत्र वासार्थं समुपागमन्’’ (वाधूलवंशावली).

अन्य प्रमाणतया श्रीपुरुषोत्तमजीके बालिग़ होजानेके पश्चात्; अर्थात् वि.सं. १६०५ − १५८७$^{\text{जन्म सं.}}$ = १८ वर्षके होनेके पश्चात् अपने−अपने अधिकारका प्रश्न उठानेको मानते हैं. इस सम्बन्धमृ दो अत्यन्त महत्त्वपूर्ण बातृ ध्यान देनेयोग्य हैं.

१. सर्व प्रथम तो किसी भगवत्स्वरूपकी सेवाके अधिकारकी प्राप्तिका अथवा भगवत्स्वरूपके बिराजनेके स्थानपर आधिपत्यका और साम्प्रदायिक गुरुत्व/ आचार्यत्वकी प्राप्तिका सिद्धान्ततया और परम्परानुसार भी एक−दूसरेके साथ अणुमात्र भी सम्बन्ध नहीं है. अन्यथा महाप्रभु श्रीवल्लभाचार्यचरणाृको श्रीनाथजीसे सुदूर स्थित अडैल−चरणाट न बिराजकर श्रीनाथजीसे सन्निकट जतिपुरामृ ही बिराजना उचिततम होता. इसी तरह यदि किसी भगवत्स्वरूपके सेवाधिकार अथवा स्थान विशेषके आधिपत्यके कारण गुरुत्व/आचार्यत्वके प्राप्त होनेका सिद्धान्त सत्य होता तो कमसे कम गृहकलहके शान्त होनेके बाद तो श्रीविट्ठलनाथ प्रभुचरणाृको गोकुलमृ नहीं बिराजकर जतिपुरामृ ही बिराजना चाहिये था.

२. दूसरे क्रममृ, बालिग़ होनेकेलिये १८ वर्षकी आयुका निर्धारण और उसके बाद वैधानिकरूपसे किसी अधिकारकी प्राप्तिके प्रति कारवाई कर पानेका सिद्धान्त अंग्रेजी कानूनके छायामृ बनाये गये आधुनिक भारतीय संविधानकी दृष्टिमृ तो सही हो सकता होगा किन्तु ५०० वर्ष पूर्व धर्मशास्त्रीय दायभागके सिद्धान्तके चलते वयस्कताके इस सिद्धान्तकी वैधानिकता कितनी स्वीकृत होगी यह शोधका विषय लगता है. वैसे यह जान लेना यहां सम्भवत: उपकारक होगा कि अकबरने वि.सं. १६४८ मृ पुरुष बालकका विवाह १६ वर्षकी आयुसे पूर्व न करनेका कानून बना दिया था[*]. अतएव, श्रीद्वा. परीखके अनुसार, श्रीपुरुषोत्तमजीके १२−१३ वर्षकी आयुके समय श्रीगोपी.प्रभु.का तिरोधान हो जाने पर अपने कथित सेवाधिकार/ज्येष्ठाधिकारको हस्तगत करनेकेलिये श्रीपुरुषोत्तमजीने अथवा उनके मातृचरणाृने अथवा कृष्णदास अधिकारीने ५−६ वर्षों तक प्रतीक्षा करनेके बाद कारवाई की होगी ऐसा किसी ठोस ऐतिहासिक प्रमाणके अभावमृ कह पाना अत्यन्त कठिन लगता है.

इससे यह अनुमान होता है कि श्रीद्वा. परीखके द्वारा उत्प्रेक्षित गृहकलहकी संवत्:१६०५ पुनर्विचारकी अपेक्षा रखती है. हां, श्रीगोपी.प्रभु.का तिरोधान

---

[*] दृष्टव्य ‘‘भारतवर्षका सम्पूर्ण इतिहास’’ ले.श्रीनेत्र पाण्डेय, लोकभारती प्रकाशन, इलाहाबाद पृ.१२६.

श्रीपुरुषोत्तमजीके तिरोधान, गृहकलह एवं बङ्गालियाृके निष्कासनकी घटना से भी पूर्व हो चुका था इस बातके समर्थक अनेक प्रमाण उपलब्ध होते होनेसे इस अंशमृ श्रीद्वा. परीखका अनुमान श्रीकं. शास्त्रीके अनुमानसे प्रबल माना जा सकता है.

श्रीकं.शास्त्री श्रीगोपी.प्रभु.का तिरोधान आपके पुत्र श्रीपुरुषोत्तमजीके तिरोधानके पश्चात् मानते होनेसे उक्त गृहकलह एवं विप्रयोग की घटनाके समय भी वे श्रीगोपी.प्रभु.की भूतलपर स्थितिको स्वीकारते हैं. उनके मतानुसार उस समय श्रीगोपी.प्रभु. गुजरातके लंबे प्रवासपर थे. श्रीकं.शास्त्रीकी यह मान्यता, किन्तु, ८४ वैष्णववार्तासे समर्थित नहीं होती है. बङ्गालियाृको श्रीजीकी सेवामृसे दूर करनेके बादका वृत्तान्त वार्तामृ इस तरह उपलब्ध होता है :

> (१) ‘‘बङ्गालीन्ने सुनी जो श्रीगुसांईजी श्रीगोवर्धन पधारे हैं और सिंगार करत हैं. सो सगरे बङ्गाली मिलके श्रीगुसांईजीके पास आये. ... तब श्रीगुसांईजी आपु श्रीगोपीनाथजीके सेव्य श्रीमदनमोहनजीकाृ देके कहे जो इनकी सेवा तुम करो’’. (८४ वै.वार्ता, वा.प्र. २, पृ.२८५).

उपर्युक्त वार्तांशके अध्ययनसे अनुमान होत है कि बङ्गालियाृके निष्कासनकी घटनाके समय भी श्रीगोपी.प्रभु. भूतलपर विराजमान् नहीं थे. अन्यथा सेवाकर्ताकी विद्यमानतामृ उसके सेव्य भगवत्स्वरूपको किसी ओरको सेवार्थ पधरा देना किसी भी दृष्टिसे उचित नहीं लगता है. अतएव कहा जा सकता है कि जब बङ्गालियाृके निष्कासनके समय ही श्रीगोपी.प्रभु. भूतलपर विद्यमान् नहीं थे तब उसके पश्चात् घटित हुयी श्रीगुसांईजीके विप्रयोगकी घटनाके समय आपके उपस्थित होनेका तो प्रश्न ही खड़ा नहीं होता है.

बङ्गालियाृकी उक्त घटनाके पश्चात् वार्ताप्रसङ्ग ७ मृ कृष्णदास अधिकारीद्वारा श्रीगोपी.प्रभु.के पुत्र श्रीपुरुषोत्तमजीको माध्यम बनाकर गृहकलह करवानेका वर्णन आता है :

> (२) ‘‘तब कृष्णदास मनमृ विचारे जो श्रीगुसांईजीके दरसन बंद करने. सो या बातको कौन प्रकारसाृ उपाय करनो? तब श्रीगोपीनाथजी, श्रीगुसांईजीके बड़े भाई, तिनके पुत्र श्रीपुरुषोत्तमजी हते. सो तिनसाृ कृष्णदास मिलिके कहे जो तुम श्रीआचार्यजीके बड़े पुत्र श्रीगोपीनाथजी हैं तिनके पुत्र हो. सो तुम क्याृ चुप बैठि रहे हो ? ...

टीकेत तो तुम हो !'' (८४ वै.वार्ता, वा.प्र. ७, पृ.६०२).

इस वार्तांशका सावधानतया अध्ययन करने पर दो बातृ स्पष्ट होती हैं :

१. श्रीगोपी.प्रभु. एवं श्रीविट्ठलनाथप्रभुचरण इन दोनृ भाईयृके बीच रहे अत्यन्त सौहार्दको देखते हुवे श्रीगोपी.प्रभु.की उपस्थितिमृ उक्त घटनाका घटित होना सम्भव नहीं लगता है.
२. उक्त वार्तांशमृ श्रीपुरुषोत्तमजीकेलिये प्रयुक्त 'टीकेत' शब्द श्रीगोपी.प्रभु.की भूतलपर अनुपस्थितिका द्योतक है. अन्यथा 'टीकेत' शब्द वहां असङ्गत होता.

इन दो वार्तांशृका अवलोकन करनेके पश्चात् निष्कर्षतः श्रीगोपी.प्रभु.का तिरोधान श्रीपुरुषोत्तमजीकी विद्यमानतामृ ही होजानेकी श्रीद्वा. परीखकी मान्यता अधिक युक्तिसङ्गत प्रतीत होती है. इतिहाससिद् श्रीहरिहरनाथ टंडन भी ''वार्ता-साहित्य'' मृ लिखते हैं :

> ''ऐसा लगता है कि (बङ्गालियृके निष्कासनकी) यह घटना संवत् १६१३ के बादकी है. कांकरौलीके इतिहासमृ प्रोफेसर कंठमणि शास्त्रीने भी इसका संवत् १५९० का उल्लेख किया है. जिस समय यह झगड़ा हुआ है, उस समय तिलकायत श्रीगोपीनाथजी थे. कांकरौलीके इतिहासका यह उल्लेख नए शोधके अनुसार अप्रामाणिक हो चुका है क्यृकि श्रीगोपीनाथजीका निधन संवत् १५९९ सिद्ध है.

श्रीद्वा. परीख श्रीगोपी.प्रभु.के तिरोधानकालके निर्धारणार्थ, उपर्युक्त हेतुआृके आधारपर, वि.सं. १६०६ को सीमारेखा मानते हैं. इस सीमारेखामृ ५-६ वर्षकी बढ़ोतरी कर सकनेके कुछ प्रमाण ८४ वैष्णववार्तामृ भी उपलब्ध होते हैं. अतः उनको भी यहां देख लेना उपकारक होगा.

श्रीविट्‌ठलनाथप्रभुचरणृको हुवे विप्रयोगकी घटनाके वर्णनमृ आता है कि उस समय किसी कार्यवश बीरबलके गोकुल जाने पर जब उसने श्रीगिरिधरजीसे श्रीप्रभुचरणृके सम्बन्धमृ पृच्छा की तब श्रीगिरिधरजीके श्रीमुखसे कृष्णदास अधिकारीद्वारा श्रीप्रभुचरणृपर छे महिनेसे श्रीनाथजीके दर्शन करनेकेलिये रोक

लगादेनेकी बात सुनी. तत्पश्चात् जब बीरबलने कृष्णदास अधिकारीको जेलमॄ डलवाकर उसकी सूचना श्रीगिरिधरजीको अर्धरात्रिके समय गोकुल भिजवाई तब श्रीगिरिधरजी रात्रिमॄ ही घोड़ेपर सवार होकर परासोली पधारे ऐसा वर्णन ८४ वैष्णववार्तामॄ आता है :

> सो रात्रिही कॄ श्रीगिरधरजी घोड़ा ऊपर असवार होयके परासोलीकूं पधारे. सो प्रातःकाल ही आषाढ़ सुदी ६ आई. सो श्रीगिरधरजी जायके श्रीगुसांईजीकॄ नमस्कार करिके कही जो आपु श्रीगोवर्धनधरके मन्दिरमॄ पधारो और सेवा-सिंगार करो. तब श्रीगुसांईजी आपु श्रीगिरिधरजीसाॄ कहे जो कृष्णदासकी आज्ञा होय तो चलॄ. तब ... श्रीगिरिधरजीने कही जो कृष्णदासकूं तो मथुरामॄ बंदीखानेमॄ दियो है. ... तब आपु कहे जो कृष्णदास आवेगो तब ही भोजन करूंगो. सो इतनो सुनत ही श्रीगिरिधरजी तत्काल घोड़ा ऊपर असवार होयकॄ श्रीमथुराजी आये. ... तब श्रीगिरिधरजी कृष्णदासकाॄ लेके परासोलीमॄ पधारे.

उक्त प्रसङ्गमॄ वर्णित श्रीगिरिधरजीकी सूझ-बूझ, पिताकी छे मास लंबी अनुपस्थितिमॄ अकेले ही घर-परिवार-सेवाक्रमको संभालना, राज्याधिकारीके साथ कुशलता पूर्वक वार्तालाप करना और घोड़ेपर सवारी करके रात्रिके समय गोकुलसे परासोली जाना, परासोलीसे मथुरा जाना और पुनः मथुरासे कृष्णदास अधिकारीको लेकर परासोली आना इत्यादि वर्णनसे यह प्रतीत होता है कि उस समय श्रीगिरिधरजीकी वय कमसे कम १४ - १५ वर्षकी होनी ही चाहिये. स्मर्तव्य है कि श्रीपुरुषोत्तमजी (जन्म वि.सं. १५८७) वयमॄ श्रीगिरिधरजी (जन्म वि.सं. १५९७) सॄ १० वर्ष ज्येष्ठ थे. इससे अनुमान होता है कि श्रीविठ्ठलनाथप्रभुचरणाॄको हुवे विप्रयोगके समय श्रीपुरुषोत्तमजी कमसे कम २४ - २५ वर्षके रहे हाॄगे. अतएव कहा जा सकता है कि उक्त घटना वि.सं. १६१२ के आस-पासकी होनी चाहिये. तदनुसार श्रीगोपीनाथ प्रभुचरणाॄका तिरोधान भी वि.सं. १६०६ के स्थानपर वि.सं. १६१२ के पूर्व हुवा होना चाहिये.

इस चर्चाके उपसंहारतया उक्त सन्दर्भमॄ भावी इतिहास अन्वेषकाॄकेलिये कुछ महत्वपूर्ण विषयाॄका यहां उल्लेख कर देना आवश्यक लगता है.

वि.सं. १९९४ मॄ श्रीकण्ठमणि शास्त्रीने एवं वि.सं. २०२३ मॄ श्रीद्वारकादास

परीखने उस समय उपलब्ध प्रमाणोंके आधारपर श्रीगोपीनाथजी एवं श्रीपुरुषोत्तमजी के जीवनचरित्र लिखा था. इन्हीं दो लेखकोंद्वारा लिखित पुस्तकोंको और उन्ही प्रमाणोंको आधार बनाकर वि.सं. २०२९ में श्रीप्रेमलाल गो. मेवचाने गुजरातीमें तद्विषयक जीवनचरित्र लिखा था. इन दो आचार्योंसे सम्बन्धित इतिहासको एक नूतन और निर्णायक दृष्टि प्रदान कर सकनेवाले प्रमाणका प्रकाशन वि.सं.२०२९ में "...**श्रीवल्लभाचार्यजी तथा आपश्रीके वंशजोंकी श्रीजगदीशकी यात्राएं**" नामक पुस्तकको छपाकर श्रीबालकृष्ण शुद्धाद्वैत महासभा, सुरत, ने किया. प्रकाशकोंके अनुसार इस पुस्तकमें उडिया लिपिमें लिखित ४५० वर्ष प्राचीन उन ताड़पत्रोंका हिन्दी-अंग्रेजी भाषानुवाद सहित प्रकाशन किया गया है कि जिनमें महाप्रभु श्रीवल्लभाचार्य, श्रीगोपीनाथप्रभुचरण, श्रीपुरुषोत्तमजी एवं श्रीविट्ठलनाथप्रभुचरणों की जगदीश यात्राका वृत्तान्त उट्टमित है. इसे उड़िया भाषामें 'मदलापञ्जि' कहते हैं. यह पञ्जिका वहांके गजपति राजाके आदेशसे लिखी जाती विज़िटर्स् बुक् है. इसमें तत्कालीन राजाके राज्यशासनका वर्ष तथा कहीं-कहीं शकाब्द का भी उल्लेख किया गया है. साथ ही साथ तत्कालीन प्रसिद्ध सन्त-महन्त और आचार्यों का भी उल्लेख उसमें प्राप्त होता है. श्रीगोपी.प्रभु. एवं श्रीपुरुषोत्तमजी की जगदीशयात्राका वर्णन करनेवाले ताड़पत्रोंमें लिखित तत्कालीन गजपति राजाके शासन वर्ष, शकाब्द, शास्त्रार्थ, सन्त-महन्तोंका आगमन, भीषण अकाल आदि उल्लेखों एवं घटनाओं की तुलना सुविनिश्चित ऐतिहासिक तारीखोंको बतलानेवाले तत्स्थानीय किसी इतिहासग्रन्थके साथ एवं स्वसम्प्रदायके भी इतिहास ग्रन्थोंके साथ करके संवतोंकी पुनसमीक्षा एवं अनुमानोंको अधिक सटीक बनाना चाहिये. एवञ्च उडिसाके पूर्व शासकोंके, जगन्नाथ मन्दिरके एवं वर्तमान प्रशासनके सङ्ग्रहालयोंमें सङ्ग्रहीत प्राचीन ग्रन्थसाहित्यसे इस विषयके संशोधनमें अच्छी सहायता मिल सकती है.

सम्प्रदायके इतिहासके अन्य भी सभी पक्षों यथा व्यक्ति, स्थान, संवत्, घटना आदिके विषयमें भी भावी इतिहास अन्वेषकोंको उपर्युक्त दृष्टिसे पुन: प्रयास करना चाहिये.

उदाहरणतया श्रीविट्ठलनाथप्रभुचरणोंको हुवे विप्रयोगसे पूर्व घटित बङ्गालियोंके निष्कासनकी घटनाके सन्दर्भमें ही तुलनात्मक दृष्टिसे विचार किया जाय तो— ८४ वैष्णववार्ता यह कहती है कि अकबरके शासनमें उच्चपदासीन राजा टोडरमल और बीरबल की सहायता लेकर कृष्णदास अधिकारीने बङ्गालियोंको

श्रीनाथजीकी सेवामेंसे दूर किया था. श्रीद्वा. परीखके मतानुसार यह घटना वि.सं. १६०७ में घटित हुई थी[1] जब कि श्रीकं. शास्त्रीके मतानुसार वि.सं. १५९० में[2].

ध्यातव्य है कि मुगल इतिहासके अनुसार अकबर राजा बना था वि.सं. १६१३ (इ.स.१५५६) में. इस स्थितिमें उपर्युक्त घटना वि.सं. १५९० में अथवा वि.सं. १६०७ में कैसे घटित हो सकती है ? क्यों कि उक्त दोनों कालमें अकबरका ही राजा होना जब सिद्ध नहीं होता है तब उसके कर्मचारी टोडरमल और बीरबल की कथा तो बहुत दूरकी बात हो जाती है. अतएव उक्त घटनाको वि.सं. १६१३ के पश्चात् ही घटित हुयी मानने पर ही ४८ वै.वार्तामें आये अकबर, बीरबल, टोडरमल, आग्रा आदि व्यक्ति तथा स्थान के नामोंकी सङ्गति बैठ सकती है.

वैसे आइनेअकबरीके अनुसार राजा टोडरमल अकबरके शासनके १८वें वर्ष अर्थात् (१६१३ + १८ =) संवत् १६३१ में उसके दरबारमें स्थान प्राप्त कर सका था. इस दृष्टिसे देखा जाय तो उक्त घटना संवत् १६३१ के आस-पासकी सिद्ध होती है. श्रीहरिहरनाथ टंडनके अनुसार श्रीविट्ठलनाथप्रभुचरणोंके हितमें गोकुलमें निर्भय निवास करनेके आशयसे वि.सं. १६३४ में अकबरद्वारा जारी किये गये प्रथम फरमानके आधारपर यह घटना १६३९ में घटित हुयी थी. उक्त दोमेंसे किसी भी संवत्को लेकर यदि चला जाता है— और श्रीविट्ठलनाथप्रभुचरणोंके विप्रयोगकी घटना, जब श्रीपुरुषोत्तमजी विद्यमान् हैं, को उक्त घटनासे उत्तरकालीन माना जाता है —तब उसके आधारपर श्रीपुरुषोत्तमजीकी जो आयु प्राप्त हती है वह अत्यन्त ही विस्मयकारी है. इस स्थितिमें श्रीपुरुषोत्तमजीकी आयु विप्रयोगकी घटनाके समय होगी १६३१ / १६३४ - १५८७ = ४४ / ४७ वर्ष !!!

मिति, मास, वार, संवत् आदिके निर्धारणमें भी पर्याप्त सावधानी अपेक्षित होती है. यथा, जगन्नाथपुरिके कृष्णदास गुच्छिकार को कुलके तीर्थपुरोहितके रूपमें नियुक्त करते हुवे श्रीगोपीनाथप्रभुचरणोंने जो वृत्तिपत्र लिख दिया था उसमें तत्कालीन शकाब्दका उल्लेख ''ख-रस-श्रुति-भू'' लिखकर किया गया है. इसके अनुसार श्रीकं. शास्त्रीसे लेकर श्रीप्रेमलाल मेवचा पर्यन्त इतिहासविद् १४६० शलिवाहनशक अर्थात् वि.सं. १५९५ मानते हैं. किन्तु 'रस' शब्दका अर्थ आस्वाद्य षड्रस न लेकर

---

[1] १. दृष्टव्य ''श्रीद्वारकानाथजीकी प्राकट्यवार्ता पृ.८२

[2] २. दृष्टव्य ''कांकरोलीका इतिहास'' पृ.९८

नाट्यशास्त्रीय ‘‘शृङ्गार–हास्य–करुण–रौद्र–वीर–भयानका:, बीभत्साद्भुतसञ्ज्ञौ चेत्यष्टौ नाट्ये रसा: स्मृता:’’ के अनुसार अष्टविध रस माना जाय तो इस अर्थान्तरसे श्रीगोपी.प्रभु.की जगदीश यात्रा शक १४८० अर्थात् वि.सं. १६१५ की सिद्ध होती है. अर्थात् आपकी भूतलपर स्थिति २० वर्ष अधिक बढ़ जाती है यदि इसके सामने कोई बाधक प्रमाण न हों और अन्य साधक प्रबल प्रमाणसे इसका समर्थन किया जा सकता हो तो.

मिति, मास आदिसे सम्बन्धित समस्याओंको सुलझानेकेलिये और निर्धारित मित्यादिकी यथार्थता अथवा अयथार्थता का प्रामाणाधारित स्पष्टिकरण प्राप्त करनेकेलिये तीर्थपुरोहितोंको प्रदत्त वृत्तिपत्र, स्वजनोंको लिखित पत्र, ताम्रपत्र, जन्मकुण्डली, ग्रन्थोंकी इतिश्री आदि और ऐसे ही अन्य भी स्थानोंसे सुनिश्चित मित्यादिका सम लन करना चाहिये. जिन घटनाकी सुनिश्चि मिति साम्प्रदायिक लेखनों उपलब्ध होती न हो उनकी खोज अन्य इतिहासग्रन्थोंके अवलोकनद्वारा करनी चाहिये.

यथा—

श्रीगुसांईजीद्वारा श्रीकृष्णदासादिको लिखित एक पत्रों श्रीगोपी.प्र.की पुत्री श्रीसत्यभामा बेटीजीके विवाहका उल्लेख प्राप्त होता है:

> स्वस्ति श्रीमच्छ्रीगोवर्द्धनोद्धरणधारिचरणसेवकेषु श्रीकृष्णदास … प्रभृतिषु विट्ठलानां कुशलवार्त्ताभिज्ञापको अयं लेख:. भद्रम् इह भावत्कम् आशास्महे. गृहोपविष्टे भगवति अहम् आगच्छन् स्थित: तदा सत्यभामाया: विवाहवार्ता उपस्थिता. तेन आगमनम् अधुनैव न अभूत्. माघे यदि विवाहो भविष्यति तदा तदनन्तरं भाव्यं चेद् भविष्यति मया आगन्तव्यम्. …

प्राचीन हस्तलिखित ग्रन्थोंसे अचंभित कर देनेवाले ऐतिहासिक तथ्य कभी प्रकट हो जाते हैं. यथा, महाप्रभु श्रीवल्लभाचार्यके साक्षात् शिष्य गोधरा निवासी श्रीराणाव्यासने श्रीभागवत सुबोधिनीकी प्रतिलिपि श्रीगोपीनाथजीकेलिये करनेका उल्लेख खुदने स्वलिखित सुबोधिनीकी इतिश्रीकी कारिकाओं किया है :

गोपीनाथ–महाराजो भगवान् भगवत्तम:
तदाश्रये–ऽस्मद्–हृद्दृष्ट्या तत्प्रसादात् तदात्मना ।।
तदीयानां तदर्थार्थं तदेक– शरणार्थिना

व्यास–वल्लभ–शिष्येण व्यास–राणेन लेखिता ।।

उपर्युक्त सम्बन्धमॆ प्रसङ्गवश यहां एक स्पष्टीकरण कर देना अत्यावश्यक लगता है जिससे कि भावी शोधकर्ता गत कुछ वर्षोंसे चली आती भ्रमकी परम्पराको और अधिक आगे न बढाये. उपर्युक्त दो कारिकाएं जिस हस्तलिखित प्रतिमॆ हमॆ उपलब्ध होती हैं वह गुजरातके वडोदरा जिलेके संखेडा गांवमॆ स्थित ‘वल्लभ मंदिर’ नामक स्थानमॆ रखी हुई है ऐसा सुना है. इस प्रतिको सम्प्रदायका एक बहुत बड़ा वर्ग, ऐतिहासिक तथ्योंकी पूर्णरूपसे उपेक्षा करते हुवे, श्रीराणाव्यास लिखित मानता है. वस्तुतः उक्त हस्तलिखित प्रति श्रीराणाव्यासद्वारा श्रीगोपीनाथप्रभुचरणोंकेलिये तैयार की हुई सुबोधिनीकी प्रतिलिपिके कुछ अंशकी प्रतिलिपि मात्र है, उक्त प्रतिके हस्ताक्षर श्रीरणाव्यासके सर्वथा नहीं हैं. इसके कारण इस प्रकार हैं :

१. संखेडा स्थित उक्त हस्तलिखित प्रतिके प्रथमस्कन्धकी समाप्तिमॆ उसके लिपिकका नाम और लेखन समाप्तिकी संवत् इस प्रकार प्राप्त होते हैं : ‘‘लिखितमिदं पुस्तकं व्रजनाथेन संवत् १७५६ वर्षे फाल्गुनवदि १ प्रतिपदि शुक्रे’’. इससे सिद्ध होता है कि प्रथम स्कन्धकी सुबोधिनीकी प्रतिलिपि किसी ‘व्रजनाथ’ नामक व्यक्तिद्वारा की गई है न कि श्रीराणाव्यासद्वारा.

२. उक्त हस्तलिखित प्रतिके द्वितीयस्कन्धके पञ्चमाध्यायकी इतिश्रीमॆ लेखन सम्पन्न होनेकी मितिका उल्लेख इस प्रकार मिलता है : ‘‘संवत् १७५८ वर्षे ज्येष्ठमासे कृष्णपक्षे प्रतिपदि रविवासरे समाप्तोऽयं द्वितीयस्कन्धः’’. इस प्रतिमॆ लिपिकका नामोल्लेख तो प्राप्त नहीं होता है किन्तु लिपिकाल संवत् १७५८ को देखकर कहा जा सकता है कि किसी भी हालतमॆ वह श्रीराणाव्यास लिखित नहीं हो सकती है. ध्यातव्य है कि इस प्रतिके हस्ताक्षर प्रथमस्कन्धकी प्रतिके हस्ताक्षरोंसे अत्यधिक साम्य रखते हैं. इस स्कन्धके छठे अध्यायसे लेकर समाप्ति पर्यन्तके अध्यायोंके हस्ताक्षर वही हैं कि जो दशमस्कन्धवाली प्रतिके हैं.

३. उक्त हस्तलिखित प्रतिके तृतीयस्कन्धकी समाप्तिमॆ उसके लिपिकका नाम और संवत् इस प्रकार लिखे हुवे हैं : ‘‘लिखितमिदं पुस्तकं बलरामभट्टेन संवत् १७६२ वर्षे श्रावणशुद्धतृतीयायाम्’’. उपर्युक्त ही हेतुओंसे इस प्रतिका भी श्रीराणाव्यास लिखित होना सिद्ध नहीं होता है.

४. उक्त हस्तलिखित प्रतिके दशमस्कन्ध पूर्वार्धकी समाप्तिमॆ उसके लेखन समाप्तिकी संवत् १७०४ लिखी मिलती है. पुनः उपर्युक्त ही हेतुओंसे इस प्रतिका भी

श्रीराणाव्यास लिखित होना सिद्ध नहीं होता है. इन्हीं हस्ताक्षरृमृ लिखित दशमस्कन्ध उत्तरार्धकी समाप्तिमृ श्रीराणाव्यासविरचित मङ्गलसमापनके वो दो श्लोक उपलब्ध होते हैं जिसमृ उन्हृने सुबोधिनीकी प्रतिलिपि श्रीगोपीनाथ–प्रभुचरणृकेलिये करनेकी बात लिखी है.

मित्यादिके निर्धारणकी ही तरह ऐतिहासिक दृष्टिसे महत्त्व रखनेवाले स्थानृके विषयमृ भी पुन: अन्वेषण करना अपेक्षित लगता है.

महाप्रभु श्रीवल्लभाचार्यके प्राकट्यस्थानके विषयमृ श्रीहरिहरनाथ टंडन ''वार्तासाहित्य एक बृहद् अध्ययन'' नामक शोधग्रन्थमृ लिखते हैं :

> भौगोलिक दृष्टिसे सबसे महत्वपूर्ण स्थान जो वार्ताओमृ आता है, वह है श्रीमहाप्रभुजीका जन्म–स्थान 'चम्पारण्य'. इसकी वास्तविक स्थितिके सम्बन्धमृ हिन्दीके विद्वानोमृ मतभेद है और भ्रम भी. ... चौड़ा नगर जिसे चम्पारण्यके समीप मध्यप्रदेशमृ ही होना चाहिये उसकी स्थितिका आज ठीक पता नहीं लगता है. मध्यप्रदेशके भूगोल विशारदृसे भी मुझे इसका पता नहीं चल सका है.(पृ.६०६–६०७)

श्रीटंडनका उक्त कथन गो. श्रीद्वारकेशजी विरचित 'मूलपुरुष'की ''कछुक दिन रहीके चले सब दक्षण ... चम्पारण्य महीं जब आये, एल्लमागारु गर्भ स्रवित जताये, स्राव जानि चले तहां ते नगर चौडामृ सबे ... चेन हे सुनि चले काशी'' इस पंक्तिमृ महाप्रभु श्रीवल्लभाचार्यके जन्मस्थान चम्पारण्यके समीप चौडानगरके होनेका जो वर्णन आया है उसका कुछ भी अता–पता वर्तमानमृ रायपुर निकट स्थित महाप्रभुके कथित जन्मस्थान चांपाझर / चम्पारण्यके आस–पास कहीं मिलता नहीं है उस विषयमृ है.

इसी सन्दर्भमृ सम्प्रदायके एक और इतिहास ग्रन्थ 'सम्प्रदायकल्पद्रुम' के :

''जात सु चम्पारण्य मधि **भीमारथीतट पास,**
गर्भ गिरयो मुनि मासको पूरण मुनिथल आस''

इस वचनमृ महाप्रभुके जन्मस्थल चम्पारण्यको **भीमारथी नदीके तटपर** बताया गया है. यह भीमारथी नदी वर्तमानमृ छत्तीसगढ राज्यके रायपुर निकट स्थित महाप्रभुके कथित जन्मस्थान चांपाझर / चम्पारण्यसे लगभग १००० कि.मी. दूर पूणे जिलेके 'भीमशंकर' नामक स्थानसे बहती है. वहांसे निकलकर, पंढरपुर होकर अन्तमृ

कर्णाटककी कृष्णा नदीके साथ उसका सङ्गम होता है.

'मूलपुरुष' और 'सम्प्रदायकल्पद्रुम' के उर्युक्त दो वचनोंमें निरूपित भौगोलिक वर्णनकी तुलना वर्तमानमें छत्तीसगढ राज्यके रायपुर निकट स्थित महाप्रभुके कथित जन्मस्थान चांपाझर / चम्पारण्यकी भौगोलिक स्थितिके साथ करने पर दो भौगोलिक विसङ्गितियां उभरकर सामने आती हैं. सम्प्रदायके शोधकर्ताओंको बहुजन-समाजकी ''आगेसे चलि आती है'' वाली गतानुगतिक मनोवृत्तिका परित्याग करके कोरी श्रद्धा, कल्पना, स्वरुचि, स्थापित हित आदिको एक ओर रखकर इस दिशामें प्रमाणमूलक सघन शोधकार्य करना चाहिये. एतदर्थ पुराने नकशे, सरकारी गेझेटियर्स्, प्रादेशिक इतिहास ग्रन्थ, जमीन सम्बन्धि दस्तावेज, शिलालेख आदिका अध्ययन भी करना चाहिये.

इसी तरह श्रीगोपीनाथप्रभुचरणोंके प्राकट्यस्थलके विषयमें भी सम्प्रदायमें वैमत्य दिखलाई देता है. ''१२० वचनामृत''कार श्रीगिरिधरलालजी ६७वें वचनामृतमें आज्ञा करते हैं :

> और आश्विन वदी १२ को बड़े पुत्र श्रीगोपीनाथजीको प्रागट्य श्रीआचार्यजी महाप्रभुनकें भयो. सो श्रीगोपीनाथजीको प्रागट्य गुजरात सिकन्दरपुरमें भयो. तासें उत्सव उहांही प्रसिद्ध है.

वार्ता साहित्य, किन्तु, उक्त अभिप्रायसे सम्मत नहीं है. वार्ता साहित्यके अनुसार श्रीगोपीनाथजीका प्राकट्य अडेलमें हुवा था. यही उचित भी लगता है.

उल्लिखित विवेचनसे यह स्पष्ट होता है कि सम्प्रदायके इतिहासका निरूपण करनेवाले ग्रन्थ, उनमें वर्णित घटनाएं, घटनाओंका समय, उनका स्थान, घटनाओंसे सम्बन्धित व्यक्ति आदि अनेक ऐसे क्षेत्र हैं कि जो सुव्यवस्थित अध्ययन, परीक्षण एवं संशोधन की भी अपेक्षा रखते हैं. उचित तो यह है कि इस और ऐसे ही अन्य भी साम्प्रदायिक कार्योंकेलिये सर्वविध आधुनिक सुविधाओंसे परिपूर्ण संशोधन केन्द्र हो. जैसे अपने घरकी सफाई, मरम्मत, सुशोभन, सुविधाओंका विस्तार आदि कार्य गृहस्वामी स्वयं ही करता है, कोई दूसरा नहीं, उसी तरह सम्प्रदायके सन्दर्भमें भी सोचा जाय तो उसकी परम्परा, साधनापद्धति, संस्था, सिद्धान्त, मार्गदर्शक, अनुगामी आदि अङ्गोंमें प्रविष्ट दूषणोंकी सफाई; सम्प्रदायके जर्जरित पूर्वोक्त अङ्गोंका जीर्णोद्धार;

सम्प्रदायके सिद्धान्त और सत्परम्परा से प्रतिकूल न हो और जिससे सम्प्रदायके गौरवमें अभिवृद्धि होती हो ऐसे उपायोंसे सम्प्रदायका सुशोभन; और इसी रीति–नीतिको ध्यानमें रखकर जिसकी सहायतासे सम्प्रदायके अनुगामी और अधिक सुविधापूर्ण रूपसे सम्प्रदायका अनुसरण कर ऐसी सुविधाओंका विस्तार जैसे कार्य भी सम्प्रदायके अपने ही लोगोंका ही कर्तव्य है, किसी अन्यका नहीं. उनका यही एकमेव धर्म है, अन्य सब धर्माभासमात्र हैं.

गोस्वामी शरद् (मांडवी–हालोल)

।। मङ्गलाचरणम् ।।

(श्रीविट्ठलनाथप्रभुचरण विरचित मङ्गलाचरण)

यदनुग्रहतो जन्तु: सर्वदु:खा–तिगो भवेत् ।।
तमहं सर्वदा वन्दे श्रीमद्‌वल्लभ–नन्दनम् ।।२ ।।

यदनुग्रहतो = जिनकी कृपासाृ
जन्तु: = जीव
सर्वदु:खातिगो = सर्व दु:खन्काृ पार करवेवारे
भवेत् = होय हृ
तं = विन्
श्रीमद्‌वल्लभनन्दनम् = श्रीमहाप्रभुजीके पुत्र श्रीगोपीनाथजीकाृ
अहं = मृ
सर्वदा = सदा
वन्दे = वन्दन करत हाृ

भावार्थ : जन्म लेयके सांसारिक दु:खन्के सागरमृ डूबवे जाय रह्यो जीव जिनके अनुग्रहतृ सर्व दु:खन्तृ बचि जात हे एसे श्रीमद्‌वल्लभाचार्य महाप्रभुके आत्मजकाृ मैं सर्वदा वन्दन करत हाृ ।।२ ।।

टीका : ये श्लोक श्रीविट्‌ठलनाथ प्रभुचरणने अपने ज्येष्ठ बन्धु श्रीगोपीनाथ प्रभुचरणकाृ वन्दन करिवेकाृ लिख्यो हे, परन्तु आधुनिक पुष्टिजीवन्काृ दोनाृ बन्धून्मृ अभेदभाव राखिके श्रीगोपीनाथजी तथा श्रीविट्‌ठलनाथजी एसे दोन्योन्को स्मरण करिके वन्दन करनाृ ।।२ ।।

(गोस्वामी श्रीपुरुषोत्तमचरण विरचित मङ्गलाचरण)

श्रीवल्लभ–प्रतिनिधिं तेजो–राशीं दयार्णवम् ।
गुणातीतं गुणनिधिं श्रीगोपीनाथम् आश्रये ।।१० ।।

तेजोराशीं = तेजके भंडार
दयार्णवं = दयाके सागर
गुणातीतं = गुणन्साृ अतीत
गुणनिधिं = गुणन्के निधि
श्रीवल्लभप्रतिनिधिं = श्रीवल्लभके प्रतिनिधि

श्रीगोपीनाथम् = श्रगोपीनाथजीकॄ
(अहं = मॄ)
आश्रये = आश्रय करुं हुं

भावार्थ : अलौकिक पुष्टिभक्तिके कमलको खिलायवेकॄ श्रीमहाप्रभून्की नांई श्रीगोपीनाथजीहु तेजोराशी भक्तिमार्गाब्जमार्तण्ड हॄ. आप दयाके समुद्रहु होयवेतॄ भक्तिकमलकॄ खिलायवेकॄ प्रकट होयवेमॄहु आधार बनत हॄ. प्राकृत गुणन्सॄ अतीत – अस्पृष्ट अरु अलौकिक पुष्टिभक्तिमार्गीय गुणन्के निधिरूपहु हॄ. एसे विरुद्धधर्मन्के आश्रय हॄ सो काहेते ? तहां कहत हॄ जो श्रीवल्लभके प्रतिनिधि ''आत्मा वै जायते पुत्रः'' होयवेतॄ एसे हॄ. एसे श्रीगोपीनाथजीको मैं आश्रय लेत हुं ।।१० ।।

टीका : प्राचीन भाषासाहित्यमॄ कहुं – कहुं श्रीगोपीनाथजीके मर्यादामार्गीय होयवेको उल्लेख मिलत हे. परि श्रीमहाप्रभुहु तो ''अङ्गीकृतौ समर्याद'' हॄ ! तातॄ या मर्यादाकॄ पुष्टिबाह्य मर्यादा न जानिके पुष्टिमार्गान्तर्भूता मर्यादा जाननी. तासॄ श्रीपुरुषोत्तमजीने यह स्तुतिश्लोक प्रकट कियो हे. श्रीगोपीनाथजीके विरचित 'सेवाश्लोक' तथा 'साधनदीपिका' ग्रन्थन्मॄ पुष्टिभक्तिको निरूपण मिलत हे, कछु मर्यादाभक्तिको नाहिं. तातॄ अन्यथाभाव न लावनो. (श्रीमद्ब्रह्मसूत्राणुभाष्य 'प्रकाश' को मङ्गलाचरण श्लोक ५) ।।११ ।।

।। एसे गोस्वामी श्रीदीक्षितात्मज श्याम मनोहर द्वारा विरचित
मङ्गलाचरणकी व्याख्या सम्पूर्ण भई ।।

।। શ્રીગોપીનાથપ્રભુચરણ ।।

(સં. ૧૫૬૭ - ૧૫૯૯)

ગો. વા. શ્રીપ્રેમલાલ ગો. મેવચા, પોરબંદર

જગદ્‌ગુરુ શ્રીમદ્‌વલ્લભાચાર્ય મહાપ્રભુજીના જયેષ્ઠ પુત્રનું નામ 'શ્રીગોપીનાથજી'. સમ્પ્રદાયમાં એઓશ્રી શ્રીબલદેવજીના અવતાર મનાય છે. એઓશ્રીનું પ્રાકટ્ય વિ. સં. ૧૫૬૭ ના ભાદરવા વદિ ૧૨ ના દિવસે અડેલમાં થયું હતું. એઓશ્રી પરમ સાત્ત્વિક, નિઃસ્પૃહી અને ધર્મપ્રાણ હતા. નવલક્ષ શ્લોકપ્રણેતા દશદિગન્તવિજયી શ્રીપુરુષોત્તમજી એઓશ્રીના વિશે લખે છે કે

શ્રીવલ્લભપ્રતિનિધિં તેજોરાશિં દયાર્ણવમ્ ।
ગુણાતીતં ગુણનિધિં શ્રીગોપીનાથમાશ્રયે ।।

અર્થ : શ્રીવલ્લભાચાર્ય મહાપ્રભુજીના પ્રતિનિધિ તેજના ભંડાર, દયાના સાગર, સત્ત્વાદિગુણો જેમને અધીન છે તેવા અને સદ્‌ગુણોના ભંડાર શ્રીગોપીનાથજીનો હું આશ્રય કરું છું.

પુષ્ટિમાર્ગના અદ્વિતીય પ્રચારક કલાનિધિ શ્રીવિટ્ઠલનાથજી આપશ્રીના લઘુ બન્ધુ થાય.

એઓશ્રીનો યજ્ઞોપવીતસંસ્કાર આઠમે વર્ષે વિ. સં. ૧૫૭૫ માં કાશીમાં સમ્પન્ન થયો હતો. શ્રીમહાપ્રભુજીએ આપને વૈદિક વિધિ પ્રમાણે ગાયત્રીમન્ત્ર, ગોપાલમન્ત્ર અને બ્રહ્મસમ્બન્ધ ની દીક્ષા આપી હતી. ત્યાર પછી પિતૃચરણ શ્રીમહાપ્રભુજીના તત્ત્વાવધાનમાં જ આપશ્રીનું વિદ્યાધ્યયન થયું હતું.

નિત્ય બ્રહ્મમૈંહૂર્તમાં ઉઠી, શૌચ - સ્નાનાદિથી પરવારી ભગવત્સ્મરણ કરવાનો શ્રીગોપીનાથજીનો નિયમ હતો. શીતકાલમાં એક દિવસે પ્રાતઃકૃત્ય કરીને પિતૃચરણ શ્રીમહાપ્રભુજી પાસે આપ પધાર્યા અને નમસ્કાર કરી, હાથજોડીને એઓશ્રીની સમ્મુખ ઊભા રહ્યા. શ્રીમહાપ્રભુજીએ એઓશ્રીને આજ્ઞા કરી કે

''શ્રીઠાકોરજીને જગાડો''.

આજ્ઞાનુસાર શ્રીગોપીનાથજીએ મન્દિરમાં પધારી શય્યામન્દિરનાં દ્વાર ધીમેથી ખોલ્યાં તો શ્રીઠાકોરજી ભરનિદ્રામાં પોઢ્યા હતા. શ્રીઠાકોરજીને જગાડવા કે નહિ ? શાસ્ત્રાજ્ઞાનુસાર શ્રીઠાકોરજીને બ્રાહ્મમૈંહૂર્તમાં જગાડવા જોઈએ, કેમકે સૈંર્યોદય પછી

---

૧. સંવત પન્દ્રહા અહસઠ આયો આસો વદિ દ્વાદસી સુભ ગાયો ;
ગાયો શ્રીગોપીનાથજી, જબ જન્મ લીનો આયકે''(મૈંલપુરુષ)

૨. ''ગુણનિધિ ગોપીનાથજી, નિર્ગુન તેજનિધાન''. (ધમાર) (માણિકચન્દ)

નિદ્રા શાસ્ત્રસમ્મત નથી. આ સમ્બન્ધમાં વિચાર કરતાં એઓશ્રી પુનઃ પિતાશ્રી પાસે પધાર્યા અને ‘‘શ્રીઠાકોરજી ભરનિદ્રામાં છે’’ એમ નિવેદન કર્યું.

ત્યારે શ્રીમહાપ્રભુજીએ આજ્ઞા કરી કે ‘‘તાળી પાડીને શ્રીઠાકોરજીને જગાડો’’.

શ્રીગોપીનાથજીએ પુનઃ ભીતર પધારી, માનસિક પ્રાર્થના કરી, તાળી પાડીને શ્રીઠાકોરજીને જગાડ્યા. પિતાશ્રીના વચનામૃતાનુસાર શાસ્ત્રમર્યાદા સાથે સ્નેહમાર્ગનું પણ સેવામાં સમ્પૂર્ણ પાલન થયેલું અનુભવી શ્રીગોપીનાથજી અત્યન્ત પ્રસન્ન થયા.

આચાર્યજી મહાપ્રભુના સેવક દામોદરદાસ સમ્ભરવાળાના ગોલોકવાસ પછી એમનાં પત્ની વીરબાઈએ પોતાના નિધિસ્વરૂપ શ્રીદ્વારકાધીશજીને સમ્પત્તિ સાથે કન્નોજથી અડેલ શ્રીમહાપ્રભુજીને ત્યાં નાવમાં પધરાવ્યા. એક વૈષ્ણવે શ્રીમહાપ્રભુજીની સમ્મુખ જઈ વિનતી કરીઃ ‘‘કૃપાનાથ ! શ્રીદ્વારકાનાથજી કન્નોજથી વૈભવ સહિત પધાર્યા છે’’.

એ વખતે શ્રીગોપીનાથજી નિકટમાં જ ઊભા હતા. ઉપરની વધાઈ સાંભળીને એઓશ્રી હર્ષાવેશમાં બોલી ઉઠ્યાઃ ‘‘લક્ષ્મીસહિત નારાયણ પધાર્યા !’’

શ્રીમહાપ્રભુજીએ જ્યેષ્ઠ પુત્રના હૃદયનો આશય જાણવામાટે પૂછ્યુંઃ ‘‘શ્રીઠાકોરજીનો વૈભવ જોઈને તમારું મન પ્રસન્ન થયું છે ?’’

પિતૃચરણના વાક્યનો મર્મ સમજી જતાં શ્રીગોપીનાથજીએ સ્પષ્ટતા કરીઃ ‘‘આપનો થઈને શ્રીઠાકોરજીની વસ્તુમાં જે મન કરશે તેનો નિર્મૂલ નાશ થશે’’.

‘‘વાહ ! આપણા માર્ગનો સિદ્ધાન્ત એવો જ છે. જે મારો વંશજ અથવા વૈષ્ણવ ભગવદ્દ્રવ્યમાં આસક્તિ રાખશે તે ક્યારેય પણ અલૌકિક સુખ પ્રાપ્ત કરી શકવાનો નથી’’ શ્રીઆચાર્યચરણે કહ્યું.

શ્રીગોપીનાથજીએ જ્યારે પંદર વર્ષ અંગીકાર કર્યા હતાં ત્યારનો એક પ્રસંગ છે. એક દિવસે ગ્રન્થપાઠ અને ભગવચ્ચિન્તન કરતાં આપશ્રીને વિશેષ મનન–નિદિધ્યાસન કરવાની ઈચ્છા થઈ. આસપાસમાં જોયું તો ચોકી ઉપર પધરાવેલ શ્રીમહાપ્રભુજીના નિત્યપાઠની શ્રીમદ્ભાગવતની પોથીઉપર એઓશ્રીની દૃષ્ટિ સ્થિર થઈ. તરત જ એઓશ્રીએ શ્રીમદ્ભાગવતનો પાઠ કરવાનો પ્રારંભ કર્યો ત્યારથી એઓશ્રીએ એવો નિયમ રાખ્યો કે શ્રીમદ્ભાગવતનો સમ્પૂર્ણ પાઠ કર્યા પછી જ ભોજન કરવું. આ નિયમને કારણે ક્યારેક–ક્યારેક તો આપશ્રી બબ્બે દિવસે પાઠ પૂર્ણ થયા પછી જ ભોજન કરતા. થોડા સમયમાં તો આપને શ્રીમદ્ભાગવત અક્ષરશઃ કણ્ઠાગ્ર થઈ ગયું. શ્રીભાગવતપાઠના નિયમને લીધે આપને સેવામાં અવકાશ મળતો નહિ. લઘુ બન્ધુ શ્રીવિઠ્ઠલનાથજી પણ જ્યેષ્ઠ બન્ધુનું અનુકરણ કરવા લાગ્યા.

એક દિવસે શ્રીમહાલક્ષ્મીજી (શ્રીઅક્કાજી)એ બન્ને પુત્રોના શ્રીભાગવતના પાઠનિયમ સમ્બન્ધમાં શ્રીમહાપ્રભુજીને નિવેદન કરતાં બન્ને પુત્રોના અલૌકિક

---

૩. ‘‘ચૌરાસી વૈષ્ણવનકી વાર્તા’’ (પ્ર. વિદ્યાવિભાગ, કાપરોકી)

નિયમથી એઓશ્રી પ્રસન્ન થયા, પરન્તુ પુત્રોને ભોજન કરવામાં થતા વિલમ્બને કારણે શ્રીઅક્કાજીના મનોદુઃખનું નિવારણ કરવાનો વિચાર કરીને શ્રીમહાપ્રભુજીએ બન્ને પુત્રો પાસે જઈને, એઓશ્રીના પાઠનિયમને પ્રોત્સાહન આપતાં આજ્ઞા કરીઃ

> ‘‘ભૈયા ! શ્રીભાગવતપાઠના તમારા નિયમથી હું અત્યન્ત આનન્દિત થયો છું. પરન્તુ તમારા ભોજનવિલમ્બને કારણે તમારાં માતુશ્રીને દુઃખ થાય છે તો શ્રીમદ્‌ભાગવતના સારસમુચ્ચયરૂપે મેં આ ‘શ્રીપુરુષોત્તમસહસ્રનામસ્તોત્ર’ ની રચના કરી છે તેનો પાઠ કરશો તો તમને સમગ્ર શ્રીભાગવતપાઠનું ફળ પ્રાપ્ત થશે. અને વિટ્‌ઠલમાટે આ ‘ત્રિવિધલીલાનામાવલી’ છે. તેનો પાઠ કરવાથી સમ્પૈંર્ણ દશમસ્કન્ધના પાઠનું ફળ પ્રાપ્ત થશે’’.

ત્યારથી શ્રીગોપીનાથજીએ પિતૃચરણની આજ્ઞાનું અનુસરણ કર્યું.

વિ. સં. ૧૫૮૨ માં કાકાશ્રી જનાર્દન ભટ્ટની આજ્ઞાનુસાર દક્ષિણના સજાતીય ભટ્ટજીની કન્યા પાયમ્માગારુજી(પ્રિયાજી)ની સાથે શ્રીગોપીનાથજીનો લગ્નપ્રસ્તાવ કાશીમાં બહુ જ ધામધૈંમથી કર્યો. ત્યાર પછી સર્વ કુટુમ્બીજનોને સાથે લઈને શ્રીમહાપ્રભુજી વ્રજમાં પધાર્યા અને નવવધૈં પાયમ્માગુરુજીને શ્રીનાથજી સમ્મુખ બ્રહ્મસમ્બન્ધ દીક્ષા આપી.

લગ્ન પછી તરત જ વિ. સં. ૧૫૮૨ માં શ્રીગોપીનાથજી દ્વારકા યાત્રા કરવા પધાર્યા. તે વખતે એઓશ્રીએ અસારવા – અમદાવાદમાં જયકૃષ્ણ ભટ્ટ સાઠોદરા નાગરની ગૃહવાટિકામાં મુકામ કર્યો હતો. આ સમયે શ્રીહરિવંશજી આપની સાથે જ હતા. આપના પધારવાની વધાઈ સાંભળીને ભાઈલા કોઠારી, વિકુબાઈ આદિ વૈષ્ણવો દર્શનાર્થ આવ્યાં હતાં. રાત્રિના આપશ્રી પોઢ્યા ત્યારે શ્રીમદનમોહનજી કાઠોરજીએ સ્વપ્નદર્શન આપીને આજ્ઞા કરી કે ‘‘આ વાડીના કૈંવામાં હું છું. મને બહાર પધરાવીને મારી સેવા ચાલુ કરાવો’’. સવારે ઊઠીને શ્રીગોપીનાથજીએ શ્રીમદનમોહનજીને કૈંવામાંથી બહાર પધરાવી, મોટો ઉત્સવ મનાવ્યો. પછી રામદાસ સાંચોરાની વિનન્તીથી એમની ઉપર શ્રીમદનમોહનજી ઠાકોરજી અને પોતાનાં પાદુકાજી સેવામાટે પધરાવી ‘પાટોત્સવ’ મનાવ્યો. અહીંથી આપશ્રી દ્વારકા પધાર્યા અને એક માસપર્યન્ત ત્યાં બિરાજ્યા.

આચાર્યશ્રી મહાપ્રભુજી વિ. સં. ૧૫૮૭ના અષાઢ સુદિ ૨ ઉપરાન્ત ૩ ના

---

૪. શ્રીદ્વારકાનાથજીકી પ્રાકટ્ય વાર્તા (અમરેલી) ના સમ્પાદક શ્રીદ્વારકાદાસ પરીખ આ યાત્રા સં. ૧૫૮૫માં થઈ હોવાનું લખે છે.

૫. આ સ્વરૂપ અમદાવાદ – રાજામહેતાની પોળમાં બિરાજે છે.

૬. સંવત્ ૧૫૮૨ વર્ષે શ્રીગોપીનાથજી દ્વારિકાયાત્રાર્થં રાજનગરે સમાગતાઃ શકંદરપુરે ભટ્ટ-જયકૃષ્ણ-સાઠોદરા-નાગરસ્ય ગૃહે વાટિકા વર્તતે તત્રૈવ સ્થિતિઃ કૃતા. તદૈવ

દિવસે નિત્યલીલામાં પધાર્યા પછી આપશ્રી સમ્પ્રદાયના આચાર્યસ્થાને બિરાજ્યા.

પિતૃચરણના નિત્યલીલાપ્રવેશ પછી વિ. સં. ૧૫૮૮ ના વૈશાખ વદિ ૧ ના મનલમય દિવસે લઘુ બન્ધુ શ્રીવિટ્ઠલનાથજીનો લગ્નપ્રસ્તાવ કાશીમાં અત્યન્ત આનન્દસમારોહથી કર્યો હતો.

શ્રીગોપીનાથજીએ વિ. સં. ૧૫૯૦ માં પૈંર્વપ્રદેશની યાત્રા કરી ઘણા સેવકોને શરણે લીધા હતા. આ યાત્રામાંથી આપશ્રીને એક લાખ રૂપિયા ગુરુભેટ તરીકે આવ્યા હતા. પ્રથમ પ્રદેશની આ સેવા કુલદેવતા શ્રીનાથજીને અંગીકાર કરાવવામાટે કુટુમ્બ સહિત આપશ્રી અડેલથી ગોપાલપુર પધાર્યા અને શ્રીનાથજીના મૈંલ્યવાન અલપારો તેમજ સોના – ચાંદીનાં પાત્રો સિધ્ધ કરાવીને સમગ્ર દ્રવ્ય નિકુઞ્જનાયક શ્રીનાથજીને અનીકાર કરાવ્યું. આ સમયે આપશ્રીની આજ્ઞાથી સાચોરા બ્રાહ્મણોનો શ્રીનાથજીની સેવામાં પ્રવેશ થયો હતો. અત્રે બિરાજીને આપશ્રીએ ગોપાલમન્ત્રનું પુરશ્ચરણ કર્યું હતું.

વિ. સં. ૧૫૯૫ ના વૈશાખ માસમાં શ્રીગોપીનાથજી કાશી પધાર્યા. કાશીમાં એઓશ્રીનાં બે ઘરો હતાં : ૧. હનુમાનઘાટ ઉપર અને ૨. પઞ્ચગંગાઘાટ ઉપર બિન્દુમાધવની પાસે. પઞ્ચગંગાઘાટ ઉપરનું ઘર એઓશ્રીના માતામહ (નાના) શ્રીદેવન ભટ્ટનું હતું અને હનુમાનઘાટ ઉપરનું ઘર એઓશ્રીના પિતામહ શ્રીલક્ષ્મણ ભટ્ટજીનું હતું. અહીં પધારીને એઓશ્રીએ ભક્તિનો પ્રચાર કરવા માંડ્યો. શ્રીમહાપ્રભુજીના નિકટ પરિચયમાં આવેલા સાધુ – માહાત્માઓનો નિત્ય સમાગમ કરતા અને એમની સાથે ભગવચ્ચર્ચા કરતા. અહીં આપશ્રીએ 'દેવીદાસ' નામના ઉપાધ્યાયને વિ.સં.૧૫૯૫ ના વૈશાખ સુદિ ૫ ને રવિવારે પોતાના કુળના તીર્થપુરોહિતરૂપે સ્વીકારી એમને પત્ર લખી આપ્યો.

શ્રીમદનમોહનસ્ય પ્રાકટ્યં કૃતમ્. પટ્ટાભિષેકોપિ કૃતઃ. હરિવંશઃ સનેસ્તિ. કોઠારી ભાઈલા બાઈ વીર્કેં ભાઈ સોના પ્રભૃતિસેવકાનાં સભાયાં દર્શનં દત્તમ્. તતઃ દ્વારિકાપ્રવેશઃ કૃતઃ. માસ ૧ દ્વારિકાસ્થિતિઃ કૃતા.

–મનુજવ્યાજપ્રકટપુરુષોત્તમવલ્લભવિટ્ઠલયોઃ પૈંર્વચરિતલીલા (હસ્તપ્રત)

૭.

શ્રીહરિઃ

સંવત્ ૧૫૯૫ વૈશાખ સુદિ પઞ્ચમી વાર રવિઃ લિખિતં શ્રીગોપીનાથ–
શ્રીવલ્લભાચાર્યપુત્રૈઃ શ્રીલક્ષ્મણાચાર્યપૌત્રૈઃ તૈલંગ–કાંકરવાલ્લુ–સંજ્ઞૈઃ
વારાણસીમ્ આગતૈઃ તીર્થપુરોહિતત્વેન ઉપાધ્યાય–દેવીદાસઃ સમ્માનિતો
અસ્માભિર્ અસ્મદીયૈઃ સર્વૈસ્ તથા સમ્માનનીયઃ સમ્માનનીયઃ ।।છ।।
શ્રીગોપીજનવલ્લભો જયતિ
એકં શાસ્ત્રં દેવકીપુત્રગીતમ્ એકો દેવો દેવકીપુત્રએવ।

કાશીથી શ્રીગોપીનાથજી પોતાના પ્રિય સ્થાન શ્રીજગન્નાથપુરી પધાર્યા. પિતૃચરણ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્ય મહાપ્રભુજીએ અહીંના બ્રાહ્મણ કૃષ્ણસેવક ગુચ્છિકારને વિ. સં. ૧૫૪૫ માં તીર્થપુરોહિતપદે સ્થાપ્યા હતા એનું અનુકરણ કરીને વિ. સં. ૧૫૯૫ ના વૈશાખ વદિ ૩૦ ના દિને શ્રીગોપીનાથજીએ પણ એક વૃત્તિપત્ર તેમને લખી આપ્યું. આ વર્ષમાં જ આપશ્રીએ લઘુબન્ધુ શ્રીવિટ્ઠલનાથજીને સાથે લઈને વ્રજયાત્રા કરી હતી.

અડેલથી એક વાર શ્રીગોપીનાથજી આગરા પધાર્યા હતા. તે વખતે એક વૈષ્ણવે શ્રીગુસાંઈજીની ભેટની સો સોનામહોર આપશ્રીને આપી. એવામાં સિંહનદથી

મન્ત્રોઽપ્યેકસ્તસ્ય નામાનિ યાનિ, કર્મોપ્યેકસ્તસ્ય દેવસ્ય સેવા ।।૧।।
ઈતિ શ્રીજગદીશેન મહાપ્રભુકૃતે સ્વયમ્ ।
લિખિતં પદ્યમેતદ્ધિ માયાવાદનિવૃત્તયે ।।૨।।
બર્હિમુખો યદા નૈવમેને વિદ્વજ્જનાતિગઃ ।
પત્રં નિરૂપ્યતાં ભૈંયઃ પ્રાહૈનં કૃષ્ણસેવકઃ ।।
તદા શ્રીવલ્લભાઃ પ્રોચુઃ વયં નાગ્રહવાદિનઃ ।
ત્વન્નઃ પુરોહિતઃ સાક્ષી યથેચ્છસિ તથા કુરુ ।।૪।।
ગુચ્છિકારસ્તદા તસ્ય પ્રત્યયાર્થં હરેઃ પુરઃ ।
પત્રં સંસ્થાપયામાસમસીપાત્રં ચ લેખનીમ્ ।।૫।।
યઃ પુમાન્ પિતરં દ્વેષ્ટિ તં વિદ્યાદ્ અન્યરેતસમ્ ।
યઃ પુમાનીશ્વરં દ્વેષ્ટિ તં વિદ્યાદ્ અુત્યજોદ્ભવમ્ ।
ભૈંયોપિ જગદીશેન પત્રે વિલિખિતં ત્વિદમ્ ।
તદા બહિર્મુખો ધ્વસ્તઃ તથા જ્ઞાતશ્ચ સજ્જનૈઃ ।।૭।।
ઈતિ શ્રુત્વૈવ સદ્વાર્તાં કૃષ્ણસેવકપણ્ડિતમ્ ।
શ્રીવલ્લભાત્મજો ગોપીનાથો મન્યે તથા હ્યમુમ્ ।।૮।।
ખ રસ શ્રુતિ ભૈં (૧૪૮૦) સઙ્ખ્યે માસમાને શકેશ્વરાત્ ।
લિખિતં માધવામાયાં પૈંર્વેષાં સમ્મતં દલમ્ ।।૯।।

‘‘આન્ધ્રદેશીયદીક્ષિતવલ્લભાચાર્યેણે સ્વપૈંર્વપુરુષ-સોમયાજિ-ગંગાધર-દીક્ષિતાનાં સમ્માનિતઃ શ્રીમત્પુરુષોત્તમક્ષેત્રે શ્રીજગન્નાથ-સપર્યા-કુશલઃ ગુચ્છિકાર-કૃષ્ણસેવકાખ્ય-સેવાપણ્ડિતઃ, સોમયાજિ-ગંગાધર-દીક્ષિતાનાં સ્વપૈંર્વપુરુષાણાં સમ્માનિતઈતિ સ્વકીયૈર્ અવધાર્ય વિષ્ણુપદેન્દુ-શ્રુતિ-ધરાશકે (૧૪૧૦) સમાગતેન વલ્લભદીક્ષિતેન વૃતિદલં નિરૂપિતં, શ્રીવલ્લભાચાર્ય-મહાપ્રભુવંશસમ્ભૈંતૈઃ કૃષ્ણસેવકવંશીયાઃ સમ્માન્યાઃ. લિખિતં દલમિદં ખ-રસ-શ્રુતિ-ભૈંમિતે(૧૪૬૦) શાલિવાહનશકે વૈશાખ-કૃષ્ણામાદિને’’.

(કાંકરોલીકા ઈતિહાસ પૃ. ૨૬)

૮. ‘‘વાર્તા સાહિત્ય’’ (પૃ. ૬૧૧)

શ્રીમહાપ્રભુજીના સેવક વાસુદેવદાસ છકડા ત્યાં આવી પહોંચ્યા, ત્યારે શ્રીગોપીનાથજીએ બધા વૈષ્ણવોને ઉદ્દેશીને કહ્યું : ''તમારામાંથી એવા કોઈ વૈષ્ણવ છે કે આ ભેટ આવેલી સો સોનામહોર અડેલમાં શ્રીવિટ્ઠલનાથજીને પહોંચાડે ?''

આ સાંભળીને વાસુદેવદાસ છકડાએ સમ્મુખ આવી, હાથ જોડીને વિનન્તી કરી : ''મહારાજ ! આપ આજ્ઞા કરો તો એ સેવા આ દાસ કરી આપશે''.

એટલે શ્રીગોપીનાથજીએ પ્રસન્ન થઈને લઘુબન્ધુ શ્રીગુસાંઈજી ઉપર એક પત્ર લખી આપ્યો, તે સાથે સો સોનામહોર પણ વાસુદેવદાસ છકડાને આપતાં આજ્ઞા કરી : ''સાવધાનતાથી પહોંચાડજો''.

વાસુદેવદાસે લાખના ગોળામાં સોનામહોર મૈંકીને એને ચન્દન ચડાવી, શાલિગ્રામ સ્વરૂપ બનાવી, પોતે વૈરાગીનો વેશ લઈને અડેલને માર્ગે ચાલતા થયા. ત્રીજે દિવસે અડેલ જઈ લાખમાંથી મહોરો કાઢીને શ્રીગુસાંઈજીની સમ્મુખ જઈ શ્રીગોપીનાથજીનો પત્ર તથા સો મહોર એઓશ્રીની આગળ ધરી દીધી. શ્રીગુસાંઈજીએ પત્ર વાંચી, મહોર સંભાળી લઈ, વાસુદેવદાસને મહાપ્રસાદ લેવડાવ્યો. પછી બીજે દિવસે પહોંચનો પત્ર લખીને શ્રીગુસાંઈજીએ એમને આપ્યો. પત્ર લઈને ત્રીજે દિવસે વાસુદેવદાસ અડેલથી આગરા આવી પહોંચ્યા. શ્રીગોપીનાથજીને શ્રીગુસાંઈજીનો પત્ર આપ્યો. પત્ર વાંચીને આપશ્રી વાસુદેવદાસ ઉપર અત્યન્ત પ્રસન્ન થયા અને પૈંછ્યું : ''વાસુદેવદાસ ! એવા વિકટ માર્ગે સોનામહોરો તમે કેવી રીતે પહોંચાડી શક્યા ?''

એટલે એમણે, શાલિગ્રામ જેવો લાખનો ગોળો બનાવી, એમાં સોનામહોરો ભરીને, વૈરાગીના વેષે એનું પૈંજન કરતાં-કરતાં અડેલ સોનામહોરો પહોંચાડી આવવાની વાત વિગતવાર કહી. આથી શ્રીગોપીનાથજીએ દુઃખ અનુભવતાં વાસુદેવદાસને કહ્યું : ''વાસુદેવદાસ! તમે અડેલ સોનામહોર પહોંચાડી તેથી મને તમારી સેવામાટે પ્રસન્નતા થઈ છે; પરન્તુ તમે જે પ્રકારે સોનામહોર લઈ ગયા, તે આપણા ભક્તિમાર્ગની રીત નથી. એક વસ્તુમાં ભગવત્સ્વરૂપની ભાવના કર્યા પછી એને ભાંગી નાખવું એ ઈષ્ટ નથી, એમાં વૈષ્ણવતા નથી''.

''પણ મહારાજ! મેં એ સ્વરૂપની પ્રતિષ્ઠા નહોતી કરાવી'' વાસુદેવદાસે કહ્યું.

''તેથી શું થયું ? એમાં સ્વરૂપભાવ તો કર્યો હતો ને ? ભગવત્સ્વરૂપને વ્યાજે લૌકિકકાર્ય કરવું યોગ્ય ન ગણાય''. શ્રીગોપીનાથજીએ ભગવન્માર્ગની મર્યાદા સમજાવતાં આજ્ઞા કરી.

શ્રીગોપીનાથજીને શ્રીમહાપ્રભુજીદ્વારા સ્થાપિત પુષ્ટિમાર્ગીય પ્રણાલિકાની શ્રીકૃષ્ણભક્તિમાં પૈંર્ણ શ્રદ્ધા હતી. આ સાથે એઓશ્રીનું જીવન વેદાદિ શાસ્ત્રોની આજ્ઞાનુસાર ઘડાયું હોવાથી એઓશ્રીને અગ્નિહોત્રાદિક વૈદિક ક્રિયાઓમાં પણ વિશેષ આગ્રહ રહેતો. સેવા પછીનો એઓશ્રીનો સમય ગોપાલમન્ત્રાદિના અનુષ્ઠાનમાં,

જપ – પાઠમાં તેમજ શાસ્ત્રોના વાચન–મનન–નિદિધ્યાસનમાં જતો.

બન્ને બન્ધુઓ, શ્રીગોપીનાથજી તથા અનુજ શ્રીવિટ્ઠલનાથજી વચ્ચે ભ્રાતૃભાવના તેમજ કુટુમ્બ ભાવના ઉત્તમ હતી. શ્રીગોપીનાથજી ગોપાલપુર, શ્રીજગન્નાથજી કે તીર્થયાત્રા માં પધાર્યા હોય તો શ્રીવિટ્ઠલનાથજી અડેલ બિરાજી ગૃહ – કુટુમ્બની સંભાળ રાખતા અને શ્રીવિટ્ઠલનાથજી બહાર પધારે તો શ્રીગોપીનાથજી અડેલ બિરાજતા.

શ્રીગોપીનાથજીએ પણ પોતાના વન્દનીય પૈર્વજોની વૈદિક પરમ્પરાનું અનુસરણ કરતાં વિ. સં. ૧૫૯૫ ની જગદીશયાત્રા પછી એક સોમયજ્ઞ અને ત્યાર પછી વિષ્ણુયજ્ઞ કર્યો હતો.

વિ. સં.૧૫૯૯ માં શ્રીગોપીનાથજી જગદીશપુરી પધાર્યા. માતુશ્રીની આજ્ઞાથી એઓશ્રીની સાથે રાઘવદાસ નામના વૈષ્ણવ ગયા હતા. એક દિવસે મન્દિરનાં દ્વાર ખૈલ્યાં અને શ્રીગોપીનાથજી દર્શન કરતાં – કરતાં ‘‘જગન્નાથ! જગન્નાથ!’’ એમ બોલતાં બોલતાં શ્રીજગન્નાથરાયજીના શ્રીવિગ્રહમાં લીન થઈ ગયા.

બત્રીશ વર્ષ સુધી આપ ભૈંતલ ઉપર બિરાજ્યા.

આપશ્રીને એક પુત્ર અને બે પુત્રીઓ મળીને ત્રણ સન્તાનો થયાં હતાં :

૧. શ્રીપુરુષોત્તમજી (પ્રાકટ્ય વિ. સં. ૧૫૮૭ ના ભાદરવા વદિ ૮)
૨. સત્યભામા બેટીજી અને
૩. શ્રીલક્ષ્મી બેટીજી.

---

૯. સોમયજ્ઞ વિધિવત કરે, ગોપીનાથ પ્રવીન ।
બહુર આય ગોપાલપુર, વિષ્ણુયજ્ઞ નૃપ કીન ।।૪૭।।
(સમ્પ્રદાયકલ્પદ્રુમ (પૃ. ૫૯)

૧૦. ‘‘રાઘવદાસ જગન્નાથ ગયા, ગોપીનાથજીને સન;
શોક કારણ ફરીયન આવ્યા, શ્રીઅક્કાજીને પ્રસન’’(૨૭)
(પ્રાકટ્યસિદ્ધાન્ત (માનલ્ય ચોથું)

૧૧. ‘‘તતઃ કિયતા કાલેન જષ્યેઠપુત્રો ગોપીનાથઃ પુરુષોત્તમમાદ્ય સ્વરૂપમવાપ’’.
(સમ્પ્રદાયપ્રદીપઃ)

શ્રીપુરુષોત્તમજી

(પ્રાકટ્ય: વિ.સં.૧૫૮૭ તિરોધાન: વિ.સં.૧૬૦૫)

શ્રીગોપીનાથજી નિત્યલીલામાં પધાર્યા ત્યારે એઓશ્રીના પુત્ર શ્રીપુરુષોત્તમજી બાર વર્ષના હતા. એઓશ્રી પણ પિતૃચરણ શ્રીગોપીનાથજીની જેમ સૌમ્ય અને સાત્ત્વિક પ્રકૃતિના હતા. આપ ખુબ અલ્પ કાલ પર્યન્ત ભૈંતલ ઉપર પ્રકટ બિરાજ્યા.

શ્રીગોપીનાથજીના નિત્યલીલસ્થ થયા પછી શ્રીગુસાંઈજીએ શ્રીગોપીનાથજી ના બન્ને પુત્રીઓનું પોતાનાં સન્તાનથી પણ અધિક લાલન – પાલન કર્યું.

આ બન્ને બેટીજી બાલવિધવા હતાં. કાકાજીના ગૃહની પ્રણાલિકા પ્રમાણે એઓશ્રી અહર્નિશ ગુણગાન અને ભગવત્સેવાપરાયણ રહેતાં.

શ્રીસત્યભામા બેટીજી

શ્રીસત્યભામા બેટીજી બહેનોમાં મોટાં હતાં. બન્ને બહેનો નિત્ય શ્રીનવનીતપ્રિયજીની સેવામાં સંલગ્ન રહેતાં. સત્યભામા બેટીજી એક વખત શ્રીજગદીશના દર્શનાર્થ પુરી પધાર્યાં હતાં. યાત્રા કરીને પાછાં આવતી વખત ગૌડ દેશના નારાયણદાસ નામના ભગવદીયના ભક્તિભાવભર્યા આગ્રહથી એમને ઘેર મુકામ કર્યો. નારાયણદાસના ઘર આગળ જ બન્દીખાનું હતું. જે લોકો બાદશાહના ફરમાન મુજબ કર ન ભરે તેમને આ કેદખાનામાં પૈંરી ફટકા મારવામાં આવતા. ફટકાનો માર અસહ્ય લાગતાં કેદીઓ ત્રાસ પામી પોકારો કરતા. આ પોકાર સાંભળીને સત્યભામા બેટીજી કરુણાર્દ્ર થઈ ગયાં ! એઓશ્રીએ વૈષ્ણવોને પૈંછ્યું: ''આ શું થાય છે ?'' વૈષ્ણવોએ કારણ બતાવતાં દયાસાગર બેટીજીએ નારાયણદાસને કહ્યું: ''જ્યાં સુધી આ લોકોનું દુઃખ દૈંર નહીં થાય ત્યાં સુધી અમે ભોજન નહીં કરીએ''.

સત્યભામા બેટીજીના ઉપવાસની વાત બાદશાહ પાસે પહોંચતાં એમને એઓશ્રીની ટેકથી આશ્ચર્ય થયું ! એમણે સન્દેશો મોકલ્યો કે ''જો આપ ઉપવાસ છોડી દેશો તો અમે પચીસ હજાર રૂપિયા ભેટ કરીશું''. બેટીજીએ પ્રત્યુત્તરમાં કહેવડાવ્યું કે ''અમારે રૂપિયાને શું કરવા છે ? મનુષ્યના દુઃખનું નિવારણ થાય એ જ અમારી ભાવના છે''.

આ ઓજસ્વી શબ્દોથી બાદશાહનું હૃદયપરિવર્તન થયું. એણે નારાયણદાસને કહ્યું:

''આવાં ત્યાગી અને દયાળુ બેટીજીનાં વચનો ન માનું તો મારું બૈંરું થાય''. આમ કહીને એણે બધા કેદીઓને મુક્ત કર્યા. આ શુભ સમાચાર મળ્યા પછીજ સત્યભામા બેટીજીએ ભોજન કર્યું.

શ્રીલક્ષ્મી બેટીજી

શ્રીલક્ષ્મી બેટીજી જેવાં ભગવત્સેવાપરાયણ હતાં તેવાં જ ભગવદ્‌ભક્તો પ્રત્યે મમતાવાળાં હતાં. નરવરગઢના રાજા આશકરણને વ્યસનદશા સિદ્ધ થતાં એઓ રાજપાટનો ત્યાગ કરીને વ્રજમાં વિચરતા અને ભગવચ્ચિન્તન કરતા અને ભગવલ્લીલાદર્શનમાટે વિરહભાવમાં મગ્ન રહેતા. રાજા આશકરણની આ ઉચ્ચ વ્યસનદશા જોઈ શ્રીવિટ્‌ઠલેશપ્રભુચરણે ઘરનાં બધાને આજ્ઞા કરી હતી કે ‘‘આશકરણજી જ્યારે આવે ત્યારે ઘરમાં જે પ્રસાદ હોય તે એમને લેવડાવી દેવો’’.

એક દિવસે ભગવલ્લીલા ધ્યાનમાંથી જાગ્રત થઈને રાજા આશકરણજી શ્રીગોકુલમાં શ્રીગુસાંઈજીને ઘેર આવ્યા. શ્રીલક્ષ્મી બેટીજીએ જોયું તો એ વખતે ઘરમાં પ્રસાદી વસ્તુ નહોતી. એઓશ્રીએ વિચાર્યું કે જો આજે આશકરણજી પ્રસાદ લીધા વિના ચાલ્યા જશે તો પાછા પાંચ – સાત દિવસે અન્ન પામશે. એઓશ્રીના હૃદયમાં ભગવત્પ્રેરણા થતાં શ્રીનવનીતપ્રિયજીના રાજભોગની જે સામગ્રી સિદ્ધ થઈ હતી તે અસમર્પિત સામગ્રીજ આશકરણજીને ધરી દીધી અને મોટાં બહેન સત્યભામાજીને બીજી સામગ્રી ત્વરાથી સિદ્ધ કરવાની વિનન્તી કરી. આશકરણજી તો ભોજન કરીને ચાલતા થયા. ત્યાર પછી ફરી વાર સિદ્ધ થયેલી સામગ્રીનો શ્રીનવનીતપ્રિયજીને રાજભોગ સમર્પ્યો. શ્રીગુસાંઈજી આરતી કરતા હતા ત્યારે શ્રીનવનીતપ્રિયજીના મુખારવિન્દ ઉપર સ્મિતયુક્ત આનન્દલહરીનાં દર્શન થતાં વિનન્તી કરી કે ‘‘આજે આપ આટલા બધા કેમ પ્રસન્ન છો ?’’

શ્રીનવનીતપ્રિયજીએ કહ્યું : ‘‘આજે હું બમણો રાજભોગ આરોગ્યો છું’’. આમ કહીને રાજા આશકરણજીને શ્રીલક્ષ્મી બેટીજીએ રાજભોગની સામગ્રી ધરી દીધી એ વાત પ્રસન્નતાથી કરતાં સ્પષ્ટતા કરી કે ‘‘આશકરણજીના હૃદયમાં બિરાજીને એક વાર અને બીજી વાર પ્રત્યક્ષ ધરેલ એમ બે વાર હું આરોગ્યો છું’’.

‘ધન્ય!’ શ્રીગુસાંઈજીના મુખારવિન્દથી સહસા ધન્યતાનો ઉદ્‌ગાર સરી પડ્યો અને નેત્રોમાં આનન્દાશ્રુની ઝલક દેખાઈ! પછી ઠાકોરજીને અનોસર કરીને શ્રીગુસાંઈજીએ શ્રીલક્ષ્મી બેટીજીને રાજભોગ સમ્બન્ધમાં પૈંછતાં બેટીજીએ સંકોચપૈંર્વક સર્વ વાત કાકાજીને નિવેદિત કરતાં એઓશ્રી રોમરોમ પ્રસન્ન થયા અને કહ્યું : ‘‘બેટી ! આજની તારી બમણી સેવાથી શ્રીનવનીતપ્રિયજી અત્યન્ત પ્રસન્ન થયા છે. તું ધન્ય છે’’.

૬૦ – ૭૦ સદસ્યોવાળા વિશાળ કુટુમ્બમાં શ્રીલક્ષ્મી બેટીજીએ

---

૧૨. શ્રી. દ્વા. કી પ્રા. વાર્તા (અમરેલી) (શ્રી. દ્વા. પરીખ)

૧૩. લક્ષ્મી સત્યભામા બેઉ, અગ્રજની અનુહર રે,
શ્રીનવનીતપ્રિયજીને રીઝવ્યા, સેવ્યા વિવિધ પ્રકાર રે...રસના. (શ્રીવલ્લભાખ્યાન)

શ્રીનવનીતપ્રિયજીની આવી ભાવાત્મક સેવા દ્વારા જે દિવ્ય પ્રસન્નતા પ્રાપ્ત કરી તે અનન્ય છે. એઓશ્રીના સેવાચાતુર્યભાવની જેટલી સરાહના કરીએ તેટલી ઓછી!

શ્રીગોપીનાથજી પ્રકાણ્ડ વિદ્વાન હતા. એઓશ્રીએ અનેક ગ્રન્થોની રચના કરી હોવાનું વિદ્વાનો માને છે પરન્તુ અત્યારે એઓશ્રીના સાહિત્યમાં ૧. સાધનદીપિકા , ૨. સેવાશ્લોકાઃ ઉપલબ્ધ થાય છે. 'સૌન્દર્યપદ્યમ્' પણ એઓશ્રી વિરચિત ''શ્રીમદ્ગોપીનાથાનાં પદ્યાનિ'' ની વચ્ચે આવેલો હોવાથી કેટલાક વિદ્વાનો શ્રીગોપીનાથજી વિરચિત માને છે. ''શ્રીગોપીનાથજીકી નિજવાર્તા '' નામક ગદ્યગ્રન્થ પણ પ્રાપ્ત થાય છે. એઓશ્રીના ગ્રન્થોનું ગુર્જર અનુવાદ સાથે પુનર્મુદ્રણ કરવાની આવશ્યકતા છે. ૧૨૭ શ્લોકોની 'સાધનદીપિકા' નું મંગલાચરણ કેટલું ભાવવાહી છે !

તા નઃ શ્રીતાતપત્પદ્મરેણવઃ કામધેનવઃ ।
નાકસ્ય તરવોઽન્યેષાં સ્યુઃ કલ્પતરવો યથા ।।૧।।

અર્થ : જેમ બીજાઓને સ્વર્ગના તરુઓ કલ્પવૃક્ષસમાન છે તેમ અમને તો શ્રીપિતાજીના ચરણકમલની રજ કામધેનુ સમાન થાઓ.

શ્રીવિટ્ઠલનાથ ભટ્ટ 'મનરંજન' કવિ એઓશ્રીની ગ્રન્થસઙ્ખ્યા ૪ બતાવે છે.

એઓશ્રીના સેવ્ય શ્રીમદનમોહનલાલજી અને પાદુકાજી, અમદાવાદમાં રાજા મહેતાની પોળમાં તોડાની પોળમાં મુખિયાજી રણછોડલાલ વ્યાસની ઉપર અત્યારે બિરાજે છે.

પુનઃ આપશ્રીએ શ્રીપુરુષોત્તમજીસ્વરૂપે પ્રકટ થઈને સ્વમાર્ગીય સાહિત્યની વિપુલ પ્રમાણમાં રચના કરી છે. ત્યારથી સુરતમાં શ્રીબાલકૃષ્ણજીના ઘરમાં શ્રીગોપીનાથજીનો ઉત્સવ શ્રીગુસાંઈજીના ઉત્સવવત્ મનાય છે.

---

૧૪. 'પુષ્ટિભક્તસુધા' માસિક, વર્ષ ૬, અંક ૭-૮

૧૫. 'પુષ્ટિમાર્ગનાં ૫૦૦ વર્ષ' ભાગ - ૨, પૃ.૨

૧૬. લેખકના પ્રાચીન હસ્તસઙ્ગ્રહમાં છે.

૧૭. બડેજુ ગોપીનાથ કૃત, ચાર ગ્રન્થ નૃપ માન ।
પ્રથમ જુ 'સાધનદીપિકા', 'સેવાવિધિ' સુખદાન ।।૩૭।।
'સઞ્જ્ઞાનામનિરૂપણ' અરુ, ''ગોપીજન સુખદાન'' ।
'વલ્લભાષ્ટક' ગ્રન્થ કિયે, ગોપીનાથ સુજાન ।।૩૮।।
(સમ્પ્રદાયકલ્પદ્રુમ પૃ. ૧૪૨)

काशीके तीर्थपुरोहितको श्रीगोपीनाथप्रभुचरणोंद्वारा प्रदत्त वृत्तिपत्र

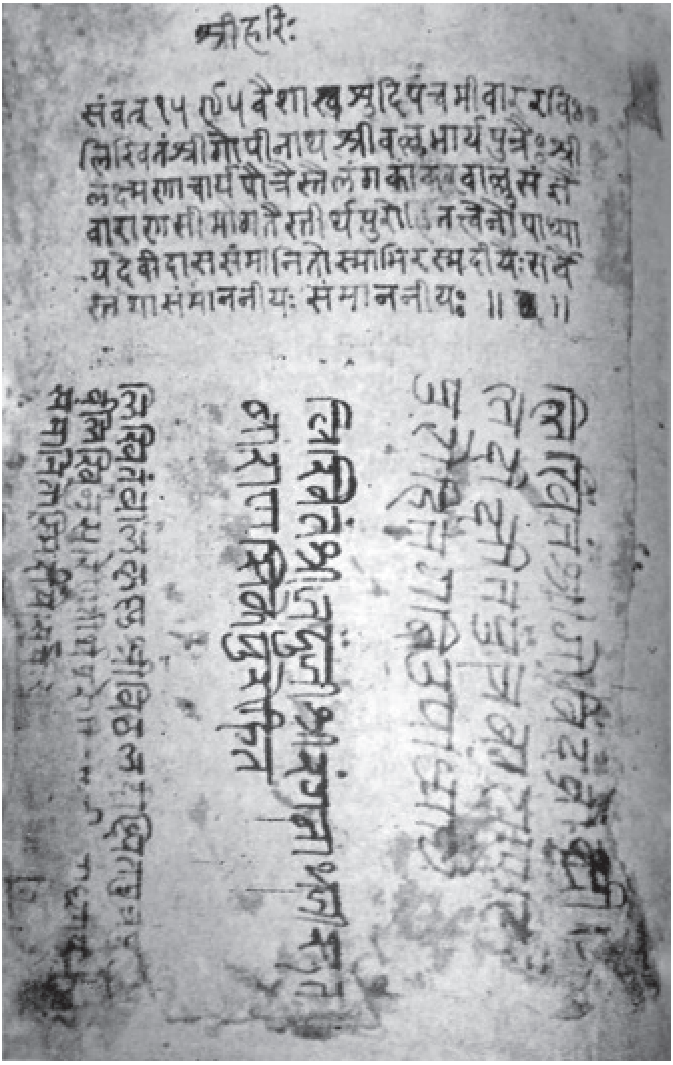

श्रीहरिः

संवत् १५९५ वैशाख सुदि पञ्चमी वार रविः लिखितं श्रीगोपीनाथश्रीवल्लभाचार्यपुत्रैः श्रीलक्ष्मणाचार्यपौत्रैः तैलङ्ग-कांकरवाल्लु-संज्ञैः वाराणसीम् आगतैः तीर्थपुरोहितत्वेन उपाध्याय-देवीदासः सम्मानितो अस्माभिर् अस्मदीयैः सर्वैस् तथा सम्माननीयः सम्माननीयः ।।छ।।

श्रीजगन्नाथपुरीके तीर्थ पुरोहित कृष्णसेवक गुच्छिकारको वैशाख वदि ३०, वि.सं. १५९५ के दिन श्रीगोपीनाथप्रभुचरणों द्वारा लिखित वृत्तिपत्र ✻

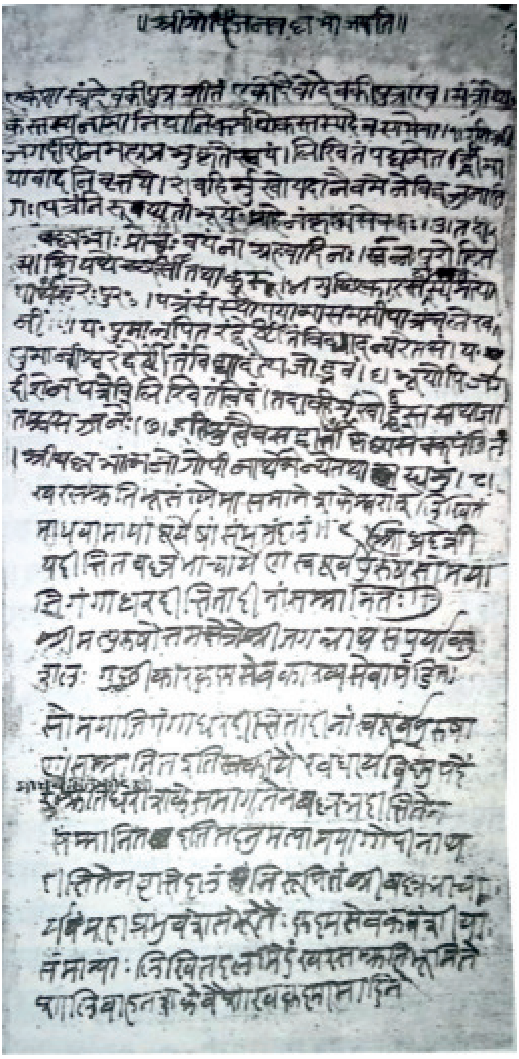

✻ हस्तलिखित दोनाृ वृत्तिपत्राृकी पोझिटिव् गोस्वामी श्रीश्याम मनोहरजी (पार्ला-किशनगढ) द्वारा प्रदत्त हैं.

श्रीगोपीजनवल्लभो जयति

एकं शास्त्रं देवकीपुत्रगीतम् एको देवो देवकीपुत्रएव।
मन्त्रोऽप्येकस्तस्य नामानि यानि, कर्मोप्येकस्तस्य देवस्य सेवा।।१।।
इति श्रीजगदीशेन महाप्रभुकृते स्वयम्।
लिखितं पद्यम् एतद्धि मायावादनिवृत्तये।।२।।
बर्हिमुखो यदा नैव मेने विद्वज्जनातिगः।
पत्रं निरूप्यतां भूयः प्राहैनं कृष्णसेवकः।।
तदा श्रीवल्लभाः प्रोचुः वयं नाग्रहवादिनः।
त्वन्नः पुरोहितः साक्षी यथेच्छसि तथा कुरु।।४।।
गुच्छिकारस्तदा तस्य प्रत्ययार्थं हरेः पुरः।
पत्रं संस्थापयामासमसीपात्रं च लेखनीम्।।५।।
यः पुमान् पितरं द्वेष्टि तं विद्याद् अन्यरेतसम्।
यः पुमानीश्वरं द्वेष्टि तं विद्याद् अन्त्यजोद्भवम्।
भूयोपि जगदीशेन पत्रे विलिखितं त्विदम्।
तदा बहिर्मुखो ध्वस्तः तथा ज्ञातश्च सज्जनैः।।७।।
इति श्रुत्वैव सद्वार्तां कृष्ण-सेवक-पण्डितम्।
श्रीवल्लभात्मजो गोपीनाथो मन्ये तथा ह्यमुम्।।८।।
ख रस श्रुति भू (१४६०) सङ्ख्ये मासमाने शकेश्वरात्।
लिखितं माधवामायां पूर्वेषां सम्मतं दलम्।।९।।

‘‘आन्ध्रदेशीयदीक्षितवल्लभाचार्येण स्वपूर्वपुरुष-सोमयाजि-गङ्गाधरदीक्षितानां सम्मानितः श्रीमत्पुरुषोत्तमक्षेत्रे श्रीजगन्नाथ-सपर्या-कुशलः गुच्छिकार-कृष्णसेवकाख्य-सेवापण्डितः, सोमयाजि-गङ्गाधर-दीक्षितानां स्वपूर्वपुरुषाणां सम्मानित इति स्वकीयैरवधार्य विष्णुपदेन्दु-श्रुति-धराशके(१४१०) समागतेन वल्लभदीक्षितेन वृत्तिदलं निरूपितं, श्रीवल्लभाचार्य-महाप्रभुवंशसम्भूतैः कृष्णसेवकवंशीयाः सम्मान्याः. लिखितं दलमिदं ख-रस-श्रुति-भूमिते (१४६०) शालिवाहनशके वैशाखकृष्णामादिने’’.

श्रीगोपीनाथजी और तत्पुत्र श्रीपुरुषोत्तमजी

सम्पादक : गो.वा. श्रीद्वारकादास परीख

सामान्य परिचय :

श्रीगोपीनाथजी महाप्रभु श्रीवल्लभाचार्यजीके ज्येष्ठ पुत्र थे. आपका आविर्भाव वि.सं. १५६८ के आश्विन कृष्ण १२ की अडेलमॄ हुआ था. आपके एक कनिष्ठ भ्राता थे जिनका नाम श्रीविट्ठलनाथजी था. आप परम सात्विक, निस्पृही और धर्मप्राण थे. सम्प्रदायमॄ आप बलदेवजीके अवताररूपसे प्रसिद्ध हैं.

दीक्षाएं तथा अध्ययन :

आपको वि.सं. १५७५ मॄ काशीमॄ आठवॄ वर्ष श्रीमहाप्रभुजीने उपनयन दिया था. उस समय आचार्यजीने आपको वैदिक विधिके अनुसार गायत्री मन्त्रके उपदेशके पश्चात् गोपाल मन्त्र तथा ब्रह्मसम्बन्ध की दीक्षाएं भी दी थीं. सम्भवतः आपका अध्ययन श्रीमहाप्रभुजीके तत्वावधानमॄ ही हुआ था. आपको श्रीमद्भागवत इष्ट था. बालपनसे ही आप उसीका पठन-पाठन और पूजा आदि करते थे. इससे ही आपको शास्त्रज्ञता प्राप्त हुई थी. आपने छोटी वयमॄ ही श्रीभागवतको अक्षरशः कण्ठाग्र कर लिया था और उसके सम्पूर्ण पाठ किये बिना भोजन नहीं ग्रहण करते थे. इस नियममॄ कभी-कभी दो-दो दिन भोजन किये बिना व्यतीत हो जाते थे. यह बात आचार्यचरणको नहीं रुची. क्यॄकि उससे भगवत्सेवाका भी अवकाश प्राप्त नहीं होता था. तब आपने श्रीभागवतके सारसमुच्चयरूप स्वरचित ‘पुरुषोत्तमसहस्रनाम’ का पाठ करनेकी आज्ञा दी और उससे समग्र भागवतके पाठका फल प्राप्त होगा ऐसा वचन दिया. तब श्रीगोपीनाथजीने अपने पूर्व नियमका परित्याग कर ‘‘पुरुषोत्तमसहस्रनाम’’ का नित्य-नियमसे पाठ करना शुरु किया. इससे भगवत्सेवाका भी आपको अवकाश मिलने लगा.

विवाह और सन्तति :

वि.सं १५८२ मॄ जब आप पन्द्रह वर्षके हुए तब आचार्यचरणने आपका विवाह एक सजातीय कन्या ‘पायम्मागारू’ से काशीमॄ वैदिक विधिके अनुसार किया. वि.सं. १५८७ मॄ आपको ‘श्रीपुरुषोत्तमजी’ नामके पुत्र हुए. तत्पश्चात् ‘लक्ष्मी’ और ‘सत्यभामा’ नामकी दो कन्याएं यथा समय हुईं. कांकरौलीके

इतिहासके अनुसार इनका जन्म क्रमशः है. इस प्रकार आपको कुल तीन सन्तति थीं.

आचार्यत्वकी प्राप्ति :

वि.सं. १५८७ में जब आचार्यचरणने तिरोधानलीला की तब पुष्टिसम्प्रदायका आचार्यत्व आपने ग्रहण किया. बादमें आपने पूरवका परदेश किया. उसमें एक लक्ष मुद्रा भेंटमें आईं और अनेक दैवीजीव शरण आए. यह प्रथम प्रदेश होनेके कारण आपने इन मुद्राओंका अपने कुलके देव श्रीनाथजीको समर्पण किया और उनसे श्रीनाथजीके सोना-चांदीके पात्र कृष्णदास अधिकारीद्वारा बनवाये.

आप विशेषतः त्याग-वैराग्य वृत्तिसे रहते थे इसलिए गृहकार्य और श्रीनाथजीके अधिकारमें विशेष ध्यान नहीं देते थे. फलतः गृहकार्यका भार आपके छोटे भाई श्रीविट्ठलनाथजीने सम्हाल लिया था और श्रीनाथजीके अधिकारका कार्य कृष्णदास अधिकारीके सुपुर्द था. कृष्णदास अधिकारी महाप्रभु श्रीवल्लभाचार्यजीद्वारा प्रथम भंडारीके रूपमें और पीछे अधिकारीके रूपमें नियत हुए थे इसलिए उनका मन्दिरमें वर्चस्व था. ऐसा होते हुए भी आचार्यजीद्वारा प्रारम्भसे नियुक्त बंगाली सेवक कृष्णदास अधिकारीका इतना भय नहीं रखते थे और समय-समय पर अवसर देखकर श्रीनाथजीके चांदी-सोनाके पात्र चुरा जाते थे. आचार्यजीके रखे होनेसे न तो कृष्णदास अधिकारी उनको कुछ कह सकते थे न श्रीगोपीनाथजी और न श्रीविट्ठलनाथजी ही. इस स्वेच्छाचारके कारण ही कदाचित् वि.सं. १५६५ से प्रति वर्ष श्रीगोपीनाथजी विशेष करके जगदीशपुरीमें छह-छह मास पर्यन्त जाकर रहते थे और श्रीविट्ठलनाथजी अडैलमें. श्रीनाथजीके द्रव्यको देवद्रव्य समझ कर ही न तो उसपर ममत्व रखते थे न अधिकार. ''देवद्रव्य जो खायगा वह स्वतः भ्रष्ट हो जायगा'' इस भावनासे ये दोनों भाई उस ओर सम्पूर्ण उपेक्षा वृत्ति रखते थे. दोनों भ्रताओंके इस प्रकारके सात्विकभावके कारण कृष्णदास अधिकरी भी कुछ नहीं कर पाते थे. और इस प्रश्नको श्रीनाथजीकी इच्छा पर ही छोड़ दिया गया था. परिणामतः सभी पात्र चुरा लिये गये. तब श्रीनाथजीने अडींगके 'अवधुतदास' वैष्णवको इस बातकी शिकायत करते हुए अपने वैभव बढानेकी इच्छाको जताया. तब अवधुतदासने इस इच्छाको कृष्णदास अधिकारीके समक्ष प्रकट की

और कृष्णदास अधिकारीने श्रीविट्ठलनाथजीकी आज्ञा प्राप्त कर बंगालीओंको निकालकर श्रीनाथजीका वैभव बढाया. उस समय श्रीगोपीनाथजी भूतलपर विद्यमान नहीं थे और श्रीविट्ठलनाथजीने भी श्रीनाथजीकी इच्छाके कारण बंगालीओंको निकालनेकी आज्ञा प्रदान की थी. दोनों भ्राता पितृभक्त थे.

जगदीश यात्रा :

आप वि.सं. १५९५ में सर्व प्रथम जगदीश पधारे थे. उस समय आपने आचार्यचरणके वृत्तिपत्रकको देखकर वहांके पुरोहित श्रीकृष्ण गुच्छिकारको एक वृत्तिपत्रक लिख दिया था. उससे शाके १४६०(वि.सं. १९९५) से आपकी जगदीशपुरीकी उपस्थिति स्पष्ट होती है. इसके पश्चात् आप प्रतिवर्ष जगदीशपुरी पधारते थे और छह – छह मास पर्यन्त रहते थे.

द्वारका यात्रा :

आप वि.सं. १५८५ में द्वारका यात्राको पधारे थे.

तिरोधान :

वि.सं १५९९ (चैत्री १६००) में[1] आप जगदीशपुरीमें जगदीशके विग्रहमें ही लीन होगए. इस घटना से वहां के लोग बड़े प्रभावित हुए थे.

रचनाएं :

श्रीगोपीनाथजी संस्कृतके प्रकाण्ड विद्वान् थे. आपने साम्प्रदायिक अनेक ग्रन्थ लिखे हैं. किन्तु आज वे उपलब्ध नहीं होते हैं. उसका प्रधान कारण उनकी

---

[1] ''श्रीनाथजी की प्राकट्य वार्ता'' में श्रीगोपीनाथजीका ... दिया है और 'सम्प्रदाय-कल्पद्रुम' में वि.सं १६२० दिया है. ये दोनों तिथियां अप्रमाणिक हैं. क्योंकि श्रीगुसांईजी और दामोदरदास के संवादसे श्रीगोपीनाथजीके पुत्र श्रीपुरुषोत्तमजीके अधिकार विषयमें जो गृहकलह हुआ वह वि.सं.१६०५में हुआ सिद्ध होता है. इससे १६०५के पूर्व श्रीगोपीनाथजी का तिरोधान निश्चित हो चुका था यह निर्विवाद सिद्ध होता था. श्रीनाथजीके भंडारकी नोंधमें, जिसका अक्षरशः उद्धरण इस लेखकद्वारा मथुरासे प्रकाशित अष्टछापकी वार्तामें दिया गया है, श्रीगोपीनाथजीका तिरोधान वि.सं.१५९९ स्पष्ट लिखा गया है. इसकी पुष्टि श्रीविट्ठलनाथजीने सर्व प्रथम स्वतन्त्र रूपसे की गई वि.सं.१६०० की ब्रजयात्रासे होती है. यह स्वतन्त्र रूपसे इस लिये कही गई है कि उस समय श्रीविट्ठलनाथजीने अपने नामका मथुराके पुरोहित उजागर चौबेको वृत्तिपत्रक लिख दिया है. उस समय यदि श्रीगोपीनाथजी विद्यमान होते तो वे उस यात्रामें अवश्य होते और उनके हाथसे ही वृत्तिपत्रक लिखवाया गया होता.

बहूजीका अपने देवर श्रीविट्ठलनाथजीसे अपने पुत्र श्रीपुरुषोत्तमजीके अधिकारके विषयमें रुष्ट होकर ग्रन्थादिको लेकर दक्षिण चला जाना (हो सकता) है. वहां पर वे सब ग्रन्थ नष्ट हुए (हों) यह पूर्ण सम्भावना है. 'सम्प्रदाय कल्पद्रुम' में श्रीगोपीनाथजीके किये हुए तीन ग्रन्थोंके नाम मिलते हैं. वे इस प्रकार हैं :

१. सेवाविधि

२. नामनिरूपणसञ्ज्ञा(!?)

३. वल्लभाष्टक(!?)

'साधनदीपिका' नामका एक और ग्रन्थ बम्बईसे प्रकाशित 'पुष्टिभक्ति सुधा' मासिकके वर्ष ६ अम ५-६ में प्रसिद्ध हुआ है. यह ग्रन्थ 'सेवाविधि' से भिन्न है तो उनके चार ग्रन्थके नाम उपलब्ध हैं यों कहा जा सकता है.

श्रीपुरुषोत्तमजी :

श्रीपुरुषोत्तमजीका आविर्भाव वि.सं. १५८७ में आश्विन शुक्ल ८ को अडेलमें हुआ था. आप भी प्रकृतिके सौम्य और सात्त्विक वृत्तिके थे. श्रीगोपीनाथजीने जब तिरोधानलीला की तब आप १२-१३ वर्षके थे. ... भगवदिच्छासे इन्हीं दिनोंमें मथुराकी क्षत्राणी गङ्गाबाईको अनुचित अधिकार देनेके कारण श्रीगुसांईजीका कृष्णदाससे कुछ अनबन हो गई. ... श्रीगुसांईजी जब उत्थापनकी खबर आई तब श्रीनाथजीके मन्दिरमें जाने लगे तब दंडवती शिलाके आगे ही कृष्णदासने उनको रोका और कहा कि श्रीनाथजीके मन्दिरपर तो श्रीपुरुषोत्तमजीका अधिकार है. उनकी आज्ञाके बिना आप मन्दिरमें नहीं जा सकते हैं. ... इन वचनोंको सुनकर श्रीविट्ठलनाथजी चुप हो गए. ... इसे भगवदिच्छा समझकर आप वहांसे सीधे ही चन्द्रसरोवर पर जा बिराजे. ... आपने श्रीनाथजीके विरहमें खान-पान सब छोड़ दिया था. आपके इस तापको श्रीनाथजी ज्यादा दिन तक सहन नहीं कर सके और छठ्ठे महिने श्रीपुरुषोत्तमजीको सदेह अपने स्वरूपमें अन्तर्हित कर लिया. ... श्रीपुरुषोत्तमजीके तिरोधानका समय वि.सं. १६०५ के अषाढ शुक्ल ५ का स्पष्ट होता है.

(''श्रीद्वारकानाथजी की प्राकट्य वार्ता'', पंचम प्रकरण: ''ज्येष्ठ पुत्र श्रीगोपीनाथजी और तत्पुत्र श्रीपुरुषोत्तमजी'')

श्रीगोपीनाथप्रभुचरण

(प्राकट्य : वि.सं. १५६८ तिरोधान : १६२०)

गो. वा. श्रीकण्ठमणि शास्त्री, कांकरोली

प्रकाशनवर्ष : वि.सं. १९९६

जन्म शिक्षा और संस्कार :

श्रीगोपीनाथजीका प्राकट्यं सं. १५६८ (चैत्रादि)[1] के आश्विन कृष्ण १२ के दिन हुआ था. इनके पितृचरण श्रीवल्लभाचार्य उस समय सोमयज्ञका अनुष्ठान समाप्त कर प्रयागके पास अडेल नामक ग्राममॆ निवास करते थे. इनके जन्मके बाद श्रीवल्लभाचार्यने तीन सोमयज्ञ और किये तथा चरणाटको अपना निवासस्थल बनाया.

श्रीगोपीनाथजी एक संस्कारी बालक थे और इनके चरित्रपर श्रीवल्लभाचार्य जैसे महापुरुषके जीवनका प्रभाव पड़ा था, अत: इनकी शिक्षा-दीक्षा तथाच विद्याभ्यासके विषयमॆ विशेष कहनेकी आवश्यकता नहीं है.

सं. १५७२ पौष कृष्ण ९ के दिन इनके भ्राता श्रीविट्ठलनाथजीका प्राकट्य हुआ. उनके जात - कर्मादि संस्कार हो जाने पर श्रीवल्लभाचार्य गिरिराज पधारे और वहां दोनॊ बालकोको श्रीनाथजीके चरणस्पर्श कराकर गोकुलमॆ श्रीविट्ठलनाथजीका कनछेदन किया. गोकुलसे आचार्यचरण पुन: अडेल आकार रहे और यहां उन्हॊने पुन: सोमयज्ञ किया. ऐसा प्रसिद्ध है कि उन्हॊने कुल छह सोमयज्ञ किये थे. इस सोमयज्ञके समय उनके भाई सन्न्यासी केशवपुरी भी आये थे.

सं. १५७३ के चातुर्मास्य बाद श्रीवल्लभाचार्य काशी पधारे और वहां उन्हॊने श्रीगोपीनाथजीका विधिवत् यज्ञोपवीत - संस्कार कराया. उपनयन हो

---

[1] एक जगह जन्म - संवत् इस प्रकार दिया है -

तिनके जेठे पुत्र हैं दीक्षित गोपीनाथ ।
संवत पन्द्रह सत्तरा आसो दसमी साथ ।।६ ।।(सं. १५७० आश्विन १०)
तिनके पुरुषोत्तम भये सत्या कन्या जानि ।
पुनि आगे पूरन भयो अब दूजे को मानि ।।७ ।।

(कवि जगनन्दकृत वंशावली सं. १७८१)

जानेके बाद उन्होंने वेद, वेदान्त और शास्त्रों का अध्ययन किया. तथा आचार्यचरणोंके पास साम्प्रदायिक सुबोधिनी अणुभाष्य आदि ग्रन्थोंका परिशीलन कर योग्य वय होने तक अच्छा पाण्डित्य प्राप्त कर लिया.

यहां इतना कह देना आवश्यक प्रतीत होता है कि श्रीवल्लभाचार्यके सरल, सात्त्विक और वैदुष्यमय जीवन तथाच त्यागवृत्तिके साथ अनुपम अपरिग्रह भावका असाधारण प्रभाव श्रीगोपीनाथजीपर पड़ा था.

श्रीवल्लभाचार्यने श्रीगोपीनाथजीका द्विरागमन अपनी इहलीलाका संवरण करने (सं. १५८७) के प्रथम कर दिया था. इस हिसाबसे इनका विवाह सं. १५८१ से ८४ के बीच दक्षिण देशमें इनके पितृव्य जनार्दन भट्टने किया था[२] जिससे समयानुसार इनके निम्नलिखित सन्तति हुई :

१. पुरुषोत्तमजी प्राकट्य सं. १५८८ / ८९ आश्विन कृ. ८ गोकुल(?)
२. सत्यभामा बेटीजी प्रा. सं. १५९८ कार्तिक शु. ७. अडेल
३. लक्ष्मी बेटीजी प्रा. सं. १६०१

साम्प्रदायिक उत्तरदायित्व :

सं. १५८७ में श्रीवल्लभाचार्यने अपने अपने भगवद्धाममें वापस पधारनेका समीप आया जानकर श्रीगोपीनाथजीको आवश्यक उपदेश दिया और शुद्धाद्वैत-पुष्टिभक्ति सम्प्रदायका उत्तरदायित्व सौंपा.[३]

---

[२] यदु. दि. ५३

[३] यदु. दि. पत्र ५५ में इस विषयमें जो लिखा है उसका अभिप्राय यह है :

> ''श्रीवल्लभाचार्यके अनन्तर श्रीगोपीनाथजी उनकी मर्यादाका पालन करते हुए आचार्य सिंहासन पर बिराजमान और वैष्णवो द्वारा पूजित होकर भागवत धर्मका प्रचार करने लगे. श्रीगोपालमन्त्रका पुरश्चरण करते हुए आपने श्रीनाथजीकी सेवा की. इसके बाद अपने पुत्रको पितृव्यके पास छोड़कर जगन्नाथजीमें जाकर उनके मुखमें प्रविष्ट हो गये. उनके पुत्र पुरुषोत्तमजीको बालक जानकर वैष्णवोंने श्रीविट्ठलनाथजीको आचार्य बनाया. इससे गोपीनाथजीके बहुजी अपने आचार्यचरणके पुस्तक, धन आदि लेकर दक्षिणमें चली गईं''. इसमें पुत्रसे पहले पिताके गत हो जानेकी बात कहां तक प्रामाणिक मानी जा सकती है, कहा नहीं जा सकता.

प्रयागमें सन्न्यासकी दीक्षा लेकर आचार्यचरण जब काशीमें गङ्गाजीकी धारमें अन्तर्धान होनेकेलिये पधारे तब उनके दर्शनार्थ श्रीगोपीनाथजी तथा श्रीविट्ठलनाथजी काशी पधारे. उस समय आचार्यचरण वाक्सन्न्यास ले चुके थे, अत: पुत्रोंके विनय करने पर उन्होंने जो अन्तिम शिक्षा उन्हें लिखकर दी वह सम्प्रदायमें ‘शिक्षाश्लोक’ नामसे प्रख्यात है. वल्लभाचार्यके नित्यलीलाप्रवेशके अनन्तर श्रीगोपीनाथजी उनकी आवश्यक उत्तर क्रियासे निवृत्त होकर अपने छोटे भाई और माता के साथ काशीसे अडेल आकर रहने लगे.

श्रीनाथजीकी सेवाका प्रबन्ध :

जब वे अडेलमें निवास करते थे तब उनके पास कृष्णदास अधिकारीके द्वारा इस प्रकारकी शिकायत आई कि – श्रीनाथजीकी सेवा करनेवाले बंगाली वैष्णव श्रीजीके द्रव्यका दुरुपयोग करते हैं और उन्होंने श्रीजीके पास ‘वृन्दा’ नामक किसी देवीको पधरा दिया है. इसकी जांचकेलिये श्रीगोपीनाथजी और श्रीविट्ठलनाथजी गिरिराज गये और वहां सेवाका बिगड़ा हुआ क्रम देखकर दोनोंने बंगालियोंको सेवासे हटाने का विचार किया.

सं. १५९० में श्रीगोपीनाथजी तथा श्रीविट्ठलनाथजी ने नारायण भट्टसे लेकर श्रीमदनमोहनजीका स्वरूप कार्तिक शु. ९ के दिन बंगालियोंको सेवार्थ प्रदान कर दिया और उनसे श्रीनाथजीकी सेवा छोड़ देनेका आग्रह किया[४]. कहते हैं कि बंगालियोंने जब सेवा छोड़ना स्वीकार न किया तो कृष्णदास अधिकारी इसकेलिये कोई तरकीब सोचने लगे. सहसा एक दिन गिरिराजके नीचे झोंपड़ियोंमें आग लग जानेके कारण जब बंगाली लोग श्रीनाथजीकी सेवा छोड़कर अपने–अपने घरोंकी ओर दौड़ पड़े, तब इधर कृष्णदासके सिपाहियोंने मन्दिर पर अपना क़ब्ज़ा कर लिया और तबसे श्रीजीकी सेवामें वैष्णव घुस गये.

श्रीनाथजीकी सेवाका नया प्रबन्ध बांधते हुए श्रीगोपीनाथजी तथा श्रीविट्ठलनाथजी ने अपने सजातीय व्यक्तियोंको श्रीजीकी पाकादि–सेवा करनेका आदेश दिया पर उन लोगोंके स्वीकार न करने पर उन्हें साञ्चीहर

---

[४] सं. क. ५३

ब्राह्मणोंको वह सेवा सौंपनी पड़ी. कृष्णदास आदिको मन्दिरकी व्यवस्था करनेकी जिम्मेदारी सौंप कर श्रीगोपीनाथजी गोकुल होकर सं. १५९० के अन्तमें अडेल वापिस आ गये. इन दोनों भाइयोंने अधिकांश ऐसा क्रम बांध लिया था कि एक भाई श्रीनाथजीकी सेवार्थ गोपालपुरा (जतीपुरा)में रहता तो दूसरा अपनी माताकी सेवार्थ अडेल आकर रहता था.

यात्रा और प्रचार :

श्रीगोपीनाथजीने सम्प्रदाय सिद्धान्तके प्रचारार्थ गुजरात, सिन्ध और द्वारका प्रान्तोंकी यात्रासे प्राप्त गुरुभेंटके प्रायः एक लाखके द्रव्यको आचार्यकुलकी परम्परानुसार कुलदेव श्रीनाथजीकी सेवामें समर्पित किया था. उस द्रव्यसे आपने चांदी – सोनेके पात्र, आभरण आदि सिद्ध करवाये थे.

सं. १५९५ के प्रारम्भमें श्रीगोपीनाथजीने जगदीशपुरीकी यात्रा की. वहां उन्होंने सजातीय व्यक्तियोंके कथनानुसार श्रीवल्लभाचार्यके समकालीन वृद्ध पुरोहित कृष्णदास गुच्छिकार को अपना वंश – परम्पराका पुरोहित स्वीकार किया और उसे वैशाखकी अमावास्याके दिन वृत्तिपत्र लिख दिया. उनके मुखसे श्रीगोपीनाथजीने श्रीवल्लभाचार्यके सं. १५४५ में जगदीश पधारने और मन्दिरमें शास्त्रार्थ होनेका पूर्व वृत्तान्त भी सुना, जिसका उल्लेख वृत्तिपत्रमें किया गया है[५].

जगदीशकी यात्रा कर अन्य स्थलोंका परिभ्रमण और धर्मप्रचार करते हुए व्रज होकर श्रीगोपीनाथजी अडेल आये. वहां उन्होंने सं. १६०१ में सोमयज्ञ और तदनन्तर विष्णुयज्ञ किया. सं.१६०५ चैत्र शु.५ के दिन काशीमें श्रीविट्ठलनाथजी के ज्येष्ठ पुत्र श्रीगिरिधरजीका यज्ञोपवीत हुआ, उस समय वे आपने भ्राताके आग्रहसे काशी पधारे. वहांसे जाकर गिरिराजमें श्रीनाथजीकी सेवा की और ८४ कोसकी व्रजपरिक्रमा सविधि सम्पन्न की.

सं. १६१८ के लगभग श्रीगोपीनाथजीने पुनः गुजरात, सिन्ध, द्वारका आदि प्रान्तका परिभ्रमण किया जिसमें उनको प्रायः दो वर्षका समय लगा.

---

५. एक प्राचीन वंशावलीमें इनका जन्म सं. १५९७ भाद्र वदी ८ मिलता है.

ज्यष्ठ भ्राताके पर्यटनको चले जाने पर श्रीविट्ठलनाथजीके साथ एक घटना घटी. बात यह हुई कि कृष्णदास अधिकारीके और गङ्गाबाई नामक श्रीनाथजीकी एक सेविकाके बीच अनुचित सम्बन्धकी शिकायत पहूंचने पर श्रीविट्ठलनाथजीने गङ्गाबाईका मन्दिरमें आना – जाना बन्द करवा दिया. यह बात कृष्णदासजीको ठीक न लगी और उन्होंने इसे अनुचित हस्तक्षेप समझा.

एक दिन श्रीगुसांईजी श्रीनाथजीकी सेवा करनेकेलिये जब गिरिराज मन्दिरमें पधारने लगे तो कृष्णदास अधिकारीने उचित – अनुचितका कुछ भी विचार किये बिना अपने आदमियोंके द्वारा उनको रोक दिया. उस दिनसे श्रीगुसांईजी चन्द्रसरोवर पर रहने लगे.

श्रीविट्ठलनाथजीके ज्येष्ठ पुत्र श्रीगिरिधरजीके पत्र द्वारा प्रदेशमें जब श्रीगोपीनाथजीको यह वृत्तान्त मालूम हुआ तो उन्होंने पत्र लिखकर इस अव्यवस्थाको दूर करने का आदेश दिया. जिसके फलस्वरूप श्रीगिरिधरजीने मथुराके हाकिमसे सैनिक प्रबन्ध लेकर कृष्णदासको कैद करा दिया और अपने पितृचरणकेलिये श्रीनाथजीकी सेवाका अन्तराय दूर किया.

सन्तति :

यह प्रथम ही कहा जा चुका है कि श्रीगोपीनाथजीका विवाह श्रीवल्लभाचार्यकी विद्यमानतामें ही हो चुका था. समयानुसार उनके निम्नलिखित सन्तति हुई.

१. श्रीपुरुषोत्तमजी प्रा. सं. १५८९[६] गोकुल.
२. श्रीसत्यभामा बेटीजी प्रा. सं. १५९८ कार्तिक शु. ७. अडेल
३. श्रीलक्ष्मी बेटीजी प्रा. सं. १६०१

---

[६] सं.क.(पत्र ६२ और ६५) में पुरुषोत्तमजीका जन्म सं.१६०८ और यज्ञोपवित सं.१६१५ (यदुनाथजीके जन्म बाद) दिया है. इस विषयमें सम्प्रदाय कल्पद्रुमको प्रामाणिक मानने पर यह स्वीकार करना पड़ता है कि श्रीपुरुषोत्तमजीका देहान्त १२वें वर्ष हुआ. वि.सं. १५८९में जन्म माननेसे अन्तिम समय (१६२०)में इनकी अवस्था ३१ वर्षकी होती है. ...

श्रीपुरुषोत्तमजीके विषयमें कुछ विशेष वृत्त नहीं मिलता है, क्योंकि इनका देहान्त छोटी अवस्थामें पिताके सामने ही हो गया था. हां, इतना अवश्य विदित होता है कि जब कभी श्रीगोपीनाथजी इनको अपने भाई श्रीविट्ठलनाथजी के पास गिरिराजमें छोड़ जाया करते थे तब वे इनको श्रीनाथजीकी सेवा सिखाया करते थे. श्रीगोपीनाथजी जब प्रदेश करने द्वारका (गुजरात) गये तब भी श्रीपुरुषोत्तमजी श्रीविट्ठलनाथजीके पास ही रहे थे और पिताके आनेके पूर्व ही सं.१६२० के लगभग वे नित्यलीलमें प्रविष्ट हो गये ये. इस प्रसङ्गसे श्रीविट्ठलनाथजीको बड़ा दु:ख और पश्चात्ताप हुआ.

व्यवहार और व्यक्तित्व :

श्रीगोपीनाथजी और श्रीविट्ठलनाथजी दोनों भाइयोंमें परस्पर अच्छा सौहार्द था. यह इनके पत्र और पारस्परिक व्यवहारसे विदित होता है. कहते हैं, उनके पत्र नाथद्वारामें रखे हुए हैं. वे दोनों महानुभाव संस्कृत - भाषामें पत्र लिखा करते थे, जिससे यह अनुमान किया जा सकता है कि इनकी लिखा-पढ़ी संस्कृत परम्परासे ही हुई थी[७]. श्रीविट्ठलनाथजी भी ज्येष्ठ भ्राताको बड़ी आदरकी दृष्टिसे देखते थे, जैसा उनके रचित ''**यदनुग्रहतो जन्तुः सर्वदु:खा तिगो भवेत्, तमहं सर्वदा वन्दे श्रीमद्वल्लभनन्दनम्**'' इत्यादि मङ्गलाचरणसे प्रतीत होता है.

यद्यपि श्रीगोपीनाथजीकी विद्वत्तामें किसी प्रकारका सन्देह नहीं है, क्योंकि उनका अध्ययन वल्लभाचार्यके निरीक्षणमें हुआ था, फिर भी सम्प्रदायमें इनके रचित 'साधनदीपिका' नामक ग्रन्थको छोड़कर अन्य कोई ग्रन्थ नहीं मिलता है यह बड़े आश्चर्यकी बात है. इनकी पत्नी श्रीगोपीनाथजीके नित्यलीलप्रविष्ट

---

७. विट्ठलनाथजीने जो पत्र स्वकीय ज्येष्ठ भ्राताको लिखे थे, उनमेंसे एक इस प्रकार है.

स्वस्ति श्रीमज्ज्येष्ठभ्रातृचरणकमलेषु यवीयसो विट्ठलस्य प्रणामकोटिनिवेदको अयं पत्रदूत:. अहं भगवदाज्ञया रासोत्सवपर्यन्तं श्रीगोवर्द्धनचरणारविन्दनिकटे स्थितो अस्मि. हरिद्वारं प्रत्याज्ञा न जातेति न गतम्. अत्र ममा अस्वास्थ्यं बहु जातम् आसीत्. उपवासदशकं कृतम्. अधुना भगवत्कृपया च नैरुज्यं जातम् अस्ति, कापि चिन्ता न कार्या. अक्का-अम्मा-अत्ताचरणेषु नतय:. अक्का यथा दु:खं न करोति मम अस्वास्थ्यं श्रुत्वा तादृक् कर्तव्यम्. भवतापि कापि चिन्ता न कार्या मम भगवति सर्वत्र. यादवेन्द्रपुरिषु ब्रह्मानन्देषु दीक्षितेषु हरिहर-नागनाथ-चूड़ादिषु नमस्कारा:. द. विष्णुदासादिषु आशिष:. अत्रत्य वैष्णवानां नतय:. ('शुद्धाद्वैत' वर्ष २ अम ६)

होनेके पश्चात्त अपने पिताके घर दक्षिण पधार गईं थी ऐसा परम्परासे प्रख्यात है[८]. सम्भव है, उनके साथ श्रीगोपीनाथजी विरचित अन्य ग्रन्थ भी दक्षिण चले गये हॄ.

जहां तक अनुमान किया जा सकता है, श्रीगोपीनाथजी सरल और सात्त्विक जीवनके आग्रही व्यक्ति थे. इन पर श्रीवल्लभाचार्यके त्यागमय जीवन और तपस्या का प्रभाव अधिक पड़ा था. वे अधिकांश अडेल, चरणाट अथवा गोकुल मृ एकान्त निवास किया करते थे.

नित्यलीला – प्रवेश :

पुत्रके नित्यलीलास्थ होनेके पश्चात् आपने सम्प्रदायका उत्तरदायित्य श्रीविट्ठलनाथजीको सौंप और सं. १६२० मृ यात्रार्थ चले गये. जगदीशपुरीमृ जाने पर आप श्रीजगदीशके मुखारविन्दमृ लीन हो गये. सं. १५९५ मृ भी इनका नित्यलीला – प्रवेश माना जाता है, जो उक्त ग्रन्थसे विरुद्ध पड़ता है.

* * *

---

८. यदु. दि. पत्र ५५

९. स. प्र. ८६

१०. सं. १८६२ की लिखित वार्ताकी पुस्तकमृ श्रीगोपीनाथजीके मुखवचनकी ८ वार्ताएं उपलब्ध होती हैं.

११. सं. प्र. मङ्गलाचरण श्लोक ३

।। वार्तासाहित्यमें श्रीगोपीनाथजी ।।

।। ८४ वैष्णवन्की वार्ता ।।

वार्ता : ३८ प्रसङ्ग १

और एक समे श्रीआचार्यजी अड़ेलमॄ बिराजत हते. सो एक दिन भण्डारीने श्रीआचार्यजीसॄ कही महाराज! आज भंडारमॄ सीधो-सामान कछू नाहीं है. तब श्रीआचार्यजी एक सोनेकी कटोरी श्रीठाकुरजीके मन्दिरमॄतॄ लाइ दिये. और कहे, आजुके लायक राजभोग पर्यन्तकी सामग्री ले आवो, अधिक मति लाइयो. यह बनियाके यहां कटोरी गहनॄ(गिरवी) धरि आइयो. तब भंडारी सेनेकी कटोरी ले बनियाके इहां धरि, राजभोगकी सामग्री सब लायो. पाछॄ सामग्री करि श्रीठाकुरजीकॄ भोग धरि समयानुसार भोग सराय आरती करि अनोसर कराये. महाप्रसाद श्रीयमुनाजीमॄ पधराई दियो और बाकी गायन्कॄ खवाइ दियो. आप, परिकर, सगरे सेवक सहित भूखे ही बैठ रहे.

भावप्रकाश : सो यह वैष्णवकॄ सिक्षा दिये, जो श्रीठाकुरजीकी वस्तु होई सो वैष्णवकॄ लेनो नाहीं, ठाकुर अरोगॄ. यह रीति सबकॄ सिखाये.

और यहां सिंहनन्दके सगरे वैष्णव मिलिके श्रीआचार्यजीकी भेटकी मोहौर तीस हती सो वासुदेवदास छकड़ाकॄ दीनी. जो ये श्रीआचार्यजीकॄ पहॄचती होइ तो आछो. तब वासुदेवदास वैरागीको भेष धरि, सगरी मोहौरकॄ लाखके गोला, सालिग्राम जैसे, करि चन्दन चढ़ावत चले. ... मार्गमॄ चोर, ठग मिले सो जाने जो बैरागी है, सालिग्राम पूजत जात है. तीसरे दिन, तीसरे प्रहर, जा दिन श्रीआचार्यजी भूखे बैठे रहे, ता दिन अड़ेल आये. सो गाम बाहिर आई लाखको गोला फोरि, मोहौर काढ़ि आये. श्रीआचार्यजी महाप्रभून्कॄ दियो, मोहौर तीस आगे धरी. महाप्रभुन्सॄ बिनती किये, महाराज ! सिंहनन्दके वैष्णवन्की भेट हैं. तब श्रीआचार्यजी कहे, वासुदेवदास! इतनी मोहौर तू कैसे लायो ? मार्गमॄ चोर-ठग बहोत हैं ? तब वासुदेवदासने कही, महराज ! यह बात तो मैं न कहूंगो, आपु खीजोगे सुनिके. तब श्रीआचार्यजी महाप्रभु कहै, हम तेरे उपर प्रसन्न हॄगे, न खीजॄगे. जैसे लायो सो कहि दे. तब वासुदेवदासने सब प्रकार कह्यो जो लाखको गोला करि, चन्दन चढ़ावत आयो. तब श्रीआचार्यजी महाप्रभु कहे, ऐसे न करिये. भगवत्स्वरूपको आकार करि

पाछॄ अन्यथा करनो पड़े. तब वासुदेवदासने कही, महराज! कछू प्रतिष्ठा करी न हती. लाखको गोला बांध्यो हतो. तब श्रीआचार्यजी महाप्रभु कहॄ, तऊ ऐसे न करिये. पाछॄ भंडारिकॄ बुलाय तीस मोहौर श्रीआचार्यजी महाप्रभु दिये. और कहॄ मङ्गलातॄ ले शयन पर्यन्तकी सामग्री ले कटोरी छुड़ाइ ले आवो. पाछॄ श्रीआचार्यजी महाप्रभु शयन पर्यन्त पहॄचि श्रीठाकुरजीकॄ अनोसर कराय आप भोजन किये. ता पाछॄ श्रीअक्काजी आदि सगरे परिकर भोजन किये. तब वासुदेवदासकॄ महाप्रसादकी पातर धरी, सगरे सेवक वैष्णव महाप्रसाद लिये. ...

वार्ता : ३८ प्रसङ्ग २

और एक समय श्रीआचार्यजी महाप्रभून्के बड़े पुत्र श्रीगोपीनाथजी आगरे पधारे. सो श्रीगुसांइजीकी भेट सौ मोहौर हती सो वैष्णव श्रीगोपीनाथजीकॄ दीनी. इतनेहीमॄ सिंहनन्दसॄ वासुदेवदास छकड़ा आगरे आये. ता समय श्रीगोपीनाथजीने कही जो ऐसो कोई वैष्णव है जो ये सौ मोहौर अड़ेल पहॄचावे ? तब वासुदेवदासने कही जो महाराज! मोकॄ देउ, मैं पहॄचाऊंगो. तब श्रीगोपीनाथजी श्रीगुसांईजीकॄ पत्र लिखि दियो. और सौ मोहौर वासुदेवदास छकड़ाकॄ दीनी. तब वासुदेवदास वैसे ही लाखको गोला करि चन्दन चढ़ावत वैरागी भेषसॄ चले. सो तीसरे दिन अड़ेल आई, लाखमॄते मोहौर निकासी, श्रीगुसांईजीकॄ आई दण्डवत करि, श्रीगोपीनाथजी को पत्र देके सौ मोहौर आगे धरी. तब श्रीगुसांईजी पत्रकॄ बांचि मोहौर संभारि भण्डारिकॄ दिये. पाछॄ वासुदेवदासकॄ महाप्रसाद लिवाये. ता पाछॄ दूसरे दिन मोहौरन्की पहॄच आप श्रीगुसांईजी लिखि वासुदेवदासकॄ दिये. तब वासुदेवदास श्रीगुसांईजीको दण्डवत् करि अड़ेल तॄ चले. सो तीसरे दिन आगरे आय श्रीगुसांईजी को पत्र श्रीगोपीनाथजी कॄ वासुदेवदास दिये. तब श्रीगोपीनाथजी वह पत्र बांचिके वासुदेवदास ऊपर बहोत प्रसन्न भये. पाछॄ पूछे, जो इतनी मोहौर मार्गमॄ अकेले कैसे तुम ले गये वासुदेवदास ! सो प्रकार तो हमसॄ कहो ? तब वासुदेवदास सब प्रकार श्रीगोपीनाथजी सॄ कहॄ. तब श्रीगोपीनाथजी वासुदेवदास सॄ कहे, जो ऐसे कबहू न करिये.

◆

।।घरुवार्ता।।

(घरुवार्ता ६) एक समय श्रीमहाप्रभुजी शीतकालके दिनमॄ पिछली रात्रकूं ऊठिके देहकृत्य करिके तेल लगावत हते. तब श्रीगोपीनाथजी स्नान करिके अपरसमॄ आपके पास आयके ठाढे भए. तब आप श्रीमहाप्रभून्नॄ विनसॄ कह्यो जो तुम मन्दिरमॄ जायके श्रीठाकुरजीकॄ जगावो. तब श्रीगोपीनाथजी किंवाड़ खोलिके आगे गए. सो तहां ठाढे रहिके देखे तो श्रीनाथजी भरनिद्रामॄ पौढे हॄ. तब श्रीगोपीनाथजीने आयके आपसॄ कह्यो जो श्रीठाकुरजी तो भरनिद्रामॄ पौढे हैं, केसॄ करूं ? तब आपने श्रीगोपीनाथजीसॄ कही जो तुम एक छिन भर ठाढे रहो. पाछॄ मन्दिरमॄ जायके हाथकी तारी बजायके श्रीकुं जगावो. कारण जो ब्रह्ममुहूर्त भए पाछॄ श्रीठाकुरजीकॄ जगावनॄ या भांतिकी मर्यादा हे. तातॄ अवश्य जगावनॄ. श्रीआचार्यजी महाप्रभुजी तो निजस्वरूपको प्रकार सब जाने हॄ. तासॄ श्रीनाथजीकॄ तारी बजायके जगायवेकी आज्ञा दिये.

(घरुवार्ता ७)एक समय श्रीगोपीनाथजीनॄ श्रीआचार्यजी महाप्रभून्सॄ विनती करी जो महाराज श्रीद्वारिकानाथजीकॄ अपने घर पधरावॄ ?

तब आप श्रीगोपीनाथजीसॄ कहॄ जो तुमको बहुत पात्र – सामग्री – गहेना देखिके लोभ भयो होयगो !

तब श्रीगोपीनाथजीनॄ कही जो महाराज आपके वंशमॄ प्रगट होयगो सो तो लोभ न करेगो, परि हमकॄ तो सेवाहीकी इच्छा होत हे, तातॄ आपसॄ यह बिनती करी हे. तब सब वैष्णवकॄ सुनायवेकॄ श्रीआचार्यजी श्रीमुखसॄ यह बात श्रीगोपीनाथजीसॄ कहॄ जो :

मेरे वंशमें अथवा मेरो कहायके जो कोई भगवद्द्रव्य
खायगो ताको वंश निर्मूल होयगो, यह मेरी आज्ञा है.

(घरुवार्ता १०)पाछॄ जब श्रीआचार्यजीकॄ श्रीठाकुरजीनॄ तीसरी आज्ञा दीनी जो अब पधारो, तब आप बिराच किये जो अब कोन प्रकारसॄ पधारनॄ. तब मनमॄ बिचारॄ जो अब संन्यास ग्रहण करनॄ. काहेतॄ, जो ब्राह्मणको स्वरूप धर्यो हे

तातॄ ब्राह्मणकॄ चार्यों आश्रमन्को अङ्गीकार करनो. प्रथम तो आपने ब्रह्मचर्याश्रम को अङ्गीकार कियो हतो. जब श्रीगोपीनाथजीको तथा श्रीगुसांईजीको प्रागट्य भयो तबलॄ गृहस्थाश्रमी रहे; सो वल्लभाख्यानमॄ गोपालदासजी गोये हॄ ''पूरण ब्रह्म श्रीलक्ष्मणसुत पुरुषोत्तम श्रीविट्ठलनाथ; श्रीगोकुलमां प्रगट पधार्या स्वजन कीधा सनाथ''. फेरि वानप्रस्थाश्रम किये. सो तो साक्षात् ईश्वरहीसॄ बने जो सब पदार्थ विद्यमान् हे ओर तिनसॄ वैराग्य होय. पाछॄ बिचारिके आप संन्यास ग्रहणकी आज्ञा आपकी धर्मपत्नी श्रीमहालक्ष्मीजीके पास मांगी. ... आप संन्यास ग्रहण करिके काशी पधारे. वहां जायके आपने अन्न, जल ओर सम्भाषण ये तीनॄ वस्तुको त्याग किये. पाछॄ मौनव्रत धारण किये और ध्यानमुद्रासॄ रहे. सो संवत् १५८७ के अषाढ कृष्ण २ उरान्त ३ के दिन आपने बिचारी जो आज मध्याह्नकालमॄ श्रीगङ्गाजीमॄ जाय श्रीभगवान्के धामकॄ जानो. एसेमॄ विनके पुत्र श्रीगोपीनाथजी तथा श्रीविट्ठलनाथजी सहकुटुम्ब-परिवार तथा सब सेवकजनन्कॄ संग लेकॄ श्रीआचार्यजीकी खोज करत-करत काशीजीमॄ मध्याह्नकालमॄ आय पहुंचे. ... तब आपके पुत्रन्नॄ प्रणाम पूर्वक विनती करी जो महाराज ! अब हमकॄ कहा आज्ञा हे ? ता समे आपकूं तो मौन व्रत हतो, तातॄ सञ्ज्ञा करिके धूलमॄ अंगुलीसॄ शिक्षाके साडे तीन श्लोक आपने अपने श्रीहस्तसॄ लिखे.

(घरुवार्ता १२)चार स्वरूप भगवत्स्वरूपमॄ लीन भये सो या रीतिसॄ जो १.श्रीआचार्यजी महाप्रभु श्रीगङ्गाजीके प्रवाहमॄ; २.(श्रीगोपीनाथजीके पुत्र) श्रीपुरुषोत्तमजीकॄ श्रीनाथजीने हाथ पकरिके अपनी लीलामॄ पधराय; ३. श्रीगोपीनाथजी आप श्रीजगदीश पधारे हते तहां श्रीबलदेवजीके स्वरूपमॄ लीन भये तथा ४. श्रीगिरिधरजी श्रीमथुरानाथजीके मुखारविन्दमॄ समाय गये—या रीतिसॄ सब लीलामॄ पधारे.

।।निजवार्ता।।

आपके बड़े पुत्र श्रीगोपीनाथजी श्रीचरणाद्रिमॆं आय रहे हॆं जहां श्रीगङ्गाजी बहत हॆं. तहां चरणपहाडीमॆं श्रीभगवान्के चरणचिह्न बिराजत हॆं वाहीसूं ‘चरणाद्रि’ नाम विख्यात भयो. वाके श्रीगोपीनाथजीने दरशन करके कछूक वा गामतॆं दूरि सुन्दर स्थान बांधिके आपने निवास कियो. श्रीगुसांईजीके प्रागट्यके पीछे आप श्रीचरणाद्रिमॆं थोडे ही दिन बिराजे. फेरि पाछॆं अडेलके समीप देवर्षिगाम, आप अपने पिता श्रीआचार्यजी महाप्रभून्के पास प्राचीन गृहमॆं बिराजे. वहां श्रीगोपीनाथजीको उपनयन करे. पीछॆं श्रीमधुसूदन सरस्वती स्वामीके पास विद्या पढाई.

(निजवार्ताप्रसङ्ग ३६)

।। बैठकचरित्र।।

अब श्रीआचार्यजी महाप्रभून्की बैठक अडेलमॆं हे. तहां आप वास करिके बिराजे. सो श्रीनवनीतप्रियजीकी सेवा करते. तहां नित्य मायावादी आवते सो श्रीआचार्यजी महप्रभून्सॆं चर्चा करते. तब आप विनकॆं निरुत्तर करि देते. पाछॆं आप मनमॆं बिचारे जो माता इल्लमागारुजीको मन सेवामॆं बहुत हे परन्तु ब्रह्मसम्बन्ध विना सेवाको अधिकार नाहीं हे तातॆं माताकॆं ब्रह्मसम्बन्ध केसॆं करायो जाय ! तब श्रीआचार्यजी आपने श्रीनवनीतप्रियजीसॆं विनती करी जो आप हमारी माताजीकॆं ब्रह्मसम्बन्ध कराय दीजो. ... तब श्रीनवनीतप्रियजीनॆं विनके हस्तमॆं तुलसी दई सो दूसरे स्वरूपके चरणारविन्दमॆं निवेदन करवायकॆं समर्पे. पाछॆं श्रीनवनीतप्रियजी माता इल्लमागारुजीसॆं भॆंट मांगी. ता समय विनके कण्ठमॆं जो मोतीन्की माला हती सो श्रीनवनीतप्रियजीकॆं भेट कीनी. ... तब श्रीआचार्यजीने माता इल्लमागारुजीसॆं कही जो अब तुम सुखेन सेवा कियो करो. ता दिनसॆं माता इल्लमागारुजी श्रीनवनीतप्रियजीकी सेवामॆं न्हाते. केतेक दिन पाछॆं श्रीआचार्यजीके इहां श्रीगोपीनाथजीको प्रादुर्भाव भयो. तब बडो अनिर्वचनीय सुख भयो.

(अडैलकी बैठक ८३ को चरित्र)

।। सम्प्रदायप्रदीप।।

एकदा गङ्गातीरे वसतः श्रीवल्लभस्य ज्येष्ठसुतश्रीगोपीनाथस्य जन्मनि जाते, भगवत्सेवां कुर्वाणस्य पृष्ठे रिङ्गमाणशिशोः स्पर्शः समजनि, सेवायां चेतो व्यग्रमभूत्. तदा स्वभार्यायै क्रुद्धः – ''त्वया कस्माच्छिशुर्न रक्ष्यते'' ? पत्न्याह – शिशुः सुप्तोऽस्ति. तच्चरितमपि भगवदीयं मत्वा तूष्णीमासीत्. ...ततः कियता कालेन ज्येष्ठपुत्रो गोपीनाथः पुरुषोत्तममासाद्य स्वरूपमवाप तत्पुत्रः पुरुषोत्तमाख्यश्च.

भावार्थ :

प्रथम पुत्र श्रीगोपीनाथजीके जन्म हो जानेके कुछ दिनों बाद जब श्रीवल्लभाचार्य यात्रा करते हुए व्रजमण्डलकी ओर आ रहे थे, तब मार्गमें विश्रामकेलिये गङ्गा – तट पर स्थित होकर एक दिन वे भगवत्सेवा कर रहे थे. उस समय उन्हें ऐसा ज्ञात हुआ कि बालक मेरी पीठका सहारा लेकर खड़ा हो रहा है. सेवामें व्यग्रचित्तता हो जानेसे वे अपनी पत्नीको बालककी देख – रेख न करते होनेका उपालम्भ देने लगे, पर प्रत्युत्तरमें यह सुनकर कि ''बालक तो कभी का सोया हुआ है, वह आपके पास कहां से आयगा !'' उन्हें बड़ा कौतुक हुआ. अन्तमें इसे भगवान् बालकृष्णकी लीला समझकर वे पूर्ववत् तल्लीनतासे अर्चना करने लगे. ... आचार्यचरणोंके अनन्तर कुछ समय तक उनके ज्येष्ठ पुत्र श्रीगोपीनाथजी सम्प्रदायकी रक्षा करते रहे. अन्तमें वे जगन्नाथधाममें जाकर भगवद्विग्रहमें लीन हो गये. उनके युवापुत्र श्रीपुरुषोत्तमजीके भी गोलोकवास हो जाने पर पुष्टिसम्प्रदायका भार श्रीविट्ठलनाथजी पर आया.

(पं. गदाधरदास द्विवेदी विरचित सानुवाद 'सम्प्रदायप्रदीप' चतुर्थ प्रकरण)

।।श्रीगोपीनाथजीकी बधाई ।।

राग सारङ्ग

आश्विन वदि द्वादशी सुभग दिन श्रीलक्ष्मन सुतके सुत जायो।।
हलधररूप देखि श्रीवल्लभ महागणिक बुलवायो।।१।।
लग्न सुधाय सबे ग्रह सुन्दर मन–ही–मन अति हरख बढायो।।
कुल प्रोहित बुलवाय हरखसॄ स्वस्ति वाचन पढवायो।।२।।
जात कर्म अरु नाम करण करि ‘श्रीगोपीनाथ’ नाम धरवायो।।
देत असीस विप्र मन्त्रन पढि श्रीवल्लभ दीनो मन भायो।।३।।
किये अजाचक गुणिनकॄ मनवाञ्छित पूरन करवायो।।
अति उदार श्रीलक्ष्मणनन्दन देत सबन मन भायो।।४।।
श्रीअडेलपुरमॄ अति आनन्द उमग्यो नाहिं समायो।।
वरख्यो आप चरण अद्रिपर अनत न काहू पायो।।५।।
घर – घर तोरण बन्दनमाला जय – जय धुनि उपजायो।।
रसिकदास अति दीन–हीनमति कहा जाने जस गायो।।६।।

राग नट

श्रीलक्ष्मणसुत ग्रह बजत बधाइ।।
प्रगटे श्रीगोपीनाथ प्रथम सुत समर्षणवपु माइ।।१।।
छन्दरूप नररूप मनोहर कीनी जग दरसाइ।।
कोटि अनङ्ग रोम–रोमन प्रति महिमा वेदन गाइ।।२।।
अति उदार करुणामय अक्षण उग्र प्रताप सहाइ।।
एसे जानि शरण आयो यह रसिकदास सिर नाइ।।३।।

घर – घर आनन्द होत बधाइ।।
श्रीवल्लभगृह प्रगट भये हॄ गोपीनाथ कुंवर सुखदाइ।।१।।
धन्य–धन्य आसो वद दिन द्वादसी धन्य–धन्य वार नक्षत्र कहाइ।।
धनि–धनि भाग्य खुले भक्तनके धन्य–धन्य कुंख अक्काजू माइ।।२।।
मङ्गल कलश बिराजत द्वारे बन्दनवार बंधाइ।।

कुंकुम अक्षत थार हाथ ले गावत वधूअन आइ।।
टीको करत निहारत श्रीमुख वारत आरती लोन कराइ।।
जुग – जुग राज करो यह ढोटा देत असीस सबृ मन भाइ।।
जे जेकार भयो त्रिभुवनमृ देव दुन्दुभि नाद बजाइ।।
श्रीवल्लभसुत चरनकमलरज कृष्णदास नोछावर पाइ।।५।।

श्रीवल्लभसुत प्रथम प्रगटे,
लीलारसभाव गुप्त जे–जे श्रीगोपीनाथ भक्तन सुखदाइ।।
गावत हृ वेद चार तोउ न आवे पार
महिमाको कही न सके द्विजवंश राइ।।१।।
पुष्टिपथ करन काज प्रगटे हृ भूमि आज
गावत सब व्रजजन मिल मङ्गल बधाइ।।
हरिदास बंस गावे बहुत बधाइ पावे
देखत त्रिलोक सब बल – बल जाइ।।३।।

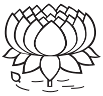

।। श्रीपुरुषोत्तमजीकी बधाई ।।

राग सारंग

श्रीवल्लभसुतके सुत प्रगटे परिपूरन पुरुषोत्तम नाम।।
श्रीगोपीनाथ निरखि मन फूले मङ्गल गावत चहुंदिश वाम।।१।।
अति आनन्द बढ्यो पुर सबही जे-जे धुनि चहूंदिश उपजाई।।
विप्र वेदधुनि पढत सुरन ते देत असीस जीयो चिर माई।।२।।
श्रीगोपीनाथ देत सबहिनकॄ पट-भूषन-गो-भू-धन-धाम।।
पूरत सकल मनोरथ जनके रसिकदास कीनो परणाम।।३।।

राग नायकी

प्रगटे श्रीवल्लभ सुतके पुरुषोत्तम यह नाम।।
आश्विन कृष्ण अष्टमी शुभदिन प्रमान श्री पाय किये शुभ काम।।१।।
बाजत ढोल दुन्दुभी मुरली बीन मृदङ्ग समाज।।
नृत्य करत नर-नारी मुदित मन कहत रहो धरनीपर गाज।।२।।
देव कुसुम बरखावत चहुंदिश जे-जे बोलत करे शिर नाम।।
रसिकदास कहा बरनी सके गुन सबहिनके परिपूरण काम।।३।।

अतिप्राचीन ताड़पत्रमृ उड़िया भाषामृ उपलब्ध होते

श्रीगोपीनाथप्रभुचरणोंकी श्रीजगन्नाथपुरिकी यात्राके वर्णनका हिन्दी अनुवाद

परम भागवत परम वैष्णव श्री श्री श्री वल्लभाचार्यकुलोद्भव श्रीमद्-गोपीनाथाचार्य गोस्वामी, श्रीपुरुषोत्तमक्षेत्रे गजपति महाराजाके सामने धर्मव्याख्यान देते हुवे (शिरोपा) शिरस्त्राण लेकर सम्मानित हो रहे हैं.

पुरुषोत्तममृ अकाल पडा. धान न हुई, पानी न मिले, बहुत अनर्थ होने लगे. मनुष्यका मांस मनुष्य खाने लगे. कोई किसीकी न मानता. जो पहले कभी नहीं हुआ था ऐसा रोग बडि (हैजाकी तरह एक रोग) फैल गया. उस समय वडसन्थ मठमृ गुरु रामदास गुरु थे. बीडानसीके महाश्रम रामदासजीको कहा ''आप गुरु हैं. आपके रहते समय क्या बदलेगा नहीं!''

इसी समय श्रीवल्लभाचार्यके शिष्य गोपीनाथ आचार्य आये. वह परम भाग्यशाली पुरुष थे. प्रतिदिन शरीरपर कस्तूरीका लेप लगाते थे. परम सुन्दर आचार्य गोपीनाथजी आये हैं यह जानकर राजा बहुत सन्तुष्ट हुए. फलाहारी मठमृ निवासका प्रबन्ध किया. भूमिदान किया. अकालके बारेमृ कहा. सबने कहा वह उद्धार कर लृगे. गोपीनाथजीके कहते ही बरसात होने लगी. जन-मानव सन्तुष्ट हुए. हैजा गया. राजा परम सन्तोषसे उन्हृ जुलूसके साथ पुरुषोत्तम मन्दिर (जगन्नाथजीका मन्दिर) ले गये. उनसे वेदान्त सुना. इस धर्मग्रन्थको श्रवण कर सब मुग्ध हुए. राजाको सन्तोष हुआ. अकाल गया. सुकाल आया. ऐसे दस दिन रहनेके बाद वे बाहुला मठ गये. वहां योगमार्ग प्रदर्शन किया. सन्त-महन्त आये. राजाने कहा ''आप गुरु हैं''.

उन्हृने कहा ''हम वैष्णव हैं. हम क्षत्रियको शिष्य कैसे बनायृ''.

राजाने कहा ''कुछ भूमि ग्रहण कर यहां मठ स्थापित करृ''.

उन्हृने जवाब दिया ''हम कहीं ओर जायृगे. हमृ वित्तसे क्या प्रयोजन है. हमृ गोकुलचन्द्रने सब कुछ दिया है. हम यहां भूमि लेकर क्या करृगे. इसे ब्राह्मणको दे दीजिये'' ऐसा कहा.

राजाने उन्हृ वस्त्रशाठी (एक तरहका वस्त्र) देकर जुलूस निकलवाया और नगरका भ्रमण कराया. फिर वे उत्तरको चले गये.

इसके बाद सुखमयदास सन्तने प्रवेश किया.

श्रीगोपीनाथप्रभुचरणोंकी श्रीजगन्नाथपुरिकी यात्राका सचित्र वर्णन करते अतिप्राचीन ताड़पत्रकी फोटोकॉपी

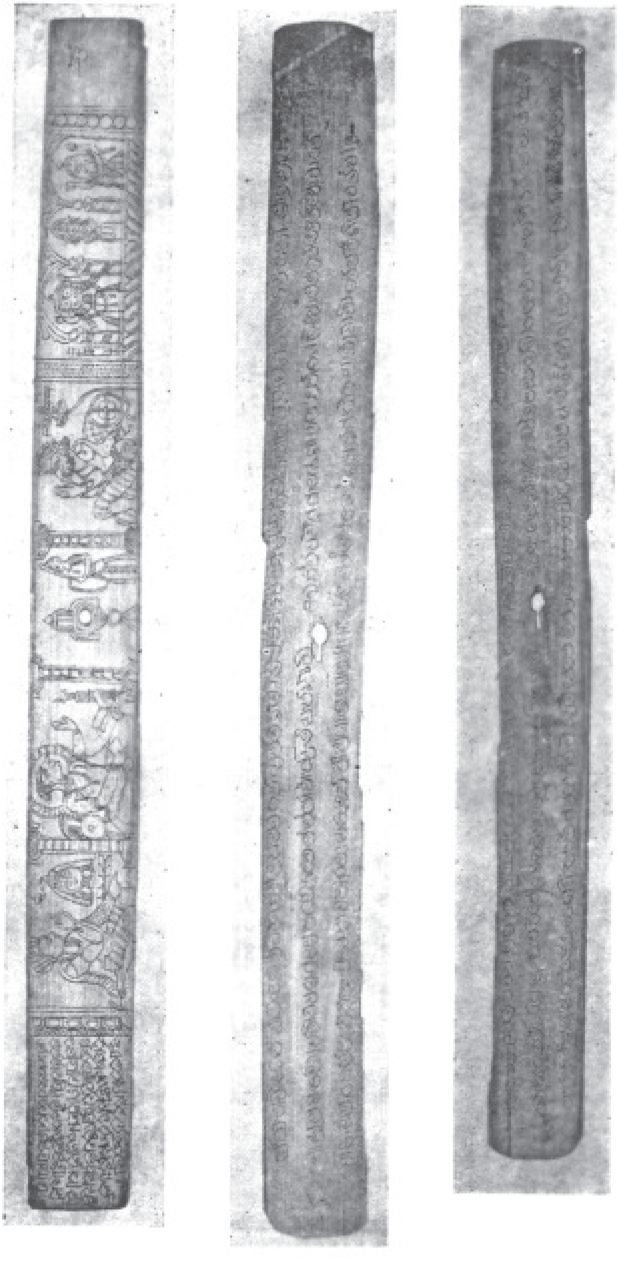

श्रीगोपीनाथप्रभुचरणोंके पुत्र श्रीपुरुषोत्तमजीकी श्रीजगन्नाथपुरिकी यात्राका वर्णन करते अतिप्राचीन ताड़पत्रकी फोटोकॉपी १-३

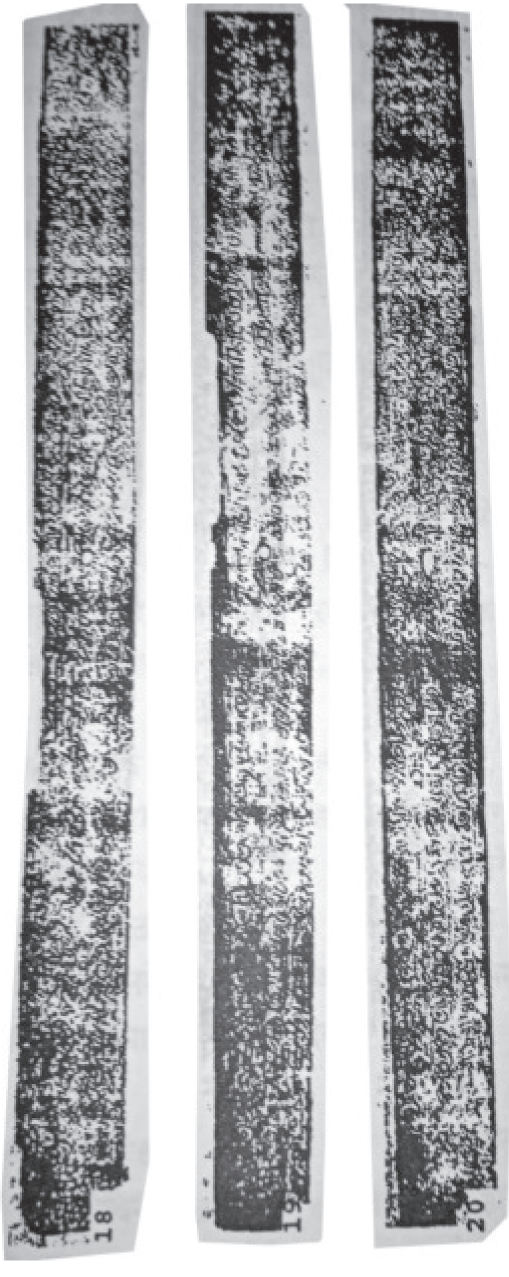

श्रीगोपीनाथप्रभुचरणोंके पुत्र श्रीपुरुषोत्तमजीकी श्रीजगन्नाथपुरिकी यात्राका वर्णन करते अतिप्राचीन ताड़पत्रकी फोटोकॉपी ४-६

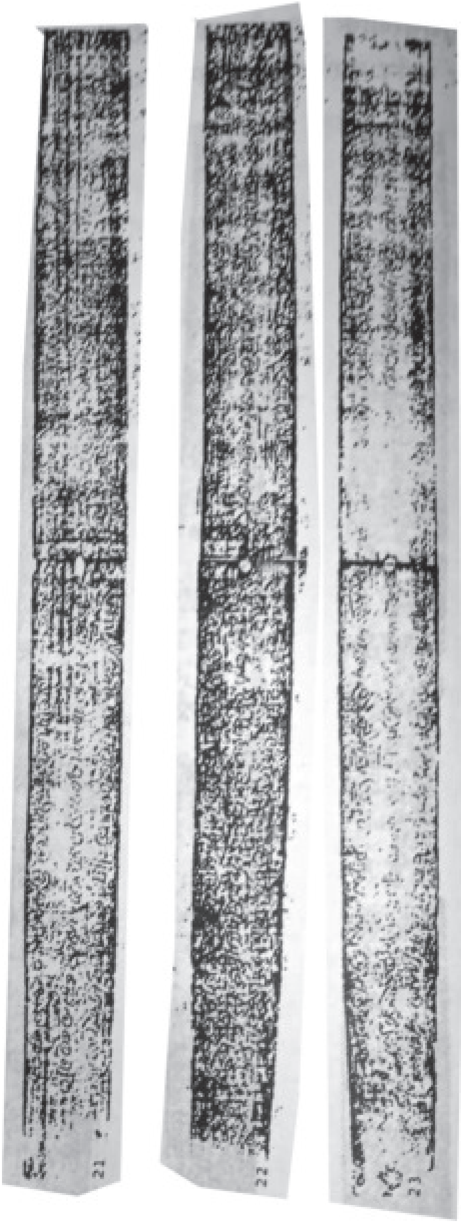

श्रीगोपीनाथप्रभुचरणोंके पुत्र श्रीपुरुषोत्तमजीकी श्रीजगन्नाथपुरिकी यात्राका अतिप्राचीन ताड़पत्रमें उड़िया भाषामें उपलब्ध होते वर्णनका हिन्दी अनुवाद

... शिलालिपि करवाया. इस देवमठमृ कुछ दिन बाद अपने सम्प्रदायको श्रेष्ठ किया. फलाहारी मठमृ रहकर श्रेष्ठत्वकेलिये विष्णुस्वामी सम्प्रदायके जैसे सेवाधिकार थे वैसे ही सेवाधिकार प्राप्त करनेकेलिये नाना विभूतियां दिखाई, यौगिक विभूतियां दिखाईं. राजकर्मचारीयृाने कहा, यहां अन्य विभूतियृाका कोई मतलब नहीं है. भोग ही मूल है.

उन्हृाने जब कहा कि ब्रह्मरन्ध्र या दोनृा भ्रोहृाके बीचमृ कपालान्त तक जो रक्तवर्णकी ज्योति है वहीं राधा-माधव क्रीडा करते हैं. इसलिये हमारे सम्प्रदायने रक्तवर्णका ऊर्ध्वपुण्ड्र ग्रहण किया. तो सब लोगृाने कहा, यह ठीक है.

ऐसे वल्लभाचार्यके शिष्य पुरुषोत्तमाचार्य आये. वे श्रेष्ठ हैं ऐसा दूतृाने राजाको कहा. राजाने कहा इनके कुलगुरुआृको हम जानते हैं. इसी सम्प्रदायके गोपीनाथ आचार्य आये थे, अब ये आये हैं. इनका मठ 'फलाहारी' मठके नामसे पहलेसे ही निर्धारित है. उस स्थानमृ उनके निवासका ससम्मान प्रबन्धकर राजगुरुआृने कहा, आप आचार्यविभूति दिखाइये.

वे (आचार्य पुरुषोत्तम) बोले : हम गोकुलचन्द्रकी उपासना करते हैं और गीतगोविन्द ग्रन्थको श्रेष्ठत्व देते हैं. हमारे पास सब है. दूसरृाने कहा : गीतगोविन्दकी तरह शृंगाररसात्मक ग्रन्थ कैसे श्रेष्ठ हो सकता है ? आचार्यने कहा : परमेश्वर सिंहासन पर बिराजमान है. ऐसी बात सुनकर राजा चुप हो गये. इसी समय वैशाखकी त्रयोदशीमृ चन्दनयात्राकी चाप (भगवानको नावमृ बैठाकर चन्दनके तालाबमृ घुमाया जाता है उसे 'चाप' कहते हैं) हो रही थी. तभी आचार्य दु:खित हो वापस चले गये. वे जब मुक्तेश्वरमृ थे तब राजाको स्वप्नादेश हुवा. राजाने स्वप्न देखा कि परमेश्वर जगन्नाथ दोनृा हाथृामृ शंख, चक्र और दूसरे हाथृामृ वेणु धारण किये हुवे हैं. चिन्तामणि कृष्णका रूप देखकर राजा आनन्दित हो उठे. यही आचार्यद्वारा प्रतिपादित विग्रह था.

इसी रूपमृ कृष्णके चिन्तामणिरूप स्वप्नमृ दर्शन हुवा. इसलिये चन्दनयात्रामृ सर्वदा प्रभुका वेश यही होता रहेगा. यह वेश या शृंगार श्रेष्ठ था. राजाके ४१ वृ वर्षमृ जगन्नाथ वल्लभमठमृ जहां जगन्नाथ इष्टरूपमृ थे, वहां पुरुषोत्तम आचार्यके विधान अनुसार कृष्ण चिन्तामणि मूर्ति मुगनि पत्थरमृ (एक तरहका काला चिकना पत्थर) गढकर हमृशाकेलिये स्थापित किया गया. यहा आचार्य श्रेष्ठत्व लाभकर गोकुलकी यात्रापर निकल पडे. कुछ दिनृा बाद वृद्धाचार्य नामक आचार्य आये.

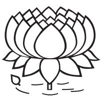

श्रीगोपीनाथप्रभुचरणोंके प्रति श्रीविट्ठलेशप्रभुचरण लिखित पत्र

श्रीनवनीतप्रिय-मथुरानाथ-द्वारकानाथ-गोवर्द्धनधर-विट्ठलेश्वर-मदनमोहन-गोवर्द्धनधर-नवनीतप्रिय-चरणाविन्देषु अनुचरस्य प्रणतयो निवेदनीयः.

स्वस्ति श्रीमज्ज्येष्ठभ्रातृचरणकमलेषु यवीयसो विट्ठलस्य प्रणामकोटि - निवेदकोऽयं पत्रदूतः. शम् इह, भावत्कम् आशासे. अहं भगवदाज्ञया रासोत्सवपर्यन्तं श्रीगोवर्द्धनचरणारविन्दनिकटे स्थितोऽस्मि. हरिद्वारं प्रति आज्ञा न जातेति न गतम्. अत्र मम अस्वास्थ्यं बहु जातम् आसीत्. उपवासदशकं कृतम्. अधुना भगवत्कृपया श्रीमत्कृपया च नैरुज्यं जातम् अस्ति, कापि चिन्ता न कार्या. अक्का-अम्मा-अत्ताचरणोषु नतयः. अक्का यथा न दुःखं करोति ममास्वास्थ्यं श्रुत्वा तादृक् कर्तव्यम्. भवतापि कापि चिन्ता न कार्या. मम भगवति सर्वत्र. यादवेन्द्रपुरिषु ब्रह्मानन्देषु दीक्षितेषु हरिहर-नागनाथ-चूड़ादिषु नमस्काराः. द. विष्णुदासादिषु आशिषः. अत्रत्य वैष्णवानां नतयः.

निर्भरं क्रीडतोरालि मुदा कुञ्जे विवाससोः ।
अन्योन्यस्य प्रभैवासीद् अन्योन्यमुचितांशुकम्।।

અર્થ : સ્વસ્તિ શ્રીનવનીતપ્રિયજી શ્રીમથુરાનાથજી શ્રીદ્વારકાનાથજી શ્રીગોવર્ધનધર શ્રીવિટ્ઠલેશ્વર શ્રીમદનમોહન શ્રીગોવર્ધનધર શ્રીનવનીતપ્રિયજી ના ચરણકમળમાં અનુચરના-સેવકના પ્રણામો નિવેદન કરશો.

સ્વસ્તિ શ્રીમજ્જ્યેષ્ઠભ્રાતાના (શ્રીગોપીનાથજીના) ચરણકમલોમાં નાના

વિટ્ઠલના કોટિપ્રણામોને આ પત્રદૂત નિવેદન કરે છે. અત્ર કુશલ છે. આપના કુશલની હું અભિલાષા રાખું છું.

હું ભગવદાજ્ઞાથી રાસોત્સવપર્યન્ત શ્રીગોવર્ધનધરના ચરણારવિન્દ નિકટ રહ્યો છું. હરિદ્વાર પ્રતિ જવાની આજ્ઞા ન થઈ તેથી જવાયું નથી. અહીં મને બહુ અસ્વાસ્થ્ય થયું. દશ ઉપવાસ કર્યા, હવે ભગવત્કૃપાથી અને આપની કૃપાથી નીરોગિતા થઈ છે. કાંઈ પણ ચિન્તા કરશો નહિ. અક્કાજી અમ્માજી અને અત્તાજીને પ્રણામ. મારું અસ્વાસ્થ્ય સાંભળીને અક્કાજીને દુઃખ ન થાય તેમ કરશો. ભગવાન્ સર્વત્ર (રક્ષક) છે તેથી આપ મારી કંઈ પણ ચિન્તા કરશો નહિ. યાદવેન્દ્રપુરી. બ્રહ્માનન્દ દીક્ષિત, હરિહર, નાગનાથ, ચૈંડા આદિ સર્વને નમસ્કાર; વિષ્ણુદાસાદિ સર્વને આશીર્વાદ. અત્રના વૈષ્ણવોના પ્રણામ.

હે સખિ ! જ્યારે વિવાસ પ્રભુ નિકુઞ્જમાં સ્વપ્રિયાજી સહ પ્રમોદવડે નિર્ભર ક્રીડા કરે છે ત્યારે એક – એકથી પ્રભા જ અન્યોન્ય વસ્ત્રાચ્છાદન થઈ રહી છે.

(અત્ર પત્ર પૂર્ણ થાય છે)

વિવેચન : આરમ્ભમાં શ્રીગોસ્વામીજી શ્રીનવનીતપ્રિયજીથી આરમ્ભી શ્રીદ્વિતીય નવનીત પ્રિયજી (શ્રીબાલકૃષ્ણલાલજી) પર્યન્ત સર્વ સેવ્ય સ્વરૂપને જ્યેષ્ઠભ્રાતા શ્રીગોપીનાથજીદ્વારા પ્રણામ નિવેદન કરે છે આથી શ્રીગોસ્વામીજીનું અલૌકિક દૈન્ય અને શ્રીમજ્જ્યેષ્ઠભ્રાતા પ્રતિ એઓશ્રીનો અલૌકિક માનભાવ કેવો હતો તેનો આપણને બોધ થાય છે.

શ્રીનવનીતપ્રિયાદિ સેવ્ય સ્વરૂપને પ્રણામ નિવેદન કરી એવા જ માનપૂર્વક શ્રીગોસ્વામીજીપ્રભુચરણ શ્રીગોપીનાથજીને પણ અનેકશઃ પ્રણામ કરે છે. વળી શ્રીગોપીનાથજીને 'શ્રીમજ્જયેષ્ઠભ્રાતૃચરણ' અને પોતાને માટે ''યવીયસઃ વિટ્ઠલસ્ય'' એ પદ લખે છે આથી આપણને દૈવોદ્ધારક શ્રીગોસ્વામીજીના દીનતાપૂર્ણ હૃદયનું દર્શન થાય છે અને આ ઉપરથી અનુમાન થાય છે કે જ્યારે શ્રીગોસ્વામીજી શ્રીગોપીનાથજી પ્રતિ આવો અનુપમ સ્નેહ દર્શાવે છે તો તેઓશ્રીએ (શ્રીગોપીનાથજીએ) પણ ઘણા ગ્રન્થો રચ્યા હશે પણ હાલ તે

ગ્રન્થો પણ અન્ય સામ્પ્રદાયિક ગ્રન્થોની પેઠે ઉપલબ્ધ નથી. એઓશ્રીના રચેલા ગ્રન્થોમાં અમારા જાણવા પ્રમાણે સાધનદીપક અને કેટલાંક સંસ્કૃત પદ્યો મુમ્બઈમાં ભા. મા. પં. ગટ્ટુલાલજીના ધર્મપુસ્તકાલયમાં સામ્પ્રદાયિક સાહિત્ય અદ્યાપિ બહાર ન આવવાનાં બે મુખ્ય કારણ દષ્ટિગોચર થાય છે. દૈવોદ્ધાર-પ્રયત્નાત્મા શ્રીમહાપ્રભુજીના સમયથી હાલ સુધીમાં સામ્પ્રદાયિક સંસ્કૃત ગ્રન્થો કેટલા રચાયેલા છે તેમાંથી કેટલા હાલ બિરાજે છે અને તે ક્યાં - ક્યાં વિરાજે છે એ પણ સમ્પૈર્ણશઃ કોઈને વિદિત નથી ! અવ્યવસ્થાને સમય બહુ થઈ ગયો છે તેથી ગ્રન્થોનાં નામ-ઠામ જાણવાને જોઈતાં સાધનો પણ ઉપલબ્ધ નથી અને તેથી આ દિશામાં પ્રયત્નની વિશેષ આવશ્યક્તા છે. વળી ગ્રન્થો હાલ વિરાજે છે તેમાંના પણ કેટલાક એવા સ્થાનમાં છે કે જેના રક્ષક સજ્જનોની વૃત્તિથી તેનાં દર્શન થવાં પણ દુર્લભ થઈ પડ્યાં છે. ઉપર્યુક્ત મુમ્બાપુરીસ્થ ભા. મા. પં. ગટ્ટુલાલજીના ધર્મપુસ્તકાલયનો પરિચય મને ચાર - પાંચ વખત થયો છે અને ત્યાંના સામ્પ્રદાયિક ગ્રન્થસાહિત્યનાં દર્શન કરવામાં ત્યાંના પણ રાજસ - તામસ પ્રકૃતિના વ્યવસ્થાપકોને લીધે હું નિષ્ફલ થયો છું એમ અહીં મારે સખેદ પ્રકટ કરવું પડે છે સામ્પ્રદાયિક સાહિત્ય જે - જે સ્થળે હોય તે - તે સ્થળના નેતા પુરુષોએ તે સાહિત્યના જાણનાર જીજ્ઞાસુ હરકોઈ વૈષ્ણવને અનુકૈલતા કરી આપવી એ પોતાની ફરજ છે એવી સમજ તેમને પ્રભુ આપે એમ પ્રાર્થના કરું છું. આવા વિપરીત સંયોગોમાં માત્ર શ્રીમહાપ્રભુકરૂણાનું પ્રમેયબલ જ વિજય પ્રાપ્તિ કરાવે એમ છે. એવા પ્રમેયબલને જ અવલમ્બીને સામ્પ્રદાયિક ધીમાન્ અને શ્રીમાન્ વૈષ્ણવોની પરિષદ્‌ને સામ્પ્રદાયિક ઉન્નતિને અર્થે યોગ્ય સહાય થાય તો જ વૈષ્ણવહૃદય સમ્પ્રદાયસ્વરૂપને જાણી અવલોકી કૃતકૃત્ય થાય.

શ્રીગોસ્વામીજી જેમ અન્ય પત્રમાં ''શ્રીગોકુલનાથ સ્વયં આપણું ઐહિક અને પારલૌકિક થયા છે'' એમ આજ્ઞા કરે છે તેમ આ પત્રથી પણ અત્ર ફલિત થાય છે કે શ્રીગોસ્વામીજી ઐહિક-પારલૌકિક સર્વ સાક્ષાત્ ભગવદાજ્ઞા પ્રમાણે જ કરતા. ભગવદાજ્ઞા નહિ હોવાથી એઓશ્રી હરિદ્વાર નહિ જતાં શ્રીગોવર્ધનધરણની સમીપમાં જ રહ્યા. ત્યાં અસ્વાસ્થ્ય થતાં પોતે દશદિવસ પર્યન્ત ઉપવાસ કર્યાનું લખે. છે અને ''હમણાં ભગવત્કૃપા અને શ્રીમાન્‌ની કૃપાથી નૈરુજ્ય પ્રાપ્ત થયું છે એમ જણાવે છે. અત્ર નૈરુજ્યપ્રાપ્તિનું પણ સાધન ઔષધાદિ નહિ પણ ભગવાન્‌ની જ કૃપા છે એમ બોધ થાય છે. ભગવદાશ્રિત જનને સુખની પ્રાપ્તિનું

સાધન માત્ર ભગવાન્‌ની કૃપા જ છે આથી કોઈ પણ અવસ્થામાં ભગવજ્જને તો ભગવદાશ્રય જ કર્તવ્ય છે. પોતાનું અસ્વાસ્થ્ય જાણીને શ્રીઅક્કામાજીને દુઃખ ન થાય તેમ કરવા શ્રીગોપીનાથજીને વિજ્ઞાપન કરે છે તે શ્રીગોસ્વામીજીનો માતૃસ્નેહ સૂચવે છે અને તેઓશ્રીને પણ રમેશપ્રભુ શ્રીગોવર્ધનધર સર્વત્ર રક્ષક છે તેથી પોતાને માટે કાંઈ પણ ચિન્તા ન કરવી એમ લખે છે. અન્તમાં પોતાની પાસેના સર્વ વૈષ્ણવોના દણ્ડવત્ પ્રણામ જણાવી સુખનિધિ શ્રીનિકુઞ્જનાયકની પરમનિગૂઢ રસમય ક્રીડા વર્ણવતાં પત્ર પૂર્ણ કરે છે.

(‘પુષ્ટિભક્તિસુધા’ શ્રીવલ્લભાબ્દ ૪૩૭ અંક : ૮-૯)

ટિપ્પણી :

૧. આ રાસેશ્વર શ્રીગોકુલચન્દ્રમાજી સમજવા, જે હાલ કામ્યવનમાં બિરાજે છે.

૨. શ્રીગોવર્ધનધર તે શ્રીગોકુલસ્થ શ્રીગોકુલનાથજી સમજવા.

૩. આ શ્રીનવનીતપ્રિય તે શ્રીસુરતિગ્રામસ્થ શ્રીબાલકૃષ્ણ સમજવા.

૪. શ્રીગુસાંઈજી શ્રીગિરિરાજમાં શ્રીનાથજી પાસે બિરાજતા હોવાથી ઉપલા બે શ્રીગોવર્ધનધર ક્રમશઃ શ્રીગોકુલચન્દ્રમાજી અને શ્રીગોકુલનાથજી જ હોવાનું પ્રમાણ પ્રાપ્ત થાય છે. જ્યેષ્ઠ ભાઈ શ્રીગોપીનાથજી શ્રીગોકુલમાં બિરાજે છે જ્યાં શ્રીનવનીતપ્રિયજી તથા સાત સ્વરૂપ પણ બિરાજતાં હતાં.

૫. માતૃચરણ શ્રીમહાલક્ષ્મીજી.

૬. શ્રીમહાલક્ષ્મીજીનાં માતૃચરણ.

૭. ફોઈ.

गोस्वामिश्रीव्रजराजचरणविरचित-‘संवत्सरोत्सवकल्पलतायाम्’

श्रीगोपीनाथजिन्महोत्सवः

प्रकाशक : श्रीबालकृष्णशुद्धाद्वैतमहासभा, सुरत
सम्पादक : गो.वा. श्रीचिमनलाल शास्त्री.

निरूप्यन्ते तु भक्तार्थम् अथाश्विनमहोत्सवाः
आश्विनस्यासिते पक्षे द्वादश्यां करुणानिधेः।।
श्रीवल्लभप्रतिनिधिं गोपीनाथं स्वमात्मजम्।।१।।
प्रकटीकृतवान् स्वस्य स्वरूपज्ञापनाय हि।।
दयया निजभक्तेषु स्वभक्तानन्दसिद्धये।।२।।
अतस्तत्रोत्सवः कार्यः स्वमार्गस्थैस्तु सर्वथा।।
तत्राभ्यङ्गं कारयित्वा वस्त्रैः काश्मीररञ्जितैः।।३।।
भूषयित्वा भूषणैश्च भोज्यैश्च विविधैस्तथा।।
भोजयित्वा गोकुलेशं ताम्बूलादिकमर्पयेत्।।४।।
ततश्च तिलकं कृत्वा कुमुमेन सुशोभनम्।।
कुर्यादारार्तिकं प्रेम्णा प्रणमेच्च मुहुर्मुहुः।।५।।
श्रीवल्लभप्रतिनिधे ! गोपीनाथ ! तदङ्गज !।।
पाहि तद्भक्तिदानेन नमस्ते करुणानिधे !।।६।।
एवं यः प्रयतो भक्त्या तद्भक्तीच्छुश्च सर्वथा।।
प्रत्यब्दम् उत्सवं कुर्यात् स्वाचार्याणाञ्च तुष्टये।।७।।
तस्य श्रीवल्लभाचार्याः प्रसीदन्ति न संशयः।।
स्वस्वरूपप्रदानेन तिष्ठन्ति च सदा हृदि।।८।।

વલ્લભાખ્યાન

રંગે તે રમતા દીઠડા, બલદેવ શ્રીગોવિન્દ ।
તે પુત્ર ભાવે પ્રકટશે, મન ઉપન્યો આનન્દ ।।
બલદેવ શ્રીગોપીનાથ કહીએ, શ્રીવિટ્ઠલ નન્દાનન્દ ।
તે વેદ પન્ થ વિસ્તારશે, જન આપશે આનન્દ ।।
(શ્રીવલ્લભાખ્યાન ૨-૨૩,૨૪)

આ તોરણ પર્ણ સહકારનાં, ધરણિયે ચન્દન તણાં નીર ।
આ વીર શ્રીગોપીનાથ, શ્રીવિટ્ઠલ પ્રગટિયા ।।
(શ્રીવલ્લભાખ્યાન ૩-૧૧)

નિત્ય પ્રતિ ક્ષણું - ક્ષણું સમરિયે, શ્રીવલ્લભનો પરિવાર રે રસના ।।
શ્રીપુરુષોત્તમ પ્રગટિયા, જગતનો કરવા ઉદ્ધાર રે રસના ।।૧।।
કલિમાં કારણ એહ છે, બીજું સર્વે ભૈંમિનો ભાર રે રસના ।।
એ વિના બીજું સર્વે બાદલું, ચૌદ લોકનો શણગાર રે રસના ।।૨।।
'ગોપીનાથજી' સોહામણા, નવ જલ ધન તનુ ભાણ રે રસના ।।
સુખ દાતા લઘુ ભ્રાતાના, પૈંરણ પુરુષ પ્રમાણ રે રસના ।।૩।।
લક્ષ્મી સત્યભામા એ બેઉ, અગ્રજની અનુહાર રે રસના ।।
શ્રીનવનીતપ્રિયજીને રીઝવ્યા, સેવા વિવિધ પ્રકાર રે રસના ।।
(શ્રીવલ્લભાખ્યાન ૯ ।૧-૩)

મૂલ પુરુષ

કછુક દિન રહી સન લે આયે, બસે અડેલમેં નિજ હરખાયે ।
સંવત પન્દ્રહા સડસઠ આયો, આસો વદિ દ્વાદશી શુભ ગાયો ।।
ગાયો શ્રીગોપીનાથજી, જબ જન્મ લીનો આયકે ।
જાનિ બલકો રૂપ હરખિત, દેત દાન બઢાયકે ।।
(મૈંલ પુરુષ ૧૭)

श्रीवल्लभवंशावली

प्रगटे श्रीआचार्यजी दीक्षित ह्वे हिय भक्ति ।
तिनके जेठे पुत्र हैं गोपीनाथजी व्यक्ति।।१०।।
संवत पद्रह [१]सत्तरा द्वादसि वदि आसोज।।
जन्म श्रीगोपीनाथजी प्रफुलित वदन सरोज।।११।।
तिनके पुरुषोत्तम भये [२]सत्या कन्या जानि।।

(कवि जगतानन्द विरचित 'श्रीवल्लभवंशावली')

---

[१] वि.सं. १५६७ प्रसिद्ध है.

[२] ''लक्ष्मी सत्या जानि'' गो.वा. श्रीद्वारकादास परीखके अनुसार ऐसा पाठ होना चाहिये.

ધોળ

શ્રીલક્ષ્મણભટ્ટજીને ઘેર એ કુળદીવો રે ...શ્રીઅક્કાજી કૈંખે અવતર્યા સુખકારી રે,
ગોપીનાથ શ્રીવિટ્ઠલનાથ એ પર વારી રે. બલદેવ શ્રીગોપીનાથજીને જાણો રે
...
એ શોભા જોઈ હરિદાસ જાય બલિહારી રે,
એ લીલા ગાજો નિત્ય નરને નારી રે. શ્રીલક્ષ્મણ.

શ્રીલક્ષ્મણભટ્ટજીનાં ભાવે લીજે ભામણાં,તૈલંગતિલક ને વિપ્રશિરોમણિ ભૈંપજો;
એહુના સુત શ્રીવલ્લભનાં લેઉં વારણાં, દ્વિજવર રૂપે પ્રકટ્યા અનલ અનૈંપજો.
ધર્મધુરંધર બે સુત શ્રીવલ્લભદેવના, પ્રકટ કરવા વેદતણો વિસ્તારજો;
ગુણસમુદ્ર ભરિયા શ્રીગોપીનાથજી, હળ-મુશળધર હળધરનો અવતારજો.
... ...
જમના દાસ અધમ તે છે આદ્યનો, તે શું જાણે શ્રીવલ્લભકુલનો મર્મજો.

હું બલિહારી તૈલંગકુલદીપક, શ્રીલક્ષ્મણ તાતને રે લોલ;
તે કુલ પ્રકટ્યા શ્રીવલ્લભદેવ, જગતહિતકારણે રે લોલ.
એમના બે સુત પરમ કૃપાલ, કે ચતુર શિરોમણિ રે લોલ;

શ્રીગોપીનાથ શ્રીવિટ્‌ઠલનાથ,   કે અમ શિર એ ધણીરે લોલ.
... ...
શ્રીવ્રજભૈંષણ જોઈ મુખચંદ્ર,   કે જાય વારણે રે લોલ. હુ બલિહારી

શ્રીલક્ષ્મણ સુતને રે હેલી;   એમને નિરખો સરવે પહેલી ।।
એમના ગુણને જે ગાશે;   તેહુના ભવનાં પ્રાસ્ચિત જાશે ।।
સુત ગોપીનાથ શ્રીવિટ્‌ઠલ જાયા;   જાણિયે કલ્પવૃક્ષની છાયા ।।
પ્રગટ્યા દૈવી જીવ હિતકારી;   મુખ છબિ ઉપર જાઉ બલિહારી ।।
... ...
એ શોભા જોઈ હરિદાસ ગુણ ગાયો;   એ છબિ લોચનમાં ન સમાયે ।।

ઠકરાણી ઘાટ રળીયામણો રે,   છોંકર લહેકે બહાર રે ।
મારું શ્રીગોકુલ રળીયામણું રે. ટેક.   શ્રીવલ્લભ બિરાજતા રે,
શ્રીવિટ્‌ઠલનાથજીના તાતરે. મારું શ્રીગોકુળ...૧
ગુણવંતા શ્રીગોપીનાથજી રે,
અગ્રજનો અવતાર રે, મારું શ્રીગોકુળ...૨

શ્રીલક્ષ્મણભટ્ટજીનાં નન્દ રે, સમરું શ્રીવલ્લભને,
... ...
સાખી
શ્રીમદ્વિટ્‌ઠલનાથજી, શ્રીગોપીનાથ સોહાય;
ચરણકમલની રજ થકી, મહાપતિત પાવન થાય રે. સમરું...

પોષ નોમે શ્રીવિટ્‌ઠલનાથજી,   હાંરે વાલો પ્રગટ્યા શ્રીવલ્લભ દ્વારજો ।।
એમને જોવાને થઈ વ્યાકુલી,   હાંરે વાલે કીધી સેવકની સાહ્ય જો ।।
પ્રથમ શ્રીનન્દ ઘેર પ્રકટીયા,   હાંરે વાલે પૈંર્યા શ્રીયશોદાજીના કોડ જો ।।
રમતા સખા સહુ સાથમાં,   હાંરે વાલો હરિ-હલધરજીની જોડ જો ।।
હાંરે વાલો શ્રીવલ્લભગૃહ અવતર્યા,   હાંરે વાલો શ્રીગોપીનાથજીના ભ્રાત જો ।।

શ્રીલક્ષ્મણભટજીને ઘેર એ કુલદીવો રે । ભલે પ્રગટ્યા શ્રીવલ્લભરાય એ ઘણું જીવો રે ।।
એહુના સુત છે બે અતિશે રૂડા રે ।   જેનું ન નમ્યું એમને શીશ તે જન કૈંડા રે ।।
શ્રીઅક્કાજી કૈંખે અવતર્યા સુખકારી રે । શ્રીગોપીનાથ શ્રીવિટ્‌ઠલનાથ એ પર વારી રે ।।
બળદેવ શ્રીગોપીનાથજીને જાણો રે ।

श्रीगोपीनाथप्रभुचरण विरचित ‘साधनदीपिका’ ग्रन्थकी हस्तलिखित प्रतिलिपि

(भुवनेश्वरी पीठ, गॄडल)

प्रथम पृष्ठ

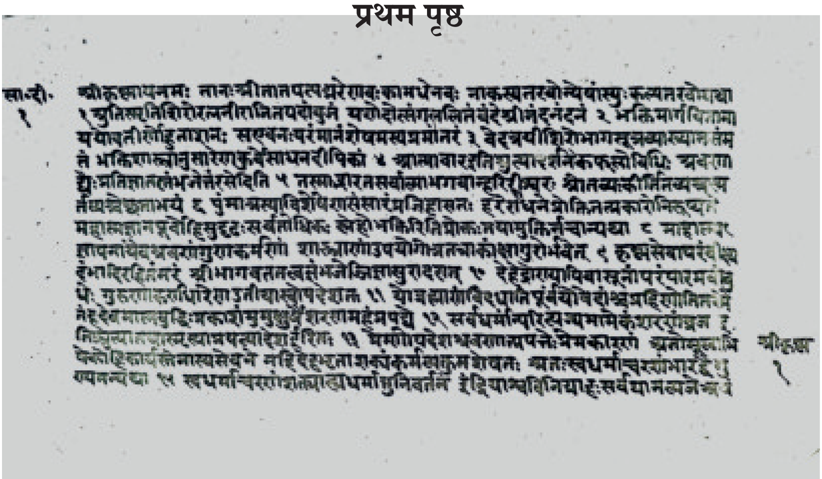

अन्तिम पृष्ठ

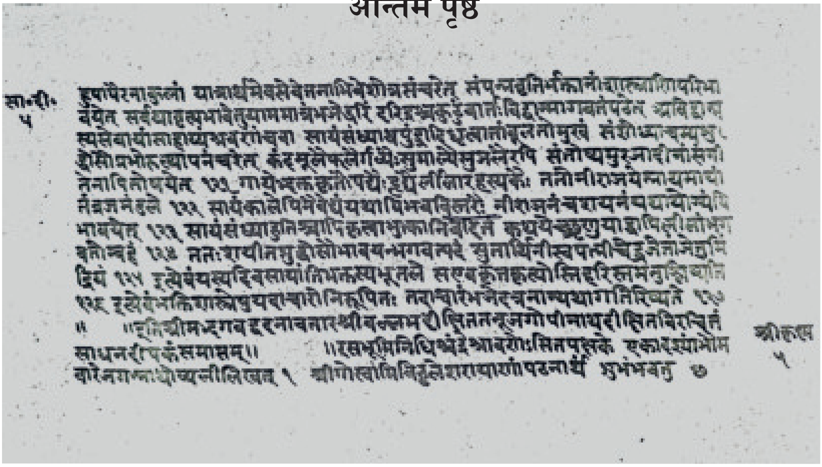

श्रीगोपीनाथप्रभुचरण विरचित 'सेवाप्रकारपद्धति' ग्रन्थकी हस्तलिखित प्रतिलिपि

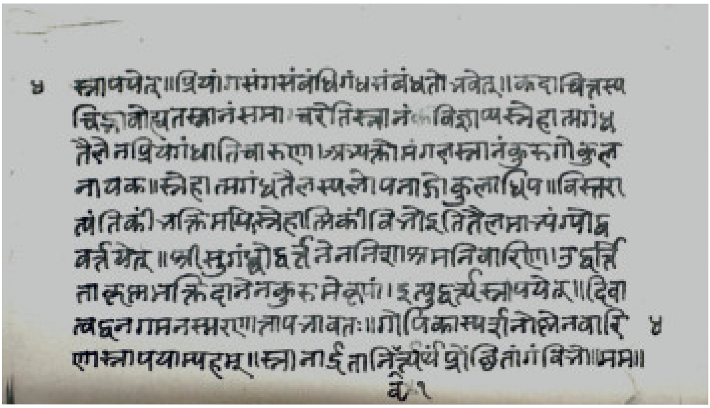

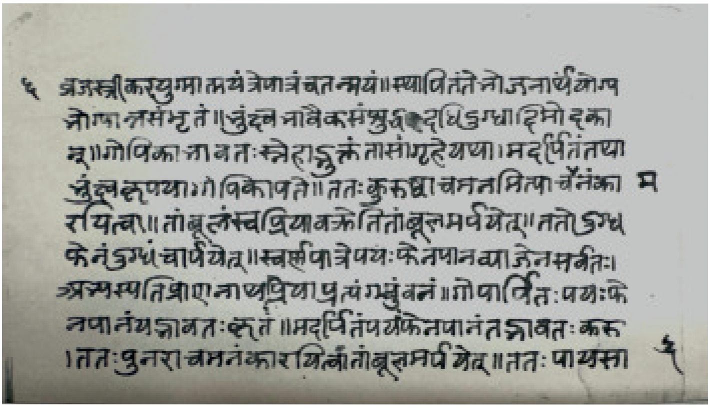

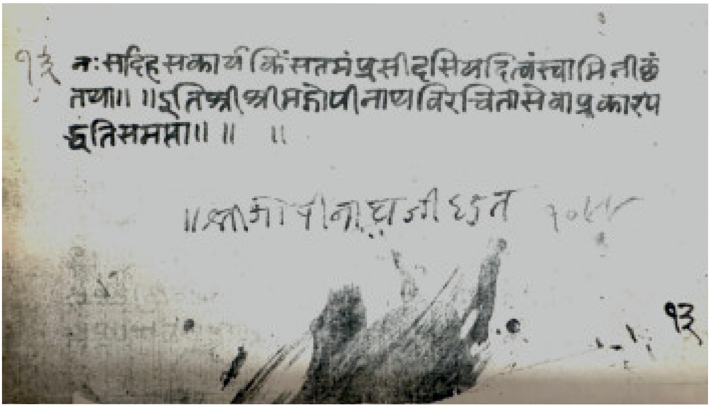

।। साधनदीपिका ।।

(मङ्गलाचरण)

ता नः श्रीतात-पत्-पद्मरेणवः कामधेनवः ।
नाकस्य तरवोऽन्येषां स्युः कल्पतरवो यथा ।।१ ।।

अन्वयार्थः यथा= जेसृ, अन्येषां= अन्यन्की, (इच्छापूरकाः= इच्छाकी पूर्ति करिवेवारे), नाकस्य= स्वर्गके, तरवः= वृक्ष, कामधेनवः= कामधेनु, (च सन्ति तथा=होत हूृ वेसे), नः= हमारे (तु= तो), ताः= वो, श्रीतात-पत्-पद्मरेणवः= पिताके चरण-कमलन्की रज, (एव= ही), कल्पतरवः= कल्पतरु, (कामधेनवः च= अरु कामधनुरूप) स्युः= होउ.

भावार्थः जेसृ अन्यन्की इच्छाकी पूर्ति करिवेवारे स्वर्गके वृक्षृ ओर कामधेनु होत हूृ तेसृ हमारेलिये तो हमारे पिता महाप्रभु श्रीवल्लभाचार्यके चरणकमलन्की रज ही कल्पतरु अरु कामधेनु समान होउ.

જેમ બીજાઓની ઈચ્છાપૈર્તિ કરવાવળા સ્વર્ગના કલ્પવૃક્ષ અને કામધેનુ હોય છે તેમ અમારામાટે તો અમારા પિતા મહાપ્રભુ શ્રીવલ્લભાચાર્યના ચરણકમળની રજ કલ્પતરુ અને કામધેનુ સમાન થાઓ.

श्रुति-स्मृति-शिरोरत्न-नीराजित-पदाम्बुजम्।
यशोदोत्सङ्गललितं वन्दे श्रीनन्दनन्दनम्।।२।।

अन्वयार्थः श्रुति-स्मृति-शिरोरत्न-नीराजित-पदाम्बुजं= श्रुति-स्मृतिरूपी उत्तम रत्नन्सृ जिनके चरणकमल शोभायमान हूृ एसृ, यशोदोत्सङ्गललितं= श्रीयशोदाजीकी गोदमृ क्रीडा करते, श्रीनन्दनन्दनम् = श्रीनन्दरायजीके पुत्र श्रीकृष्णकृ (अहं= मृ), वन्दे= वन्दन करत हूृ.

भावार्थः श्रुति-स्मृतिरूपी उत्तम रत्नन्सृ जिनके चरणकमल शोभायमान हूृ एसृ श्रीयशोदाकी गोदमृ क्रीडा करते श्रीनन्दरायके पुत्र श्रीकृष्णकृ मृ वन्दन करत हूृ.

શ્રુતિ - સ્મૃતિ રૂપી ઉત્તમ રત્નોથી જેઓના ચરણકમળ અત્યન્ત શોભી રહ્યાં છે એવા યશોદાના ખોળામાં ખેલતા, નન્દનન્દ શ્રીકૃષ્ણને હું વન્દન કરું છું.

(या ग्रन्थमॄ उपदिष्ट बातन्मॄ प्रमाण श्रुति स्मृति पुराण तन्त्र आदि शास्त्रन्की श्रीमदाचार्यचरणद्वारा प्रकट करि व्याख्या हे)

भक्तिमार्ग-वितानाय योऽवतीर्णो हुताशनः।
सएव नः परं मानं शेषमस्य प्रमान्तरम्॥३॥

अन्वयार्थ: यः= जा, हुताशनः= अग्निने, भक्तिमार्ग-वितानाय= भक्तिमार्ग के प्रचारके अर्थ, अवतीर्णः= अवतरित भये हॄ, स एव= वो ही, नः= हमारे काज, परं= सर्वोत्कृष्ट, मानं (अस्ति)= प्रमाण हे, प्रमान्तरम्= अन्य सब प्रमाण, अस्य= याके, शेषम् (अस्ति)= अङ्गभूत हॄ.

भावार्थ: भक्तिमार्गको प्रचार करिवेकॄ वैश्वानरस्वरूप श्रीवल्लभाचार्यचरणन्ने भूतलपॄ अवतार धारण कियो सो विनके वचन ही हमकॄ परम प्रमाणरूप हॄ, अन्य सब प्रमाण विनके वचनन्के अङ्गभूत अथवा विनसॄ गौण प्रमाण हॄ.

ભક્તિમાર્ગનો પ્રચાર કરવામાટે વૈશ્વાનરસ્વરૂપ શ્રીવલ્લભાચાર્યચરણોએ ભૈંતળ ઉપર અવતાર ધારણ કર્યો છે તેમના વચનોજ અમારામાટે પરમ પ્રમાણરૂપ છે. બીજા પ્રમાણો એના અંગભૈંત અથવા તેની સરખામણીમાં ગૌણ પ્રમાણ છે.

वेदत्रयी-शिरोभाग-सूत्र-व्याख्यान-सम्मताम्।
भक्तिशास्त्रानुसारेण कुर्वे साधनदीपिकाम्॥४॥

अन्वयार्थ: वेदत्रयीशिरोभाग-सूत्र-व्याख्यान-सम्मताम्= तीनॄ वेदके शिरोभागरूप उपनिषद् ब्रह्मसूत्रके भाष्यसॄ अविरुद्ध प्रकारसॄ, भक्तिशास्त्रानुसारेण= भक्तिशास्त्रके अनुसार, साधनदीपिकाम्= साधनदीपिकाकी रचना, (अहं)कुर्वे= मॄ करूं हूं,

भावार्थ: तीनॄ वेदके शिरोभागरूप उपनिषद्पॄ लिखे गये ब्रह्मसूत्रके उपर महाप्रभु श्रीवल्लभाचार्यचरण विरचित भाष्यतॄ अविरुद्ध प्रकारसॄ भक्तिशास्त्रके अनुसार 'साधनदीपिका' ग्रन्थकी रचना मॄ करूं हूं.

ત્રણે વેદોના શિરોભાગરૂપ ઉપનિષદ્ ઉપર લખાયેલા બ્રહ્મસૈંત્ર પરના મહાપ્રભુ શ્રીવલ્લભાચાર્યચરણ વિરચિત ભાષ્યથી અવિરુદ્ધ પ્રકારે ભક્તિશાસ્ત્રના અનુસાર 'સાધનદીપિકા' ગ્રન્થની રચના હું કરું છું.

(श्रीहरिभजनकी आवश्यकताके उपपादनके साथ ग्रन्थको उपक्रम)

''आत्मा वार'' इति श्रुत्या दर्शनैकफलो विधिः ।
श्रवणाद्यैः प्रतिज्ञातः ''तं भजेत्''-''तं रसेदि''ति।।५।।
''तस्माद् भारत सर्वात्मा भगवान् हरिरीश्वरः ।
श्रोतव्यः कीर्तितव्यश्च स्मर्तव्यश्चेच्छताभयम्''।।६।।
पुरुषस्याविशेषेण संसारं प्रजिहासतः ।
हरेर् आराधने मुक्तिः ... ...

अन्वयार्थः आत्मा= परमात्मा, वा अरे= अवश्य, इति= या, श्रुत्या= श्रुतिसॄ, श्रवणाद्यैः= श्रवण आदि करिवेसॄ, दर्शनैकफलः= दर्शन ही जहां फल, होत हे एसी, विधिः= विधि, प्रतिज्ञातः= कही हे, तं= वाको भजेत्= भजन करे, तं= वाको, रसेत्= आनन्द अनुभव करे, इति= एसो(अपि= हु उक्तम्)= कह्यो हे. ''भारत != हे अर्जुन!, तस्मात्= तातॄ, अभयम्= अभयकूं, इच्छता= इच्छवेवारेकॄ, ईश्वरः= ईश्वर, सर्वात्मा= सबन्के आत्मा, भगवान्= भगवान्, हरिः= श्रीकृष्ण, श्रोतव्यः= श्रवण करिवेयोग्य, कीर्तितव्यः= कीर्तन करिवेयोग्य, च= अरु, स्मर्तव्यः= स्मरण करिवेयोग्य हे, संसारं= संसारकॄ, प्रजिहासतः= छांडिवेकी इच्छावारे, पुरुषस्य= पुरुषकूं, अविशेषेण= समानरूपसॄ, हरेः= हरिके, आराधने= आराधनमॄ, मुक्तिः= मुक्ति, (भवति)= होत हे.

भावार्थः ''आत्माको दर्शन करनो चहिये, श्रवण करनो चहिये, मनन करनो चहिये, निदिध्यासन करनो चहिये'' या श्रुतिवचनमॄ परमात्मदर्शनके अर्थ परमात्माके श्रवण-मनन-निदिध्यासनकी आज्ञा हे. तेसॄ ही ''वाको भजन करे'' ''वाको रसानुभव करे'' एसेहु श्रुतिवचन हॄ।।५।।

श्रुतिकी न्यांई स्मृतिमॄ हु ''तासॄ हे भारत ! अभय प्राप्त करिवेकी इच्छा राखिवेवारे मनुष्यकूं सबन्के आत्मा, भगवान्, ईश्वर श्रीहरिको श्रवण-कीर्तन-स्मरण करने चहिये'' एसॄ कह्यो हे।।६।।

इन सब वचनन्सॄ यह सिद्ध होत हे के अहन्ता-ममतात्मक संसारकूं छांड़िवेकी इच्छावारे मनुष्यकॄ प्रभुको आराधन ही मुक्तिरूप जाननो।।७।।

''આત્માનું દર્શન કરવું જોઈએ, શ્રવણ કરવું જોઈએ, મનન કરવું

જોઈએ, નિદિધ્યાસન કરવું જોઈએ'' આ શ્રુતિવચનમાં પરમાત્મદર્શનમાટે પરમાત્માના શ્રવણ-મનન-નિદિધ્યાસન કરવાની આજ્ઞા છે. તે જે પ્રમેણે ''તેનું ભજન કરે'' ''તેનો રસાનુભવ કરે'' એવા વચનો પણ છે.

શ્રુતિની જેમ સ્મૃતિમાં પણ ''માટે હે ભારત! સર્વાત્મા ભગવાન્ હરિ ઈશ્વર નું અભય ઈચ્છતા મનુષ્યે શ્રવણ-કીર્તન-સ્મરણ કરવું જોઈએ'' એમ કહ્યું છે.

આ બધા વચનોથી એ સિદ્ધ થાય છે કે અહન્તા-મમતાત્મક સંસારને છોડવાની ઈચ્છાવાળા મનુષ્યે પ્રભુના આરધનનેજ મુક્તિરૂપ જાણવું.

(तहां क्यॄ अरु केसो गुरु आवश्यक होत हे ताको निरूपण)

....................तत्प्रकारो निरूप्यते।।७।।
''माहात्म्यज्ञानपूर्वोहि सुदृढः सर्वतोऽधिकः ।
स्नेहो 'भक्ति'रिति प्रोक्तः तया मुक्तिर्न चान्यथा'' ।।८।।
माहात्म्यज्ञापनायैव श्रवणं गुणकर्मणाम् ।
शास्त्राणाम् उपयोगोऽत्र तत्राकांक्षा गुरोर् भवेत्[1] ।।९।।
''कृष्णसेवा-परं वीक्ष्य दम्भादि-रहितं नरम् ।
श्रीभागवततत्त्वज्ञं भजेत् जिज्ञासुरादरात्''[2] ।।१०।।

अन्वयार्थः (अतः परं)= तासॄ अब, तत्प्रकारो= वाके प्रकारको, निरूप्यते= निरूपण करत हॄ. महात्म्यज्ञानपूर्वः= माहात्म्यके ज्ञानपूर्वक, हि= निश्चितरूपसॄ, सुदृढः= सुदृढ, सर्वतोधिकः= सबसॄ अधिक, स्नेहः= स्नेह, भक्तिः= भक्ति हे. इति= एसॄ, प्रोक्तः= कह्यो हे. तया= तातॄ, मुक्तिः= मुक्ति होत हे, अन्यथा= ओर काहु प्रकारसॄ, न च= नाहीं होत हे. माहात्म्यज्ञापनाय=माहात्म्यको जनायवेके काज, गुणकर्मणाम्= गुण-कर्मन्कॄ,श्रवणम्= सुननो, एव= निश्चित रूपसॄ, (साधनम्)= साधन हे. अत्र= यामॄ, शास्त्राणाम्= शास्त्रन्को, उपयोगः= उपयोग /आवश्यकता, (अस्ति)= होत हे. जिज्ञासुः= ज्ञान प्राप्तिकी इच्छावारो, कृष्णसेवापरं= कृष्णसेवामॄ तत्पर दम्भादिरहितं= दम्भ आदिसॄ रहित, श्रीभागवततत्त्वज्ञं= भागवत पुराणके तत्त्वकॄ जानिवेवेरे, नरम्= नरको, वीक्ष्य= परीक्षण करिके, आदरात्= आदरसॄ, भजेत्= भजन करे.

भावार्थः तासॄ अब भगवद्भजनरूप मुक्तिकी प्राप्ति जा साधनसॄ होय

वा साधनके प्रकारको निरूपण करत हॄ. शास्त्रमॄ भक्तिके लक्षणको निरूपण ''प्रभुके माहात्म्यके ज्ञान पूर्वक प्रभुमॄ सुदृढ अरु सबसॄ अधिक स्नेह इतनॄ भक्ति एसॄ कह्यो हे. एसी भक्तिसॄ ही मुक्ति होत हे, अन्य काहु प्रकारसॄ मुक्ति नाहीं होत हे'' या प्रकारसॄ कह्यो हे।।८।।

या वचनमॄ प्रभून्के गुण-कर्मन्को श्रवण करनो ताकॄ माहात्म्यज्ञानको साधन कह्यो हे. सो तो शास्त्रतॄ होई सकत हे तातॄ शास्त्रके अध्ययनकी आवश्यकता परत हे. शास्त्रको अध्ययन गुरु विना न सम्भवे तातॄ गुरुकॄ ही सर्वप्रथम साधन मान्यो गयो हे।।९।।

तातॄ प्रभून्को माहात्म्यज्ञान प्राप्ति करिवेकी इच्छावारो जीव जो कृष्णसेवामॄ तत्पर होय, दम्भ आदिसॄ रहित होय अरु श्रीमद्‌भागवतपुराणके तत्त्वकॄ जानिवेवारे नरको परीक्षण करिके आदरसॄ भजन करे।।१०।।

તેથી હવે ભગવદ્‌ભજનરૂપી મુક્તિની પ્રાપ્તિ જે સાધનથી થઈ શકે તે સાધનનું નિરૂપણ કરવામાં આવે છે. શાસ્ત્રમાં ભક્તિના લક્ષણનું કથન ''પ્રભુના માહાત્મ્યના જ્ઞાન પૈંર્વક પ્રભુમાં સુદઢ અને સહુથી અધિક સ્નેહ એટલે 'ભક્તિ'. આવી ભક્તિથી જ મુક્તિ મળે છે, અન્ય કોઈ પ્રકારે નહીં'' આ પ્રમાણે કહ્યું છે.

આ વચનમાં પ્રભુના ગુણ-કર્મોનું શ્રવણ કરવું તેને માહાત્મ્યજ્ઞાનનું સાધન કહેવામાં આવ્યું છે. આ કાર્ય તો શાસ્ત્રથીજ થવું શક્ય હોવાથી સર્વપ્રથમ શાસ્ત્રના અધ્યયનની આવશ્યકતા હોય છે. શાસ્ત્રનું અધ્યયન ગુરુ વિના થઈ ન શકે તેથી સર્વપ્રથમ સાધન ગુરુને માનવામાં આવે છે.

તેથી પ્રભુના માહાત્મ્યજ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરવાની ઈચ્છાવાળો મનુષ્ય જે કૃષ્ણસેવામાં તત્પર હોય, દમ્ભ આદિથી રહિત હોય અને શ્રીભાગવતપુરાણના તત્ત્વને જાણતો હોય તેવા નરની પરીક્ષા કરીને આદરથી ભજન કરે.

(स्वमार्गीय गुरुको प्रथम कर्तव्य : भगवत्प्रपत्तिके काज दैवी जीवन्कॄ प्रेरित करनॄ)

देहद्रोण्या यियासूनां परं पारं भवाम्बुधेः।
गुरुणा कर्णधारेण[*1]**ह्युत्तार्या स्वोपदेशतः।।११।।**

‘‘यो ब्रह्माणं विदधाति पूर्वं यो वै वेदांश्च प्रहिणोति तस्मै ।
तं ह देवम् आत्मबुद्धिप्रकाशं मुमुक्षुर्वै शरणमहं प्रपद्ये’’।।१२।।
‘‘सर्वधर्मान् परित्यज्य मामेकं शरणं व्रज ’’ ।
इति श्रुत्या तथा स्मृत्या प्रपत्त्यादेशमादितः।।१३।।

अन्वयार्थ: देहद्रोण्या= देहरूपी नावद्वारा , भवाम्बुधेः= भवसागरकी, परं= पल्ली, पारं= पार, यियासूनां= जायवेकी इच्छावारेकॄ, स्वोपदेशतः= अपने उपदेशन्सॄ, हि= ही, कर्णधारेण= कर्णधाररूपी, गुरुणा= गुरुद्वारा, उत्तार्याः= पार उतारने चहिये. यः= जो, पूर्वं= पहिले, ब्रह्माणं= ब्रह्माजीकॄ, विदधाति= बनावत हे, यः= जो, वै= निश्चितरूपसॄ, तस्मै= विनकॄ, वेदान्= वेदन्को, च= हु, प्रहिणोति= दानहु देत हॄ, तं= वा, ह= प्रसिद्ध, आत्मबुद्धिप्रकाशं= आत्मतया बुद्धिसॄ प्रकाशित होयवेवारे, देवम्= देवकॄ, अहं= मॄ, मुमुक्षुः= मुक्त होयवेकी इच्छावारो, वै= पूर्णरूपसॄ, शरणं= शरण, प्रपद्ये’’= जात हॄ. सर्वधर्मान्= सब धर्मन्कॄ, परित्यज्य= पूर्णतया छांड़िके, माम्= मेरे, एकं= एकके, शरणं= शरण, व्रज= आय जा. इति= एसी, श्रुत्या= श्रुतिन्मॄ, तथा= अरु, स्मृत्या= स्मृतिन्मॄ, आदितः= प्रारम्भसॄ, प्रपत्त्यादेशम्= शरणागतिको आदेश हे.

भावार्थ: देहरूपी नावके द्वारा संसारसमुद्रकी पल्लीपार जायवेकी इच्छावारेकी नावकॄ ताको कर्णधार-नाव खेयवेवारो गुरु अपने उत्तम उपदेशन्तॄ पार उतारे।।११।।

श्वेताश्वतर उपनिषद्मॄ कह्यो हे जो ‘‘जो पूर्वमॄ ब्रह्माजीकॄ प्रकट करत हे अरु तिनकॄ वेदन्कॄ दान देत हॄ वा आत्मबुद्धिसॄ प्रकाशित होयवेवारे देवकी शरणमॄ मैं जात हॄ’’।।१२।।

भगवद्गीतामॄहु भगवान्नॄ स्वमुखसॄ अर्जुनकॄ आज्ञा कीनि हे जो ‘‘सब धर्मन्को त्याग करिके केवल मेरे शरण आव’’ एसॄ श्रुति अरु स्मृति मॄ सर्व प्रथम शरणागत होयवेको आदेश हे।।१३।।

દેહરૂપી હોળીદ્વારા સંસારસમુદ્રના પેલે પાર જવાની ઈચ્છાવાળાની નાવને, તેનો કર્ણધાર-નાવિક ગુરુ પોતાના ઉત્તમ ઉપદેશોથી, પેલે પાર ઉતારે.

શ્વેતાશ્વતર ઉપનિષદ્માં કહ્યું છે કે ‘‘જે પૈંર્વે બ્રહ્માજીને પ્રકટ કરે છે અને તેઓને ત્રણ વેદોનું દાન કરે છે તે આત્મ-બુદ્ધિથી પ્રકાશિત થનાર દેવને શરણે

હું જાઉં છું.

ભગવદ્ગીતામાં પણ ભગવાને સ્વમુખે અર્જુનને આજ્ઞા આપી છે કે ''બધા ધર્મોનો ત્યાગ કરીને કેવળ મારા શરણે આવ''. આમ શ્રુતિ અને સ્મૃતિ માં સર્વ પ્રથમ શરણાગત થવાનો આદેશ છે.

(स्वमार्गीय द्विजकुलके शिष्यन्को कर्तव्य)

प्रेम्णोपदेश-श्रवणात्[*२] प्रपत्तिः प्रेम-कारणम् ।
अतो मूलाभिषेको हि कार्यस् तेनास्य सेवने।।१४।।
नहि देहभृता शक्यं कर्म त्यक्तुम् अशेषतः ।
अतः स्वधर्माचरणं भार-द्वैगुण्यम् अन्यथा।।१५।।
स्वधर्माचरणं शक्त्या ह्यधर्मात्तु निवर्तनम् ।
इन्द्रियाश्व-विनिग्राहः सर्वथा न त्यजेत् त्रयं।।१६।।
इति भागवतो धर्मः श्रीमदाचार्य-सम्मतः ।
भक्ति-शास्त्रानुकूल्येन स्वधर्माचरणं भवेत्।।१७।।

अन्वयार्थः प्रेम्णा= प्रेमके सहित, उपदेशश्रवणात्= उपदेश सुनिवेसॄ, प्रपत्तिः= शरणागति ही, प्रेमकारणम्= प्रेमको प्रकट करिवेको कारण, (भवति)= होत हे, अतः= तातॄ, तेन= वाकॄ, (मुमुक्षुणा)= मुमुक्षुकॄ, अस्य= याके, (भगवतः)= भगवान्के, सेवने= सेवनमॄ, मूलाभिषेकः= मूलमॄ अभिषेक, कार्य= करनो. देहभृता= देहवारेतॄ, कर्मः= कर्मको, अशेषतः= पूर्णरूपसॄ, त्यक्तुं= त्याग करनो, न= नाहीं, हि= ही, शक्यम्= सम्भव हे, अतः= तातॄ, स्वधर्माचरणम्=स्वधर्मानुसार आचरण, (कार्यं)= करनो, अन्यथा= नहिं तो, भारद्वैगुण्यम्= दुगनो भार, (स्यात्)= होत हे. शक्त्या= शक्ति अनुसार, हि= ही, स्वधर्माचरणम्= स्वधर्मको आचरण, अधर्मात्= अधर्मतॄ, तु= तो, निवर्तनम्= सर्वथा दूर रहनो, इन्द्रियाश्वविनिग्राहः=इन्द्रियन्को निग्रहकरनो, (एतत्)= ये, त्रयं= तीन, सर्वथा= कबहु, न= नाहीं, त्यजेत्= त्यागने, इति= ये, श्रीमदाचार्यसम्मतः= श्रीआचार्यजीकॄ मान्य, भागवतः= भगवत्सम्बन्धि, धर्मः= धर्म(अस्ति)= हे. स्वधर्माचरणं= स्वधर्मको आचरण, भक्तिशास्त्रानुकूल्येन= भक्तिशास्त्रकेअनुकूल रहिके, भवेत्= होत हे.

भावार्थः उपर्युक्त लक्षणवारे गुरुके मुखतॄ श्रद्धाप्रेमसॄ भगवच्छास्त्रके

उपदेशको श्रवण करिवेतृ भक्तिके कारणरूप भगवान्‌को शरण सिद्ध होत हे. कलिकालमृ कल्याणकारी सब शास्त्रीय साधन जब दु:साध्य होय गये हृ तब अन्यान्य साधननमृ श्रम नाहीं करिके सर्वमूलभूत भगवत्-शरणरूप उपायको ही सेवन करनो।।१४।।

देहधारीतृ कर्मन्‌को पूर्णरूपसृ त्याग सम्भव नाहीं होत हे. तासृ अपने-अपने वर्ण अरु आश्रम के धर्मानुसार कर्म करने. एसृ न करे तो स्वधर्माचरणकी उपेक्षा अरु स्वच्छन्द आचरण एसृ दोय दोष आय परृ।।१५।।

तासृ शक्ति अनुसार स्वधर्मको आचरण करनो, अधर्माचरण सर्वथा न करनो ओर इन्द्रियरूपी अश्वन्‌को विशेषरूपसृ निग्रह करनो. इन तीन्यृ बातन्‌को त्याग सर्वथा न करनो।।१६।।

या प्रकारको भागवत धर्म महाप्रभु श्रीवल्लभाचार्यकृ मान्य हे. निज वर्णाश्रमधर्मके आचरण करिवेमृहु भक्तिशास्त्रसृ अनुकूल वर्णाश्रमधर्मको आचरण करनो इतनो विशेष हे।।१७।।

ઉપરોક્ત લક્ષણોવાળા ગુરુના મુખે શ્રદ્ધા-પ્રેમથી ભગવત્ શાસ્ત્રના ઉપદેશનું શ્રવણ કરવાથી જેનાવડે ભક્તિ સિદ્ધથાય તેવું ભગવાનનું શરણ પ્રાપ્ત થાય છે. કલિકાળમાં કલ્યાણકારી પ્રાયઃ બધા શાસ્ત્રીય સાધનો જ્યારે દુઃસાધ્ય બની ગયાં છે ત્યારે અન્યાન્ય સાધનોમાં શ્રમ ન કરીને બધાનું મૈંળ એવા પ્રભુના શરણરૂપી ઉપાયનું જ સેવન કરવું.

શરીરધારીમાટે કર્મોનો પૈંર્ણપણે ત્યાગ કરવો શક્ય નથી હોતો. તેથી દરેક મનુષ્યે પોત-પોતાના વર્ણ અને આશ્રમ ના ધર્માનુસાર કર્મ કરવા. જો આમ કરવામાં ન આવે તો સ્વધર્માચરણની ઉપેક્ષા અને સ્વચ્છન્દ આચરણ આમ બેવડો દોષ લાગે.

તેથી શક્તિ અનુસાર સ્વધર્મનું આચરણ કરવું, અધર્મનું આચરણ સર્વથા ન કરવું અને ઈન્દ્રિયોરૂપી ઘોડાઓને વિશેષરૂપથી અપુશમાં રાખવા. આ ત્રણેય નો ત્યાગ સર્વથા ન કરવો.

આ પ્રકારનો ભાગવત ધર્મ મહાપ્રભુ શ્રીવલ્લભાચાર્યને માન્ય છે. પોત-પોતાના વર્ણાશ્રમધર્મનું આચરણ કરવામાં પણ ભક્તિશાસ્ત્રથી અનુકુળ એવા વર્ણાશ્રમધર્મનું આચરણ કરવું એમ વિશેષ જાણવું.

(तहां निजशाखाके अनुसार षोडशसंस्कार तथा तन्मूलक आह्निक शौचाचार आदि भक्त्युपयोगी होयवेतॣ द्विजशरीरके धारण करिवेवारेन्के काज आवश्यक होत हॣ)

गर्भाधानादि-संस्कारैः द्विजैर्मौञ्ज्यन्त-सम्भवैः ।
देहः संशोधनीयो हि हरिभावो न चान्यथा ।।१८।।

अन्वयार्थः मौञ्ज्यन्त-सम्भवैः= मौञ्जीबन्धन पर्यन्त होते, गर्भाधानादि-संस्कारैः= गर्भाधान आदि संस्कारसॣ, द्विजैः= द्विजन्कॣ, देहः= देह, हि= अवश्य, संशोधनीयः= शुद्ध करनो चहिये, अन्यथा= एसॣ न करे तो, च= निश्चय ही, हरिभावः= ब्रह्मभाव, न= नाहीं, (भवति)= होत हे.

भावार्थः गर्भाधान संस्कारसॣ लेयके मौञ्जीबन्धनरूप यज्ञोपवीत संस्कार पर्यन्त सब संस्कारन्सॣ द्विज इतनॣ ब्राह्मण-क्षत्रिय-वैश्य अपने देहको संशोधन करे. एसॣ करेतॣ देह पवित्र होई तब देहमॣ भगवद्भावकी योग्यता सिद्ध होत हे अन्यथा नाहिं।।१८।।

ગર્ભાધાન સંસ્કારથી કરીને મૌઞ્જીબન્ધનરૂપ યજ્ઞોપવીત સંસ્કાર પર્યન્ત બધા સંસ્કારોવડે દ્વિજ એટલે બ્રાહ્મણ-ક્ષત્રિય-વૈશ્ય પોતાના દેહનું સારીરીતે શોધન કરે. આમ કરવાથી દેહ પવિત્ર બનશે જેને કારણે દેહમાં ભગવદ્ભાવની યોગ્યતા સિદ્ધ થશે તે સિવાય નહીં.

शौचाचार-विहीनस्य आसुरावेश-सम्भवात् ।
ततः स्वाह्निक-धर्माणाम् आचारोऽपि प्रसज्यते।।१९।।

अन्वयार्थः शौचाचारविहीनस्य = शुद्धि आदि आचारसॣ रहितकॣ, आसुरावेशसम्भवात् = आसुरावेश, होयवेकी सम्भावना होयवेतॣ, ततः = तातॣ, स्वाह्निकधर्माणां = अपने दैनिक धर्मन्के, आचारः = आचार, अपि = हु, प्रसज्यते = प्राप्त होत हॣ.

भावार्थः जो व्यक्ति शुद्धि आदिके आचारको यथाविधि पालन नाहिं करत हे तिनके देहेन्द्रियन्मॣ आसुरावेश होयवेकी पूर्ण सम्भावना रहत हे. तातॣ अपने-अपने नित्य कर्मन्को आचरणहु करनो चहिये।।१९।।

જે વ્યક્તિ શુદ્ધિ વગેરે આચારનું શાસ્ત્રાજ્ઞા અનુસાર પાલન નથી કરતી

તેના દેહ-ઈન્દ્રિયમાં આસુરાવેશ થવાની સમ્ભાવના પૈંરે-પૈંરી રહે છે. તેથી દરેકે પોત-પોતાના નિત્ય કર્મોનું આચરણ પણ કરવું જોઈએ.

स्नानं[१] सन्ध्या-जपो[२] होमः[३] स्वाध्यायः[४] पितृतर्पणम्[५] ।
वैश्वदेवकदेवार्चा[६] इति षट्कर्मकृद् भवेत्।।२०।।

अन्वयार्थ: (सः) = वो, स्नानं = स्नान, सन्ध्याजपः = सन्ध्या अरु जप, होमः = होम, स्वाध्यायः = अधीत वेदको आवर्तन, पितृतर्पणम् = पितन्‌को तर्पण, वैश्वदेवक-देवार्चा = वैश्वदेवके, देवको अर्चन, इति = इन, षट्कर्मकृत् = छे कर्म करिवेवारो, भवेत् = होय.

भावार्थ : सो छे नित्यकर्म या प्रकार जानने : शास्त्रविधिसॄ स्नान, सन्ध्या ओर जप, होम, पढ़े भये वेदको आवर्तन, पितृतर्पण, वैश्वदेवके देवको पूजन — इन छे कर्मन्‌कॄ द्विज नित्य करे।।२०।।

તે છ નિત્યકર્મો આ મુજબ જાણવા : શાસ્ત્રવિધિથી સ્નાન, સુધ્યા અને જપ, હોમ, ભણેલા વેદનું અધ્યયન, પિતૃતર્પણ અને વૈશ્વદેવના દેવનું પૈંજન–– આ છ કર્મો દ્વિજે સદા કરવા.

यथा हि स्कन्ध-शाखानां तरोर्मूलाभिषेचनम् ।
तथा सर्वार्हणं यस्मात् परिचर्याविधिर्हरेः।।२१।।
अतस् तदनुरोधेन नित्यकर्मकृतिर् वरा ।
अन्यथातु कृतिर्व्यर्था त्रैवर्ग्यविषया यतः।।२२।।

अन्वयार्थ: यथा = जेसॄ, तरोः = वृक्षके, मूलाभिषेचनं = मूलमॄ कर्यो जातो जलको सेचन, हि = ही, स्कन्ध-शाखानां = छोटी-बड़ी शाखान्‌कूं, (अपि = हु भवति) = प्राप्त होय जाय हे, तथा = ताही प्रकारसॄ, हरेः = हरिकी, परिचर्याविधिः = सेवाविधि हु (अस्ति) = हे. यस्मात् = वासॄ, सर्वार्हणम् = सबन्‌को पूजन, (भवति) = होय जात हे. अतः = तासॄ, तदनुरोधेन = वाके अनुसार, नित्यकर्मकृतिः = नित्यकर्म करने, वरा = श्रेष्ठ (स्यात्) = होत हॄ. अन्यथा = एसॄ न करे तब, तु = तो, कृतिः = कर्यो भयो, व्यर्था = निष्फल, (स्यात् = होत हे. यतः = क्यॄके, (सा) = वो कृति, त्रैवर्ग्य-विषया = त्रिवर्ग सम्बन्धी, (भवेत्) = होत हे.

भावार्थः जेसॄ वृक्षके मूलमॄ जल डारिवेतॄ वृक्षके पत्र, छोटी-बड़ी शाखा

आदि सब भागन्मृ जल आपुही पहृचि जात हे तेसृ ही श्रीकृष्णकी सेवाविधिसृ सबकी पूजा होय जात हे. तातृ वा अनुसार ही नित्यकर्म करनो उत्तम हे. यदि एसृ न करे तो (जेसृ वृक्षके मूलमृ जल न डारे ओर वाके डाली-पत्तान्पृ जल डारतो रहे तो जलहु व्यर्थ जाय अरु वृक्षहु सूकि जाय एसृ) सब कर्म निष्फल होइ जात हृ. क्यृ? जो कर्मन्सृ पूज्य तो पुरुषोत्तम श्रीकृष्ण ही हृ, विनकृ छांड़िके कर्म करे तो कर्मबन्धनसृ छूटिवेके स्थानपृ कर्मन्सृ ओर अधिक बंध जाय. क्यृ? जो एसे कर्म तो धर्मार्थ-कामरूप त्रिवर्गकृही सिद्ध करत हृ।।२२।।

જેમ વૃક્ષના મૈંળમાં પાણી રેડવાથી વૃક્ષના પાન, નાની-મોટી ડાળીઓ વગેરે વૃક્ષના બધા ભાગોને આપ મેળે પાણી પહોંચી જતું હોય છે તે જ પ્રમાણે શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવાથી બધા દેવી-દેવતાઓનું પૈંજન આપ મેળે થઈ જાય છે. તેથી તે પ્રમાણે જ નિત્યકર્મ કરવું ઉત્તમ ગણાય. જો આમ ન કરે તો (જેમ વૃક્ષના મૈંળમાં પાણી ન રેડીને તેના ડાળી-પાંદડાં ઉપર પાણી રેડવામાં આવે તો પાણી પણ નકામું જાય અને વૃક્ષ પણ કાળક્રમે સુકાઈ જાય તેમ) બધા કર્મો નિષ્ફળ જાય છે. કારણ કે બધા કર્મોથી પૈંજ્ય તો પરાત્પર તત્ત્વ શ્રીકૃષ્ણ જ હોય છે, તેમને મૈંકીને જો કર્મ કરવામાં આવે તો કર્મબન્ધનથી છૈંટવાના સ્થાને વધુ બંધાઈ જવાની સ્થિતિ આવે. કારણ કે કર્મ તો ધર્માર્થ-કામરૂપી ત્રિવર્ગને જ સિદ્ધ કરનારું હોય છે!

गर्भाधानादिसंस्कारैः स्वशाखोक्तैर् द्विजो युतः ।
गुरुं प्रपद्येद् ... ...।।

अन्वयार्थः अतः = तातृ, स्वशाखोक्तैः = अपने वेदकी शाखामृ कहे अनुसार, गर्भाधानादिसंस्कारैः = गर्भाधान आदि, संस्कार, युतः = वारो, (द्विजः)= ब्राह्मण-क्षत्रिय-वैश्य, गुरुं = गुरुके, प्रपद्येत् = शरणमृ जाय.

भावार्थः तातृ जो द्विज त्रिवर्गमृ बंधिवो न चाहत होय तो ताकृ अपने वेदकी शाखामृ निरूपित गर्भाधान आदि संस्कारसृ संस्कृत होयके भक्तिमार्गीय गुरुकी शरणमृ जायवो उचित हे.

તેથી જે દ્વિજ ત્રિવર્ગમાં ફંસાવા ન ઈચ્છતો હોય તેણે પોતાના વેદની શાખામાં કહ્યા પ્રમાણેના ગર્ભાધાન વગેરે સંસ્કારોથી પવિત્ર થઈને ભક્તિમાર્ગીય ગુરુના શરણે જવું.

(द्विजेतर शिष्यन्के कर्तव्यको निरूपण)

........अन्यस्तु सदाचारोऽस्य संश्रयात्।।२३।।

अन्वयार्थः अस्य = याके (द्विजस्य) = द्विजको, संश्रयात् = भलीभांतिसॄ आश्रय लेयके, अन्यस्तु = अन्य तो, (द्विजेतरस्तु) = द्विजसॄ भिन्न तो, सदाचारः = सदाचार परायण, (सन्) = होयके, (गुरुं = गुरुके, प्रपद्येत्) = शरणमॄ जावे.

भावार्थः ओर जो द्विज न होय तो शास्त्रमॄ कहे अनुसार द्विजन्की परिचर्या करे ओर सदाचार परायण रहिके भक्तिमार्गीय गुरुकी शरण जावे।।२३।।

જેઓ દ્વિજ ન હોય તેઓ તો શાસ્ત્રમાં બતાવ્યા મુજબ દ્વિજોની પરિચર્યા કરે અને સદાચાર પરાયણ રહીને ભક્તિમાર્ગીય ગુરુના શરણે જાય.

(प्रपत्तिमार्गमॄ दीक्षितन्कॄ वैष्णवाचारको परिपालन करनो. तामॄ प्रथम सप्तविध भक्ति को उपदेश)

लब्ध्वानुग्रहम् आचार्यात् श्रीकृष्णशरणं जनः[क] ।
धारयेत् तिलकं मालां वैष्णवाचारतत्परः।।२४।।

अन्वयार्थः आचार्यात् = आचार्यतॄ, अनुग्रहम् = कृपा, च = ओर, श्रीकृष्ण-शरणम् = श्रीकृष्णके शरणमन्त्रकी दीक्षा, लब्ध्वा = प्राप्त करिके, जनः = दीक्षित जन, वैष्णवाचारतत्परः = वैष्णवमार्गके आचारमॄ तत्पर, (सन्) = होयके, तिलकं = ऊर्ध्वपुण्ड्र तिलक, च = ओर, मालां = माला कॄ, धारयेत् = धारण करे.

भावार्थः पुष्टिभक्तिमार्गमॄ रुचिवारो व्यक्ति पुष्टिभक्ति सम्प्रदायके सुयोग्य आचार्यवंशजकी कृपा प्राप्त करिके सर्वप्रथम विनतॄ श्रीकृष्णके नाममन्त्रवारी शरणदीक्षाकॄ प्राप्त करे. एसॄ भगवन्मार्गमॄ दीक्षित होयके ललाटपे कुंकुमसॄ ऊर्ध्वपुण्ड्र तिलक अरु कण्ठमॄ तुलसीकाष्ठकी माला सदा धारण करे।।२४।।

પુષ્ટિભક્તિમાર્ગમાં રુચિ ધરાવતી વ્યક્તિ પુષ્ટિભક્તિ સમ્પ્રદાયના ઉપરોક્ત લક્ષણ ધરાવતા કોઈ સુયોગ્ય આચાર્યવંશજની કૃપા પ્રાપ્ત કરીને સર્વ પ્રથમ તેઓથી શ્રીકૃષ્ણના નામમન્ત્રની શરણદીક્ષાને પ્રાપ્ત કરે. આ પ્રકારે ભગવન્માર્ગમાં દીક્ષિત થઈયેલ વ્યક્તિ કપાળ ઉપર કુંકુમથી ઊર્ધ્વપુણ્ડ્ર તિલક અને ગળામાં તુલસીકાષ્ઠની માળી-કણ્ઠી સદા ધારણ કરે.

सर्वस्वं हरिसात्कार्यं त्यजेत् सर्वम् अवैष्णवम् ।
हिंस्र-काम्याऽन्यदेवार्चा यदि नित्यं च लौकिकम्।।२५।।

अन्वयार्थः (ततः = ता पाछॄ, तेन) = वाकॄ, सर्वस्वम् = सब कछु, हरिसात्कार्यम् = हरिके अधीन करनो, (च = अरु, सः) = वो, अवैष्णवम् = वैष्णवमार्गसॄ भिन्न, सर्वं = सब, त्यजेत् = छांड़े, हिंस्र-काम्यान्यदेवार्चाः = हिंसावारे तथा कामनावारे कर्म अरु अन्य देवतान्को अर्चन, त्यजेत् = छांड़े, नित्यं = प्रतिदिना करिवेके कर्म, च= हु, यदि= जो, लौकिकं = लौकिक, (चेत् = हॄय तदपि) = सोहु, त्यजेत् = छांड़े.

भावार्थ : वैष्णव भये पाछॄ अपनो सर्वस्व श्रीहरिके आधीन करनो. जो कछु अवैष्णव आचार पूर्वमॄ करत हॄय सो सब छोड़ने. जीवहिंसा जामॄ होती होय एसे कर्म अरु काम्यकर्म; अरु, अन्यदेवतान्की पूजा-अर्चना सब छांड़े. नित्य-नैमित्तिक शास्त्रीय कर्महु यदि वैष्णवमार्गसॄ विपरीत हॄय तो विनकॄ हु छांड़े. एसॄ ही लोकतः प्राप्त वैष्णवतासॄ विपरीत कार्यन्कोहु त्याग करे।।२५।।

વૈષ્ણવ થયા પછી પોતાનું સર્વસ્વ શ્રીહરિને અર્પિત કરવું. જે કોઈ પણ અવૈષ્ણવ આચાર પૂર્વે કરતો હોય તે બધા છોડવા. જીવહિંસા થતી હોય તેવા કર્મો, કામ્યકર્મ; અને શ્રીકૃષ્ણ સિવાય અન્ય દેવોની પૂજા-અર્ચના નો પરિત્યાગ કરવો. નિત્ય-નૈમિત્તિક શાસ્ત્રીય કર્મો પણ જો વૈષ્ણવમાર્ગથી વિપરીત હોય તો તે પણ છોડવા. તે જ પ્રમાણે વૈષ્ણવમાર્ગથી વિપરીત એવા સામાજિક-લૌકિક કાર્યોનો પણ ત્યાગ કરવો.

पूर्वभाण्डादिकं सर्वं परित्यज्य विशुद्धितः[ख] ।
श्रवणादिपरो नित्यं हरेः प्रेमास्पदो भवेत्।।२६।।

अन्वयार्थः पूर्वभाण्डादिकं = पहिलेके पात्र आदि, सर्वं = सब कछु, परित्यज्य =काढ़िके, विशुद्धितः = विशेष पवित्रतातॄ, नित्यं= सदा, श्रवणादिपरः= श्रवणादिमॄ परायण, (सन्) = होयके, हरेः = श्रीकृष्णको, प्रेमास्पदः = प्रेमभाजन, भवेत् = बनॄ.

भावार्थः दीक्षित होयवेतॄ पहिले अपने उपयोगमॄ आवते सब पात्रादिक काढ़िके नवीन पात्रादिक लावने. स्ववर्णाश्रमानुसार विशेष आग्रहसॄ स्नान-खान-पान-वस्त्र-स्पर्श आदिमॄ सदा शुद्धि राखे. एसॄही भगवत्सम्बन्धी श्रवण-

कीर्तनादिमॄ सतत तत्पर रहे. एसॄ करेतॄ भक्त प्रभुकाॄ प्रिय होत हे।।२६।।

માર્ગમાં દીક્ષિત થવાથી પૈર્વે પોતાના ઉપયોગમાં આવતા બધા વાસણ-કુસણ વગેરે કાઢી નાખીને નવીન વાસણ વગેરે વસાવવા. સ્વવર્ણાશ્રમધર્માનુસાર વિશેષ આગ્રહથી સ્નાન-ખાન-પાન-વસ્ત્ર-સ્પર્શ આદિમાં શુદ્ધિ રાખવી. તે જ પ્રમાણે પ્રભુ સમ્બન્ધી શ્રવણ-કીર્તન વગેરેમાં સતત તત્પર રહે. આમ કરવાથી ભક્ત પ્રભુને પ્રિય બને છે.

हरेर्गुणानां श्रवणं ज्यायोभ्यः शृणुयात् सदा[ग/१]।
जातशिक्षः यवीयोभ्यः कीर्तयेदन्यथैकलः[ग/२]।।२७।।

अन्वयार्थः हरेः = हरिके, गुणानां = गुणन्को, श्रवणं = श्रवण, (कुर्यात्) = करे, ज्यायोभ्यः = बड़ेन्तॄ, (च) = हु, सदा = सदा, शृणुयात् = श्रवण करे, जातशिक्षः = स्वयं अध्ययन, (सन्) = करिके, यवीयेभ्यः = छोटेन्कॄ तांई, कीर्तयेत् = कीर्तन करे, अन्यथा=नहिं तो, एकलः = इकलो हु, (कीर्तयेत्) = कीर्तन करे.

भावार्थः बड़ेन्साॄ सदा भगवत्सम्बन्धी श्रवण करे. जो श्रवण कीनो होय वाकी दृढताके अर्थ स्वयंहु वाको अभ्यास करे. सङ्गी भक्तन्के आगॄ भगवत्कीर्तन करे. सत्पुरुषको सङ्ग प्राप्त न होय तो इकलो ही भगवत्कीर्तन करे।।२६।।

જ્યેષ્ઠ વૈષ્ણવો પાસેથી પ્રભુ સમ્બન્ધી ગુણ-લીલ વગેરેનું સદા શ્રવણ કરે. શ્રવણ કરેલને દૃઢ કરવામાટે પોતે પણ તેનો અભ્યાસ કરે. સની ભક્તોની સામે ભગવત્કીર્તન કરે. સત્પુરુષનો સન પ્રાપ્ત ન થાય તો એકલો જ ભગવત્કીર્તન કરે (અર્થાત્ અસત્નો સન ન જ કરે).

अतिसुन्दररूपाणि लीलाधामानि संस्मरेत्[ग/३]।
पादसेवा हरेः कार्या सर्वसम्पन्निकेतनैः[ग/४]।।२८।।

अन्वयार्थः हरेः = हरिके, अतिसुन्दररूपाणि = अत्यन्त सुन्दर रूपन्को, च = अरु, लीलाधामानि = लीलाधामन्को, संस्मरेत् = सतत स्मरण करे, सर्वसम्पन्निकेतनैः = अपने घर-धन-सम्पत्तिसाॄ, हरेः = प्रभुके, पादसेवा = चरणकमलकी सेवा, (अपि) = हु, कार्या = अवश्य करनी.

भावार्थः जेसॄ भगवत्सम्बन्धी श्रवण-कीर्तन करे एसॄ ही प्रभुके सर्वाधिक सुन्दर स्वरूप अरु प्रभुके अलौकिक लीलाधामन् को हु सतत स्मरण करतो रहे.

एसॄही प्रभुके चरणकमलकी सेवाहु अपने घर-धन आदि सर्वस्वके विनियोगपूर्वक अवश्य करे।।२७।।

भावार्थः जेसॄ भगवत्सम्बन्धी श्रवण-कीर्तन करे एसॄ ही प्रभुके सर्वाधिक सुन्दर स्वरूप अरु प्रभुके अलौकिक लीलाधामन् को हु सतत स्मरण करतो रहे. एसॄही प्रभुके चरणकमलकी सेवाहु अपने घर-धन आदि सर्वस्वके विनियोगपूर्वक अवश्य करे।।२७।।

પ્રભુના ગુણ-લીલાના શ્રવણ-કીર્તનાદિની સાથોસાથ પ્રભુના સર્વાધિક સુન્દર સ્વરૂપ અને પ્રભુના અલૌકિક લીલાધામો નું પણ સતત સ્મરણ કરતો રહે. આ સાથે પ્રભુના ચરણકમલોની સેવા પણ પોતાના ઘર-ધન આદિ સર્વસ્વના વિનિયોગ પૈર્વક અવશ્ય કરે.

अर्चनं प्रत्यहं तस्य विधिना नियमेन च[ग/५] **।**
वन्दनं चरणाम्भोजे तस्य भावनयाखिले[ग/६] **।।२९।।**

अन्वयार्थः प्रत्यहं = प्रतिदिन, नियमेन = नियमसॄ, विधिना = विधिसॄ, तस्य = विनको, अर्चनं = अर्चन, (कुर्यात्) = करे, च = ओर, अखिले = सब, जगति = जगत्मॄ, तस्य = विनकी, भावनया = भावनासॄ, चरणाम्भोजे = विनके चरणकमलमॄ, वन्दनं = वन्दन, (कुर्यात्) = करे.

भावार्थः माहात्म्यज्ञानपूर्वक लोकविलक्षण उपचारन्सॄ प्रतिदिन नियमसॄ प्रभुकी सेवा करे. समग्र जगत्मॄ भगवदात्मकताको भाव राखिके अपनेमॄ भगवदंशताको दैन्यपूर्वक स्मरण करिके श्रद्धा पूर्वक प्रभुके चरणकमलमॄ वन्दन करे।।२९।।

પ્રભુના માહાત્મ્યના જ્ઞાન પૈર્વક લોકવિલક્ષણ ઉપચારોથી પ્રતિદિન નિયમ પૈર્વક પ્રભુની સેવા કરે. સમગ્ર જગત્માં ભગવદાત્મકતાનો ભાવ રાખીને પોતાનામાં ભગવદંશતાનું દૈન્યપૈર્વક સ્મરણ કરતા-કરતા શ્રદ્ધા પૈર્વક પ્રભુના ચરણકમળમાં વન્દન કરે.

दास्यं तदेकशरणं तत्प्रसादैक-भोजनम्[ग/७] **।**
एवं सप्तविधा भक्तिः प्रपन्नाधिकृता भवेत्।।३०।।

अन्वयार्थ: तदेकशरणं = एक वाको ही शरण, तत्प्रसादैकभोजनं = वाके उच्छिष्ट, प्रसादको ही भोजन, दास्यं = दासपनॄ, एवं = एसॄ, सप्तविधाः = सात प्रकारकी, भक्तिः = भक्ति(के काज), प्रपन्नाधिकृता = शरणागतिमॄ, अधिकारी, भवेत् = होत हे.

भावार्थ : एकमात्र श्रीकृष्णको ही आश्रय (अनन्यता) अरु श्रीकृष्णकॄ समर्पित पदार्थको ही भोजन (समर्पित जीवन) ताकॄ 'प्रभुको दासपनो' कहत हॄ. या प्रकारसॄ श्रवणसॄ लेयकॄ दास्य पर्यन्त सात प्रकारकी भक्तिके सम्यग् अनुष्ठानसॄ शरणागति सिद्ध होत हे।।३०।।

એકમાત્ર શ્રીકૃષ્ણનો જ આશ્રય (અનન્યતા) અને શ્રીકૃષ્ણને સમર્પિત કરેલ પદાર્થનું જ ભોજન (અસમર્પિત જીવન) તેને પ્રભુનું 'દાસપણું' કહેવાય છે. આ પ્રકારે શ્રવણથી લઈને દાસ્ય પર્યન્ત સાત પ્રકારની ભક્તિનું સારીરીતે અનુસરણ કરવાથી શરણાગતિ સિદ્ધ થાય છે.

(प्रपत्तिमार्गमॄ दीक्षितन्कॄ वैष्णव व्रतोत्सव पञ्चयज्ञ तीर्थवास वैष्णव तिलकादि बाह्याभ्यन्तर चिह्नको धारण आदिको उपदेश)

पूर्वविद्धं परित्याज्यं व्रतं तद् विष्णुपञ्चकम् ।
[*४]जयन्ती तूदयेऽन्येन दुष्टान्याप्यरुणोदयात्।।३१।।

अन्वयार्थ: विष्णुपञ्चकं = विष्णु सम्बन्धी पांच, व्रतं = व्रत, पूर्वविद्धं = पूर्व तिथिके वेधवारे, (चेत्) = हॄय तो, तत् = तिनकॄ, परित्याज्यम् = तजने, जयन्ती= जन्मोत्सव, तु = तो, उदये = सूर्योदयमॄ, अन्येन = दूसरी तिथिन्सॄ, दुष्टा = दूषित, (च) = अरु, अन्या = दूसरी, (एकादशी) = एकादशी, अपि = हु, अरुणोदयात् = सूर्यादयतॄ, (दुष्टा=दोषवारी,चेत्) =यदि होय तो, त्याज्या = तजनी.

भावार्थ: पूर्व तिथिको जा तिथिमॄ वेध आवतो होय वा दिन विष्णुपञ्चक (चार्यों राम-नृसिंह-वामन-कृष्ण जयन्ती अरु पांचमी एकादशी) व्रतोत्सव तजने. सूर्योदय कालमॄ जो तिथि होय वाहीकॄ वा दिनकी तिथि मानिके श्रीकृष्णजयन्ती आदि उत्सव करने. एसॄ ही एकादशी हु अन्य तिथिके वेधवारी होय तो तजनी.

આગળની તિથિના વેધવાળી એકાદશી, જયન્તી વગેરે વિષ્ણુપઞ્ચક

વ્રતોત્સવનો ત્યાગ કરવો. સૈંર્યોદય કાળમાં જે તિથિ હોય તેને જ તે દિવસની તિથિ માનીને શ્રીકૃષ્ણજયન્તી આદિ ઉત્સવો ઉજવવા. તે જ પ્રમાણે એકાદશી પણ જો અન્ય તિથિના વેધવાળી હોય તો તે દિવસે ન કરવી.

वर्षाश्रितान्युत्सवानि स्वाश्रितान्यपि यान्युत[घ] ।
तानि सर्वाणि हरये *५ह्यनुकूलानि चार्पयेत्।।३२।।

अन्वयार्थः यानि = जो, वर्षाश्रितानि = वर्षभरके, उत्सवानि = उत्सव, उत= अरु, स्वाश्रितानि= स्वमनोरथजनित, अपि च = हु (उत्सव), अनुकूलानि = अनुकूल, (चेत्) = हॄय तो, तानि = तिनकॄ, सर्वाणि = सभी तरहसॄ, हि = अवश्य, हरये = हरिकॄ, अर्पयेत् = अर्पित करे.

भावार्थ : वर्षभरमॄ आवते उत्सव अरु स्वमनोरथसॄ जनित उत्सव हु साधन-सम्पत्ति, स्वास्थ्य, समय आदिकी अनुकूलता होय तो विन सबकॄहु अवश्य प्रभुन्के साथ मनावनॄ।।३२।।

વરસમાં આવતા ઉત્સવ તેમજ પોતાના મનોરથ પ્રમાણેના ઉત્સવો પણ સાધન-સમ્પત્તિ, સ્વાસ્થ્ય, સમય આદિની અનુકુળતા હોય તો તે બધા પ્રભુની સાથે અવશ્ય મનાવવા.

श्राद्धानि चोत्तमान्येव वैश्वदेवं च दैवकम् ।
हरेः प्रसादतः कुर्यात् ततस् तृप्तिरनुत्तमा।।३३।।

अन्वयार्थः उत्तमानि = उत्तम, श्राद्धानि = श्राद्ध, च = अरु, वैश्वदेवं = वैश्वदेव, दैवकं = देव सम्बन्धी, च = अवश्य, हरेः = हरिके, प्रसादतः = प्रसादसॄ, कुर्यात्= करनॄ, ततः = तासॄ, (पितणां = पितन्कॄ, च = अरु, देवानां)= देवतान्कॄ, अनुत्तमा=उत्तमोत्तम, तृप्तिः = सन्तोष, (भवति) = होत हे.

भावार्थ : श्राद्धादिक अरु विश्वेदेव सम्बन्धी अरु अन्यहु देवता सम्बन्धी सर्व उत्तम कार्य आग्रहसॄ भगवन्महाप्रसादसॄ ही करे. तातॄ पितन्कॄ अरु भगवान्के कर्मसचिव देवतान्कॄ हु उत्तममोत्तम तृप्ति होत हे।।३३।।

શ્રાધ્ધ વગરે કાર્યો, વિશ્વેદેવ સમ્બન્ધિ કાર્યો તેમજ અન્ય પણ દેવતા સમ્બન્ધિ બધા ઉત્તમ કાર્યો આગ્રહ પૈંર્વક પ્રભુના મહાપ્રસાદથી જ કરવા. આમ કરવાથી પિતૃઓને તેમજ પ્રભુના કર્મસચિવ દેવતાઓને પણ ઉત્તમોત્તમ તૃપ્તિ થાય છે.

प्रसादोऽपि बलिः कार्यः स्वात्मसंस्कारएव सः ।
अन्नस्य चात्मनश्चापि तत्संस्कारेण तत्परः ।।३४।।

अन्वयार्थः बलिः = भूतयज्ञ, अपि = हु, प्रसादः =भगवन्महाप्रसाद (सॄ), कार्यः = करनो, सः = वो, स्वात्मसंस्कारः = आत्मसंस्कार, एव = ही, भवति = होत हे, (अतः) = तातॄ, अन्नस्य = अन्न, च = अरु, आत्मनः = आत्माको, च अपि = हु, तत्संस्कारेण = वा संस्कारसॄ, तत्परः = तत्पर, (भवेत्) = होनो.

भावार्थ : गोग्रास आदि भूतयज्ञहु प्रभुके महाप्रसादसॄही करने. वो अपने आत्माको संस्कार ही हे. तातॄ अन्न अरु आत्मा के वा ही संस्कारसॄ तत्पर रहेनो।।३४।।

ગોગ્રાસ આદિ ભૈંતયજ્ઞ પણ પ્રભુના મહાપ્રસાદથીજ કરવા. તે આપણા આત્માનો સંસ્કાર જ છે. તેથી અન્ન અને આત્મા ના તે સંસ્કારથી તત્પર રહેવું.

विप्रा गावो हरेर्भक्ताः सदा पूज्या हरेः प्रियाः ।
गृहस्थस्यातिथिर्यस्मात् पूज्यो दीनो दयास्पदः[ङ] ।।३५।।

अन्वयार्थःविप्राः=ब्राह्मण, गावः=गाय, हरेः भक्ताः=भगवद्भक्त, यस्मात्= क्याॄके, हरेः = हरिके, प्रियाः=प्रिय होत हॄ.(तस्मात्)=तातॄ, सदा = सदा, पूज्या = पूज्य, (ज्ञेयाः) = जानने, गृहस्थस्य = गृहस्थकाॄ, अतिथिः = अतिथि, पूज्यो = पूज्य, (भवति) = होत हे. दीनश्च = दुःखी, दयास्पदो=दयापात्र, (भवति)= होत हे.

भावार्थ : ब्राह्मण, गाय अरु भगवद्भक्त प्रभुकाॄ प्रिय हॄ तातॄ इन सबन्को सत्कार अवश्य करनो. याही प्रकारसॄ गृहस्थकाॄ अतिथि हु पूज्य होत हे. गृहस्थकाॄ दुःखी जनन्पॄ दयाभाव राखनो।।३५।।

બ્રાહ્મણ, ગાય અને ભગવદ્ભક્તો પ્રભુના પ્રિય છે તેથી તે બધાનો સત્કાર અવશ્ય કરવો. તે જ પ્રમાણે ગૃહસ્થમાટે અતિથિ પણ પૈંજ્ય હોય છે. ગૃહસ્થે દુઃખી લોકો ઉપર દયાભાવ રાખવો.

जगन्नाथे द्वारिकायां श्रीरङ्गे व्रजमण्डले ।
यत्र पूजाप्रवाहः स्यात् तत्र तिष्ठेच्च तत्परः ।।३६।।

अन्वयार्थः जगन्नाथे = जगन्नाथपुरीमॄ, द्वारिकायां = द्वारिकापुरीमॄ, श्रीरङ्गे = श्रीरङ्गजीमॄ, व्रजमण्डले = व्रजमण्डलमॄ, यत्र = जहां, च = कहुं, पूजाप्रवाहः =

पूजाको अनवरत क्रम, स्यात् = होय, तत्र = तहां, तत्परः = भगवान्मॄ परायण, (सन्)= होयके, तिष्ठेत् = रहनो.

भावार्थः जगन्नाथपुरी, द्वारकापुरी, व्रजमण्डल आदि भगवत्स्थानन्मॄ जहां-कहु अनवरत भगवत्पूजा अनुष्ठित होती होय तहां भगवान्मॄ परायण होयके रहे (स्वगृहमॄ भगवत्सेवा करिवेमॄ समर्थ न होय एसे प्रभुपरायण विरक्त पुष्टिमार्गीके अर्थ ये उपदेश जाननो)।।३६।।

જગન્નાથપુરી, દ્વારકા, વ્રજમણ્ડલ વગેરે ભગવત્સ્થાનોમાં જ્યાં અનવરત ભગવત્પૈંજા થતી હોય ત્યાં પ્રભુપરાયણ બનીને રહે. (સ્વગૃહમાં ભગવત્સેવા કરવા શક્તિમાન્ ન હોય તેવા પ્રભુપરાયણ વિરક્ત પુષ્ટિમાર્ગીમાટે આ ઉપદેશ છે)

गङ्गादि-तीर्थ-वर्येषु यथा चित्तं न दुष्यति च ।
श्रवणाद्यैः भजेद् एवं श्रीभागवततत्परः ।।३७।।

अन्वयार्थः गङ्गादितीर्थवर्येषु= गङ्गाजी आदि श्रेष्ठ तीर्थन्मॄ, यथा= जेसॄ, चित्तं= चित्त, न= नाहीं, दुष्यति= दूषित होवे, एवं= एसॄ, श्रीभागवततत्परः= श्रीभागवतमॄ तत्पर, (सन्= होयके)एवं= तथा, श्रवणाद्यैः= श्रवण आदिसॄ, (प्रभुं)= प्रभुकॄ, भजेत्= भजे.

भावार्थः गङ्गाजी आदि श्रेष्ठ तीर्थन्मॄ, अति निकटता आदिके कारण तीर्थके अनादर आदिरूप दोषन्सॄ चित्त जेसॄ दूषित नाहीं होय वा प्रकारसॄ श्रीभागवतमॄ तत्पर होयके प्रभुको श्रवणादिसॄ भजन करे ।।३७।।

ગંગાજી વગેરે શ્રેષ્ઠ તીર્થોમાં, અતિ નિકટતા વગેરે કારણે તીર્થનો અનાદર કે તેવાજ બીજા દોષોને કારણે ચિત્ત દૈંષિત ન થાય તે પ્રકારે શ્રીભાગવત પુરાણના પાઠાદિમાં તત્પર બનીને પ્રભુનું શ્રવણાદિથી ભજન કરવું.

ऊर्ध्वपुण्ड्राणि मृन्मुद्रा तुलसी-काष्ठजापि स्त्रक् ।
बाह्यांकान्यान्तराणि स्युः भक्तेः शान्तिविरक्तयः ।।३८।।

अन्वयार्थः ऊर्ध्वपुण्ड्राणि= ऊर्ध्वपुण्ड्र तिलक, मृन्मुद्रा= गोपीचन्दनसॄ नामादि मुद्रा, तुलसीकाष्ठजा= तुलसीकाष्ठकी, स्त्रक्= माला, अपि= हु, भक्तेः= भक्तिके, बाह्यांकानि= बाह्य लक्षण, (च= अरु), शान्तिविरक्तयः= शान्ति तथा विरक्ति, आन्तराणि= आन्तर लक्षण, स्युः= होत हॄ.

भावार्थः ऊर्ध्वपुण्ड्र(अंग्रेजीके ‘यू’-U आकारको) तिलक, गोपीचन्दन सॄ नामादिमुद्रा अरु तुलसीकाष्ठसॄ बनी माला ये भक्तिमार्गीके बाह्य लक्षण हॄ. एसॄ ही शान्ति तथा विरक्ति भक्तिमार्गीके आन्तर लक्षण हॄ ।।३८।।

ઊર્ધ્વપુણ્ડ્ર તિલક, ગોપીચન્દનથી નામ વગેરેની મુદ્રા અના તુલસીકાષ્ઠથી બનેલી માળા આ ભક્તિમાર્ગીના બાહ્ય લક્ષણો છે. તે જ પ્રમાણે ભક્તિમાર્ગીના આન્તર લક્ષણો શાન્તિ તથા વિરક્તિ છે ।।૩૮।।

शमो दमस्तपः शौचं क्षान्तिरार्जवमेव च ।
दया दानं च विज्ञानं श्रद्धा दैवात्मसम्पदः ।।३९।।
दैवात्मसम्पदः पुंसः भक्तिर्भवति नैष्ठिकी[छ-ज] **।**

अन्वयार्थः शमः= आन्तर इन्द्रियन्पॄ संयम, दमः= बाह्य इन्द्रियन्पॄ संयम, तपः= कष्टकॄ सहनो, शौचं= पवित्रता, क्षान्तिः= धैर्य / क्षमाशीलता, आर्जवं= सरलता, दया= दया, दानं= दान, विज्ञानं= तत्त्वज्ञान, श्रद्धा= श्रद्धाच= इत्यादि, दैवात्मसम्पदः= दैवी जीवके गुण, एव= निश्चय(सन्ति= हॄ), दैवात्मसम्पदः= दैवी जीवके गुणवारे, पुंसः= पुरुषकॄ, भक्तिः= भक्ति, च= निश्चित, नैष्ठिकी= दृढनिष्ठावारी, भवति= होत हे.

भावार्थः आन्तर तथा बाह्य इन्द्रियन्पॄ संयम, कष्ट सहनो, शास्त्रीय सदाचारके अनुसार पवित्रता राखनी, धैर्य / क्षमाशीलता, सरलता, दया, दान, तत्त्वज्ञान, श्रद्धा इत्यादि दैवी जीवन्के गुण जाननॄ. एसे दैवी गुणवारे पुरुषकॄ भगवद्भक्ति निश्चय ही दृढनिष्ठावारी होत हे।।३९।।

આન્તર તથા બાહ્ય ઇન્દ્રિયો પર સંયમ, કષ્ટ સહન કરવા, શાસ્ત્રીય સદાચાર અનુસાર પવિત્રતા રાખવી, ધૈર્ય / ક્ષમાશીલતા, સરળતા, દયા, દાન, તત્ત્વજ્ઞાન, શ્રદ્ધા વગેરેને દૈવી જીવોના ગુણ જાણવા. આવા દૈવી ગુણવાળા પુરુષને ભગવદ્‌ભક્તિ ચોક્કસ જ દૃઢનિષ્ઠાવાળી થાય છે।।૩૯।।

(इन गुणन्के कारण भक्ति जब सर्वात्मभावापन्ना होवे तब या लोकमॄ प्रपञ्चविस्मृतिपूर्वक भगवदासक्ति अरु वैकुण्ठादि भगवल्लोकमॄ सेवोपयोगी देहकी प्राप्ति हु फलित होत हे)

यया ‘सर्वात्मभावा’ख्या परा सिद्धिः स्वयं भवेत्[१] **।।४०।।**

अन्वयार्थ: यया=जा(नैष्ठिक्या=दृढ भक्त्या=भक्तिसॄ), 'सर्वात्मभावा'ख्या ='सर्वात्मभाव' नामसॄ जानी जाती, परा= उत्कृष्ट, सिद्धिः= सिद्धि, स्वयं= आपुही भवेत्= सिद्ध होत हे.

भावार्थ : नैष्ठिकी भक्तिके कारण 'सर्वात्मभाव' नामसॄ प्रसिद्ध उत्कृष्ट सिद्धि स्वयं ही प्राप्त होत हे ।।४०।।

આવી નૈષ્ઠિકી ભક્તિના કારણે 'સર્વાત્મભાવ' નામે ઓળખાતી ઉત્કૃષ્ટ સિદ્‌ધિ આપમેળે જ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે.

सर्ववस्तुषु वैराग्यं दोषदृष्ट्या विभावयेत् ।
दमनाद् इन्द्रियाणां च सन्तुष्ट्यापि च सिध्यति।।४१।।

अन्वयार्थ: दोषदृष्ट्या= दोषवारी दृष्टिसॄ, सर्ववस्तुषु= सब वस्तून्मॄ, वैराग्यं= वैराग्यकी, विभावयेत्= विशेषरूपसॄ भावना करे, इन्द्रियाणां= इन्द्रियन्के, दमनाद्= दमनतॄ, च= अरु, सन्तुष्ट्या= सन्तोषतॄ, अपि= हु, च= निश्चितरूपसॄ (तद्= वो), सिध्यति= सिद्ध होत हे.

भावार्थ: दोषदृष्टि राखिके सर्व वस्तून्मॄ वैराग्यकी विभावना करे. इन्द्रियन्पॄ संयम अरु सन्तोष राखिवेतॄ हु अवश्य वैराग्य सिद्ध होत हे।।४१।।

દોષદષ્ટિ રાખીને સર્વ વસ્તુમાં વૈરાગ્યની વિભાવના કરવી. ઇન્દ્રિયો પર સંયમ અને સન્તોષ રાખવાથી પણ વૈરાગ્ય ચોક્કસ સિધ્ધ થાય છે ।।૪૧।।

सर्वत्रैव विरक्तस्य रागः स्याद् नन्दनन्दने ।
तेनासक्तिश्च व्यसनं प्रपञ्चास्फुरणं[२] भवेत्।।४२।।

अन्वयार्थ: सर्वत्र= सब ठिकाने, विरक्तस्य= विरक्तकॄ, एव= ही, नन्दनन्दने =श्रीकृष्णमॄ, रागः= प्रेम, स्याद्= होत हे, तेन= वातॄ, आसक्तिः= असक्ति, व्यसनं= व्यसन, प्रपञ्चास्फुरणं= प्रपञ्चकी विस्मृति, च= हु, भवेत्= होत हे.

भावार्थ: जो सर्वत्र वैराग्यवारो होय वाकॄ ही नन्दनन्दन श्रीकृष्णमॄ प्रेम होत हे. प्रेमतॄ आसक्ति होत हे, आसक्तितॄ व्यसन अरु प्रपञ्चकी अस्फूर्ति पूर्वक मनको भगवान्मॄ निरोध सिद्ध होत हे।।४२।।

જે સર્વત્ર વૈરાગ્યવાળો હોય તેને જ નન્દનન્દન શ્રીકૃષ્ણમા પ્રેમ થાય છે. પ્રેમથી આસક્તિ થાય છે, આસક્તિથી વ્યસન અને પ્રપઞ્ચની અસ્ફૂર્તિ પૈર્વક

મનનો ભગવાન્‌માં નિરોધ સિદ્ધ થાય છે ।।૪૨।।

एवं निरुद्धचित्तस्यानुगृहीतस्य चेशितुः ।
लीलाप्रवेशो[3]ऽपीष्टश्च 'तस्मान् मच्छरणो'क्तितः ।।४३।।

अन्वयार्थः एवं= या प्रकारसॄ, ईशितुः= ईशके, अनुगृहीतस्य= कृपावारे, च= अरु, निरुद्धचित्तस्य= निरुद्ध चित्तवारेको, ''तस्मान्= तातॄ, मच्छरण(म्)''= मॄ शरण हूं, उक्तितः= या उक्तिसॄ, लीलाप्रवेशः= भगवल्लीलामॄ प्रवेश, च= अरु, इष्टः= इष्ट, अपि= हु, (भवति= होत हे).

भावार्थः या प्रकारसॄ जाको चित्त प्रभुमॄ निरुद्ध भयो होय अरु जाके ऊपर प्रभुकी कृपा भई होय वाको लीलामॄ प्रवेश हु इष्ट ही हे सो गोवर्धनोद्धरण के समय भगवान्के ''तातॄ मॄ ही गोकुलको आश्रय हूं ...''(भाग.पुरा.१०।२२/२५।१८) इत्यादि वचनतॄ सिद्ध होत हे ।।४३।।

આ પ્રમારે જેનું ચિત્ત પ્રભુમાં નિરુધ્ધ થઈ ગયું છે અને જેના ઊપર પ્રભુકી કૃપા થઈ હોય તેનો લીલામેં પ્રવેશ પણ ઈષ્ટ છે જ તે ગોવર્ધનોધ્ધરણના સમયે ભગવાનના ''તેથી હું જ ગોકુળનો આશ્રય છું...'' (ભાગ.પુરા.૧૦।૨૨/ ૨૫।૧૮) વગેરે વચનથી સાબિત થાય છે ।।૪૩।।

(एसे तादृशी वैष्णवन्की या भूतलपे स्थिति अन्य जीवन्के जेसी काल-कर्म-स्वभावाधीन होत नाहीं)

न पापं स करोत्येव प्रमादे त्वाशु निष्कृतिः ।
अज्ञात-स्खलितानां च हरिरेव परा गतिः ।।४४।।

अन्वयार्थः सः= वो, पापं= पाप, न= नाहीं, एव= ही, करोति,= करे हे. प्रमादे= अज्ञानमॄ, तु= तो, आशु= शीघ्र, निष्कृतिः=छुटकारा(भवति=होत हे), अज्ञातस्खलितानां= अज्ञानसॄ, पतित भयेन्के, च= निश्चित, हरिः= हरि, एव= ही, परा= अन्तिम, गतिः= उपाय/साधन, (अस्ति)=हॄ.

भावार्थः एसो भगवदीय कबहु पापकर्म नाहीं करत हे. कबहुक अज्ञानतॄ कोउ निन्दित/निषिद्ध आचरण होय जाय तो हु शीघ्रही वाके अपराधतॄ छूटी जात हे. तातॄ अज्ञानतॄ जिनको स्खलन होत हे विनकी एकमात्र गति श्रीहरि ही हॄ ।।४४।।

આવા ભગવદીયો ક્યારેય પાપકર્મ કરતા નથી. ક્યારેક અજ્ઞાનથી કંઈક નિન્દિત કે નિષિદ્ધ આચરણ થઈ જાય તો પણ તરત જ તેના અપરાધથી તેઓ છુટી જાય છે. તેથી અજ્ઞાનવશ જેમનાથી ભૈંલ થઈ જાય છે તેમની એક માત્ર ગતિ શ્રીહરિ જ છે ।।૪૪।।

[*६]हरिर् भक्तापराधेषु दययैव प्रसीदति ।
दोषेषु न गतिस्तस्मात् दोषान् सम्परिवर्जयेत् ।।४५।।

अन्वयार्थः (यस्मात्)= क्यृके, भक्तापराधेषु= भक्तके अपराधन्मृ, दोषेषु= दोषन्मृ, अन्या= दूसरो, गतिः=उपाय, न=नाहीं, (अस्ति= हे), तस्मात्= तातृ, दोषान्=दोषन्कृ, सम्परिवर्जयेत्= सम्पूर्ण रूपसृ छोड़े, हरिः= हरि, दयया= दयातृ, एव= ही, प्रसीदति= प्रसन्न होत हृ.

भावार्थः भक्तन्की अपराध अथवा दोष मृहु भगवदतिरिक्त अन्य कोई गति नाहीं हे. तातृ दोषन्को पूर्णरूपसृ त्याग करनो. तथा हरि विनपृ दया करिके प्रसन्न ही रहत हृ एसो विश्वास राखनो ।।४५।।

અપરાધ અથવા દોષ માં પણ ભક્તોની ગતિ ભગવદતિરિક્ત અન્ય હોતી નથી. તેથી દોષોનો પૈંર્ણપણે ત્યાગ કરવો. તથા હરિ તેમના પર દયા કરીને પ્રસન્ન જ રહે છે એવો વિશ્વાસ રાખવો ।।૪૫।।

अशून्या दिवसा यामाः मुहूर्त-घटिका-लवाः ।
भगवद्भजनैः कार्याः संसारासक्तिरन्यथा ।।४६।।

अन्वयार्थः दिवसाः= दिवस, यामाः= प्रहर; तीन घण्टा, मुहूर्त–घटिका–लवाः=४८ मिनिट, २४ मिनिट–क्षण, भगवद्भजनैः= भगवद्भजनसृ, अशून्याः= रहित नाहीं, कार्याः= करने, अन्यथा= नहिं तो, संसारासक्तिः= संसारमृ आसक्ति, (भवति)= होय जात हे.

भावार्थः दिवस, प्रहर, घड़ी, क्षणमात्र हु भगवद्भजन विना न रहेनो. भगवद्भजन विना क्षणमात्रहु रहे तो संसारासक्ति होय जात हे।।४६।।

દિવસ, પ્રહર, ઘડી, ક્ષણમાત્ર હુ ભગવદ્ભજન વિના ન રહેવું. ભગવદ્ભજન વિના ક્ષણમાત્ર પણ રહે તો સંસારાસક્તિ થઈ જાય છે ।।૪૬।।

(जेसृ श्रीहरिको भजन, तेसृइ श्रीहरिकी भावना राखिके गुरु अरु वैष्णव भक्तन् के प्रतिहु नमन, अर्चन तथा दैन्य निभावने)

गुरुसेवा गुरोराज्ञा गुरौ श्रीहरिभावना ।
गुरौ भयं गुरौ सिद्धिः प्रपन्नः परिभावयेत् ।।४७।।

अन्वयार्थः (प्रपन्नेन= शरणागतकॄ), गुरुसेवा= गुरुकी सेवा(कर्तव्या= करनी), गुरोः= गुरुकी, आज्ञा= आज्ञा, (पालनीया= पालनी), गुरौ= गुरुमॄ, श्रीहरिभावना= श्रीहरिकी भावना करनी, गुरौ= गुरुमॄ, भयं= भय, (स्थापनीयम्= राखनो) (च= अरु), गुरौ= गुरुमॄ, सिद्धिः= सिद्धि, (अस्ति इति= हे एसॄ), प्रपन्नः= शरणागत शिष्य, परिभावयेत्=आछी भांतिसॄ भावना करे.

भावार्थः शरणागत शिष्य गुरुकी सेवा करे, गुरुकी आज्ञाको पालन करे, गुरुमॄ श्रीहरिकी भावना करे, गुरुको भय राखे, गुरुमॄ सिद्धिकी भावना करे. एसॄ प्रकारसॄ शरणागत शिष्य रहे ।।४७।।

શરણાગત શિષ્ય ગુરુની સેવા કરે, ગુરુની આજ્ઞાનું પાલન કરે, ગુરુમાં શ્રીહરિની ભાવના કરે, ગુરુનો ભય રાખે, ગુરુમાં સિદ્ધિની ભાવના કરે. આ પ્રકારે શરણાગત શિષ્ય રહે ।।૪૭।।

भक्तवृन्दान् नमेद् अर्चेद् दृष्ट्वा हृष्येत्(/हर्षं) समानयेत् ।
भक्तेष्वेवं हरिं साक्षात् प्रसादेन व्यवस्थितम् ।।४८।।

अन्वयार्थः भक्तवृन्दान्= भक्तजनन्कॄ, नमेद्= नमन करे, अर्चेद्= सत्कार करे(तान्= विनकॄ), दृष्ट्वा= देखिके, हृष्येत्=प्रसन्न होय, (गृहं= घरमॄ), समानयेत्= बुलावे, भक्तेषु= भक्तन्मॄ, एवं= एसॄ, प्रसादेन= कृपासॄ, व्यवस्थितं= बिराजते, साक्षात्= साक्षात्, हरिं= हरिकॄ (पश्येत्= देखे).

भावार्थः भक्तजनन्कॄ प्रणाम करे, विनको सत्कार करे, अपुने घरमॄ विनकॄ बुलावे. भक्तन्के हृदयमॄ भगवान् सदा प्रसन्नतासॄ बिराजत हॄ तातॄ भक्तन्मॄ भगवान्कॄ देखे ।।४८।।

ભક્તજનોને પ્રણામ કરે, તેમનો સત્કાર કરે, પોતાના ઘરમાં તેમને બોલાવે. ભક્તોના હૃદયમાં ભગવાન્ સદા પ્રસન્નતાથી બિરાજે છે તેથી ભક્તોમાં ભગવાનના દર્શન કરે ।।૪૮।।

विना भक्तप्रसङ्गेन सद्‌गुरोः कृपया विना ।
श्रीभागवतशास्त्रेण विना भक्तिः कथं भवेत् ।।४९।।

अन्वयार्थः भक्तप्रसङ्गेन= भक्तके सङ्गके, विना= बिना, सद्गुरोः= सद्गुरुकी, कृपया= कृपाके, विना= बिना, श्रीभागवतशास्त्रेण=श्रीभागवत शास्त्रके, विना= बिना, भक्तिः= भक्ति, कथं= केसॄ, भवेत्= होय?

भावार्थः भक्तके सङ्ग विना, सद्गुरुकी कृपा विना तथा श्रीभावगवत शास्त्र विना श्रीकृष्णमॄ भक्ति केसॄ होय सके ? ।।४९।।

ભક્તના સંગ વિના, સદ્ગુરુની કૃપા વિના તથા શ્રીભાવગવત શાસ્ત્ર વિના શ્રીકૃષ્ણમાં ભક્તિ કેમ થઈ શકે ? ।।૪૯।।

विना गद्गदकण्ठेन द्रवता चेतसा विना ।
विना नृत्येन गानेन हरिप्रीतिः कथं भवेत् ? ।।५०।।

अन्वयार्थः गद्गदकण्ठेन= भगवदावेशसॄ, गद्गदित कण्ठके, विना= विना, चेतसा= चित्तकी, द्रवता= भगवत्स्नेहसॄ द्रवता, विना= विना, नृत्येन= नृत्यके, (च= अरु)गानेन= गानके, विना= विना, हरिप्रीतिः= हरिमॄ प्रेम, कथं= केसॄ, भवेत्= होय?

भावार्थः कीर्तन करत भगवदावेशसॄ कण्ठ गद्गदित न होय, स्मरण करत भगवत्प्रेमसॄ चित्त आर्द्र न होय, नृत्य-गान सहित भगवद्भजनके विना प्रभुमॄ प्रेम केसॄ होय ? ।।५१।।

કીર્તન કરતાં ભગવદાવેશથી કણ્ઠ ગદ્ગદિત ન થઈ જાય, સ્મરણ કરતાં ભગવત્પ્રેમથી ચિત્ત ભીંજાઈ ન જાય, નૃત્ય-ગાન સહિત ભગવદ્ભજન વિના પ્રભુમાં પ્રેમ કેમ થઈ શકે ? ।।૫૧।।

‘‘दैवी ह्येषा गुणमयी मम माया दुरत्यया ।
मामेव ये प्रपद्यन्ते मायामेतां तरन्ति ते’’।।५१।।

अन्वयार्थः एषा= ये, गुणमयी= गुणवारी, दैवी= दैवी, मम= मेरी, माया= माया, हि= निश्चय ही, दुरत्यया= कष्टसॄ जीतीजाय एसी, (अस्ति= हे, अतः= तातॄ)ये= जो, माम्= मोकॄ, एव= ही, प्रपद्यन्ते= शरणागत हॄय हॄ, ते= वो, एतां= या, मायां=मायाकॄ, तरन्ति=तरि सके हॄ!

भावार्थः ये गुणमयी मेरी दैवी माया निश्चय ही कष्टसॄ जीती जा सके एसी हे. तातॄ जो मेरी शरणमॄ आवे हे वो ही मेरी या मायाकॄ तरि सके हे ।।५१।।

આ ગુણમયી મારી દૈવી માયા ચોક્કસ જ કષ્ટથી જીતી શકાય તેવી છે. તેથી જે મારા શરણ આવે છે તે જ મેરી આ માયાને તરી શકે છે ।।૫૧।।

(सृष्टिके कर्ता केवल भगवान् हॄ, तासॄ ये सृष्टि भगवदात्मिका हे , सो या सृष्टिमॄ पुष्टिजीवकॄ भजनानन्दानुभवके प्रदानार्थ प्रकट किये हॄ , तासॄ पुष्टिजीवकॄ भगवदनुग्रहार्थ नियोजित करनाॄहु भगवत्सेवा ही हे)

क्रीडार्थम् असृजत् पूर्वं स्वात्मना स्वात्मकं जगत् ।
तत्र कायभवा पुष्टिः लीलासृष्टिर् अनुत्तमा ।।५२।।

अन्वयार्थ: (भगवान्=भगवान्नॄ) पूर्वं= पहिले, स्वात्मना= आपुसॄ, स्वात्मकं= स्वात्मक-भगवदात्मक, जगत्= जगतकॄ, क्रीडार्थं= क्रिडाके अर्थ, असृजत्= प्रकट कियो, तत्र= तामॄ, कायभवा= कायातॄ प्रकट, अनुत्तमा= उत्तमोत्तम, लीलासृष्टिः= लीलासृष्टि , पुष्टिः= पुष्टिजीवन्की(अस्ति)= हे.

भावार्थ: भगवान्नॄ पहिले तो क्रीडाके अर्थ आपुसॄ स्वात्मक इतनॄ भगवदात्मक जगत् प्रकट कियो. ता जगत्मॄ जो दैवी जीव हैं तिनको अपनी कायातॄ प्रकटी पुष्टिसृष्टिकी उत्तमोत्तम लीलामॄ अङ्गीकार कियो ।।५२।।

ભગવાને પહેલાં તો ક્રીડા માટે પોતાનામાંથી સ્વાત્મક એટલે કે ભગવદાત્મક જગત્ પ્રકટ કર્યું. તે જગત્માં જે દૈવી જીવ છે તેમનો પોતાની કાયાથી પ્રકટ કરેલી પુષ્ટિસૃષ્ટિનો ઉત્તમોત્તમ લીલામાં અંગીકાર કર્યો છે ।।૫૨।।

वामांश-सम्भवानान्तु भजनानन्दलब्धये ।
विसृष्टानां ततोऽन्येषां नान्या साधनपद्धतिः ।।५३।।

अन्वयार्थ: भजनानन्दलब्धये= भजनानन्दको दान करिवेके अर्थ, विसृष्टानाम्= विशेष हेतुसॄ प्रकट भये, वामांश-सम्भवानाम्= वाम अंशसॄ प्रकट भयेन्कॄ, अन्येषां= अन्यन्कॄ, तु= तो, ततः= तातॄ, अन्या= भिन्न दूसरो, साधनपद्धतिः= उपाय, नास्ति= नाहीं हे.

भावार्थ: प्रभुके वाम अंशसॄ प्रकट भये जीव के जिनकॄ प्रभून्नॄ भजनानन्दको दान करिवेकॄ प्रकट किये हॄ विनकॄ यातॄ भिन्न दूसरो कोई उपाय नाहीं हे ।।५३।।

પ્રભુના વામ અંશમાંથી પ્રકટ થયેલા જીવો કે જેમને પ્રભુએ ભજનાનન્દ નું દાન આપવા માટે પ્રકટ કર્યા છે તેમના માટે આનાથી જુદો બીજો કોઈ ઉપાય નથી ।।૫૩।।

‘‘यस्यायम् अनुगृह्णाति भगवान् आत्मभावितः ।
स जहाति मतिं लोके वेदे च परिनिष्ठिताम्’’ ।।५४।।

अन्वयार्थ:अयं= ये, आत्मभावितः= आत्मासॄ भावित, भगवान्= भगवान्, यस्य= जाकु, अनुगृह्णाति= अनुगृहीत करे हॄ, सः= वो, लोके= लोकमॄ, च= अरु, वेदे= वेदमॄ, परिनिष्ठिताम्= अत्यन्त स्थिर, मतिं= मतिकॄ, जहाति= त्याग दे हे.

भावार्थः आत्मतया भावित भगवान् जापॄ कृपा करे हॄ वो भक्त लोक अरु वेद मॄ परिनिष्ठित अपनी मतिकॄ हु त्याग दे हे ।।५४।।

આત્મા તરીકે જેમનું ભાવન કરવામાં આવે છે તેવા ભગવાન્ જેના ઉપર કૃપા કરે છે તે ભક્ત લોક અને વેદ માં પરિનિષ્ઠિત પોતાની મતિનો પણ ત્યાગ કરીદે છે ।।૫૪।।

***‘‘अनुग्रहे नियोज्योऽतः संग्रहः श्रुतिसम्मतः ।**
महतां समयो मानं महान्तोऽत्र हरेः प्रियाः ।।५५।।

अन्वयार्थः अतः=तातॄ(एतादृशः= एसे), अनुग्रहे= अनुग्रहमॄ, नियोज्यः= प्रेरित करने, (भवति=चहिये)(तादृशं=वेसो, तु=तो) संग्रहः=संग्रह, श्रुतिसम्मतः= वेद सम्मत (अस्ति=हे), अत्र= यहां, मानं= प्रामाण, महतां= महापुरुषन्को, समयः= व्यवहार(अस्ति= हे), हरेः= हरिके, प्रियाः= प्रिय, महान्तः= महान्, (सन्ति)= हॄ.

भावार्थः भगवद्भक्तिमॄ मति स्थिर होय तदर्थ लोक-वेदमॄ आसक्त दैवी जीवन्कॄ भगवद् अनुग्रहमार्गके प्रति प्रेरित करने चहिये. एसो लोकसंग्रह (परोपकार) हु वेदसम्मत ही हे. यहां प्रमाण महान् पुरुषन्को आचर हु हे. भगवान्कॄ जे प्रिय हॄ वे ही वस्तुतः महान् हॄ ।।५५।।

ભગવદ્ભક્તિમાં મતિ સ્થિર થાય તે માટે લોક-વેદમાં આસક્ત દૈવી જીવોને ભગવદ્ અનુગ્રહમાર્ગના પ્રત્યે પ્રેરિત કરવા જોઈએ. આ પ્રકારનો લોકસંગ્રહ(પરોપકાર) પણ વેદસમ્મત જ છે. આ બાબતમાં પ્રમાણ મહાપુરુષોનું આચરણ પણ છે. ભગવાનને જે પ્રિય હોય તે જ ખરેખર તો મહાન્ કહેવાય ।।૫૫।।

(श्रीमद्भागवतके ''रतिरासो...'' ३।७।१८ श्लोकमॄ निरूपित भजनानन्द की उपलब्धिके काज आत्मसमर्पणादि साधनन्को निरूपण)

अतस् तदनुरोधेन 'रतिरासो' यथा भवेत् ।
तदर्थं वरणं कार्यं *श्रीगोपालमहामनोः ।।५६।।

अन्वयार्थ: अतः=तातॄ, तदनुरोधेन=वाके अनुसार, यथा= जेसॄ, 'रतिरासः'= रतिरासरूप भजनानन्द, भवेत्= सिद्ध होय, तदर्थं= वाके अर्थ, श्रीगोपालमहा-मनोः=श्रीगोपालमन्त्रको, वरणं= वरण,कार्यं= करनो.

भावार्थ:(''यत् सेवया भगवतः...रतिरासो भवेत्'' श्लोकमॄ गुरुसेवाकॄ भक्त्युपयोगी बताई हे) तातॄ गुरुकी आज्ञाके अनुसार जेसॄ रतिरासरूप भजनानन्द सिद्ध होय वाके अर्थ गोपालमन्त्र अथवा परिवृढाष्टक स्तोत्रको नित्य अनुसन्धान करनो ।।५६।।

(''યત્ સેવયા ભગવતઃ ...રતિરાસો ભવેત્'' શ્લોકમાં ગુરુસેવાને ભક્તિમાં ઉપયોગી કહી છે) તેથી ગુરુની આજ્ઞા અનુસાર જે રીતે રતિરાસરૂપ ભજનાનન્દ સિદ્ધ થાય તે માટે ગોપાલમન્ત્ર અથવા પરિવૃઢાષ્ટક સ્તોત્ર નું નિત્ય અનુસન્ધાન કરવું ।।૫૬।।

नायमात्मा प्रवचनैर् न धिया न बहुश्रुतैः ।
लभ्यते वरणं हित्वा वृतं संवृणुते श्रुतेः ।।५७।।

अन्वयार्थ: अयं= ये, आत्मा= परमात्मा, वरणं= वरण, हित्वा= विना, न= न, प्रवचनेन,= प्रवचनसॄ, न= न, धिया= बुद्धिसॄ, न= न, बहुश्रुतैः= बहुत सुनवेसॄ, लभ्यते= प्राप्त होत हे, वृतं= नियम, च= तो, संवृणुते= वरण करे हे, श्रुतेः= श्रुतिसॄ, (प्रामाण्यात्= प्रामाण्यसॄ).

भावार्थ: ये परमात्मा वरण विना न प्रवचनसॄ, न बुद्धिसॄ, न तो बहुत सुनिवेसॄहु प्राप्त होय सके हे. वरणको ये नियम श्रुतिसॄ प्रसिद्ध हे.

આ પરમાત્મા વરણ વિના ન તો પ્રવચનથી, ન જ્ઞાનથી, ન તો બહુત શ્રવણ કરવાથી પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. વરણનો આ નિયમ વેદથી પ્રમાણિત થયેલો છે.

स्मृत्वा स्वीयवियोगाग्निं तापदाहो भवाम्बुधौ ।
ततः सर्वं समर्प्यैव श्रीगोपालमनुं श्रयेत् ।।५८।।

अन्वयार्थः भवाम्बुधौ= भवसागरमॄ, तापदाहः= तापजन्य दाह, (अस्ति= हे, इति= एसॄ), स्वीयवियोगाग्निं= अपने वियोगाग्निको, स्मृत्वा= स्मरण करिके, ततः= तातॄ, सर्वं= सब, समर्प्य= समर्पित करिके, एव= ही, श्रीगोपालमनुं= श्रीगोपाल मन्त्रको, श्रयेत्= आश्रय करे.

भावार्थः या भवसागरमॄ भगवद्वियोग अग्निदाहके समान् है. तातॄ (गद्य-मन्त्रोक्त प्रकारसुं) भगवद्‌वियोग जन्य अग्निको स्मरण करिके वा वियोगाग्निकी निवृत्तिके अर्थ सब कछु प्रभून्कूं अर्पण करिके श्रीगोपाल मन्त्रको आश्रय करे ।।५९।।

યા ભવસાગરમાં ભગવદ્વિયોગ એ અગ્નિદાહના સમાન્ છે. તેથી (ગદ્યમન્ત્રોક્ત પ્રકારે) ભગવદ્‌વિયોગ જન્ય અગ્નિનું સ્મરણ કરીને તે વિયોગાગ્નિની નિવૃત્તિ માટે બધું પ્રભુને અર્પણ કરીને શ્રીગોપાલમન્ત્રનો આશ્રય કરવો ।।૫૯।।

''इष्टं दत्तं तपो जप्तं वृतं यच्चात्मनः प्रियम् ।
दारान् सुतान् गृहान् प्राणान् यत् परस्मै निवेदनम्'' ।।५९।।

अन्वयार्थः इष्टं= यज्ञादि, दत्तं= दान, तपः= तप, जप्तं= जप, वृत्तं= व्रत, आत्मनः= स्वयंकॄ, प्रियम्= प्रिय, यत्= जो, दारान्= स्त्री, सुतान्= पुत्र, गृहान्= घर, प्राणान्= प्राण, तत्= वो, परस्मै= भगवदर्थ, निवेदनम्= निवेदन(कुर्यात्= करे).

भावार्थः समस्त इष्ट इतनॄ यज्ञादि अरु पूर्त इतनॄ दान-जप-तप-वृत आदि कर्मन्को अरु अपने प्रिय स्त्री, पुत्र, घर, प्राण आदि कोहु भगवत्सेवाके अर्थ निवेदन करे ।।५९।।

સમસ્ત ઈષ્ટ એટલે કે યજ્ઞ વગેરે અને પૈર્ત એટલે કે દાન-જપ-તપ-વૃત આદિ કર્મોને અને પોતાના પ્રિય એવા સ્ત્રી, પુત્ર, ઘર, પ્રાણ વગેરેનું પણ ભગવત્સેવામાટે નિવેદન કરે ।।૫૯।।

''इति भागवतान् धर्मान् शिक्षन् भक्त्या तदुत्थया ।
नारायणपरो मायाम् अञ्जस्तरति दुस्तराम्'' ।।६०।।

अन्वयार्थः ''इति= या प्रकारसॄ, भागवतान्= भगवान् सम्बन्धि, धर्मान्= धर्मन्कॄ, शिक्षन्= जानिके, तदुत्थया= वातॄ उत्पन्न, भक्त्या= भक्तितॄ, नारायणपरः= नारायण परायण, (सन्)= होयके, दुस्तराम्= कठिनतासॄ तरि सकॄ एसी, मायाम्=

मायाकॄ, अञ्जः= शीघ्र, तरति= तरि जाय हे.

भावार्थः एसे प्रकारसॄ भागवतधर्मन्कॄ जानिके, वातॄ उत्पन्न भई भक्तिसॄ नारायणमॄ परायण होयके भक्त दुस्तर मायाकॄहु शीघ्रतासॄ तरि जाय हे ।।६०।।

આવા પ્રકારે ભાગવદ્ધર્મોને સમજીને તેનાથી ઉત્પન્ન થયેલ ભક્તિથી નારાયણપરાયણ થઈને ભક્ત દુસ્તર માયાને પણ ઝડપથી તરી જાય છે ।।૬૦।।

एवं योगीश्वरोक्तेन भक्तिमार्गेण यो यजेत् ।
सएवातीत्य कलिजान् दोषान् गच्छेत् परं पदम् ।।६१।।

अन्वयार्थः एवं= एसॄ, योगीश्वरोक्तेन= योगीश्वरन्के कहे, भक्तिमार्गेण= भक्तिमार्गसॄ, यः= जो, यजेत्= भजन करे हे, सः= वो, एव= ही, कलिजान्= कलिकालके, दोषान्= दोषन्कॄ, अतीत्य= पार करिके, परं= उत्तम, पदम्= फलकॄ, गच्छेत्= प्राप्त करे हे.

भावार्थः एसॄ (एकादशस्कन्धमॄ निरूपित) योगीश्वरोक्त भक्तिमार्गसॄ जो भगवान्को भजन करे हे वो कलिदोषन्कॄ पार करिके उत्तम पदकॄ प्राप्त होत हे ।।६१।।

આમ (એકાદશ સ્કન્ધમાં નિરૂપિત) યોગીશ્વરોક્ત ભક્તિમાર્ગથી જે ભગવાનની સેવા કરે છે તે કલિદોષોને પાર કરીને ઉત્તમ પદને પ્રાપ્ત કરે છે ।।૬૧।।

(तहां भक्तिमार्गमॄ निषिद्ध एसी कछूक बातन्को निरूपण)

नावैष्णवैः सह वसेन् न तैः संसर्गमाचरेत् ।
प्रसङ्गेषु हरिं ध्यायेत् ... ...

अन्वयार्थः अवैष्णवैः= अवैष्णवके, सह= सङ्ग, न= न, वसेत् =रहे, तैः= विनको, संसर्गम्= संसर्ग, न= न, आचरेत्= करे, प्रसङ्गेषु= प्रसङ्गन्मॄ, हरिं= हरिको, ध्यायेत्= ध्यान करनो.

भावार्थः अवैष्णवन्के सङ्ग न रहे, विनको संसर्ग हु न करे. क्वचित् सङ्ग होयवेपॄ हरिको ध्यान धरे. ...

અવૈષ્ણવની સાથે ન રહેવું, તેમનો સંસર્ગ પણ ન રાખવો. ક્યારેક સંગ

થઈ જાય તો હરિનું ધ્યાન ધરવુંરે. ...

... ... स्नायात् कर्मणि मन्त्रतः ।।६२।।
देहशुद्धिः सदा कार्या करशुद्धिः विशेषतः ।
स्वपात्रं भगवत्पात्रं स्नानपात्रं न मेलयेत् ।।६३।।

अन्वयार्थः कर्मणि= कर्मन्मॄ, मन्त्रतः= मन्त्रसॄ, स्नायात्= स्नान करनो, देहशुद्धिः= देहकी शुद्धि, सदा= सदा, कार्या= अवश्य करनी, करशुद्धिः= हाथन्की शुद्धि, विशेषतः= विशेषरूपसॄ, कार्या=करनी, स्वपात्रं= अपने बासन, भगवत्पात्रं= भगवत्सेवोपयोगी बासन, स्नानपात्रं= स्नानके बासन, न= नाहीं, मेलयेत्= मिलाने.

भावार्थः कर्ममॄ मन्त्रसॄ स्नान करे ।।६२।।

स्नानादिसॄ देहकी शुद्धि सदा राखनी. एसॄ ही दोउ हाथन्की शुद्धि हु विशेष सावधानी राखिके करनी. अपने उपयोगमॄ आते बासन, भगवत्सेवोपयोगी बासन अरु स्नानके पात्रन् कॄ मिलाने नाहीं ।।६३।।

કર્મમાં મન્ત્રોથી સ્નાન કરવું ।।૬૨।।

સ્નાનાદિ કરીને દેહ વગેરેની શુદ્ધિ સદા રાખવા. તે જ પ્રમાણે બન્ને હથોની શુદ્ધિ પણ વિશેષ સાવધાનીથી કરવી. પોતાના ઉપયોગમાં આવતા વાસણો, ભગવત્સેવોપયોગી વાસણો અને સ્નાનપાત્રો ને જુદાં-જુદાં રાખવા।।૬૩।।

एवं वस्त्रेऽपि विज्ञेये *[१] शुद्ध्यशुद्धी स्ववैष्णवैः ।
गोपयेत् स्वागमाचारं पाकसेवां हरेरपि ।।६४।।

अन्वयार्थः एवं= एसॄ, वस्त्रे= वस्त्रके विषे, अपि= हु, स्ववैष्णवैः= अपने वैष्णवन्सॄ, शुद्ध्यशुद्धी= शुद्धि तथा अशुद्धि, विज्ञेये= जानने, स्वागमाचारं=अपने आगमशास्त्रोक्त आचार, हरेः= हरिकी, पाकसेवां= रसोईकी सेवा, अपि= हु, गोपयेत्= गुप्त राखनी.

भावार्थः वस्त्रन्के विषेहु एसॄ ही समजनो. स्वमार्गीय वैष्णवन्सॄ शुद्धि-अशुद्धिकी समझ लेनी. परम्परासॄ प्राप्त स्वमार्गीय अन्तरङ्ग आचार तथा प्रभुकी रसोई आदिकी सेवाकॄ हु अन्यन्सॄ गुप्त राखनी ।।६४।।

વસ્ત્રોની બાબતમાં પણ એ જ પ્રમાણે સમજવું. સ્વમાર્ગીય વૈષ્ણવો પાસેથી શુદ્ધિ-અશુદ્ધિની સમજ મેળવવી. પરમ્પરાથી ચાલ્યા આવતા સ્માર્ગીય

અન્તરંગ આચાર તેમજ પ્રભુની રસોઈ વગેરેની સેવા પણ બીજાઓથી ગુપ્ત રાખવી ।।૬૪।।

(भगवत्सेवामॄ व्यवहार्य शुद्ध वस्तून्को उपदेशः)

सौवर्णैः राजतैस् ताम्रैः पात्रैर् व्यवहरेत् परैः ।
पाके स्वीयान् सतीर्थ्यांश्च सवर्णान् सन्नियोजयेत् ।।६५।।

अन्वयार्थः परैः= उत्तमसॄ, सौवर्णैः= सोनेके, राजतैः= चांदीके, ताम्रैः= तांबाके, पात्रैः= पात्रन्सॄ, व्यवहरेत्= व्यवहार करे, पाके= रसोईमॄ, स्वीयान् =परिजनन्कॄ, (च= अरु)सतीर्थ्यान्= समान गुरुवारे, सवर्णान्= समान वर्णके लोगन्कॄ, सन्नियोजयेत्= सम्मिलित करे.

भावार्थः सोने, चांदी, तांबा के पात्रन्कॄ व्यवहारमॄ लेवे. रसोईमॄ परिवारके लोगन्कॄ अरु समान गुरु हॄय एसे समान वर्णके लोगन्कॄ सम्मिलित करे ।।६५।।

સોના, ચાંદી, ત્રાંબા ના પાત્રોનો ઉપયોગ કરવો. રસોઈમાં પણ પરિવારના અને વૈષ્ણવ હોય તેવા સમાન વર્ણના જ લોકોને સમ્મિલિત કરવા ।।૬૫।।

समर्प्यैव शुचिः पूर्वं हरयेऽन्यत्र योजयेत् ।
[*१०]द्विमुखं शुचि पात्रं तु ह्यंशुकं लोमजं शुचि ।।६६।।

अन्वयार्थः शुचिः= शुद्ध वस्तु, पूर्वं= प्रथम, हरये= हरिकॄ, समर्प्य= सर्पित करके, एव= ही, अन्यत्र= अन्य कोउ कार्यमॄ, योजयेत्= उपयोग करे, पात्रं= पात्र, तु= तो, द्विमुखं= दो मुंहवारो(झारी/करवा), शुचि= शुद्ध, लोमजं= ऊनसॄ बन्यो हि अंशुकं= वस्त्र, शुचि= शुद्ध माने हैं.

भावार्थः शुद्धवस्तु प्रथम प्रभून्कॄ समर्पित करे ता पाछॄ अन्य कार्यमॄ उपयोग करे. स्नान-पान-प्रक्षालनादि कार्यके तांई दो मुंहवारे (झारी/करवा) पात्र शुद्ध माने जांय हॄ. एसॄ ही ऊनके वस्त्र शुद्ध माने जांय हॄ ।।६६।।

શુધ્ધવસ્તુ સર્વપ્રથમ પ્રભુને સમર્પિત કરવી તે પછી બીજા કામમાં વાપરવી. સ્નાન-પાન-પ્રક્ષાલન વગેરે કાર્યો માટે બે મોઢાં વાળા (ઝારી કે કરવા) વાસણ શુધ્ધ માનવામાં આવ્યાં છે. વસ્ત્રમાં ઊન શુધ્ધ મનાય છે ।।૬૬।।

कार्पासमाहतं शुद्धं नवकौसुम्भयुक् शुचिः ।
विप्रैर्व्यवहृतं तीर्थम् आरामं च गृहं शुचिः ।।६७।।

अन्वयार्थः कार्पासम्= सूतीवस्त्र, आहतं= धोयो भयो, शुद्धं= शुद्ध, नवकौसुम्भयुक्=नवीन लालरंग्यो भयो, शुचिः= शुद्ध, विप्रैः= ब्राह्मणद्वारा, व्यवहृतं= उपयोगमॄ लियो जातो, तीर्थम्(जलस्थानम्)= जलस्थान/कुआ, च= अरु, आरामं= बगीची, गृहं= घर, शुचिः= शुद्ध, (कथ्यते)= कहे जात हॄ.

भावार्थः सूती वस्त्र धोयो भयो, नवीन रंग्यो भयो शुद्ध कह्यो जात हे. ब्राह्मणद्वारा उपयोगमॄ लियो जातो जल पवित्र मान्यो जात हे. एसॄ ही आराम (बगीची अर्थात् गामके बाहर उपवनमॄ निर्मित अतिथिनिवास) तथा घर शुद्ध कह्यो जात हे ।।६७।।

સૈંતરાઉ કાપડ ધોયલું, નવું રંગેલું શુધ્ધ મનાય છે. બ્રાહ્મણદ્વારા ઉપયોગમાં લેવામાં આવતું પાણી પવિત્ર મનાય છે. તે જ પ્રમાણે આરામ (બગીચી એટલે કે ગામ બહાર ઉપવનમાં બનાવેલું અતિથિનિવાસ) અને ઘર શુધ્ધ મનાય છે ।।૬૭।।

(भगवत्सेवामॄ जो परायण हॄय तिनकॄ अन्यदेवाश्रय तो निषिद्ध होयवेपॄ हु अन्यदेवन्को अपमान कबहु न करनो. तासॄ कहां-केसे करनो ताको प्रकार)

नान्यदेवं व्रजेद् नैव प्रसक्तौ ह्यपमानयेत् ।
तीर्थेषु तीर्थदेवानां भूदेवानां समर्चनम् ।।६८।।

अन्वयार्थः अन्यदेवं= अन्यदेवके पास, न= नाहीं, हि= ही, व्रजेत्= जाय, प्रसक्तौ= सम्मुख होय जांय तो, नैव=कबहु नाहीं, अपमानयेत्=अपमान करे. तीर्थेषु= तीर्थन्मॄ, तीर्थदेवानां= तीर्थदेवन्को, भूदेवानां= ब्राह्मणन्को, समर्चनम्= पूजन, (कुर्यात्)= करे.

भावार्थः वैष्णवन्कॄ अन्य देवके पास कबहु न जानो. क्वचित् प्रसङ्गवश अन्य देवके सम्मुख होय जायॄ तब विनको अपमान कबहु न करे. तीर्थन्मॄ तीर्थदेवतान्को तथा पुरोहित ब्राह्मणन्को सत्कार करे ।।६८।।

વૈષ્ણવે અન્ય દેવ પાસ ક્યારેય ન જવું. પ્રસનવશ ક્યારેક અન્ય દેવના સમ્મુખ થયા હોઈએ તો તેમનું અપમાન તો ક્યારેય ન કરવું. તીર્થમાં ગયા

હોઈએ તો તીર્થદેવતાનો તથા તીર્થપુરોહિત બ્રાહ્મણોનો સત્કાર કરવો ।।૬૮।।

(कलियुगमॄ सन्न्यास, अग्निहोत्र आदि तो शक्य न होयवेतॄ स्मार्ताग्निकॄ धारण करनो)

सन्न्यासश्चाग्निहोत्रं च कलौ नैव यथाविधिः ।
सन्दिग्धधर्मसेवापि क्लेशायैवाल्पमेधसाम् ।।६९।।

अन्वयार्थःकलौ=कलिकालमॄ, सन्न्यासः=सन्न्यास, च=अरु, अग्निहोत्रं= अग्निहोत्र, च= हु, यथाविधि= विधिके अनुसार, न एव=शक्य ही नाहिं, (भवतः)= हॄ, अल्पमेधसाम्= अल्पबुद्धिवारे, सन्दिग्धधर्मसेवापि= सन्देहवारो धर्माचरण, क्लेशाय एव= क्लेशजनक ही, (भवति)= होत हे.

भावार्थः कलिकालमॄ सन्न्यास अरु अग्निहोत्र शास्त्रकी आज्ञा अनुसार शक्य नाहिं. तथापि अल्पबुद्धिवारे मनुष्य कर्तव्यके विषे सन्देहवारो होइके कछु धर्मकार्य करे तो वेसो धर्माचरण यथाविधि नाहीं होयवेतॄ क्लेशको ही कारण बनत हे ।।६९।।

કલિકાલમેં તો સન્યાસ અને અગ્નિહોત્ર નું શાસ્ત્રાજ્ઞા મુજબ આચરણ કરવું શક્ય નથી. આમ છતાં અલ્પબુદ્ધિવાળો મનુષ્ય કર્તવ્યની બાબતમાં સન્દેહવાળો બનીને જેમ-તેમ કંઈક ધર્મકાર્ય કરે તો તેવું ધર્માચરણ શાસ્ત્રાજ્ઞા મુજબનું ન હોવાથી ક્લેશમાં જ પરિણમે છે.

समर्थस्तु तयोः कुर्याद् विद्वान् स्मार्ताग्निधारणम् ।
न्यासाश्रमात् पतन् मर्त्य आरूढपतितोऽगतिः ।।७०।।

अन्वयार्थः समर्थः तु= सामर्थ्यवारो तो, विद्वान्= बुद्धिमान्, तयोः= दोयमॄते, स्मार्ताग्निधारणम्=स्मार्ताग्निको धारण, कुर्यात्= करे. न्यासाश्रमात्= सन्न्यास आश्रमतॄ, पतन्= गिरवेतॄ, मर्त्यः= मनुष्य, आरूढपतितः= आरूढपतित बनि, अगतिः=सद्गतिते रहित होत हे.

भावार्थः तातॄ एसी विषम स्थितिमॄ समर्थ विद्वान् होय सो सन्न्यास अरु अग्निहोत्र के स्थानपॄ स्मार्त अग्निकॄ धारण करे. क्यॄके अधिकार विनाहु जो सक्क्यास आश्रममॄ जात हे सो कोउ फलकॄ प्राप्त न करिके अरूढपतित होत हे ।।७०।।

તેથી આવી વિષમ પરિસ્થિતિમાં સમર્થ વિદ્વાન્ હોય તે સુયાસ તેમજ અગ્નિહોત્ર ના સ્થાને સ્માર્ત અગ્નિને ધારણ કરે. કારણકે વિના અધિકારે જે સુયાસ આશ્રમની દીક્ષા સ્વીકારે છે તે કોઈ પણ ફળને પ્રાપ્ત કર્યા વિના આરૂઢપતિત થાય છે.

यद्यप्येवं हि गार्हस्थ्यं वर्णधर्मेण दुष्करम् ।
तथाप्यायातपतितं तद् बिभृयाद् देहयात्रया ।।७१।।

अन्वयार्थः एवंहि= याहि प्रकारसॄ, यद्यपि= यद्यपि, वर्णधर्मेण= वर्णधर्मसॄ, गार्हस्थ्यं(अपि)= गृहस्थधर्म हु, दुष्करम्= कठिन, (अस्ति)= हे, तथापि= तोहु, आयातपतितं= आय पर्यो हे तातॄ, तद्= वाको, देहयात्रया= देहयात्राके साथ, बिभृयात्= निर्वहन करनो.

भावार्थः या प्रकार गृहस्थाश्रममॄ रहिके जो स्मार्ताग्निकॄ धारण करे हे वातॄ हु वर्णाश्रमधर्मके अनुसार गृहस्थाश्रम यद्यपि कठिन हे तोहु क्यॄके अनायास गृहस्थाश्रममॄ आय पर्यो हे तातॄ जेसॄ हु बनि आवे तेसॄ देहयात्राके साथ ताकॄ निर्वाह तो करे ।।७१।।

આ પ્રકારે ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને જે સ્માર્તાગ્નિને ધારણ કરે છે તેનામાટે પણ જો કે વર્ણાશ્રમધર્મના અનુસાર ગૃહસ્થાશ્રમ કઠિનજ છે છતાંય કેમકે તે અનાયાસજ ગૃહસ્થાશ્રમમાં આવી પડ્યો છે તેથી યથાશક્તિ દેહયાત્રાની સાથે ગૃહસ્થાશ્રમનો નિર્વાહ કરવાનો પ્રયત્ન કરે.

न गार्हस्थ्यं विना देह-यात्रा-धर्मोऽपि सिध्यति ।
अतस्तस्मिन् स्थितस्यैव यत्किञ्चित् सिद्धिसम्भवः।।७२।।

अन्वयार्थः (यतः)= क्यॄके, गार्हस्थ्यं= गृहस्थधर्म, विना= विना, देह-यात्रा-धर्मः= देहयात्राके धर्म, अपि= हु, न= नाहीं, सिध्यति= सिद्ध होत हॄ. अतः= तातॄ, तस्मिन्= वामॄ, स्थितस्य एव= रहे भयेकॄ ही, यत्किञ्चित्= कछुक, सिद्धि-सम्भवः= सिद्धिकी, सम्भावना, (भवति)= रहत हे.

भावार्थः गृहस्थाश्रमके विना पितृकर्म, पुत्रोत्पत्ति आदिके अभावमॄ देहयात्राके अन्य धर्महु सिद्ध होइ सकत नाहीं. अन्य आश्रमधर्म तो कालबलसॄ दुष्कर होय गये हॄ तब गृहस्थधर्ममॄ रहे भयेकॄ ही कछुक सिद्धि प्राप्त होयवेकी सम्भावना शेष रहे हे ।।७२।।

ગૃહસ્થાશ્રમના વિના તો પિતૃકર્મ, પુત્રોત્પત્તિ આદિના અભાવમાં દેહયાત્રાના અન્ય ધર્મો પણ સિદ્ધ થઈ શકતાં નથી. અન્ય આશ્રમધર્મો જ્યારે કાળબળે દુષ્કર બની ગયાં છે ત્યારે ગૃહસ્થધર્મમાં રહેલાઓને જ કંઈક સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થવાની સમ્ભાવના શેષ રહે છે.

आश्रमो द्विविधः कौर्मे तत्रोदासीनको गृही ।
आद्येऽपि नैष्ठिकश्चान्त्ये वैष्णवोऽधिकृतस्ततः ।।७३।।

अन्वयार्थः कौर्मे(पुराणे)= कूर्म पुराणमॄ, आश्रमः= गृहस्थाश्रम, द्विविधः=दो प्रकारको, प्रोक्तः=कह्यो हे, तत्र= तामॄ, एकः= एक, उदासीनकः=उदासीन, अपरः=दूसरो, गृही= 'गृही' कहवावत हे, आद्ये= प्रथम ब्रह्मचर्याश्रममॄ, अपि= हु, नैष्ठिकः= निष्ठावारो, च= अरु, अन्त्ये= अन्तिम सन्न्यासाश्रममॄ, वैष्णवः=वैष्णव, अधिकृतः=अधिकारी, (इत्यपि=एसो हु, उक्तम्=कह्यो है.

भावार्थः कूर्मपुराणमॄ सब आश्रमन्को श्रुतिसिद्ध द्वैविध्य बतायो हे. तामॄ प्रथम ब्रह्मचर्याश्रममॄ

१.मरणपर्यन्त ब्रह्मनिष्ठ ह्वैके प्रथमाश्रममॄ रहिवेवारेकूं 'नैष्ठिक-ब्रह्मचारी' जाननो. अरु

२.विधिवद् वेदाध्ययन करिके गृहस्थाश्रममॄ जायवेकी इच्छावारेकूं 'उपकुर्वाण-ब्रह्मचारी' जाननो.

गृहस्थ हु १.'उदासीन' अरु २.'साधक' एसॄ दोय प्रकारको कह्यो हे. तामॄ कुटुम्बके भरण-पोषणादिमॄ फंस्यो भयो गृहस्थ 'साधक' कह्यो जात हे. अरु देव-ऋषि-पितरके ऋणन्कूं चुकायके घर-धन-परिवारकॄ छांडिके जो इकलो ही मोक्षेच्छासॄ विचरण करतो रहे वाकॄ 'उदासीन' कह्यो जात हे. एसॄ ही वानप्रस्थ हु 'तापस' अरु 'सान्यासिक' एसॄ दोय प्रकारके होत हॄ. सन्न्यासी हु 'पारमेष्ठिक' अरु 'भिक्षु' एसॄ दोय प्रकारके होत हॄ :

सर्वेषाम् आश्रमाणान्तु द्वैविध्यं श्रुतिदर्शितं ।
ब्रह्मचार्युपकुर्वाणो नैष्ठिको ब्रह्मतत्परः।।
योऽधीत्य विधिवद् वेदान् गृहस्थाश्रमम् आव्रजेद् ।
'उपकुर्वाणको' ज्ञेयो 'नैष्ठिको' मरणान्तिकः।।
'उदासीनः' 'साधक'श्च गृहस्थो द्विविधो भवेत् ।

कुटुम्बभरणायत्तः साधकोऽसौ गृही भवेत् ।।
ऋणानि त्रीण्यपाकृत्य त्यक्त्वा भार्याधनादिकम् ।
एकाकी यस्तु विचरेद् उदासीनः स मौक्षिकः ।।
तपस्तप्यति योऽरण्ये यजेद् देवान् जुहोति च ।
स्वाध्याये चैव निरतो वनस्थः 'तापसो' मतः।।
तपसा कर्षितोऽत्यर्थं यस्तु ध्यानपरो भवेत् ।
'सान्यासिकः' स विज्ञेयो वानप्रस्थाश्रमे स्थितः।।
योगाभ्यासरतो नित्यम् आरुरुक्षुर्जितेन्द्रियः ।
ज्ञानाय वर्त्तते भिक्षुः प्रोच्यते 'पारमेष्ठिकः'।।
यस्त्वात्मरतिरेव स्यान् नित्यतृप्तो महामुनिः ।
सम्यग्दर्शनसम्पन्नः स योगी 'भिक्षु'रुच्यते'' ।।

(कूर्मपुरा. २।७६-८४)

કૂર્મપુરાણમાં બધા આશ્રમોનું શ્રુતિસિદ્ધ દ્વૈવિધ્ય બતાવવામાં આવ્યું છે. તેમાં પ્રથમ બ્રહ્મચર્યાશ્રમમાં

૧. મરણપર્યન્ત બ્રહ્મનિષ્ઠ બનીને પ્રથમ આશ્રમમાં જ રહેવાવાળાને 'નૈષ્ઠિક-બ્રહ્મચારી' જાણવો. અને

૨. વિધિવદ્ વેદાધ્યયન કરીને ગૃહસ્થાશ્રમમાં જવાની ઇચ્છાવાળાને 'ઉપકુર્વાણ-બ્રહ્મચારી' જાણવો.

ગૃહસ્થ પણ ૧. 'ઉદાસીન' અને ૨. 'સાધક' આમ બે પ્રકારનો કહ્યો છે. તેમાં કુટુમ્બના ભરણ-પોષણાદિમાં અટવાયેલો ગૃહસ્થ 'સાધક' કહેવાય છે. અને દેવ-ઋષિ-પિતરના ઋણોને ચૈંકવીને ઘર-ધન-પરિવારનો ત્યાગ કરીને જે એકલો જ મોક્ષપ્રાપ્તિની ઇચ્છાથી વિચરણ કરતો રહે છે તેને 'ઉદાસીન' કહેવામાં આવે છે. તે જ પ્રમાણે વાનપ્રસ્થ પણ 'તાપસ' અને 'સુયાસિક' આમ બે પ્રકારનો હોય છે. સુયાસી પણ 'પારમેષ્ઠિક' અને 'ભિક્ષુ' આમ બે પ્રકારનો હોય છે. (કૂર્મપુરાણના મૂળ વચનો ઉપર આપેલ છે).

(द्विजेतर पुष्टिमार्गीयन्के कर्तव्यको निर्देश)

शूद्रस्तु हिंस्रकार्येण निषिद्धस्याशनेन च ।
निवृत्तोऽसौ भजेत् कृष्णं महद्‌भिरनुकम्पितः ।।७४।।

अन्वयार्थः शुद्रः तु= शूद्र तो, हिंस्रकार्येण= जामॄ जीवहिंसा होय एसे कार्यसॄ, च= अरु, निषिद्धस्य= निषिद्धान्नके, अशनेन= भोजनसॄ, निवृत्तः= निवृत्त होयके, महद्भिः= बड़ेन्सॄ, अनुकम्पितः= कृपा प्राप्त करिके, असौ= या, कृष्णं= कृष्णकॄ, भजेत्= भजे.

भावार्थः द्विजेतर लोग जामॄ जीवहिंसा होय एसी आजीविका, कार्य आदिको तथा निषिद्ध भोजनको त्याग करिके बड़ेन्की कृपा प्राप्त करिके कृष्णभजन करॄ ।।७४।।

દ્વિજેતર લોકો જેમાં જીવહિંસા હોય તેવી આજીવિકા, કાર્ય વગેરેનો તથા નિષિદ્ધ ભોજનનો ત્યાગ કરીને; જ્યેષ્ઠ વૈષ્ણવોની કૃપા મેળવીને કૃષ્ણની સેવા કરે.

स हितं हरिभक्तानां ब्राह्मणानां चरेद् गवाम् ।
पादसेवा च महतां यद्वृत्त्या तुष्यते हरिः ।।७५।।

अन्वयार्थः स= वो, हरिभक्तानां= भगवद्भक्तन्को, ब्राह्मणानां= ब्राह्मणन्को, गवाम्= गायन्को, हितं= हित होय एसो, चरेत्= आचरण करे, महतां= बड़ेन्के, पादसेवा= चरणन्की सेवा, च= हु,(तेन= वाकॄ करणीया)= करनी चहिये, यद्वृत्त्या= जा वृत्तिसॄ, हरिः= हरि, तुष्यते= प्रसन्न होत हॄ.

भावार्थः द्विजेतरकॄ भगवद्भक्त, ब्राह्मण अरु गायन् को हित होय एसे कार्य करने. भगवान्नॄ गीतामॄ द्विजेतरन्को कार्य द्विजन्की परिचर्या बतायी हे सो करनी. एसे स्वधर्माचरणमॄ परायण होयवेपॄ हरि निश्चय ही प्रसन्न होत हॄ ।।७५।।

દ્વિજેતર લોકોએ ભગવદ્ભક્ત, બ્રાહ્મણ અને ગાયો નું હિત થાય તેવા કાર્યો કરવા. ભગવાને ગીતામાં દ્વિજેતર લોકોનું કાર્ય દ્વિજોની પરિચર્યા બતાવ્યું છે તેથી તે પ્રમાણે કરવું. આમ સ્વધર્માચરણમાં પરાયણ રહેવાથી ભગવાન્ હરિ અવશ્ય પ્રસન્ન થાય છે.

दानं व्रतं पैतृकं च शौचं शान्तिम् अथाश्रयेत् ।
हरिमेव भजेत् प्रेम्णा तेन सिध्यति सत्वरम् ।।७६।।

अन्वयार्थः दानं= दान, व्रतं= व्रत, पैतृकं= श्राद्ध-तर्पणादि, शौचं= पवित्रता, अथच= अरु, शान्तिम्= सन्तोषरूप शान्तिको, आश्रयेत्= आश्रय करे. प्रेम्णा=प्रेमसॄ हरिम्= हरिको, एव= ही, भजेत्= भजे. तेन= तातॄ, सत्वरम्=शीघ्र, सिध्यति=सिद्धि

होत हे.

भावार्थः दान, व्रत, श्राद्ध-तर्पणादि पितृसम्बन्धी कार्य अवश्य करने. शास्त्रानुसार शुद्धि-पवित्रता अरु यथालाभ सन्तोषरूपा शान्ति राखनी. एसॄ करत प्रेम-भक्तिसॄ श्रीकृष्णको ही भजन करेतॄ शीघ्र सिद्धि प्राप्त होत हे ।।७६।।

દાન, વ્રત, શ્રાદ્ધ-તર્પણાદિ પિતૃકાર્ય અવશ્ય કરવા. શાસ્ત્રાનુસાર શુદ્ધિ-પવિત્રતા અને યથાલાભ-સન્તોષરૂપી શન્તિ રાખવી. આમ કરતાં પ્રેમ-ભક્તિથી શ્રીકૃષ્ણની જ સેવા કરવાથી શીઘ્ર સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે.

न वेदश्रवणं कार्यं स्पर्धासूयादिनान्यतः ।
न्यग्भावेन प्रपन्नोऽसौ भवेद् दासो हरेर्गुरोः ।।७७।।

अन्वयार्थः (तेन)= वाकॄ, अन्यतः= अन्यसॄ, स्पर्धासूयादिना= स्पर्धा–ईर्ष्या आदिसॄ, वेदश्रवणं= वेदको श्रवण, न= नाहीं, कार्यम्= करनो. न्यग्भावेन= दीनतासॄ, प्रपन्नः= शरणागत, असौ= ये, हरेर्गुरोः= हरि–गुरुको, दासः= दास, भवेत्= बने.

भावार्थः द्विजेतरन्कॄ अन्यन्यन्सॄ स्पर्धा अथवा ईर्ष्या के भावसॄ जामॄ विनको अधिकार नाहीं हे एसो वेदको श्रवणादि नाहीं करनो. दीन भावसॄ शरणागत होयके हरि-गुरुको दास बनिके रहनो ।।७७।।

દ્વિજેતર લોકોએ અન્યવર્ણના લોકો પ્રત્યે સ્પર્ધા કે ઈર્ષ્યા ભાવથી, શાસ્ત્રે જેમાં તેઓનો અધિકાર માન્ય નથી કર્યો તેવા, વેદનું શ્રવણ આદિ કર્યો ન કરવા. દીન ભાવે શરણાગત થઈને હરિ-ગુરુના દાસ બનીને રહેવું.

(स्त्रियन्के भगवद्भजनकी रीतिको निरूपण)

सधवा भर्तृभावेन विधवा पुत्रभावतः ।
श्रीकृष्णं संश्रयेत् साध्वी जितचित्तेन्द्रिया शुचिः ।।७८।।

अन्वयार्थः जितचित्तेन्द्रिया=चित्त–इन्द्रियन्पॄ संयम वारी, शुचिः= पवित्र, साध्वी= सती, सधवा=सौभाग्यवती, भतृभावेन= पतिभावसॄ, विधवा= विधवा स्त्री, पुत्रभावतः= पुत्रभावसॄ, श्रीकृष्णं= श्रीकृष्णको, संश्रयेत्= आश्रय करे.

भावार्थः चित्त अरु इन्द्रियन् पॄ संयमवारी, पवित्र आचरणवारी

साधुस्वभावकी सौभाग्यवती स्त्री पतिभावसॄ अरु विधवा स्त्री पुत्रभावसॄ श्रीकृष्णको आश्रय करे ।।७८।।

ચિત્ત અને ઈન્દ્રિય પર સંયમ, પવિત્ર આચરણ તેમજ સાધુસ્વભાવ વાળી સૌભાગ્યવતી સ્ત્રી પતિભાવથી અને વિધવા સ્ત્રી પુત્રભાવથી શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય કરે.

पति-पुत्रादि-बन्धूनाम् आनुकूल्येऽस्य सेवनम् ।
तदभावे भजेद् भक्त्या कीर्तनैः श्रवणैः स्मृतैः ।।७९।।

अन्वयार्थः पतिपुत्रादि-बन्धूनाम्= पति,पुत्रादि तथा बन्धुजन, आनुकुल्ये= अनुकूल हॄय तो, अस्य= या(श्रीकृष्णस्य)= श्रीकृष्णकी, सेवनम्= सेवा, (कार्यम्)= करनी. तदभावे= वाके अभावमॄ, कीर्तनैः=कीर्तनसॄ, श्रवणैः=श्रवणसॄ, स्मृतैः= स्मरणसॄ, भक्त्या= भक्तिपूर्वक, भजेद्= भजन करे.

भावार्थः परिवारके पति-पुत्रादि परिजन तथा बन्धुजन यदि अपने अनुकूल हॄय तो श्रीकृष्णकी स्वगृहमॄ सेवा करनी. वे लोग यदि अनुकूल न हॄय तो भक्तिभावसॄ प्रभुके श्रवण-कीर्तन-स्मरण करने ।।८०।।

પરિવારના પતિ-પુત્રાદિ પરિજનો તથા બન્ધુજનો જો પોતાને અનુકુળ હોય તો શ્રીકૃષ્ણની સ્વગૃહમાં સેવા કરવી. જો તેઓ અનુકુળ ન હોય તો ભક્તિભાવથી પ્રભુના શ્રવણ-કીર્તન-સ્મરણ કરવા.

तेषामेव तथात्वेतु परिचर्या समन्दिरात् ।
हरेर्गुरोः सम्भवति ह्यस्वतन्त्राः स्त्रियो यतः ।।८०।।

अन्वयार्थः तेषाम्=विनके, एव=ही, तथात्वे= वेसे(प्रतिकूल)होयवेपॄ, तु= तो, समन्दिराद् हरेः= कोउ भगवत्स्वरूपके देवालयस्थ होयवेके कारण, (अथवा)गुरोः= गुरुके कारण, परिचर्या=परिचर्या(पूजा/सेवामॄ बनि आवे सो परचारगी), सम्भवति= सम्भव हे. यतः= क्यॄके, स्त्रियः= स्त्रीजन, हि= तो, अस्वतन्त्राः= पराधीन होत हॄ.

भावार्थ : प्रायः स्त्रीजन क्यॄके अपनी इच्छानुसार कार्य करिवेकुं समर्थ होत नाहिं अतः यदि पति पुत्र आदि अरु बन्धुजन अनुकूल हॄय तब ही विनके सङ्ग मिलिके घरमॄ श्रीकृष्णकी यथायोग्य सेवा-परिचर्या सम्भव होत हे. अन्यथा मर्यादामार्गके अनुसार काहु देवालयमॄ बिराजमान भगवत्स्वरूपकी अर्चनामॄ

अथवा पुष्टिमार्गीय गुरुकी परचारगी करिवेते स्त्रीजनन्कूं थोड़ो-बहोत परोक्ष भजन शक्य हे ।।८०।।

ઘણું કરીને સ્ત્રીજનો કેમકે પોતાની ઈચ્છાનુસાર કાર્ય કરવામાં સમર્થ હોતા નથી તેથી જો પતિ-પુત્રાદિ તથા બન્ધુજનો અનુકુળ હોય તો જ તેમની સાથે હળી-મળીને ઘરમાં શ્રીકૃષ્ણની યથાયોગ્ય સેવા-પરિચર્યા કરવી તેમનામાટે સમ્ભવ બનતી હોય છે. જો આમ શક્ય ન હોય તો મર્યાદામાર્ગ અનુસાર કોઈ દેવાલયમાં બિરાજતા ભગવત્સ્વરૂપની અર્ચનાથી અથવા પુષ્ટિમાર્ગીય ગુરુની પરિચર્યા કરવાથી પણ સ્ત્રીજનોને ભગવત્સેવાનો પરોક્ષ લાભ મળી શકે છે.

स्वतन्त्रतायां दोषो हि स्त्रीणां सर्वत्र जायते ।
अतस्तया तथा भूत्वा हरिः सेव्यस्तदिच्छया ।।८१।।

अन्वयार्थः स्त्रीणां= स्त्रीजनन्कॄ, स्वतन्त्रतायां=स्वतंत्रतासॄ बरतवेपॄ तो, हि= निश्चय, सर्वत्र= सब ठिकानॄ, दोषः= दोष, जायते= होत हे, अतः= तातॄ, तया= विनकॄ, तथा=वेसे(अस्वतन्त्र ही)भूत्वा=रहिके, तदिच्छया= परिवारजनन्की अथवा भगवदिच्छानुसार, हरिः= हरिकी, सेव्यः= सेवा करनी चहिये.

भावार्थः पति-पुत्रादिक अनुकूल नाहीं हॄय तथापि स्त्रीजन यदि विनकी इच्छासॄ विरुद्ध आचरण करत हॄ तब विनकी सर्वत्र निन्दा होत हे, तातॄ चित्तमॄ क्लेश होत हे. अतः जिनके आश्रित हॄय विनके प्रतिकूल न होइके, प्रभुकी वेसी ही इच्छा हे एसी भावनासॄ धैर्य धारण करिके प्रभुको आन्तर भजन करे. अरु यदि उपलब्ध होय तो भगवत्सेवापरायण भगवदीयकी वैष्णवकी परिचारगीद्वारा परोक्ष भगवद्भजनहु करे ।।८२।।

પતિ-પુત્રાદિ અનુકુળ ન હોય તેમ છતાં જો સ્ત્રીજન તેમની ઈચ્છાથી વિરુદ્ધ આચરણ કરે તો તેઓ લોકમાં સર્વત્ર નિન્દાને પાત્ર બનતા હોય છે. આથી તેઓ જેના આશ્રિત હોય તેને પ્રતિકુળ થયા વિના, પ્રભુની એવી જ ઈચ્છા હશે એવી ભાવનાથી ધૈર્ય ધારણ કરીને પ્રભુનું આન્તર ભજન કરે. આ સાથે ઉપલબ્ધ હોય તો ભગવત્સેવાપરાયણ ભગવદીય વૈષ્ણવની પરિચર્યાદ્વારા પરોક્ષ ભગવદ્ભજન પણ કરે.

चित्रमात्रेऽपि सेवा स्यात् प्रतिबन्धे गुरोर्गिरा ।
छलेनापि भजन् कृष्णं मुच्यते गोपिकादिवत् ।।८२।।

अन्वयार्थः प्रतिबन्धे= प्रतिबन्ध होयवेपॄ, गुरोः= गुरुकी, गिरा= आज्ञासॄ, चित्रमात्रे अपि= चित्रमात्रमॄ हु, सेवा= सेवा, स्यात्= होइ सकत हे, छलेन अपि= छलसॄ हु, कृष्णं= कृष्णकॄ, भजन्= भजवेतॄ, गोपिकादिवत्= गोपीजनन्के जेसॄ, मुच्यते= मुक्त होत हे.

भावार्थः प्रतिबन्ध होयवेपॄ (अथवा शिला-धातुसॄ निर्मित भगवत्स्वरूप की सेवा करि सकवेकी अनुकूलता न होय तो) गुरुकी आज्ञा लेयके श्रीकृष्णके चित्रस्वरूपकी हु सेवा होइ सकत हे. कृष्णावतारमॄ कर्मकाण्डी ब्राह्मणन्की पत्निएं अपने पतीन्की आज्ञा विना, विनके विरोध करिवेपॄ हु प्रभून्कॄ यज्ञकी सामग्री अरोगावे गयीं विनको हु उद्धार जेसॄ प्रभून्नॄ कियो हतो तेसॄ वर्तमानमॄ हु ज्येष्ठ परिजनन्की आज्ञा विना हु भगवत्सेवा करिवेतॄ उद्धार होत ही हे ।।८४।।

પ્રતિબન્ધ હોયવેપેં (અથવા શિલા-ધાતુથી નિર્મિત ભગવત્સ્વરૂપની સેવા કરી સકવાની અનુકુળતા ન હોય તો) ગુરુની આજ્ઞા લઈને શ્રીકૃષ્ણના ચિત્રસ્વરૂપની પણ સેવા કરી શકાય છે. કૃષ્ણાવતારમાં કર્મકાણ્ડી બ્રાહ્મણોની આજ્ઞા વિના તેમજ તેઓના વિરોધ કરવા છતાં પ્રભુમાટે યજ્ઞની સામગ્રી આરોગાવવા ગયેલ બ્રાહ્મણપત્નિઓનો ઉદ્ધાર જેમ પ્રભુએ કર્યો હતો તેમ વર્તમાનમાં પણ જ્યેષ્ઠ પરિજનોની આજ્ઞા વિના પણ ભગવત્સેવા કરવાથી પ્રભુ ઉદ્ધાર કરે જ છે.

पुरुषापेक्षया स्त्रीणां हृदयं मृदु दृश्यते ।
अतस्तदनुरागोऽत्र सद्य एवाभिषज्यते ।।८३।।

अन्वयार्थः पुरुषापेक्षया= पुरुषन्की अपेक्षा, स्त्रीणां= स्त्रीजनन्के, हृदयं= हृदय, मृदु= नरम, दृश्यते= देख्यो जात हे. अतः= तातॄ, तदनुरागो= विनको अनुराग, अत्र= यहां, सद्य= शीघ्र, एव= ही, अभिषज्यते= सिद्ध होय जात हे.

भावार्थः पुरुषन्की तुलनामॄ स्त्रीजनन्के हृदय कोमल होत हॄ. तातॄ प्रभुमॄ विनको अनुराग पुरुषन्के करते शीघ्र होय जात हे ।।८५।।

પુરુષોની સરખામણીમાં સ્ત્રીજનોનું હૃદય કોમળ હોય છે. તેથી પ્રભુમાં તેઓનો અનુરાગ પુરુષો કરતાં ઝડપથી થઈ જતો હોય છે.

कामदोषो हि नारीणां कनकानां यथा रजः।
तज्जये विजितः कृष्णः कृष्णः स्त्रीणां प्रियो यतः।।८४।।

अन्वयार्थः कनकानां= सुवर्णमॄ, यथा= जेसॄ, रजः=रज, (दोषः= दोष होत है, तथा)=तेसॄ, नारीणां=स्त्रीजननॄ्म हु, हि= निश्चय, कामदोषः= कामदोष, (भवति)= होत हे. तज्जये=ताकॄ जीतवेतॄ, कृष्णः=कृष्ण, विजितः(भवति)= जीते जात हॄ, यतः= क्याॄके, कृष्णः= श्रीकृष्ण, स्त्रीणां= स्त्रीन्काॄ, प्रियः= प्रिय, (अस्ति)= हॄ.

भावार्थः सुवर्णको दोष जेसॄ रज होत हे तेसॄ स्त्रीन्मॄ दोष काम होत हे. पुष्टिभक्ति तो क्याॄके निर्गुण होत हे तातॄ कामभावपॄ विजय पावॄ तो स्त्रीजन निर्गुणभावसाॄ शीघ्र ही प्रभून्काॄ स्वाधीन करि सकत हॄ. श्रीकृष्णतो नहिंतो हु स्त्रीन्काॄ प्रिय होतही हॄ !।।८५।।

સાનોનો દોષ જેમ રજ હોય છે તેમ સ્ત્રીઓમાં દોષ ‘કામ’ હોય છે. પુષ્ટિભક્તિ તો કેમકે નિર્ગુણ હોય છે તેથી કામભાવ ઉપર જો વિજય મેળવે તો સ્ત્રીજનો ઝડપથી પ્રભુને સ્વાધીન કરી શકે છે. શ્રીકૃષ્ણ તો આમ પણ સ્ત્રીજનોને પ્રિય હોય જ છે.

उदकी च प्रसूता स्त्री अशुचिश्च तथा पुमान् ।
दर्शन-स्पर्शनादीनि सेव्यमूर्तेर् विवर्जयेत् ।।८५।।

अन्वयार्थः उदकी= मासिकधर्मवारी, च= अरु, प्रसूता= प्रसूता, स्त्री= स्त्री, तथा= अरु, अशुचिः= सूतकी/अपवित्र, पुमान्= पुरुष, च= हु, सेव्यमूर्तेः= सेव्य मूर्तिके, दर्शनस्पर्शनादीनि=दर्शन स्पर्श आदिको, विवर्जयेत्= त्याग करे.

भावार्थः अटकाववारी किंवा जच्चा होय सो एसी स्त्री तथा सूतकी अरु अपवित्र अवस्थावारे स्त्री-पुरुष सेव्य प्रभुस्वरूपके दर्शन-स्पर्श आदि न करॄ ।।८५।।

રજસ્વલા તથા પ્રસૂતા સ્ત્રી તથા સૂતકી તેમજ અપવિત્ર અવસ્થાવાળા સ્ત્રી-પુરુષોએ સેવ્ય પ્રભુસ્વરૂપના દર્શન-સ્પર્શ આદિ ન કરવા.

(सेव्य भगवत्स्वरूपके प्रकार सेवाको प्रकार स्वरूपप्रतिष्ठाको प्रकार स्वरूपकी शुद्धिको प्रकार स्वरूप कहांते प्राप्त करनो ताको प्रकार इत्यादि विषयक उपदेश)

चित्रमूर्तिरविज्ञानां पराधीनात्मनामपि ।
शुचिश्लक्ष्णामपीच्यां च गुरुदत्तां भजेद् वरैः[१] ।।८६।।

तीर्थतोयैर्निजैर्मन्त्रैः संस्कृतां सुमनोहराम् ।
लघ्वीमेव भजेद् मूर्तिं यथालब्धोपचारकैः[२] **।।८७।।**

अन्वयार्थः शुचिश्लक्ष्णाम्= पवित्र अरु सुकुमार, च= अरु, अपीच्यां= अति सुन्दर, गुरुदत्तां= गुरुसॄ प्राप्त, (मूर्तिं)= भगवत्स्वरूपकॄ, भजेद्= भजे. वरैः= श्रेष्ठ, तीर्थतोयैः= तीर्थके जलसॄ, निजैः मन्त्रैः= अपने मन्त्रसॄ, संस्कृतां= संस्कार करी भई, सुमनोहराम्= सुन्दर-मनोहर, लघ्वीमेव= छोटी सी, मूर्तिं= भगवन्मूर्तिको, यथालब्धोपचारकैः= सहजतासॄ उपलब्ध वस्तून्सॄ, भजेद्= सेवा करे. अविज्ञानां= अल्पज्ञानीन्कॄ, पराधीनात्मनाम्= (तथा) पराधीन लोगन्कॄ, अपि= हु, चित्रमूर्तिः= चित्रस्वरूप, (सेव्या= सेवायोग्य, भवति=होत हे).

भावार्थः गुरुसॄ प्राप्त भई पवित्र, सुकुमार अरु अति सुन्दर एसे भगवत्स्वरूपकी सेवा करनी. श्रीयमुनाजी जेसे श्रेष्ठ तीर्थके जलसॄ, सम्प्रदायपरम्परासॄ प्राप्त निजमन्त्रसॄ संस्कार करे भये सुन्दर मनोहर बहुत बड़े नहीं एसे भगवत्स्वरूपकी सहजतासॄ उपलब्ध वस्तून्सॄ सेवा करे. जिनकॄ सेवाविधि आदिको पूर्ण ज्ञान न होय ओर/अथवा पराधीन होयवेतॄ अन्य भगवत्स्वरूपकी सेवा करिवेकी अनुकूलता जिनकॄ न होय तिनकॄ चित्रस्वरूपकी सेवा करनीही उचित हे ।।८७।।

ગુરુ પાસેથી પ્રાપ્ત થયેલ પવિત્ર, સુકુમાર અને અતિ સુન્દર ભગવત્સ્વરૂપની સેવા કરવી. શ્રીયમુનાજી જેવા શ્રેષ્ઠ તીર્થજલથી, સમ્પ્રદાય-પરમ્પરાથી પ્રાપ્ત થયેલ નિજમન્ત્રથી જેનો સંસ્કાર કરેલો હોય તેવા સુન્દર મનોહર બહુ મોટા નહીં એવા ભગવત્સ્વરૂપની સેવા સહજતાથી ઉપલબ્ધ વસ્તુઓથી કરવી. જેઓને સેવાવિધિ વગેરેનું પૈંર્ણ જ્ઞાન ન હોય અને / અથવા પરાધીન હોવાને કારણે અન્ય ભગવત્સ્વરૂપની સેવા કરવાની જેને અનુકુળતા ન હોય તેઓએ ચિત્રસ્વરૂપની સેવા કરવીજ યોગ્ય છે.

नात्र प्राणप्रतिष्ठादि व्यापकत्वादजीवतः ।
स्थान-शुद्ध्यर्थमेवैतत् शब्दार्थमपि सद्गुरोः[३] **।।८८।।**

अन्वयार्थः व्यापकत्वात्= व्यापक होयवेतॄ, अजीवतः= जीवात्माकी न्यांई केवल प्राणाध्यासयुक्त होयवेपे ही देहमॄ कहुं प्रविष्ट होयवेकी क्षुद्र सामर्थ्य न होयवेतॄ, अत्र= यहां, (मूर्तौ)= मूर्तिमॄ, प्राणप्रतिष्ठादि= प्राणप्रतिष्ठा आदि संस्कारविधि,

(आवश्यकः)=आवश्यक, न=नाहीं हे, एतत्= ये, (संस्कारः)= संस्कार, स्थानशुद्ध्यर्थमेव=भौतिकस्थान(शिला-धातु आदि)की शुद्धिकेलिये, सद्गुरोः= सद्गुरुकी, शब्दार्थमपि= आज्ञाके अर्थ हु हॄ.

भावार्थः परब्रह्म श्रीकृष्ण तो सर्वव्यापक होयवेतॄ अरु मनुष्य-देवता आदीन्के जेसॄ प्राकृत नाहीं होयवेतॄ श्रीकृष्णके सेव्यस्वरूपमॄ प्राणप्रतिष्ठा आदि शास्त्रीय विधि करिवेकी पुष्टिभक्तिसम्प्रदायमॄ आवश्यकता नाहीं. पूर्वश्लोकमॄ कहे संस्कार तो (जा शिला-धातु-काष्ठ आदिसॄ मूर्ति बनी हे वा) स्थानकी शुद्धिके अर्थ अरु गुरुकी आज्ञा प्राप्त करवेके अर्थ होत हे.

પરબ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણ તો સર્વવ્યાપક હોવાથી તેમજ મનુષ્ય-દેવતાની જેમ પ્રાકૃત ન હોવાથી શ્રીકૃષ્ણના સેવ્યસ્વરૂપમાં પ્રાણપતિષ્ઠા વગેરે શાસ્ત્રીય વિધિ કરવાની પુષ્ટિભક્તિસમ્પ્રદાયમાં આવશ્યકતા નથી મનાઈ. પૈંર્વશ્લોકમાં કહેવાયેલા સંસ્કારો તો (જે શિલા-ધાતુ-કાષ્ઠ વગેરેથી મૈંર્તિનું નિર્માણ થયું હોય તે) સ્થાનની શુદ્ધિમાટે તેમજ ગુરુની આજ્ઞા પ્રાપ્ત કરવામાટે હોય છે.

अशुचिस्पर्शने तस्याः तथा पञ्चामृतैरपि ।
होमैर्दानेन संशोध्या वैदिकेन निजात्मवत्[४] ।।८९।।

अन्वयार्थः तथा= अरु, तस्याः= वाकॄ, अशुचिस्पर्शने=अपवित्रको स्पर्श होनेपॄ, निजात्मवत्= अपने जेसॄ, पञ्चामृतैः= पञ्चामृतसॄ, होमैः= होमसॄ, दानेन= दानसॄ, तथा= अरु, वैदिकेन= वैदिक, (कर्मणा)= कर्मसॄ, अपि= हु, संशोध्या= शुद्ध करनी.

भावार्थः कबहुक सेव्य भगवत्स्वरूपकॄ अपवित्रको स्पर्श होय जाय अथवा कोई अवैष्णव वाके दर्शन करि जाय तो जेसॄ स्नानादिसॄ अपन् अपनी शुद्धि करत हॄ तेसॄ सेव्यस्वरूपकी शुद्धि हु पञ्चामृतस्नान, होम, दान तथा वैदिक कर्म आदिसॄ करनी ।।८९।।

જો ક્યારેક સેવ્ય ભગવત્સ્વરૂપને અપવિત્રનો સ્પર્શ થઈ જાય અથવા કોઈ અવૈષ્ણવ તેના દર્શન કરી જાય તો જેમ સ્નાનાદિથી આપણે પોતાની શુદ્ધિ કરતા હોઈએ છીએ તેમ આપણા સેવ્યસ્વરૂપની પણ શુદ્ધિ પઞ્ચામૃતસ્નાન, હોમ, દાન તથા વૈદિક કર્મ આદિથી કરવી.

गुरुदत्तां स्वयंलब्धां भक्तैरपि सुपूजिताम् ।

व्यङ्गाङ्गीमपि सेवेत यदि भावो न बाध्यते[५] ।।९०।।

अन्वयार्थः गुरुदत्तां= गुरुके द्वारा पधराइ भई, स्वयंलब्धां= स्वयंकूं प्राप्त भई, भक्तैरपि= भक्तन्सॄ, सुपूजितां=सेवित, व्यङ्गाङ्गीम्=खण्डित, अपि= हु मूर्तिकी, सेवेत=सेवा करे, यदि भावः=यदि भाव, न बाधते= बाधित न होतो होय, (तर्हि)= तो.

भावार्थः गुरुद्वारा पधराई, स्वयंकूं कहुंते प्राप्त भई होय, अथवा पूर्वमॄ अन्य कोउ भगवदीयने जाकी सेवा करी होय एसी भगवन्मूर्तिकी सेवा होई सकत हे. एसॄ ही यदि भाव बाधित होतो न होय तो खण्डित होय गई होय एसीहु भगवन्मूर्तिकी सेवा होई सकत हे ।।९०।।

ગુરુએ પધરાવી આપેલી, પોતાનેજ ક્યાંકથી પ્રાપ્ત થયેલી અથવા પૈંર્વે અન્ય કોઈ ભગવદીયે જેની સેવા કરી હોય તેવી ભગવન્મૈંર્તિની સેવા કરી શકાય. તે જ પ્રમાણે જો પોતાનો ભાવ બાધિત થતો ન હોય તો ખણ્ડિત થઈ ગઈ હોય તેવી પણ ભગવન્મૈંર્તિની સેવા પુષ્ટિભક્તિસમ્પ્રદાયમાં કરી શકાય છે.

(नित्यसेवाके स्वरूपके उपदेशको उपक्रम)

(१. उपक्रम)

प्रातरारभ्य मध्याह्नावधिः चैवापराह्णके ।
तत्तल्लीलानुभावेन भजेत् स्व-गुरु-सम्मताम् ।।९१।।

अन्वयार्थः प्रातः= सवेरेसॄ, आरभ्य= आरम्भ करके, मध्याह्नावधिः= मध्याह्न पर्यन्त, चैव= अरु, अपराह्णके= सायंकालमॄ, तत्तल्लीलानुभावेन=तत्-तत् लीलाकी भावनासॄ, स्वगुरुसम्मताम्= अपने गुरुकॄ सम्मत, (मूर्तिं)= मूर्तिकॄ, भजेत्= भजे.

भावार्थः प्रातःकालसॄ आरम्भ करके मध्याह्न पर्यन्त तेसॄई सायंकाल मॄ तत्तत्कालानुरूप प्रभून्की लीलाकी भावना करते भये अपने गुरुकी सम्मति होय एसे भगवत्स्वरूपकी सेवा करे ।।९१।।

પ્રાતઃકાલથી આરમ્ભ કરીને મધ્યાહ્ન પર્યન્ત અને તે જ પ્રમાણે સાયંકાલમાં પણ તત્તત્કાલના અનુરૂપ પ્રભુની લીલાઓની ભાવના કરતા-કરતા પોતાના ગુરુની સમ્મતિ હોય એવા ભગવત્સ્વરૂપની સેવા કરવી.

वस्त्रैश्च भूषणैर् गन्धैः नैवेद्यैर् व्यञ्जनैः शुभैः ।
देश-काल-विभूतीनाम् अनुसारेण सेवनम् ।।९२।।

अन्वयार्थ: देश–काल–विभूतीनाम्= देश, काल अरु द्रव्य के बारेमॄ अपनी सामर्थ्यके, अनुसारेण= अनुसार, शुभैः= शुभ, वस्त्रैः= वस्त्रन्सॄ, भूषणैः= आभूषणन्सॄ, गन्धैः= सुगन्धित पदार्थन्सॄ, च= अरु, नैवेद्यैः= निवेदनार्ह, व्यञ्जनैः=व्यञ्जनन्सॄ, सेवनम्=सेवा करे.

भावार्थः देश, काल अरु द्रव्य सम्बन्धी अपनी सामर्थ्यके अनुसार प्राप्त उत्तम वस्त्र, आभूषण, अत्तर-चन्दन-केशर-गुलाबजल आदि सुगन्धित पदार्थ तथा विविध प्रकारके आरोगायवेकी सामग्रीन् सॄ श्रीकृष्णकी सेवा करे ।।९३।।

દેશ, કાળ તેમજ દ્રવ્ય સમ્બન્ધી પોતાની શક્તિ અનુસાર પ્રાપ્ત થયેલ ઉત્તમ વસ્ત્ર, આભૈંષણ, અત્તર-ચન્દન-કેશર-ગુલબજલ આદિ સુગન્ધિત પદાર્થો તેમજ વિવિધ પ્રકારની આરોગાવવાની સામગ્રીઓ થી શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરે.

प्रेम्णा परिचरेत् साधुः यावज्जीवं समाहितः ।
तेनास्य भावना-सिद्धिः यया स्यात् कृत-कृत्यता ।।९३।।

अन्वयार्थ: साधुः=सत्पुरुष, यावज्जीवं=जीवन पर्यन्त, समाहितः= एक चित्त होयके, प्रेम्णा=प्रेमसॄ, परिचरेत्=सेवा करे. तेन= तातॄ, अस्य= याकी, भावना-सिद्धिः= भक्तिभावकी सिद्धि, (भवति)=होत हे. यया=जातॄ, कृतकृत्यता स्यात्=कृतकृत्यता होत है.

भावार्थः सत्पुरुषकॄ जीवनपर्यन्त एकनिष्ठ होयके प्रेमसॄ श्रीकृष्णकी सेवा करनी. एसॄ सेवा करेतॄ भक्तिभाव दृढ़ होत हे. भक्तिके दृढ़ भयेतॄ भक्त कृतकृत्य होय जात हे ।।९३।।

સત્પુરુષે જીવનપર્યન્ત એકનિષ્ઠ બનીને પ્રમેથી શ્રીકૃષ્ણની સેવા કરવી. આમ કરવાથી ભક્તિભાવ દઢ થાય છે. ભક્તિ દઢ થવાથી ભક્ત કૃતકૃત્ય બને છે.

(२.प्रात:कालमॄ जागरणके पश्चात्त भगवत्स्मरण स्नान शौच आचमन आदिके नियम)

प्रातः पाश्चात्ययामेऽसौ समुत्थाय शुचिर्धिया ।
स्मरेद् भगवतो लीलां गायेत् तस्य गुणान् गिरा ।।९४।।

अन्वयार्थः प्रातः= सवेरे, पाश्चात्ययामे= पाछिले प्रहरमॄ, असौ= वो, समुत्थाय= जागिके, शुचिः= शुद्ध होयके, धिया= बुद्धिपूर्वक, भगवतः= भगवान्की, लीलां= लीलाको, स्मरेत्= स्मरण करे. गिरा= वाणीसॄ, तस्य= तिनकॄ, गुणान्= गुणन्को, गायेत्= गान करे.

भावार्थः सूर्योदयके पूर्व प्रहरमॄ जागिके शुद्ध होइ बुद्धिपूर्वक भगवान् की लीलाको स्मरण करे अरु वाणीसॄ भगवान्के गुणन्को गान करे ।।९४।।

સૂર્યોદયથી એક પ્રહર પહેલાં જાગીને શુધ્ધ થઈને બુદ્ધિપૂર્વક ભગવાનની લીલાનું સ્મરણ કરે અને વાણીથી ભગવાનના ગુણોનું ગાન કરે.

प्रातः कृत्यं ततः कार्यं बहिर्गत्वा यथोदितम् ।
मुखशुद्धिस्ततो नित्यं सौगन्धाभ्यञ्जनं भवेत् ।।९५।।

अन्वयार्थः ततः= ता पाछॄ, बहिः गत्वा= घरसॄ बाहिर जायके, यथोदितम्= शास्त्राज्ञानुसार, प्रातःकृत्यं= प्रातःकृत्य, कार्यम्= करनो, ततः= ता पाछॄ, मुखशुद्धिः= मुखकी शुद्धि, नित्यं= प्रतिदिन, सौगन्धाभ्यञ्जनं= सुगन्धी तेलसॄ, मालिश, भवेत्= होय.

भावार्थः ता पाछॄ घरसॄ बाहिर जायकॄ मलोत्सर्गादि देहकृत्य करने. मुखशुद्धि करनी. ता पाछॄ सुगन्धयुक्त तेलसॄ शरीरपॄ मालिश करनी ।।९५।।

તે પછી ઘરથી બહાર જઈને મલોત્સર્ગાદિ દેહકૃત્ય કરવું. મુખશુદ્ધિ કરવી. તે પછી સુગન્ધી તેલથી શરીરની માલિશ કરવી.

मलस्नानं गृहे कार्यं तप्तोदकपरोदकैः ।
तस्योपरि श्रीयमुनाजलैः स्नानं स्तवैश्च वा ।।९६।।
तीर्थस्थाने मलस्नानं कृत्वा तीरेऽभिमज्जनम् ।

अन्वयार्थः गृहे= घरमॄ, मलस्नानं= मलस्नान, तप्तोदकपरोदकैः= समोये जलसॄ अथवा परोदकसॄ, कार्यम्= करनो. तस्य= ताके, उपरि= ऊपर, श्रीयमुनाजलैः= श्रीयमुनाजलसॄ, वा= अथवा, स्तवैः च=स्तवनसॄ हु, स्नानं= स्नान, (कार्यं)=करनो. मलस्नानं= मलस्नान, कृत्वा= करे पाछॄ, (एव)= ही, तीर्थस्थाने= तीर्थस्थानमॄ, तीरे=तटपॄ, अभिमज्जनम्=स्नान, (कर्तव्यम्)= करनो.

भावार्थः घरमॄ मलस्नान समोये जलसॄ अथवा परोदकसॄ करनो.

मलस्नान करे पाछॆं यदि उपलब्ध होय तो श्रीयमुनाजलसॆं अरु उपलब्ध न होय तो सामान्य जलसॆं ही स्नानमन्त्रके उच्चारपूर्वक स्नान करनो. अरु तीर्थमॆं स्नान तो मलस्नान करे पाछॆं ही करनो. सो काहेते जो

''नित्यं नैमित्तिकं चैव क्रियाङ्गं मलकर्षणं,
तीर्थाभावेतु कर्तव्यम् उष्णोदकपरोदकैः''

(आचारमयूख, मलापकर्षस्नानम् यमस्मृतिकारिका),

''स्नानं नदीदेवखातह्लदेषु च सरस्सु च,
पञ्चपिण्डान् अनुद्धृत्य न स्नायात् परवारिणि''

''परसत्ताके अनुत्सृष्टजले मृत्पिण्डपञ्चकोद्धरणाभावे न स्नायाद् इति अन्तिमार्धार्थः'' (तत्रैव, अथ स्नानं, योगयाज्ञवल्क्यकारिका; टीकायाम्).

ઘરમાં મલસ્નાન હુંફાળા પાણીથી અથવા પરોદકથી કરવું. મલસ્નાન કર્યા બાદ જો ઉપલબ્ધ હોય તો શ્રીયમુનાજલથી અને જો ન હોય તો સામાન્ય જલથીજ સ્નાનમન્ત્રના ઉચ્ચાર પૈંર્વક સ્નાન કરવું. અને તીર્થમાં સ્નાન તો મલસ્નાન કર્યા પછીજ કરવું.

(३.स्नान करे पाछॆं वस्त्रधारण करिवेकी , घरकॆं लोटवेकी , तिलक-छापा धारण करिवेकी , भगवच्चरणामृत लेयवेकी , तुलसीमाला धारण करिवेकी , प्रातःसन्ध्या-जपकी रीति)

ततस्तु धारणं शुद्धकौशेयाम्बरयुग्मयोः[१] ।।९७।।
पादुकाभिर्गृहे यानं स्पर्शनं नैव कस्यचित्[२] ।

अन्वयार्थः ततः= ता पाछॆं, तु= तो, शुद्धकौशेयाम्बरयुग्मयोः= शुद्ध रेशमी दो वस्त्र, धारणं= धारण, (कृत्वा)= करिके, पादुकाभिः= पादुका पहरिके, गृहे= घर प्रति, यानं= गमन, (कर्तव्यम्)= करनो, कस्यचित्= काहुको, स्पर्शनं= स्पर्श, नैव= सर्वथा न, (कर्तव्यम्)= करनो.

भावार्थः ता पाछॆं शुद्ध रेशमी वस्त्र धारण करिके, पांवन्मॆं पादुका पहरिके घर आनो. बीचमॆं काहुको स्पर्श करनो नाहीं.

તે પછી શુદ્ધ રેશમી વસ્ત્ર ધારણ કરીને, પગમાં પાદુકા પહેરીને ઘરે આવવું. ઘરે આવતાં વચ્ચ કોઈનો પણ સ્પર્શ ન કરવો.

कुंकुमस्योर्ध्वपुण्ड्राणि द्वादशाङ्गेषु नामभिः ।।९८।।
शंख-चक्रादि-मुद्राश्च गोपी-चन्दन-मृत्स्नया[३] ।

अन्वयार्थः द्वादशाङ्गेषु= बारह अङ्गन्पॄ, नामभिः= नामन्सॄ, कुंकुमस्य= कुंकुमके, ऊर्ध्वपुण्ड्राणि= ऊध्वपुण्ड्र तिलक, गोपीचनन्दन-मृत्स्नया=गोपीचन्दनकी माटीसॄ, शंख-चक्रादि-मुद्राः= शंख-चक्रादि मुद्रा, च= हु, (धारयेत्)= अंकित करनी, विशुद्धये= इन्द्रियन्की आध्यात्मिक शुद्धिके अर्थ.

भावार्थः बारहॄ अङ्गन्पॄ भगवन्नामन्को उच्चारण करते भये कुंकुमसॄ ऊर्ध्वपुण्ड्र तिलक करने. गोपीचन्दनकी माटीसॄ शंख-चक्रादि साम्प्रदायिक मुद्रा हु अमित करनी. एसे करेतॄ इन्द्रियन्की भगवत्सेवाके लायक आध्यात्मिक शुद्धि होत हे.

બારે અનો ઉપર ભગવન્નામના ઉચ્ચારણ પૈંર્વક પ્રસાદી કંકુથી ઊર્ધ્વપુણ્ડ્ર તિલક કરવા. ગોપીચન્દનની માટીથી શંખ-ચક્ર વગેરે સામ્પ્રદાયિક મુદ્રાઓ પણ અર્પિત કરવી. આમ કરવાથી ઈન્દ્રિયોની ભગવત્સેવાયોગ્ય આધ્યાત્મિક શુદ્ધિ થાય છે.

चरणामृतपानं च लेपश्चापि विशुद्धये[४] ।।९९।।
ततस्तु तुलसीमालां धृत्वा[५] सन्ध्यां समाचरेत्[६] ।

अन्वयार्थः चरणामृतपानं= चरणामृतको पान, च= अरु, लेपः चापि= लेपहु, (कर्तव्यौ)= करने, ततः= ता पाछॄ, तु= तो, तुलसीमालां= तुलसीकी माला, धृत्वा= धारण करिके, सन्ध्यां= सन्ध्याकर्म, समाचरेत्= करनो.

भावार्थः ता पाछॄ प्रभून्के चरणामृत-जलको पान अरु अङ्गन्पॄ लेपन करनो. ता पाछॄ तुलसीकी माला-कंठी धारण करिके सन्ध्या-जपादि करने.

તે પછી પ્રભુના ચરણામૃત-જલનું પાન અને શરીર ઉપર લેપ-છંટકાવ કરવો. તે પછી તુલસીની માળા-કંઠી ધારણ કરીને સંધ્યા-જપ વગેરે કરવા. (તુલસીમાળા ધારણ કરવા બાબત શાસ્ત્રમાં બન્ને પરમ્પરા જોવા મળે છે ૧. નિત્ય અને ૨. સેવાંગ.)

(४. भगवत्सेवारम्भविधि)

परिचर्या हरेः कार्या परिवारजनैः सह ।।१००।।
गत्वा हरिपदं पद्भ्यां स्तुत्वा द्वारं प्रणम्य च ।

प्रविश्य मार्जनैर्लेपैः पात्राणां शोधनं चरेत् ।।१०१।।

अन्वयार्थः परिवारजनैः= परिवारजनन्के, सह= सङ्ग, हरेः= हरिकी, परिचर्या= सेवा, कार्या= करनी, हरिपदं= प्रभुके बिराजवेके स्थानमॄ, पद्भ्यां= पांवन्सॄ चलके, गत्वा= जायके, द्वारं= भगवन्मन्दिरके द्वारको, स्तुत्वा= स्तवन करिके, प्रणम्य= दण्डवत् प्रणाम करिके, च= अरु, प्रविश्य= भीतर प्रवेश करिके, मार्जनैः= मांजीके, लेपैः= लींपीके, पात्राणां= पात्रन्की, शोधनं= शुद्धि, चरेत्= करे.

भावार्थः परिवारके लोगन्के सङ्ग मिलिके प्रभून्की सेवा-परिचर्या करे. पांवन्सॄ चलके प्रभून्के बिराजवेके स्थानकॄ जाय. भगवन्मन्दिरके द्वारन्के आगॄ स्तुति-प्रणाम करिके मन्दिरके भीतर प्रवेश करे. सुवर्ण-रजतादिके पात्रन्कॄ मांजिके अरु माटीके पात्रन्कॄ लींपीके शुद्ध करे ।।१०१।।

પરિવારજનોની સાથે હળી-મળીને પ્રભુની સેવા-પરિચર્યા કરવી. પગે ચાલીને પ્રભુના બિરાજવાના સ્થાનમાં જવું. ભગવન્મન્દિરના દ્વારે સ્તુતિ-પ્રણામ કરીને મન્દિરની અંદર પ્રવેશવું. સોના-ચાંદીના પાત્રોને માંજીને અને માટીના પાત્રોને લીંપીને શુદ્ધ કરવા.

(५. भगवत्प्रबोधन)

सम्भृत्य सर्वसम्भारं प्रातराशादिपूर्वकम् ।
प्रबोध्य श्रीहरिं प्रेम्णा मुखशुद्ध्यंशुकादिभिः ।।१०२।।
अलंकृत्य ततः सिंहासने समुपवेशयेत् ।

अन्वयार्थः प्रातराशादिपूर्वकम्= मङ्गलभोग आदि सजायकॄ, सर्वसम्भारं =सर्व वस्तु-सामग्री, सम्भृत्य= साजिके, श्रीहरिं= प्रभून्कॄ, प्रेम्णा= प्रेमसॄ, प्रबोध्य= जगायके, मुखशुध्यंशुकादिभिः=आचमन-मुखवस्त्र करायके, अलंकृत्य= अलंकार आछी भांतिसॄ, धरायके, ततः= ता पाछॄ, सिंहासने= सिंहासनपॄ, समुपवेशयेत्= पधरावने.

भावार्थः मङ्गलभोग, जलपानकी झारी आदि सर्व वस्तु पहिलेसॄ ही साजिके राखनी. ता पाछॄ प्रभून्कॄ प्रेमसॄ जगावने. आचमन-मुखवस्त्र करायके अस्तव्यस्त भये आभूषणन्कॄ आछी भांतिसॄ धरायके प्रभून्कॄ सिंहासनपॄ पधरावने.

મંગલભોગ, જલપાનની ઝારી વગેરે બધી વસ્તુઓ પહેલેથીજ સાજીને રાખવી. તે પછી પ્રભુને પ્રેમથી જગાવવા. આચમન-મુખવસ્ત્ર કરાવીને અસ્તવ્યસ્ત થયેલા આભૈંષણોને વ્યવસ્થિત કરીને પ્રભુને સિંહાસન ઉપર પધરાવવા.

(मङ्गलभोग, आरती, स्नान की विधि)

हैयङ्गवीनपक्वान्नैः ताम्बूलैः सुजलैर्यजेत् ।।१०३।।
ततो नीराजनं कार्यं मङ्गलं गीतवाद्यकैः ।

अन्वयार्थः हैयङ्गवीनपक्वान्नैः= ताजो माखन, पक्वान्नसॄ, सुजलैः= सुन्दर जलसॄ, ताम्बूलैः=बीरीसॄ, यजेत्= सेवा करे, ततः= ता पाछॄ, गीतवाद्यकैः= गायन-वादन सहित, मङ्गलं= मङ्गल, नीराजनं= आरती, कार्यम्= करनी.

भावार्थः मङ्गलभोगमॄ ताजो माखन, ठोर-मठरी आदि पक्वान्न, सुमधुर ताजा जल समर्पे. ता पाछॄ भोग सरायके बीरा समर्पे. समयानुरूप वाद्य सहित मङ्गलाके कीर्तन करे. पाछॄ मङ्गल आरती करे।।

મનલભોગમાં તાજું માખણ, ઠોર-મઠળી વગેરે પક્વાન્ન તથા સુમધુર તાજું જલ સમર્પવું. તે પછી ભોગ સરાવીને બીડાં સમર્પવા. સમયાનુરૂપ વાદ્ય સહિત મનલાના કીર્તન કરવા. મનલ આરતી કરવી.

अभ्यङ्गोन्मर्दनैः स्नानं गृहस्नानविधानतः ।।१०४।।
स्तुत्वा कलिन्दजां स्नाते कुर्यात् सम्प्रोञ्छनांशुकम् ।

अन्वयार्थः अभ्यङ्गोन्मर्दनैः= तेल-उबटन मलिके, गृहस्नानविधानतः= घरमॄ स्नान करवे सम्बन्धि शास्त्रीय विधानसॄ, कलिन्दजां= श्रीयमुनाजीकी, स्तुत्वा= स्तुति करिके, स्नानं= स्नान, सम्प्रोञ्छनांशुकम्= अङ्गवस्त्र, (कारणीयम्)= करावनो.

भावार्थः सुगन्धित तेल-आंवरा-चन्दन-केशर आदि समर्पिके, घरमॄ स्नान करिवेके शास्त्रीय विधानसॄ, श्रीयमुनाजीकी स्तुति करिके प्रभून्कॄ स्नान करावने. ता पाछॄ अति कोमल सूतिवस्त्रसॄ श्रीअंग पॄछनो ।।

સુગન્ધિત તેલ-આંબળા-ચન્દન-કેશર આદિ સમર્પીને, ઘરમાં સ્નાન કરવાના શાસ્ત્રીય વિધાનથી, શ્રીયમુનાજીની સ્તુતિ કરીને પ્રભુને સ્નાન કરાવવું. તે પછી અતિ કોમળ સૈંતરાઉ વસ્ત્રથી શ્રીઅંગને પોંછવું.

(शृंगार धराने, बीड़ा धरनो, आरसी दिखावनी, ऋतु-कालानुसार सजावट धरनी, पाछे गावत-बजावत दूप-दीप-आरती करती बिरियां यदि निजजन भक्त

हॄय तो तिनकॄ दर्शन कराने हॄय तो कराने)

शृङ्गारं रञ्जितैर् वस्त्रैः चित्रैराभरणैरपि ।।१०५।।
मायूरमुकुटै रम्यैः वेणुवेत्रैः सुमाल्यकैः ।
वितानैः प्रसरैः शुभ्रैः प्रतिसीरैर्नवैर्नवैः ।।१०६।।
जल-क्रीडोपस्करैश्च ताम्बुलामोद-दर्पणैः ।
व्यजनैर् जलभृङ्गारैः देशकालानुसारिभिः ।।१०७।।
अलंकृत्यैव सप्रेम स्वीयान् भक्तान् प्रदर्शयेत् ।
तौर्यत्रिकेन तत्रापि धूप-दीपादिनार्तिकम् ।।१०८।।

अन्वयार्थः (ततः)= ता पाछॄ, रञ्जितैः=रंगे भये, वस्त्रैः= वस्त्रन्सॄ, चित्रैराभरणैः= विविध आभरणसॄ, रम्यैः= सुन्दर, मायूरमुकुटैः= मोरपंखके मुकुटसॄ, वेणुवेत्रैः= बंसी-छड़ीसॄ, सुमाल्यकैः= सुन्दर मालासॄ, नवैः-नवैः= नवीन-नवीन, शृङ्गारं= शृंगार, (कृत्वा)= करिके, शुभ्रैः= उज्वल, वितानैः= चंदोवा, प्रसरैः= बिछौना, प्रतिसीरैः=पिछवाई, च= अरु, जलक्रीडोपस्करै:= जलक्रीडाकी वस्तून्सॄ, देशकालानुसारिभिः= देश-काल अनुसार, सप्रेम= प्रेम सहित, अलंकृत्यैव= शृंगार धरायके, स्वीयान्= निज, भक्तान्= भक्तन्कॄ, प्रदर्शयेत्= दर्शन करावे. तत्र अपि= तहां हु, तौर्यत्रिकेन= नृत्य-गीत-वाद्यसॄ, धूपदीपादिना= धूप-दीप आदिसॄ, आर्तिकम्= आरती, (कुर्यात्)= करे.

भावार्थः ता पाछॄ ऋतु-कालके अनुसार रंगे भये वस्त्र, विविध आभरण, सुन्दर मोरपंखके मुकुट, बंसी-छड़ी, सुन्दर माला अरु नवीन-नवीन आभूषण सॄ प्रभून्के शृंगार करे. उज्वल चंदोवा, बिछौना, पिछवाइ अरु जलक्रीडाकी वस्तु आदिकूं सजावे. ता पाछॄ नृत्य-गीत-वाद्य सहित धूप-दीप-आरती करती बिरियां यदि निजजन भक्त हॄय तो तिनकॄ दर्शन कराने हॄय तो करानॄ ।।१०८।।

તે પછી ઋતુ-કાલના અનુસાર રંગીન વસ્ત્ર, વિવિધ આભરણ, સુન્દર મોરપંખનું મુકુટ, બંસી-છડી, સુન્દર માલા અને નવીન-નવીન આભૈંષણ થી પ્રભુના શૃંગાર કરવા. ઉજ્વલ ચન્દોવા, બિછોના, પિછવાઈ અને જલક્રીડાની વસ્તુ વગેરે સજાવવી. તે પછી નૃત્ય-ગીત-વાદ્ય સહિત ધૈંપ-દીપ-આરતી કરતી વખતે જો નિજજન ભક્ત હાજર હોય તો તેઓને દર્શન કરાવવા હોય તો કરાવવા.

(६. भोग समर्पण, अवशिष्ट सन्ध्या-जपादि)

ततो नानाविधैः शुद्धैश्चतुर्विध-सुभोजनैः ।
सम्भृतं स्वर्णपात्रन्तु हरेरग्रे निवेदयेत् ।।१०९।।

अन्वयार्थ: ततो= ता पाछृ, नानाविधैः= विविध प्रकारके, शुद्धैः= शुद्ध, चतुर्विध–सुभोजनैः= चार प्रकारके, स्वादिष्ट भोजनसृ, सम्भृतं= पूर्ण, स्वर्णपात्रं= सोनेके पात्रकृ, तु= तो, हरेः= हरिके, अग्रे= आगृ, निवेदयेत्= पधरावे.

भावार्थ : ता पाछृ विविध प्रकारके लेह्य, चोष्य, पेय अरु खाद्य एसृ चार्यों प्रकारके शुद्ध स्वादिष्ट भोजनसृ पूर्ण सोनेके पात्रन्कृ श्रीहरिके सम्मुख पधरावने ।।१०९।।

તે પછી વિવિધ પ્રકારના લેહ્ય, ચોષ્ય, પેય તેમજ ખાદ્ય એમ ચારે પ્રકારના શુધ્ધ સ્વાદિષ્ટ ભોજનથી પૈંર્ણ સોનાના પાત્રોને શ્રીહરિની સમ્મુખ પધરાવવા.

तुलसीं शंख-तोयेन गायत्र्यास्मिन् निधाय च ।
''एतत् समर्पितं देव भक्त्या मे प्रतिगृह्यताम्'' ।।११०।।
राजभोगं समर्प्यैवं, बहिर्गोग्रासम् आचरेत् ।
ततोऽवशिष्टं जाप्यादि माध्याह्निकम् इहाचरेत् ।।१११।।

अन्वयार्थ: अस्मिन्= यामृ, (पात्रे)= पात्रमृ, शंख–तोयेन= शंखके जलसृ, गायत्र्या= गायत्रीमन्त्रसृ, तुलसीं=तुलसीकृ, निधाय=पधरायके, च= अरु, हे देव= हे देव, मे= मेरेद्वारा, भक्त्या= भक्तिसृ, समर्पितं= समर्पित, एतत्= ये, प्रतिगृह्यताम्= गृहण करो, (इति= एसृ, निवेदनं= निवेदन, कुर्यात्)= करे, एवं= अरु, राजभोगं= राजभोग, समर्प्य= समर्पिके, बहिः= बहार, गोग्रासम्= गोग्रास, आचरेत्= देवे. ततः= ता पाछृ, अवशिष्टं= अपूर्ण रहे, जाप्यादि= जप आदि, माध्याह्निकम्= मध्याह्नसन्ध्या, इह= यहां, आचरेत्= करे.

भावार्थः ता पाछृ गायत्री मन्त्रके उच्चारणपूर्वक शंखके जलसृ भोगके पात्रन्मृ तुलसी पधरायके विज्ञप्ति करे: ''हे देव! मेरेद्वारा भक्तिभावसृ समर्पित ये भोग-समग्रीको स्वीकार करो''. या प्रकारसृ राजभोग समर्पिके (नन्दरायजी-यशोदाजी श्रीकृष्णकृ भोजन करावेतृ पहिले भूतयज्ञके शास्त्रीय

विधानानुसार गोग्रास देत हॄ वा भावसॄ) बहार गोग्रास देनॄ. ता पाछॄ शेष रहे जप आदि करने ।।११०-१११।।

તે પછી ગાયત્રી મન્ત્રના ઉચ્ચાર પૈંર્વક શંખના જલથી ભોગના પાત્રોમાં તુલસી પધરાવીને વિજ્ઞપ્તિ કરવી : ‘‘હે દેવ! મારાદ્વારા ભક્તિભાવથી સમર્પિત આ ભોગ-સામગ્રીનો સ્વીકાર કરો’’. આ પ્રમાણે રાજભોગ સમર્પીને (શ્રીનન્દરાયજી-શ્રીયશોદાજી શ્રીકૃષ્ણને ભોજન કરવવાથી પહેલાં ભૈંતયજ્ઞના શાસ્ત્રીય વિધાન અનુસાર ગોગ્રાસ આપે છે તે ભાવથી) બહાર ગોગ્રાસ આપવો. તે પછી નિયમાનુસાર કરવાના બાકી રહી ગયેલા જપ વગેરે કરવા.

(७. राजभोग आरती अरु सेवानवसरके कार्य)

ततस्त्वाचमनं दत्वा ताम्बूलं माल्यजां स्रजम् ।
अपसार्य विशोध्यात्र नैवेद्यं जलमानयेत् ।।११२।।

अन्वयार्थ: ततः= ता पाछॄ, तु= तो, आचमनं= आचमन, (कारयित्वा)= करायके, ताम्बूलं= बीरी, माल्यजां= बेनीसॄ सिद्ध करी भई, स्रजं= माला, दत्वा= देयके, नैवेद्यम्= भोग, अपसार्य= सरायके, अत्र= यहां, विशोध्य= गीलो छन्ना फिरायके, जलम्= जल, आनयेत्= लावे.

भावार्थ : ता पाछॄ समय भये प्रभून्कॄ आचमन करायके बीरा पुष्पमाला-पुष्पगुच्छ समर्पने. भोग धरे हॄय सो सब सरायके वा स्थानकूं शुद्ध करनो. प्रभून्कॄ अरोगायवेकूं जलकी झारी पधरावनी ।।११२।।

તે પછી સમય થયે પ્રભુને આચમન કરાવીને બીડાં, પુષ્પમાલા-પુષ્પગુચ્છ સમર્પવા. ભોગ સમર્પ્યા હોય તે સર્વે સરાવીને તે સ્થાનને શુદ્ધ કરવું. પ્રભુને આરોગવાના જલની ઝારી પધરાવવી.

ततो राजविभूतीनाम् आदर्शैश्चामरैर्भजेत् ।
गीताद्युत्सवतो ह्येनं नीराज्य च प्रणम्य च ।।११३।।
हृदि कृत्वा पिधायास्य मन्दिरं बहिराव्रजेत् ।
स्रग्-गन्धादि शिरो-धृत्वा प्रणम्यैव गृहं व्रजेत् ।।११४।।
माध्याह्निकं समाप्यैव श्रीमद्‌भागवतं पठेत् ।

अन्वयार्थ: ततो= ता पाछॄ, राजविभूतीनां= राजविभूतिन्‌की न्यांई, आदर्शैः=

दर्पणसॄ, चामरैः= मोरछल चमर पंखान् सॄ, भजेत्= सेवा करे, गीताद्युत्सवतः= गीत-वाद्यनृत्य उत्सव, आदिसॄ, हि= हु, नीराज्य= आरती करिके, च= अरु, प्रणम्य= प्रणाम करिके, च= अरु, एनं= ऐसे इन प्रभून्कॄ, हृदि= हृदयमॄ, कृत्वा= धारण करिके, अस्य= इनके, मन्दिरं= मन्दिरकॄ, पिधाय= बन्द करिके, बहिः= बाहिर, आव्रजेत्= जाय, स्रग्-गन्धादि= माला-चन्दनादि, शिरो-धृत्वा= माथॄ चढ़ायके, प्रणम्यैव= प्रणाम करिके, गृहं= घरकॄ,व्रजेत्= जाय, माध्याह्निकं= मध्याह्नकालीन कर्मकॄ, समाप्यैव= पूर्ण करिके, श्रीमद्भागवतं= श्रीमद्भागवत, पठेत्= बांचे.

भावार्थ : ता पाछॄ राजाधिराज प्रभून्कॄ दर्पण दिखावे, चामर ढुरावे, प्रभून्के आगॄ नृत्य-वाद्य सहित कीर्तन गान करे. मध्याह्न आरती करिके प्रभून्कॄ प्रणाम करे. प्रभून्कॄ हृदयमॄ धारण करिके भगवन्मन्दिरके द्वारन्कॄ मङ्गल करिके बाहिर जाय. भगवत्प्रसादरूप माला-बीरा-चन्दनादिकॄ माथॄ चढ़ायके द्वारकॄ प्रणाम करिके (अपने ही घरपरिसरमॄ स्थित भगवन्मन्दिरसॄ भिन्न अपने) निवासस्थानकॄ जाय. मध्याह्नकालीन कर्मकॄ पूर्ण करिके श्रीमद्भागवत बांचे ।।११४।।

તે પછી રાજાધિરાજ પ્રભુને દર્પણ દેખાડવું, ચામર કરવી, પ્રભુની આગળ નૃત્ય-વાદ્ય સહિત કીર્તનનું ગાન કરવું. મધ્યાહ્ન આરતી કરીને પ્રભુને પ્રણામ કરવા. ભાવનાથી પ્રભુને હૃદયમાં પધરાવીને ભગવન્મન્દિરના દ્વારોને મનલ કરીને બહાર આવવું. ભગવત્પ્રસાદી માલા-બીડાં-ચન્દન વગેરેને આદર પૈંર્વક માથે ચઢાવીને દ્વારને પ્રણામ કરીને (પોતાના જ ઘરપરિસરમાં સ્થિત ભગન્મન્દિરથી જુદા પોતાના) નિવાસસ્થાનમાં જવું. મધ્યાહ્નકાલીન કર્મને પૈંર્ણ કરીને શ્રીમદ્ભાગવત વાંચવું.

(८. भगवन्महाप्रसाद ग्रहण करिके पाछॄ करिवेके कृत्य)

ततो भक्तजनेभ्योऽस्य प्रसादं शक्तितो भजेत् ।।११५।।
समागतेभ्यो विप्रेभ्यो दीनेभ्यश्च यथायथम् ।
दत्वा स्वीय-जनैर्भुक्तिः वैश्वदेवोऽपि तत्र वै ।।११६।।

अन्वयार्थ: ततः= ता पाछॄ, भक्तजनेभ्यः= भक्तजनन्कॄ, अस्य= याको, प्रसादं= महाप्रसाद, शक्तितः= शक्ति अनुसार, भजेत्= देय, समागतेभ्यः= आये भये,

विप्रेभ्यः= ब्राह्मणन्कूं, दीनेभ्यः= गरीबन्कूं, च= हु, यथायथम्= कछुक-कछुक, दत्वा= देयके, वैश्वदेवः= वैश्वदेव, अपि= हु, तत्र= तामृसूं, वै= ही, (कृत्वा) = करिके, स्वीयजनैः= परिवारजनके, (सह)= सङ्ग, भुक्तिः= भोजन, (कार्या)= करे.

भावार्थः ता पाछूं घर आये भक्तजनन्कूं प्रभून्को महाप्रसाद शक्ति अनुसार देय. एसूं ही आये भये ब्राह्मणन्कूं अरु गरीबन्कूं हु यथायोग्य महाप्रसाद-दान-दक्षिणा देवे. वैश्वदेव हु महाप्रसादसूं ही करे. ता पाछूं परिवारजनके सङ्ग भगवन्महाप्रसादको भोजन करे ।।११५-११६।।

તે પછી ઘરે આવેલા ભક્તજનોને પ્રભુનો મહાપ્રસાદ શક્તિ અનુસાર આપવો. તે જ પ્રમાણે અભ્યાગત બ્રાહ્મણ તેમજ ગરીબ જનોને પણ યથાયોગ્ય મહાપ્રસાદ-દાન-દક્ષિણા આપવા. વૈશ્વદેવ પણ મહાપ્રસાદથી કરવો. તે પછી પરિવારજનોની સાથે પ્રભુનો મહાપ્રસાદ લેવો.

ततो वार्तां स्वकीयानां बहु-पापैरनाकुलाम् ।
यात्रार्थमेव सेवेत नाभिवेशोऽत्र सञ्चरेत् ।।११७।।
सम्पन्न-वृत्तिः भक्तानां शास्त्राणि परिभावयेत् ।
सर्वथा वृत्यभावे तु याममात्रं भजेद् हरिम् ।।११८।।
दरिद्रश्च कुटुम्बार्तः विद्वान् भागवतं पठेत् ।
अविद्वानस्य सेवायां साहाय्यं श्रवणं च वा ।।११९।।

अन्वयार्थः ततः= ता पाछूं, बहुपापैः= बहुत पापसूं, अनाकुलाम्=चित्तकूं व्याकुल न करे एसी, स्वकीयानां= परिवारजनकी, वार्तां=बातचीतकुं, (जीवन)-यात्रार्थमेव= जीवनव्यवहार चलायवेके अर्थ, सेवेत्= करे, अत्र= तामृ, अभिवेशः= अभिनिवेश/लगाव, न= नाहीं, सञ्चरेत्= करे, भक्तानां= भक्तन्के बीच, सम्पन्न-वृत्तिः= धनसम्पन्न होय सो, शास्त्राणि= शास्त्रन्को, परिभावयेत्= अवगाहन करे, सर्वथा= पर्याप्त भलीभांति, वृत्यभावे= वृत्तिके अभावमृ, तु= तो, याममात्रं= एक याम, हरिं= प्रभून्की, भजेत्= सेवा करे, दरिद्रश्च= अत्यन्त गरीब, च= अरु, कुटुम्बार्तः= पारिवारिक प्रतिबन्धवारो, विद्वान्= पढ्यो-लिख्यो होय तो, भागवतं=भागवतको, पठेत्=पाठ करे. अविद्वान्= पढ्यो-लिख्यो न होय तो, अस्य= विद्वान् भक्तकी, सेवायां= सेवामृ, साहाय्यं= सहायता, च= अरु, श्रवणं= श्रवण, वा= हु (कुर्यात्)= करे.

भावार्थः ता पाछृ बहुत पापसृ चित्तकृ व्याकुल न करे एसी जीवनव्यवहार चलायवेमृ उपयोगी अनिवार्य एसी परिवारजन सम्बन्धि बातचीत करे. परन्तु तामृ अपने मनको अभिनिवेश/लगाव न राखे. धनसम्पन्न भक्तन्कृ सेवाके अनवसरमृ शास्त्रन्को अवगाहन करनो. धनसम्पन्न न होय तो एक याम प्रभून्की सेवा करिके शेष समयमृ आजीविकाके उपाय करने. तामृ हु जो असमर्थ एसो कोई अत्यन्त गरीब भक्त होय अरु पारिवारिक प्रतिबन्धवारो होय तातृ यदि एक समय हु भगवत्सेवा करि न सके तो, पढ़्यो-लिख्यो होय तो, भागवतको पाठ करे. यदि पढ़्यो-लिख्यो न होय तो जो विद्वान् भक्त प्रभुसेवा करतो होय वाकी परिचर्या करे अरु वो जब भगवद्गुणगान, भागवतपाठ आदि करे तब वाको श्रवण करे ।।११९।।

તે પછી બહુ પાપથી ચિત્ત વ્યાકુળ ન બને એવી જીવનવ્યવહારને ચલાવવામાં ઉપયોગી તેમજ અનિવાર્ય હોય તેવી પરિવારજન સમ્બન્ધિ વાતચીત કરવી. તેમાં પણ, પરન્તુ, મનનો અભિનિવેશ/લગાવ ન રાખવો. ધનસમ્પન્ન ભક્તોએ સેવાના અનવસરમાં શાસ્ત્રનું અવગાહન કરવું. ધનસમ્પન્ન ન હોય તો એક સમય પ્રભુની સેવા કરીને બાકીના સમયમાં આજીવિકાનો ઉપાય કરવો. તેમાં પણ જો અસમર્થ એવો કોઈ અત્યન્ત ગરીબ ભક્ત હોય અને વળી પારિવારિક પ્રતિબન્ધવાળો હોવાથી જો એક સમય પણ ભગવત્સેવા કરી શકે તેમ ન હોય તો, ભણેલો-ગણેલો હોય તો, ભાગવતનો પાઠ કરે. જો ભણેલો ન હોય તો કોઈ પરિચિત વિદ્વાન્ ભક્ત પ્રભુસેવા કરતો હોય તેની પરિચર્યા કરે અને તે જ્યારે ભગવદ્ગુણગાન, ભગાવતપાઠ આદિ કરતો હોય ત્યારે તેનું શ્રવણ કરે.

(९.सायंकृत्यके पाछृ प्रभून्के उत्थापनको प्रकार)

सायंसन्ध्याथ पुण्ड्राणि धृत्वा ताम्बूलतो मुखम् ।
संशोध्याचम्य शुद्धोऽसौ प्रभोरुत्थापनं चरेत् ।।१२०।।
कन्दमूलैः फलैर्गव्यैः सुमाल्यैः सुजलैरपि ।
सन्तोष्य मुरजादीनां सङ्गीतेनापि तोषयेत् ।।१२१।।
गायेद् भक्तकृतैः पद्यैः हृद्यैर्लीलारहस्यकैः ।
ततो नीराजयेन् नाथम् आयान्तं व्रजमण्डले ।।१२२।।

अन्वयार्थ: अथ= अब, ताम्बूलतः= बीरीसॄ, मुखं= मुखकॄ, संशोध्य= शुद्ध करिके, आचम्य= आचमन करिके, पुण्ड्राणि= ऊर्ध्वपुण्ड्र तिलक, धृत्वा= धारण करिके, सायंसन्ध्या= सायंकालीन सन्ध्या, (कार्या)= करनी, शुद्धः= शुद्ध भयो भक्त, असौ= ये, प्रभोः= प्रभुके, उत्थापनं= उत्थापन, चरेत्= करे. कन्दमूलैः= कन्दमूल, फलैः= फलसॄ, गव्यैः= दूध-दही आदिसॄ, सुमाल्यैः= मालासॄ, सुजलैः अपि= जल हु सॄ, सन्तोष्य= प्रसन्न करिके, मुरजादीनां= मृदङ्ग आदिसॄ, सङ्गीतेन अपि= सङ्गीतसॄ हु, तोषयेत्= रिझावे, हृद्यैः= हृदयके भावसॄ, लीलारहस्यकैः= लीलारहस्यके, भक्तकृतैः= भक्तन्के द्वारा रचित, पद्यैः= पद्यन्सॄ गायेत्= गावे, ततः= ता पाछॄ, व्रजमण्डले= व्रजमण्डलमॄ, आयान्तं= पधारते भये, नाथं= प्रभून्की, नीराजयेत्= आरती करे.

भावार्थः ता पाछॄ आचमन करिके बीरीसॄ मुखकॄ शुद्ध करिके, ऊर्ध्वपुण्ड्र तिलक धारण करिके सायंकालीन सन्ध्या करनी. एसॄ शुद्ध भयो भक्त प्रभुके उत्थापन समयकी सेवा करे. उत्थापन भोगमॄ कन्दमूल, फल, दूध-दही आदि समर्पे. माला धरावे. नवीन जलसॄ झारी भरे. मृदङ्ग आदि वाद्य-सङ्गीतसॄ प्रभून्कॄ प्रसन्न करे. हृदयके भावसॄ भक्तन्के द्वारा रचित लीला-रहस्यके पद्यन्सॄ भगवल्लीलाको गान करे. ता पाछॄ व्रजमण्डलमॄ पधारते भये प्रभून्की आरती करे ।।१२२।।

તે પછી આચમન કરીને, પાન-બીડાં વડે મુખશુદ્ધિ કરીને, ઊર્ધ્વપુણ્ડ્ર તિલક ધારણ કરીને, સાયંકાલીન સંધ્યા કરવી. આ પ્રમાણે શુદ્ધ બનીને પ્રભુની ઉત્થાપન સમયની સેવામાં જવું. ઉત્થાપન ભોગમાં કન્દમૂલ, ફળ, દૂધ-દહી વગેરે સમર્પવા. માલા ધરાવવી. નવીન જલથી ઝારી ભરવી. મૃદન વગેરે વાદ્ય-સનીતથી પ્રભુને પસન્ન કરવા. હૃદયના ભાવથી ભક્તોદ્વારા રચિત લીલા-રહસ્યના પદ્યોથી ભગવલ્લીલાનું ગાન કરવું. તે પછી વ્રજમણ્ડલમાં પધારી રહેલા પ્રભુની આરતી કરવી.

(१०. शयनभोग, शयनारती आदि कृत्य)

सायंकालेऽपि नैवेद्यं यथा-विभव-विस्तरः ।
नीराजनं च शयनं यथायोग्यं विभावयेत् ।।१२३।।

अन्वयार्थ: सायंकाले= संजाकालमॄ, अपि= हु, यथा-विभव-विस्तरः=

सामर्थ्यानुसार यथायोग्य विस्तारसाॄ, नैवेद्यं= भोग, नीराजनं= आरती, शयनं= शयन, च= अरु, यथायोग्यं= जेसॄ बनि आवे तेसॄ, विभावयेत्= करे.

भावार्थ : संझा समय हु सामर्थ्यके अनुसार विस्तारसाॄ भोग धरावने, आरती करनी अरु प्रभूनकाॄ शयन करावने ।।१२३।।

સાંજના સમયે પણ શક્તિ અનુસાર વિસ્તારથી ભોગ આદિ ધરવા, આરતી કરવી અને પ્રભુને શયન કરાવવા.

(११. सोयवेसाॄ पूर्वके कृत्य)

सायंसन्ध्या-ऽऽहुतीश्चापि कृत्वा भुक्त्वा निवेदितम् ।
कथयेद् शृणुयाद् वापि लीलां भगवतोऽन्वहम् ।।१२४।।
ततः शयीत शुद्धोऽसौ भावयन् भगवत्पदम् ।
सुतार्थिनी स्वपत्नी चेद् व्रजेत् तां जेतुमिन्द्रियम् ।।१२५।।
इत्येवं यस्य दिवसा यान्ति भक्तस्य भूतले ।
सएव कृतकृत्योऽस्ति हरिस्तमनुश्लिष्यति ।।१२६।।

अन्वयार्थः सायंसन्ध्याहुतीः=सांझके सन्ध्या-होम, चापि= हु, कृत्वा= करिके, निवेदितं= निवेदित, भुक्त्वा= भोजन करिके, अन्वहं= दिनके पाछिले समयमॄ, भगवतः= भगवान्‌की, लीलां= लीलाकाॄ, कथयेद्= कहे. वा= अथवा, शृणुयाद् अपि= सुने हु, ततः= तातॄ, शुद्धः= शुद्ध, असौ= ये, भगवत्पदं= भगवान्‌के चरणको, भावयन्= भावन करत-करत, शयीत= शयन करे. स्वपत्नी= पत्नी, सुतार्थिनी= पुत्रकी कामनावारी, चेत्= यदि होय, इन्द्रियं= इन्द्रियकूं, जेतुं= संयममॄ राखिवेकूं, तां= वाके निकट, व्रजेत्= जाय. इत्येवं= या प्रकारसाॄ, भूतले= भूतलपॄ, यस्य= जा, भक्तस्य= भक्तको, दिवसाः= दिवस, यान्ति= व्यतीत होत हे, सएव= वोही, कृतकृत्यः= कृतकृत्य, अस्ति= हे. हरिः= हरि, तम्= वाकाॄ, अनुश्लिष्यति= प्राप्त होत हॄ.

भावार्थः ता पाछॄ संझा समयके सन्ध्या-होम करिके प्रभून्‌काॄ निवेदित करे महाप्रसादको भोजन करिके दिनके पाछिले समयमॄ प्रभून्‌की लीलान्‌को श्रवण-कीर्तन करे. या प्रकार दिनभर भगवदेकतान रह्यो शुद्ध भक्त भगवान्‌के चरणन्‌को भावन करत-करत शयन करे. पत्नी यदि पुत्रकी कामनावारी होय तो अपनी इन्द्रियॄ असंयत न होय जांय एसी भावनासूं वाके निकट जाय. या

प्रकारसॄ भूतलपॄ जा भक्तको दिवस व्यतीत होत हे वो निश्चय ही कृतकृत्य हे, श्रीहरि वाकॄ प्राप्त होवॄ हॄ ।।१२६।।

તે પછી સાંજના સમયે સન્ધ્યા-હોમ કરીને પ્રભુને નવેદિત કરેલ મહાપ્રસાદનું ભોજન કરીને દિવસના પાછલા સમયમાં પ્રભુની લીલાઓનું શ્રવણ-કીર્તન કરવું. આ પ્રકારે આખો દિવસ ભગવદેકતાનતામાં વીતાવનારો શુદ્ધ ભક્ત ભગવાનના ચરણોનું ભાવન કરતો-કરતો શયન કરે. પત્ની જો પુત્રની કામનાવાળી હોય તો પોતાની ઈન્દ્રિયો અસંયત બની ન જાય તેવી ભાવનાથી તેની પાસે જાય. આ પ્રકારે ભૈંતલ ઉપર જે ભક્ત પોતાનો દિવસ વ્યતીત કરે છે તે ચોક્કસ કૃતકૃત્ય બને છે, શ્રીહરિ તેને અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે.

(ग्रन्थको उपसंहार)

इत्येवं भक्तिशास्त्रेषु यदाचारो निरूपितः ।
तदाचारं भजेदत्र नान्यथा गतिरिष्यते ।।१२७।।

इति श्रीमद्भगवद्वदनावतार-श्रीवल्लभदीक्षिततनुज-श्रीगोपीनाथ-दीक्षित-विरचिता
साधनदीपिका समाप्ता

अन्वयार्थ: इत्येवं= या प्रकारसॄ, भक्तिशास्त्रेषु= भक्तिशास्त्रमॄ, यद् आचारो= जो आचर, अत्र= यहां, निरूपितः= निरूपित भयो हे, तद् आचारं= वा आचारको, भजेद्= अनुसरण करेतॄ, अन्यथा= अन्यथा, गतिः= गति, न= नाहीं, इष्यते= इष्ट हे.

भावार्थः या प्रकारसॄ या भक्तिशास्त्रमॄ जो आचार निरूपित भयो हे वा आचारको अनुसरण करनो. यासॄ अन्य प्रकारसॄ आचरण पुष्टिभक्तिमार्गीय भक्तन्कॄ इष्ट सिद्धिप्रद नाहीं हे.

આ પ્રકારે આ ભક્તિશાસ્ત્રમાં જે આચારનું નિરૂપણ કરવામાં આવ્યું છે તે આચારનું અનુસરણ કરવું. આથી અન્ય પ્રકારનું આચરણ પુષ્ટિભક્તિમાર્ગીય ભક્તને માટે ઈષ્ટસિદ્ધિ આપનારું નથી.

इति श्रीमद्भगवद्-वदनावतार-श्रीवल्लभदीक्षित-तनुज-श्रीगोपीनाथ-दीक्षित-विरचित साधनदीपिकाको व्रजभाषा भावानुवाद समाप्त भयो.

नित्यसेवा उत्सवसेवा विधिश्लोक विषयक किञ्चित् प्रास्ताविक

प्रकृति-विकृति यागवत् पुष्टिभक्तिसम्प्रदायमें भगवत्सेवाके भी नित्यसेवा और उत्सवसेवा इस तरह दो प्रकार प्रचलित हैं. सम्प्रदायके ग्रन्थसाहित्यमें सेवाविधि भी अतएव नित्य और उत्सव भेदसे द्विविध उपलब्ध होती हैं. इनमें प्रमुख सेवाविधि-सेवाभावना महाप्रभु श्रीवल्लभाचार्यचरणोंके ज्येष्ठ आत्मज श्रीगोपीनाथप्रभुचरण, कनिष्ठ आत्मज श्रीविट्ठलनाथप्रभुचरण, श्रीविट्ठलनाथप्रभुचरणोंके प्रथमपुत्र श्रीगिरिधरजी (अप्रकाशित), श्रीव्रजराजजी, श्रीहरिरायचरण, श्रीपुरुषोत्तमचरण, श्रीद्वारकेशजी (भावनावारे), श्रीव्रजवल्लभजी महाराज ('शुद्धाद्वैत' श्रीवल्लभाब्द ४४८; वि.सं.१९८२ अम ३) आदि महानुभावोंद्वारा विरचित मानी जाती हैं.

जिस नित्य-उत्सवकी सेवाभावना एवं सेवाविधि पर एकमात्र संस्कृतव्याख्या सम्प्रदायके मूर्धन्य व्याख्याकार श्रीगोपेश्वरचरणोंकी उपलब्ध होती है उसमें श्रीगोपेश्वरचरण लिखते हैं : "**अत्र समासः श्रीप्रभूणां, श्रीमद्गोपीनाथजितां, व्रजराजजितां वा श्लोकानां ग्रन्थे**". तदनुसार व्याख्याकारके मतमें सेवोत्सवभावनाविषयक कारिकाओंके प्रमुख रचयिता श्रीप्रभु(= महाप्रभु), श्रीगोपीनाथप्रभुचरण एवं श्रीव्रजराजजी हैं. अपनी व्याख्यामें, स्वरचित कारिकाओंके पृथगुल्लेखपूर्वक, श्रीगोपेश्वरचरणोंने कहीं-कहीं तत्तत् कारिकाके रचयिताका भी नामनिर्देश किया है. श्रीगोपीनाथप्रभुचरणोंके सेवाविधि-श्लोक उपर्युक्त सव्याख्यग्रन्थमें उपलब्ध होते होनेसे उसके विवृत्यंशको छोड़कर उन नित्य-उत्सव सेवाविधि-श्लोकोंका प्रकाशन इस ग्रन्थमें किया जा रहा है.

इस ग्रन्थके प्रकाशनकी आनुपूर्वी प्राधान्येन इस तरह है.

वि.सं.१९६३ में 'श्रीवल्लभपुष्टिप्रकाश' नामक

पुस्तकमृ मथुरा निवासी मुखियाजी श्रीरघुनाथजी शिवजी ने पुष्टिमार्गीय नित्य-उत्सवकी सेवाविधिका प्रकाशन नि. ली. गो. श्रीदेवकीनन्दनाचार्यजी महाराजकी आज्ञासे करवाया था. इस पुस्तकमृ गोस्वामी श्रीव्रजराजजी विरचित ''पुष्टिमार्गीय आह्निकम्'' के अन्तर्गत उक्त सेवाविधि-श्लोकाृका सर्व प्रथम प्रकाशन हुवा था. ध्यातव्य है कि उक्त पुस्तकमृ सेवाश्लोक तथा सेवाविधि के कर्ताके सम्बन्धमृ कोई स्पष्टता की नहीं गयी है.

तत्पश्चात् वि. सं. १९७१; श्रीवल्लभाब्द ४३७ मृ 'पुष्टिभक्तिसुधा' नामक साम्प्रदायिक मासिकपत्रिकाके अम १२ मृ 'सेवाश्लोकाः' शीर्षकान्तर्गत उक्त सेवाविधि-श्लोकाृका पाठभेदके उल्लेख सहित प्रकाशन गो. वा. श्रीमग्नलाल शास्त्री द्वारा हुवा था. पाठभेदके उल्लेखसे यह स्पष्ट होता है कि उस ग्रन्थकी एकाधिक प्रतियां शास्त्रीजीको प्राप्त हुई हाृगी. यद्यपि तद्विषयक किसी भी प्रकारकी स्पष्टता वहां नहीं की गई है. वहां इस ग्रन्थकी समाप्तिमृ ''**इति श्रीप्रभुचरणविरचितसेवाश्लोकाः**'' लिखा गया है.

तत्पश्चात् वि. सं. १९७२; श्रीवल्लभाब्द ४३८ मृ 'पुष्टिभक्तिसुधा' मासिकपत्रिकाके अम ७-८ मृ गो. वा. श्रीमूलचन्द्र तेलीवाला द्वारा ''**श्रीमद्गोपीनाथानां पद्यानि**'' शीर्षकान्तर्गत श्रीगट्टुलालजीके हस्तलिखित ग्रन्थाृके सङ्ग्रहालयसे प्राप्त एकमात्र प्राचीन प्रतिके आधारपर श्रीगोपीनाथजी विरचित कारिकाआृका प्रकाशन हुवा था. इन कारिकाआृको परिशिष्टमृ यथावत् प्रकाशित किया गया है. यहां यह उल्लेखनीय है कि उक्त कारिकाआृमृसे ६, १६, २०, २१ तथा २४-२६ कारिकाआृको छोडकर सौन्दर्यपद्य

> सहित शेष १९ कारिकाएं नित्य और उत्सव सेवाभावनामृ उपलब्ध होती हैं और उन पर श्रीगोपेश्वरचरणाृने विवृति भी लिखी है.
>
> वि. सं. १९८५; श्रीवल्लभाब्द ४५१ मृ चतुर्थाध्याय भाष्यके तृतीय–चतुर्थ पादके परिशिष्टतया भगवत्सेवाविधि–भावना सम्बन्धित विधि–श्लोकाृका मुद्रण श्रीगोपेश्वरचरण विरचित विवरण सहित गो. वा. श्रीमूलचन्द्र तेलीवालाने करवाया था. इसीका यथावद् पुनर्मुद्रण भाष्यके परिशिष्टतया वि.सं. २०४१ मृ गोस्वामी श्रीश्याम मनोहरजी (किशनगढ – पार्ला)ने श्रीवल्लभविद्यापीठ–श्रीविट्ठलेश्वरप्रभुचरण–आश्रम–हो. ट्रस्ट, कोल्हापुर द्वारा करवाया था.

श्रीगोपेश्वरजीके ''कारिकातिरिक्तं ग्रन्थमपि अत्रैव बोधाय समग्रं लिखाम:'' एवं '' **''प्रातरुत्थाय सविधानं स्नात्वा'' इत्यादि इत आरभ्य श्रीगोपीनाथजितां सेवाविधिकृति: अस्ति**''; और ''**ग्रन्थकर्तु: श्रीगोपीनाथजितो भक्तिमार्गीयत्वेन**'' कथनानुसार नित्यसेवाविधि–श्लोकाृका श्रीगोपीनाथ–प्रभुचरण विरचित होना सिद्ध होता है.

श्रीमूलचन्द्र तेलीवाला द्वारा प्रकाशित ''श्रीगोपीनाथानां पद्यानि''मृ प्रकाशित श्लोकमृसे अधिकांश श्लोक श्रीमग्नलाल शास्त्री द्वारा प्रकाशित गद्य–पद्यात्मक 'सेवाश्लोका:' ग्रन्थमृ उपलब्ध होते हैं जिसकी इति श्री...मृ उसका श्रीविट्ठलनाथप्रभुचरण विरचित होना लिखा गया है. इसी तरह अन्य भी प्रकाशित – अप्रकाशित सेवाश्लोकके ग्रन्थमृ कहीं उसका श्रीवजराजजी विरचित होनेका तो कहीं श्रीमत्प्रभुविरचित होनेका उल्लेख प्राप्त होता है. यथा, उल्लिखित श्रीवल्लभपुष्टिप्रकाशमृ मुद्रित २०४ श्लोकात्मक सेवाविधिकी भुवनेश्वरी पीठ, गाृडलके हस्तलिखित ग्रन्थागारसे प्राप्त गुटकाकार हस्तलिखित प्रतिकी इति श्री... मृ एवं हमारे माण्डवी घरके हस्तलिखितग्रन्थसंग्रहसे प्राप्त प्रतिमृ ''इति श्रीपुष्टिमार्गीयाह्निकं श्रीव्रजराजजीकृतं सम्पूर्णम्'' लिखा गया है.

इसी तरह श्रीगायकवाड़के हस्तलिखित ग्रन्थोंके सङ्ग्रहालयसे गो.श्रीश्याम मनोहरजी (किशनगढ–पार्ला) द्वारा प्राप्त ८३ श्लोकात्मक सेवाविधिकी फोटोकॉपी के उपक्रममें ‘‘श्रीमत्प्रभुकृतसेवाश्लोका: सानुपूर्व्या लिख्यन्ते’’ जबकि उपसंहारमें ‘‘श्रीव्रजराजजीकृतसेवाविधि:’’ इस तरह उल्लेख मिलता है.

यह सब देखनेसे प्रतीत होता है कि ग्रन्थकी साङ्गोपाङ्ग पूर्तिके उद्देश्यसे श्रीविठ्ठलनाथप्रभुचरणोंने अपने ज्येष्ठ भ्राता श्रीगोपीनाथप्रभुचरणोंके ग्रन्थमें आवश्यकतानुसार स्वरचित अंशोंको जोड़ा होगा. इस मान्यताका समर्थन नित्यसेवाविधिकी १२वीं कारिका ‘‘चिन्तासन्तानहन्तारो ... मुहुर् मुहु:’’ से होता है जो कि निर्विववादरूपसे श्रीविठ्ठलनाथप्रभुचरणोंका ‘नवरत्न’ ग्रन्थकी टीकाका मङ्गलश्लोक है. इसी तरह श्रीगोपेश्वरचरणोंकी ही तरह श्रीव्रजराजजीने भी अपनी सेवाविधिमें स्वरचित श्लोकोंका समावेश किया है.

दूसरी ओर श्रीगोपेश्वरजीके अनुसार नित्यसेवाविधिके अन्तर्गत प्रथम नव श्लोक अर्थात् ‘‘भगवद्धाम भगवन्’’ से लेकर ‘‘मां हि पालय’’ पर्यन्त एवं श्रीयमुनाजीकी स्तुतिके ‘‘हरितुर्य’’ से लेकर ‘‘भावमुत्तमम्’’ पर्यन्त दो श्लोक ‘श्रीमत्प्रभुविरचित’ हैं. ‘‘श्रीमत्प्रभुविरचितसेवाविधि:’’ इस नित्यसेवाविधिके शीर्षककी व्याख्या करते हुवे श्रीगोपेश्वरजी लिखते हैं : ‘‘ **‘प्रभु’पदं श्रीमदाचार्यपरं, ‘‘श्रीमत्प्रभूत्सव:’’ इति आचार्योत्सवे उक्तत्वात्**’’. इससे प्रतीत होता है कि उपर्युक्त श्लोक महाप्रभु श्रीवल्लभाचार्यचरण विरचित हैं; और अन्य श्लोक यथायथ श्रीगोपीनाथप्रभुचरण एवं श्रीविठ्ठलनाथप्रभुचरण विरचित हैं. इस मान्यता का समर्थन इन्ही ९ श्लोकोंके मध्यमें आते ५वें श्लोक ‘‘पानीयपात्रं हि तथा ... तद्रूपमेव तत्’’की उत्थानिकामें श्रीगोपेश्वरजीके : ‘‘श्लोकान्तरं श्रीमत्प्रभुविरचितसेवाविधे: ग्रन्थकर्तु:’’ इस कथनसे और वहीं श्रीविठ्ठलनाथप्रभुचरणोंकी ‘नवरत्न’ ग्रन्थकी टीकाके मङ्गलश्लोक ‘‘चिन्तासन्तानहन्तारो ... मुहुर् मुहु:’’ तथा ‘‘[८/१७]त्वमीश्वरोसि गीतं ते क्षुद्रोहं न विदामि हि (७३), ‘‘[१/१]कियान् पूर्वं जीवस् तदुचितकृतिश्चापि कियति ... [१/२]स्वदोषान् जानामि ... शोचामि मुदित: (७६)’’ विज्ञप्तिके श्लोकोंके उपलब्ध होनेसे होता है. यदि ऐसा

हो तो स्वीकारना पड़ता है कि श्रौत परम्परासे श्रीगोपीनाथप्रभुचरणोंको महाप्रभु श्रीवल्लभाचार्यचरणोंसे उल्लिखित सेवाश्लोक प्राप्त हुवे होंगे जिसके शीर्षकतया गद्य विध्यंशको जोड़कर शेष सेवाविधिको आपने पूर्ण किया हो; और तत्पश्चात् श्रीविट्ठलनाथप्रभुचरणोंने भी उसमें आवश्यक अंशोंको जोड़ा हो.

वस्तुस्थिति यदि यह है तब विचारमात्रसे आश्चर्य होता है कि भगवत्सेवा जैसे महत्वपूर्ण विषयपर आचार्यचरणोंकी कारिकाएं होने पर भी उस पर श्रीगोपेश्वरजीको छोड़कर अन्य किसी पूर्वाचार्योंकी विवृति क्यों उपलब्ध नहीं होती है !

उत्सवसेवाभावनाके श्लोकोंका भी क्योंकि इस ग्रन्थमें प्रकाशन किया जा रहा है अत: उसके विषयमें भी कुछ बातें विचारणीय बनती हैं.

सुरतसे वि.सं.२००५ में श्रीचिमनलाल शास्त्री द्वारा प्रकाशित ‘उत्सवनिर्णयग्रन्थसमुच्चय:’ नामक ग्रन्थमें उत्सवभावनाकी जिन कारिकाओंको प्रकाशित किया गया है उनको वहां गोस्वामी श्रीपुरुषोत्तमचरण विरचित कहा गया है. सम्भव है कि उक्त कारिकाएं उनको श्रीपुरुषोत्तमचरणोंके हस्ताक्षरोंमें उपलब्ध हुई हों. वहां भी, किन्तु, पवित्रोत्सवकी कारिका ‘‘**पितृपादरजो जातु ह्युत्तमैः विस्मृतं न यैः, तेषामेव हि मार्गोऽयं फलिष्यति न चान्यथा**’’ के अर्थतात्पर्यका विचार करने पर; और रक्षाबन्धनकी कारिका ‘‘**श्रीवल्लभो हि निजभक्तहितैकबन्धुः आविश्चकार तनयं किल विट्ठलं यः, तस्यैव पादयुगलं सततं नमामि प्रेम्णा तदस्तु हृदये मम सर्वदैव**’’ की विवृतिमें श्रीगोपेश्वरजीका ‘‘**विशेषण–प्रतिपादनार्थं ज्येष्ठभ्रातरोऽनुजस्य स्वनामापि गृहीतवन्तः**’’ यह लिखना; श्रीगोपीनाथप्रभुचरण एवं श्रीविट्ठलनाथप्रभुचरण के उत्सवोंका आश्चर्यजनक अनुल्लेख और ‘‘श्रीमद्गोपीनाथानां पद्यानि’’ में उपलब्ध होती ‘‘**त्वदाज्ञप्त–स्वयागात्मान्नकूटस्य समर्पणाद्, गोवर्धनाचलाधीश! प्रसीद सततं मयि, यथेन्द्रयागभङ्गस्य स्वयागस्य च कारणात्, नन्दादीनामनन्यत्वं कृतं मयि तथा कुरु**’’ कारिकाओंका उस ग्रन्थमें उपलब्ध होना उत्सवभावनाका श्रीपुरुषोत्तमचरण विरचित होना सन्दिग्ध बनाती हैं.

एक अन्य दृष्टिसे विचार किया जाय तो श्रीगोपेश्वरचरणद्वारा ग्रन्थारम्भमें की गई प्रतिज्ञा "**अत्र समासः श्रीप्रभूणां श्रीमद्गोपीनाथजितां व्रजराजजितां वा श्लोकानाम्**" में श्रीपुरुषोत्तमचरणोंका उल्लेख न होनेसे श्रीगोपेश्वरचरणोंके मतानुसार उत्सवभावनाविषयक कारिकाओंका श्रीव्रजराजजी विरचित होना सिद्ध होता है. इस स्थितिमें भी उपर्युक्त शंकाएं तो असमाधेय ही रहती हैं. किञ्च, यदि उपर्युक्त व्रजराजजी और श्रीव्रजराजचरण भिन्न-भिन्न न हों तो; और श्रीव्रजराजजीने उत्सवभावना विषयक दो-दो ग्रन्थोंकी रचना की न हो तो, 'उत्सवनिर्णयग्रन्थसमुच्चय'में श्रीव्रजराजचरण विरचित 'संवत्सरोत्सवकल्पता' नामक एक स्वतन्त्रग्रन्थकी उपलब्धि श्रीगोपेश्वरजीकी प्रतिज्ञामें भी संशय उत्पन्न करती है.

इस प्रसङ्गमें श्रीगोपीनाथप्रभुचरणोंकी जिन कारिकाओंका समावेश सेवाविधि-श्लोकमें नहीं हुवा है वे इस प्रकार हैं :

पयःपत्रादिमात्रेण पूजितो यः परं पदं ।
प्रागेव दिशति प्रीतः स कृष्णः शरणं मम।।६।।
स्वरूपरसदानार्थं निष्पीडाब्रह्मविद्यया ।
यदुच्छिष्टं मे ददासि कृतार्थोऽस्मि ततः प्रभो।।१६।।
यथा स्वान्तस्थबालानां कृतार्थत्वाय सर्वदा ।
स्वोच्छिष्टं कृपया दत्तं हरे देहि तथैव मे।।२०।।
ताम्बूलचर्वितमिव मुख्योच्छिष्टं व्रजाधिप ।
गृह्णामि कृपया दत्तम् अस्तु मे फलितं तथा।।२१।।
समुल्लसति कंकुमच्छुरितपुष्पमालां यदा
ददासि हसिता सती सखि कृपाकटाक्षैर्मुदा ।
समीक्षसि यदा वदिष्यसि मुदा तदाहं तदा-
त्मतामपि हि मुक्तितोप्यधिकतुच्छमुक्तिं ब्रुवे।।२४।।
यदा सखि रतिश्रुतिप्रथितबन्धरीत्या रमन्त्य-
तिश्रमजशी(शरी ?)रं स्मरसि मां समीक्ष्य प्रियं।।
तदा व्यजनवीजनार्थमपि चेद् मे पुण्यगम् ।
सुरेशसदनं न वा भवतु मोक्ष एष स्फुटम्।।२५।।

न मे कस्यापीप्सा त्रिजगति वरीवर्त्यतिपरं-
त्विदं त्वेकं तिष्ठत्यति मम मनस्यालि! सततम्।।
चिरप्रार्थ्यं यत् स्वं व्रजपतिसुतस्तत्प्रियतमा।
मुदा राधा चोभौ मत्कृतनिकुञ्जेषु रमणम्।।२६।।

इतने ऊहापोहके अन्तमें यह कहा जा सकता है कि सेवाविधि-श्लोकोंपर श्रीगोपेश्वरचरणोंके अतिरिक्त अन्य किसीकी भी विवृतिके उपलब्ध न होनेके कारण और सेवाविधि-श्लोकके कर्ताके सम्बन्धमें प्राचीनतम अभिप्राय श्रीगोपेश्वरचरणोंका ही उपलब्ध होनेसे तत्काल तो अनन्यगतिकतया आपकेद्वारा निर्दिष्ट व्यवस्था ही स्वीकार्य बनती है. अपरञ्च इस विश्लेषणके अन्तर्गत उत्थित आशंकाओंके समाधानर्थ, सम्प्रदायके प्राचीन हस्तलिखित ग्रन्थोंके सङ्ग्रहालयोंसे सहयोग प्राप्त कर, इस दिशामें ओर अधिक शोधकार्य होना चाहिये ऐसा भी प्रतीत होता है.

गोस्वामी शरद् (माण्डवी-कच्छ)

श्रीगोपीनाथप्रभुचरण विरचित

नित्यसेवाविधिश्लोक

१. *''प्रातरुत्थाय सविधानं स्नात्वा श्रीमदाचार्यान् स्मृत्वा भगवन्मन्दिरं प्रार्थयित्वा नमस्कृत्य मार्जनादिकं कुर्यात्''.*

(बेग सवेरे उठिके विधिपूर्वक स्नान करीके आचार्यजीके स्मरण पूर्वक प्रभून्के मन्दिरकॄ नमस्कार करीके प्रार्थना करनी)

भगवद्धाम ! भगवन् ! नमस्तेऽलंकरोमि तत् ।
अङ्गीकुरु हरेरर्थे क्षान्त्वा पादोपस्पर्शनम् ।।१ ।।

भावार्थः हे भगवान्! हे भगवद्धाम! आपको नमन हो. मैं मेरे सेव्य प्रभुको बिराजने केलिए आपको अलंकृत करता हूं, सजाता हूं. इस सजावट को आप अंगीकार (स्वीकार) करॄ. प्रभुसेवा केलिए प्रवेश करनेमॄ आपको मेरे पैरॄका स्पर्श होगा. कृपया इसके लिए मुझे क्षमा करॄ!।।१।।

(ता पाछॄ भगवन्मन्दिरमॄ बुहारी–मन्दिरवस्त्र करने)

मार्जनं कृष्णगेहस्य मनोविक्षेपकं रजः ।
नाशमेति तदर्थं च मार्जयामि तथास्तु मे ।।२ ।।
आत्मनोऽज्ञानरूपस्य दुरितस्य क्षयाय हि ।
करोमि सेकोपलेपौ त्वद्गृहे गोकुलेश्वरः ।।३ ।।

मेरे सेव्यप्रभु श्रीकृष्णके मन्दिरमॄ मैं बुहारी कर रहा हूं. इससे मेरे मनमॄ विक्षेप करनेवाला रजोगुण भी नष्ट हो. प्रभो! मेरे मनका रजोदोष दूर हो, मेरा मन स्वच्छ हो!।।२।।

हे गोकुलेश्वर! (निःसहाय गोकुल के स्वामी! मेरी आन्तर तथा बाह्य इन्द्रियॄ के भी आप स्वामी हैं) मेरे मनका अज्ञानरूपी पाप क्षय हो जावे इसलिए मैं आपके मन्दिर मॄ उपलेपन–पॄछा(मन्दिर–वस्त्र) करता हूं.।।३।।

२. *''ततः सिंहासनास्तरणं कुर्यात्''.*

(ता पाछॄ प्रभून्कॄ बिराजवेकुं सिंहासनादिक तैयार करने)

सिंहासनं मद्धृत्पद्म – रूपं सज्जीकरोम्यहम् ।

श्रीगोपीशोपवेशार्थं तथा तद्योग्यतां भज ।।४ ।।

हे गोपियोंके स्वामी! आपके विराजने केलिए मैं अपने हृदयकमल रूप सिंहासन को सजाता हूं. आप जिस प्रकार गोपीजनोंके हृदयमें विराजते हैं, वैसे ही मेरे हृदयकमल रूप सिंहासन पर विराजमान हों!।। ४।।

३. *''ततः पात्राणि सज्जीकुर्यात्''.*

(ता पाछें प्रभूनके जलपानकी झारी एवं अरोगवेके पात्रादिक साजने)

इदं पानीयपात्राणि व्रजनाथाय कल्पितम् ।
राधाधरात्मकत्वेन भूयात् तद्रूपमेव तत् ।।५ ।।

हे व्रजनाथ! यह जलपात्र(झारी) आपकेलिए इस भाव से प्रस्तुत कर रहा हूं कि यह श्रीराधाजीके अधरामृतके अनुरूप हो ।।५।।

स्वामिनीकररूपाणि भावस्वर्णमयानि वै ।
श्रीकृष्णभोज्यपात्राणि सन्तु ते मत्कृतानि हि ।।६ ।।

आप स्वामिनीजी के स्वर्णके समान कांति वाले श्रीहस्तोंसे आरोगते हैं. मैं भी अपने स्वर्णिम भावोंसे युक्त ये स्वच्छ किये गये पात्र आपके भोज्य पदार्थों (भोग, नैवेद्य) केलिए सुसज्जित करता हूं ।।६।।

४. *''ततः शय्यातो विज्ञाप्य उत्थापयेत्''.*

(ता पाछें विज्ञप्ति करीके प्रभूनकुं शय्यापेसुं जगावने)

उदेति सविता नाथ! प्रियया सह जागृहि ।
अङ्गीकुरुष्व मत्सेवां स्वकीयत्वेन मां वृणु ।।७ ।।

भावार्थः हे नाथ! सूर्य उदित हो रहे हैं. आप स्वामिनीजी सहित जागनेकी कृपा कीजिए. मेरा स्वकीयत्वेन वरण करके मेरे द्वारा की जाने वाली सेवाको आप अंगीकार करें! ।।७।।

---

१. (''**पानीयपात्रम्**'' इत्याख्यं)श्लोकान्तरं श्रीमत्प्रभुविरचितसेवाविधेः ग्रन्थकर्तुः''
—श्रीगोपेश्वरचरणाः.

२. ''श्रीमत्प्रभुविरचितसेवाविधिश्लोकः '**स्वामिनि**' इति'' —श्रीगोपेश्वरचरणाः.

५. *''ततः सिंहासने उपवेशयेत्''*.

(ता पाछॄ प्रभून्कुं सिंहासनपॄ पधरावने)

क्रीडात्मसाधनयुत मद्धृद्धामाक्षरात्मकम् ।
आस्थाय गोकुलाधीश! रमस्व कृपया मयि ।।८ ।।
भावात्मकतया क्लृप्त स्वोत्तरीयात्मकासने ।
सिंहासने गोकुलेश! कृपयोपविश प्रभो! ।।९ ।।

हे गोकुलाधीश प्रभो! (मेरी इन्द्रियॄ के स्वामी) मेरा हृदय अक्षरधाम स्वरूप आपका सिंहासन है, जो कि विभिन्न क्रीड़ा–साधनॄसे युक्त है. आप मेरे ऊपर कृपा करके इस पर विराजॄ और रमण करें! ।। ८ ।।

हे गोकुलेश! यह सिंहासन मेरे भावॄसे भीजे हुवे उत्तरीयके आसनके समान है. आप कृपा करके इस पर विराजमान हों! ।।९।।

६. *''ततो नमस्कुर्याद्''*.

(ता पाछॄ नमन करनो)

यादृशोऽसि हरे! कृष्ण! तादृशाय नमोनमः ।
यादृशोस्मि हरे! कृष्ण! तादृशं मां हि पालय ।।१०।।

हे हरि! हे कृष्ण! आप जैसे हैं, मैं उसी रूपमॄ वारम्वार आपको प्रणाम करता हूं. श्रीहरि! श्रीकृष्ण! मैं जैसा भी हूं वैसेका आप पालन करॄ!।।१०।।

(दास्यभक्तिको निरूपण करत हॄ. तहां प्रथम श्रीस्वामिनीजीकॄ नमन)

नमो नमोऽस्तु ते राधे! श्रीकृष्णरमणप्रिये! ।
स्वपादपद्मरजसा सनाथं कुरु मच्छिरः ।।११।।

हे श्रीकृष्णकी रमणप्रिया श्रीराधे! आपके श्रीचरणॄमॄ वारम्वार प्रणाम करता हूं. कृपा करके अपने चरणकमलकी रजसे मेरे मस्तकको सनाथ करॄ! ।।११।।

✻. ''एवं श्रीमत्प्रभुविरचितसेवाविधि नवश्लोक्युक्तवन्दनभक्तिः इति उक्तं ... वन्दनभक्तिः नवश्लोक्या विवृता. अधुना दास्यभक्तिः सिद्धान्तमुक्तावल्युक्ता वितन्यते स्म ''हरितुर्यप्रिय'' इति श्लोकद्वयं मर्यादीकृत्य ग्रन्थकर्तृभिः'' —श्रीगोपेश्वरचरणाः

७. ''ततः श्रीमदाचार्यान् नमस्कुर्यात्''.

(ता पाछें श्रीआचार्यजीकों नमस्कार करनो)

चिन्तासन्तानहन्तारो यत्पादाम्बुजरेणवः ।
स्वीयानां तान् निजाचार्यान् प्रणमामि मुहुर्मुहुः ।।१२।।

जिनके चरणकमलोंकी रज हमारी समस्त चिन्ताओंको नष्ट कर देती हैं ऐसे स्वीयोंके निजाचार्य महाप्रभु श्रीवल्लभाचार्यचरणको मैं वारम्वार प्रणाम करता हूं ।।१२।।

८. ''ततः पात्रे सामग्रीं संस्थाप्य, विज्ञाप्य समर्पयेत्''.

(ता पाछें मङ्गलभोग आरोगवेकों विज्ञप्ति करनी)

व्रजस्त्रीकरयुग्मात्म–यन्त्रे पात्रं च तन्मयम् ।
स्थापितं ते भोजनार्थं योग्यभोज्यान्नसम्भृतम् ।।१३।।
भुङ्क्ष्व भावैकसंशुद्ध–दधिदुग्धादिमोदकान् ।
प्रियं ते नवनीतं च राधया सहितो हरे ! ।।१४।।

व्रजकी गोपांगनाओंके दोनों हस्तरूपी यंत्रके समान इन पात्रोंमें आपके आरोगने योग्य भोज्य सामग्री आरोगने केलिए पधराई है।।१३।।

निर्मल भावोंसे अच्छी तरह शुद्ध करके दही–दूध आदि गोरस और मोदक (लड्डू आदि पक्वान्न) तथा आपका प्रिय नवनीत स्वामिनीजी श्रीराधाजी सहित आपके आरोगनेकेलिए प्रस्तुत है. कृपापूर्वक इन्हें आरागें! ।।१४।।

भाषणं मा त्यज प्राणप्रिये गोपवधूपतेः ।
त्वन्मुखामोदसुरभि भोज्यं भुंक्तेऽधिकं प्रियः।।१५।।

गोपांगनाओंके प्राणप्रिय प्रभो! आप आरोगते समय स्वामिनीजीसे सम्भाषण करना न रोकें क्योंकि इससे आपके श्रीमुखकी प्रसन्नता होती है और आपके मुखकमल की सुगन्धसे भोज्य सामग्री अधिक प्रिय लगती है. तथा आप उसे अधिक ग्रहण करते हैं ।। १५।।

राधाधरसुधापातुः किमन्यन् मधुरायतिम् ।
यन् निवेद्यं तदप्येतन् नामसम्बन्धतो भवेत् ।।१६।।

राधाजीके अधरोंके अमृतका पान करनेवाले आपकेलिए उस

अधरसुधासे बढ़कर मधुर ओर क्या हो सकता है? जो भी सामग्री आपको आरोगनेके लिए निवेदित की गयी है वो श्रीस्वामिनीजीके नामके सम्बन्धसे आपको मधुर लगे!।।१६।।

प्रियामुखाम्बुजामोद–सुरभ्यन्नम् अतिप्रियम् ।
अङ्गीकुरुष्व गोपीश तदीयत्वान् निवेदितम् ।।१७।।

हे गोपीश! प्रियाजी श्रीराधाजीके मुखकमलकी सुगन्धसे सुवासित अन्न आपको अत्यन्त प्रिय है, उसी भावसे यह निवेदित किया है. इसे स्वीकार करें! ।।१७।।

निजास्य–नवलास्येऽस्मिन् चारुभोज्यं मदर्पितम् ।
भुङ्क्ष्व श्रीगोकुलाधीश! स्वाधिव्याधी निवारय ।।१८।।

हे गोकुलाधीश! अपने सुन्दर नित्य–नूतन लगनेवाले श्रीमुखमें मेरे द्वारा अर्पित भोज्य सामग्रीको आरोगकर अपने इस निजजनकी अलौकिक आधि(मानसिक व्यथा) और व्याधि(शारीरिक व्यथा)का निवारण करें!।।१८।।

यशोदारोहिणीभावाद् बलेन सह बालकैः ।
भुक्तं यथा बाल्यभावप्राकट्याद् भुङ्क्ष्व मे तथा ।।१९।।

माता यशोदाजी और रोहिणीजी के वात्सल्यभावके कारण अपनेमें प्रकट हुवे बालभावसे आपने बलरामजी और ग्वाल बालों के सहित भोजन किया था. उसी प्रकार बालभावको प्रकट करते हुए मेरे द्वारा अर्पित भोजन आप करें!।।१९।।

सेवार्थं दत्तगेहस्य निजदासस्य मे प्रभो ।
आगन्तव्यं भोजनार्थं श्रीकृष्ण! कृपया गृहे ।।२०।।

श्रीकृष्ण! आपने अपने इस निजदासको आपकी सेवा करने केलिए घर दिया है इसलिए कृपा कर मेरे इस घरमें भोजन करने केलिए पधारें! ।।२०।।

देवकी–वसुदेवश्री–बल–रोहिणीसंयुतः ।
श्रीमन्नदयशोदाभ्यां समं मयि कृपां कुरु ।।२१ ।।

प्रभो! आपने देवकीजी–वसुदेवजी, बलरामजी, रोहिणीजी, नन्दरायजी और यशोदाजी पर जैसी कृपा की थी और उनके द्वारा समर्पित सामग्री आरोगी थी, उसी प्रकार मुझ पर भी कृपा करके यह सामग्री आरोगिये।।२१।।

निःकिञ्चनस्य दीनस्य गुणहीनमपि प्रभो!।
शुद्धान्नं तत् स्वदत्तत्वाद् भुंक्ष्व गोकुलनायक! ।।२२।।

हे गोकुलनायक! मैं पूर्णतः साधनहीन निष्कंचन हू, दीन हू, गुणहीन हू. मेरे द्वारा समर्पित किया गया शुद्ध अन्न आपका ही दिया हुवा है. अतः इसे आरोगॄ!।।२२।।

(स्वदासकॄ उच्छिष्ट प्रदान करिवेकी प्राथना)

भुक्त्वा दत्त्वाऽतिप्रियेभ्यो भक्तेभ्योऽतिप्रियं सदा।
तदात्मशोधकोच्छिष्टं कृतकृत्यं च मां कुरु ।।२३।।
श्रीकृष्णान्तरस्वरूप! स्वकीयस्य गृहे मम।
आगत्य भोजनं कृत्वा कृतार्थं कुरु मां प्रभो ! ।।२४।।

जिस प्रकार आप भोजन करने के बाद अपने अत्यन्त प्रिय भक्तॄको अतिशय प्रिय, आत्मशुद्धि करनेवाला, उच्छिष्ट(महाप्रसाद) प्रदान करते हैं उसी प्रकार मुझे भी अपना उच्छिष्ट प्रसाद प्रदान करके कृतकृत्य करॄ! ।।२३।।

प्रभो! आप तो मेरे अन्तरात्मा हैं, मेरा यह घर तो आपका अपना ही है. कृपा करके आप मेरे घरमॄ पधारकर इस निवेदित सामग्रीको आरोगकर मुझे कृतार्थ करॄ! ।।२४।।

८. *''ततो जलम् अर्पयेत्''.*

(जल अरोगायवेकी भावना)

प्रियारतिश्रमपरिमलितं वारि यामुनम्।
समर्पयामि तत्पानं कुरु श्रीकृष्ण! तापहृत् ।।२५।।

श्रीकृष्ण! जिसमॄ प्रियाजी श्रीस्वामिनीजीके रतिश्रमजलकी सुगन्ध मिली हुई है, उस यमुनाजलको मैं आपके पान केलिए समर्पित करता हू. हे तापहरनेवाले प्रभु श्रीकृष्ण! आप इसका पान करॄ!।।२५।।

९. *''ततो आचमनं कारयेद्''.*

(आचमन करावनो तथा वाकी भावना)

कुरुष्वाचमनं कृष्ण! प्रिययामुनवारिणा।

स्नेहात्मदन्तसक्तान्य–भावापाकरणात्मकम् ।।२६।।

श्रीकृष्ण! स्नेहात्मक भावोंसे परिपूर्ण दांतोंमें लगे हुए कणके समान अन्य भावोंको दूर करनेवाले आपके प्रिय श्रीयमुनाजीके जलसे आचमन कीजिए ।। २६ ।।

(मुखवस्त्र करावनो तथा वाकी भावना)

स्नेहाद् रतिश्रमजल–प्रोञ्छद् राधाकराञ्चलम् ।
स्मृत्वा–ऽऽनन्दभरान् नाथ! कुरु श्रीमुखमार्जनम् ।।२७।।

जब स्वामिनी श्रीराधाजीने स्नेहपूर्वक आपके रतिश्रमसे उत्पन्न जलकणोंको अपने हाथसे आंचलसे पोंछा है, उस स्नेहपूर्ण क्षणको याद करके आनन्दमें मग्न होकर आप श्रीमुखका मार्जन करें!।।२७।।

१०. ''*ततः ताम्बूलम् अर्पयेत्*''.

(बीरी अरोगावनी तथा वाकी भावना)

ताम्बूलं स्वप्रियावक्त्र–सौरभ्यरतिसंयुतम् ।
गृहाण गोकुलाधीश! तत्कपोलाभपाण्डुरम् ।।२८।।

यह पानकी बीड़ी श्रीस्वामिनीजीके मुखकी सुगन्ध और उनके प्रेमसे युक्त है. यह प्रियाजीके कपोलकी आभाके समान ही पांडुर (पीत आभा वाला पका हुआ) है. हे गोकुलाधीश प्रभो! इसे आरोगिये ।।२८।।

११. ''*ततः आरात्रिकं कृत्वा शृङ्गारार्थं विज्ञाप्य स्नानादिकं कारयेद्*''.

(ता पाछें मङ्गला समयकी आरती उतारिके, शृङ्गार वडे करीके, शृङ्गार धरवेकी विज्ञप्ति करिके स्नानादिक करावने)

रमणातिभराद् रात्रौ वस्त्राण्याभूषणानि हि ।
मृगजानि च वस्त्राणि प्रसीदोत्तारयामि ते ।।२९।।

रात्रिमें रमण करनेके कारण आपश्रीके वस्त्र और आभूषण अस्त–व्यस्त हो गये हैं. प्रभो! कृपा करके मुझे वस्त्र, आभूषण, कस्तूरी लेप आदि उतारनेकी अनुमति प्रदान करें! ।।२९।।

प्रियाङ्ग–सङ्ग–सम्बन्धि–गन्ध–सम्बन्धतो भवेत् ।

कदाचित् कस्यचिद् भावो यतः स्नानं समाचर ।।३० ।।

आपश्रीके श्रीअंगसे आनेवाली सुगन्धसे सम्भव है कि किसीके मन मृ यह विचार आये कि यह सुगन्ध तो प्रियाजीके अंगाृका सम्पर्क होनेसे हुई है, अतः प्रभो! स्नान करलृ! ।।३०।।

स्नेहात्मगन्धतैलेन प्रियागन्धातिचारुणा ।
अभ्यक्तो मङ्गलस्नानं कुरु गोकुलनायक ! ।।३१।।

हे गोकुलनायक प्रभो! स्वामिनीजीकी मनोहारी सुगन्धसे युक्त स्नेहात्मक सुगन्धित तेलके लेपन तथा अत्यन्त प्रिय मनोहर सुगन्धित उबटन लगा कर मैं आपको मंगल स्नान कराता हूं ।।३१।।

स्नेहात्मगन्धतैलस्य लापनाद् गोकुलाधिप ! ।
वितरात्यन्तिकीं भक्तिं मयि स्नेहात्मिकां विभो ! ।।३२।।

हे गोकुलके अधिपति! स्नेहमय सुगन्धित तेलका मैं लेपन करता हूं. हे विभो! आप मुझे स्नेहात्मिका उत्कृष्ट(आत्यन्तिकी) भक्तिका दान कर्ृ!।।३२।।

श्रीसुगन्धोद्वर्तनेन निशाश्रमनिवारणात् ।
उद्वर्तितः कृष्ण! भक्तिदानेन कुरु मे कृपाम् ।।३३।।

रात्रिके श्रमका निवारण करनेकेलिए मैं श्रीलक्ष्मीजीके समान सुगन्धित उबटन श्रीअंगाृमृ समर्पित करता हूं. प्रभो! मुझे ऐसी ही सुगन्धित भावमयी भक्तिका दान करनेकी कृपा कर्ृ! ।।३३।।

दिवा त्वद्वनगमन – स्मरणात् तापभावतः ।
गोपिकास्पर्शनोष्णेन वारिणा स्नापयाम्यहम् ।।३४।।

दिनमृ आपके वनमृ पधारे जानेके स्मरणसे प्रकट हुवे तापभावसे सन्तप्त गोपीजन जब जलका स्पर्श करती थीं तब उनके स्पर्शसे जल भी गरम हो जाता था. उनके ही भावाृका भावन करते हुवे मैं आपको उष्ण जलसे स्नान कराता हूं।।३४।।

(स्नान भये पाछृ श्रीअङ्ग पाृछनो तथा वाकी भावना)

स्नानार्द्रतानिवृत्त्यर्थं प्रोञ्छिताङ्ग विभो! मम ।
दूरीकुरुष्व गोपीश! कृपया लौकिकार्द्रताम् ।।३५।।

हे विभो! स्नानसे आर्द्र हुवे आपके श्रीअंगको आर्द्रताका निवारण करने केलिए मैं पाृछता हूं. हे गोपीश! कृपा करके आप मेरी लौकिकआर्द्रता–आसक्ति

को दूर करें!।।३५।।

(शृङ्गारकी भावना)

गोपिकावद् विप्रयोगे कालक्षेपाय सर्वथा।
कृष्णमूर्तिं प्रियां कृत्वा भजेत् तत्-तत्स्वभावतः।।३६।।

जब आप वन में पधार जाते थे तो गोपिकाएं वियोग कालको व्यतीत करने केलिए अपने मनमें आपके प्रिय स्वरूपको पधराकर दिव्य भावोंसे आपका शृंगार करती थीं. मैं भी उन्हीं दिव्य भावोंसे आपका शृंगार करता हूं।।३६।।

भावोत्थविप्रयोगेऽपि न स्थातुं शक्यते यतः।
अतः स्वहृद्गतैर् भावैः भूषयेत् तं मनोमयम्।।३७।।

(पूर्वोक्त)भावोंसे उत्पन्न विप्रयोग(विरह)में रह पाना सम्भव नहीं होता है अतः प्रभुके मनोमय स्वरूपको अपने हृदयके दिव्य भावोंसे अलंकृत करें।।३७।।

व्रजेश! रसरूपात्मन्! शृङ्गारं रचयाम्यहम्।
स्वीकुरुष्व त्वदीयत्वात् स्वप्रियावत् कृतं निशि।।३८।।

हे व्रजेश! हे रसरूपात्मा! मैं आपका शृंगार करता हूं. जिस प्रकारसे रात्रिमें श्रीस्वामिनीजी आपका शृंगार करती हैं उसे आप अंगीकार करते हैं उसी प्रकारसे इस दासके द्वारा किये हुए शृंगारको भी मुझे अपना ही मानकर स्वीकार करें!।।३८।।

(अङ्गराग धरायवेकी भावना)

कुच-कुंकुम-गन्धाढ्यम् अङ्गरागम् अतिप्रियम्।
श्रीकृष्ण! ताप-शान्त्यर्थम् अङ्गीकुरु मदर्पितम्।।३९।।

प्रियाजीके कुचोंके कुंकुमकी अत्यंत प्रिय सुगंधसे युक्त यह अंगराग हे श्रीकृष्ण! आपके विरहतापकी शान्ति केलिए अर्पित करता हूं. कृपा करके इसे अंगीकार करें!।।४०।।

(वस्त्र धरायवेकी भावना)

प्रियाङ्गतुल्यवर्णानि वस्त्राणि व्रजनायक!।
समर्पयामि कृपया परिधेहि दयानिधे!।।४०।।

हे व्रजनायक! प्रियाजीके अंगोंके वर्णवाले पीत वस्त्र मैं आपको समर्पित करता हूं. हे दयासागर प्रभो! दया करके इन्हें धारण करें!।।४०।।

(अलंकार धरायवेकी भावना)

भूषणान्यवतारात्मकान्येतान्यर्पयामि ते।
प्रियाङ्गतुल्यकान्तीनि प्रसीद व्रजसुन्दर! ।।४१।।

प्रभो! आपके आभूषण साक्षात् अवतार स्वरूप हैं. मैं उन दिव्य आभूषणोंको आपको समर्पित करता हूं. प्रियाजीके अंगोंकी दिव्य कान्ति के समान इन आभूषणोंको धारण करके, हे व्रजसुन्दरप्रभु श्रीकृष्ण! आप प्रसन्न हों! ।।४१।।

प्रियानासाभूषणस्थ – बृहन्मुक्ताफलाकृतिम्।
समर्पयामि राधेश ! गुञ्जाहारम् अतिप्रियम् ।।४२ ।।

हे राधेश! प्रियाजीके नाकके आभूषणके बड़े मोतीकी आकृतिवाले गुंजोंसे बने आपको अतिप्रिय हारको मैं आपको समर्पित करता हूं ।।४२।।

मिलितान्योन्याङ्गकान्ति – चाकचक्यसमं विभो!।
अङ्गीकुरुष्वोत्तमाङ्गे केकिपिच्छम् अतिप्रियम् ।।४३।।

आपको अतिशय प्रिय मयूरपिच्छ आपके अंगकी कान्तिसे मिलता–जुलता है तथा इसमें आपके श्रीअंगकी चमक भी है. इस मोरपंखको मैं समर्पित करता हूं. कृपा करके इसे मस्तक पर धारण करें!।।४३।।

गोपस्त्रीदृक्स्थितं श्रीमच् – छृङ्गारात्मकम् अञ्जनम्।
शोभार्थं मातृवद् दत्तम् अङ्गीकुरु व्रजाधिप! ।।४४ ।।

हे व्रजाधिप! व्रजांगनाओंके नेत्रोंमें स्थित शृंगारभावात्मक अंजनको मैं आपको समर्पित करता हूं. जैसे माता यशोदाजीने उस अंजनको आपकी शोभाकेलिए जो आपके नेत्रोंमें लगाया था और आपने उसे स्वीकार किया था, उसी प्रकार मेरे द्वारा समर्पित इस अंजनको भी आप अंगीकार करें!।।४४।।

कस्तूरीतिलकं भाले चित्रं चारु कपोलयोः।
दृष्ट्वा प्रियाकृतं हृष्टः तथा मुदम् अवाप्नुहि ।।४५।

प्रभो! आपके ललाटके ऊपर कस्तूरीका तिलक तथा प्रियाजी/ श्रीयशोदाजीद्वारा आपके सुन्दर कपोलों पर बनाये गये कस्तूरीके चित्रको देखकर जिस प्रकार आप प्रसन्न होते हैं, उसी प्रकार मुझे भी आपकी प्रसन्नता मिले!।।४५।।

मुखाब्जमकरन्दाप्ति – लोभेन रसभावतः।

मधुपायितचित्तानि व्रजरत्नानि तानि ते ।।४६ ।।

आपके भक्तिस्वरूप मुखकमलके भजनानन्दस्वरूप मकरन्दको प्राप्त करनेके लोभसे भक्तिभावसे व्रजरत्न–गोपीजनॄका मन भी मधुपान करनेवाले भ्रमरके समान हो जाता है ।।४६।।

(माला धरायवेकी भावना)

कुसुमान्यर्पितानीश! प्रसीद मयि सन्ततम् ।
कृपासंहृष्टदृग्वृष्ट्या तदङ्गीकृतिशोभितः ।।४७।।

हे नाथ! ये पुष्प–पुष्पमाला आपको समर्पित है. इसे धारण करनेसे आपकी शोभा और भी बढ़ गयी है. कृपा करके मुझ पर कृपादृष्टिकी वर्षा कीजिए. आप सदा मुझपर प्रसन्न रहिए ।।४७।।

(वेणु धरायके वेणुवादनकी विज्ञप्ति)

प्रियाकारणदौत्यैक – भावेनातिप्रियं सदा ।
वेणुं धृत्वाधरे कृष्ण! पूरय स्वामृतस्वरैः ।।४८ ।।

प्रियाजीको बुलानेवाली दूतीके भावसे वेणु(बांसुरी) सदा ही आपको अतिप्रिय है. हे कृष्ण! वेणुको अधरॄ पर धारण करके इसमॄ अपने अमृतस्वरॄको भरॄ ।।४८।।

(आरसी दिखावनी तथा वाकी भावना)

प्रियानखात्मकादर्शे विलोक्य वदनाम्बुजम् ।
व्रजाधीश ! प्रमुदितः कृपया मां विलोकय ।।४९ ।।

प्रियाजीके नखरूपी आरसी(दर्पण)मॄ अपना मुखकमल देखकर हे व्रजाधीश! आप प्रमुदित होते हैं. कृपा करके उस प्रसन्न दृष्टिसे मुझे भी देखिए।।४९।।

१२. *''एवं शृङ्गारं कृत्वा सिंहासने उपवेश्य सामग्रीम् अग्रे स्थाप्य ''व्रजस्त्रीकर...'' इत्यादिसार्धपद्येन विज्ञाप्य ''भाषणम्...'' इत्यादि–पद्यद्वयेन विज्ञाप्य अनेन पद्येन समर्पयेद्''.*

(इस प्रकार श्रीठाकुरजीके श्रृंगार करके, सिंहासन पर विराजमान करके आरसी दिखाकर श्रीजीके सम्मुख गोपीवल्लभ भोगकी सामग्री सजावे

‘‘व्रजस्त्रीकर...’’ इत्यादि श्लोकाॄसे विज्ञप्ति करे फिर ‘‘भाषण...’’ इत्यादि दो श्लोकाॄसे विज्ञप्ति करके अधोलिखित पद्यसे भोग समर्पित करे)

(गोपीवल्लभभोगको निरूपण. तामॄ प्रथम शृङ्गार धरायके सिंहासनपॄ श्रीकुं पधारायके श्रीके सम्मुख सामग्री साजनी)

गोपिकाभावतः स्नेहाद् भुक्तं तासां गृहे यथा ।
मदर्पितं तथा भुङ्क्ष्व कृपया गोपिकापते ! ।।५० ।।

हे गोपिकापति! गोपिकाआॄका भाव देखकर उनके घरमॄ प्रेमपूर्वक आरोगा था, उसी प्रकार मेरे द्वारा समर्पित सामग्री भी कृपा करके आरोगॄ।।५०।।

१३. ‘‘*ततो यथावद् आचमनं कारयित्वा ताम्बूलम् अर्पयेत्. ततो दुग्धफेनं दुग्धञ्च अर्पयेत्*’’.

(ता पाछॄ आचमन–मुखवस्त्र करायके बीरा समर्पिके दुग्धफेन–धैया अरोगायके दूध समर्पनो)

स्वर्णपात्रे पयःफेन – पानव्याजेन सर्वतः ।
अभ्यस्यति प्राणनाथः प्रियाप्रत्यङ्गचुम्बनम् ।।५१ ।।
गोपार्पितपयःफेन – पानं यद्भावतः कृतम् ।
मदर्पितपयःफेन – पानं तद्भावतः कुरु ।।५२ ।।

हे प्राणनाथ! स्वर्णपात्रमॄ पान करनेकेलिए पयःफेन(धैया) समर्पित है। जिस प्रकार आप प्रियाजी के प्रत्येक अंगका चुम्बन प्रेमपूर्वक करते हैं, उसी प्रकार मेरे द्वारा अर्पित धैया का पान कीजिए।।५१।।

जिस प्रकार गोपाॄ द्वारा समर्पित पयःफेन आपने प्रेमपूर्वक ग्रहण किया था उसी प्रकार भावपूर्वक मेरे द्वारा अर्पित पयःफेन स्वीकार कीजिए।।५२।।

१४. ‘‘*ततः पुनः आचमनं कारयित्वा ताम्बूलम् अर्पयेत्. ततः पायसादिकम् अर्पयेत्*’’.

(ता पाछॄ फेरि आचमनादिक करायके खीर आदि भोग धरायवेको तथा वाकी भावनाको निरूपण)

व्रजस्त्रीकृतशृङ्गारा – नन्तरं तद्गृहे यथा ।
अभोजि पायसं ताभिः सह भुङ्क्ष्व तथैव मे ।।५३ ।।

प्रभो! जिस प्रकार व्रजकी स्त्रियृके द्वारा शृंगार किये जाने के बाद उनके घरमृ आपने उनके साथ पायस(खीरान्न) भोजन किया था, उसी प्रकार मेरे घरमृ भी मेरे द्वारा समर्पित पायस आरोगिए ।।५३।।

१५. *''ततः पुनः आचमनं कारयित्वा ताम्बूलम् अर्पयित्वा *आरात्रिकं कुर्यात्''.*

(ता पाछृ पुनः आचमनादिक करायके आरती उतारनी)

अमङ्गलनिवृत्त्यर्थं मङ्गलावाप्तये तथा ।
कृतम् आरात्रिकं तेन प्रसीद पुरुषोत्तम! ।।५४।।

हे पुरुषोत्तम! अमंगलकी निवृत्ति और मंगलकी प्राप्तिकेलिए मैने आरती की है. इससे आप प्रसन्न हों!।।५४।।

(बाल भगवत्स्वरूपकुं पलना झुलावने)

प्रेम्णा मत्प्रेंखशयन–दोलने श्रीयशोदया ।
सिताद्यम् अर्पितं भुक्तं भुंक्ष्वेदं च तथैव मे ।।५५।।

माता यशोदाने आपको प्रेमपूर्वक पलनेमृ पौढाकर पलना झुलाया था और फिर आपने उनके द्वारा अर्पित मिश्री आदिका भोग आरोगा था. उसी प्रकार आप मेरे घरमृ भी पलनेमृ झूलृ तथा मेरे द्वारा समर्पित मिश्री आदि आरोगृ।।५५।।

१६. *''ततो अग्रे क्षणं क्रिडार्थम् अक्षादीन् निवेदयेत्''.*

(ता पाछृ खिलौना साजिके प्रभून्कृ खेलावने)

क्रीडारूपात्मकैर् अक्षैः क्रीडार्थं स्थापितैः प्रभो! ।
क्रीडां कुरु महाराज! गोपिकाभिश्च राधया ।।५६।।

प्रभो! खिलौनेके रूपमृ पासे आदि आपकी क्रीडार्थ प्रस्तुत हैं. महाराज! आप स्वामिनीजी श्रीराधाजी एवं गोपिकाओृ के साथ पासे खेलिए।।५७।।

१७. *''ततो राजभोगं समर्पयेत्''.*

(पाछृ माला वडी करीके धूप–दीप करीके राजभोग समर्पने)

---

६. ''तृतीयम् आरात्रिकम् इदं क्वचित् लुप्तम्'' —श्रीगोपेश्वरचरणाः

श्रीमद्राधाङ्गसौगन्ध्यागरूधूपार्पणाद् विभो! ।
भावात्मकृतसामग्र्यां भोगेच्छां प्रकटीकुरु ।।५७।।

प्रभो! स्वामिनीजी श्रीराधाजीके अंगोंकी सुगंधके समान अगरूकी धूप आपको अर्पित कर रहा हूं. इस भावात्मक सामग्रीको स्वीकार करने इच्छा प्रकट करें!।।५७।।

दीपः समर्पितो भोग्य–रूपान्नार्थप्रदीपने ।
तद्दीपनेन चोद्दीप्त–भावो भोजनम् आचर ।।५८।।

भोज्य सामग्रीके प्रकाशन हेतु दीप प्रज्वलित करके समर्पित किया है. इस प्रज्वलित दीपकके समान ही भाव उद्दीप्त हों तथा आपश्री भोज्य सामग्री आरोगें! ।।५८।।

(सुवर्णादि विभिन्न भोजनपात्रोंकी भावना)

व्रजस्त्रीकरयुग्मात्म – यन्त्रे पात्रं च तन्मयम् ।
स्थापितं ते भोजनार्थं भोग्यभोज्यान्नसम्भृतम् ।।५९।।

ये भोजनके पात्र व्रजांगनाओंके दोनों हस्तरूपी यंत्रके समान हैं जिनमें आपके आरोगनेयोग्य विविध भोज्य सामग्री परोसी गयी है ।।५९।।

स्वर्णपात्रेषु दुग्धादि दध्याद्यं राजतेषु च ।
मृत्पात्रेषु रसालाद्यं भोज्यं सद्रोचकादिकम् ।।६०।।

स्वर्ण पात्रमें दुग्ध आदि, चांदीके पात्रमें दही आदि, मिट्टीके पात्रों में रसीली रुचिकर भोजन सामग्री परोसी है ।।६०।।

राजते नवनीतं च पात्रे हैमे सिता तथा ।
यथायोग्येषु पात्रेषु पायसव्यञ्जनादिकम् ।।६१।।

चांदीके पात्रमें माखन, सोनेके पात्रमें मिश्री, यथायोग्य पात्रोंमें पायस, विविध व्यंजन तथा शाक परोसे हैं ।।६१।।

सूपौदनं पोलिकादि तथान्नं च चतुर्विधम् ।
भुंक्ष्व भावैकसंशुद्धं राधया सहितो हरे ! ।।६२।।

दाल–भात, रोटी–पूरी तथा चार प्रकारके (लेह्य चोष्य पेय खाद्य) भोज्य पदार्थ परोसे हैं. सम्पूर्ण सामग्री हृदयके भावों से अच्छी तरह शुद्धकी गयी है. प्रभु श्रीहरि! आप इसे स्वामिनी श्रीराधाजीके साथ आरोगिए ।।६२।।

(दृष्ट्यादिदोषन्के निवारणार्थ शंखोदकको प्रोक्षण)

कम्बुनाम्नातिप्रियश्री – शंखान्तर्गतवारिणा ।
दृष्ट्यादिदोषाभावाय सामग्री प्रोक्षिता विभो ! ।।६३।।

प्रभो! कंबु नामके आपके अतिप्रिय शंखके जलसे सामग्रीका प्रोक्षण किया गया है, जिससे कि राजभोगकी सामग्रीको किसीकी दृष्टि आदिके दोष न लगें ।।६३।।

१८. '' *''भाषणं मा त्यज'' इति श्लोकचतुष्टयेन समर्पयेद्. ततः श्रीमदाचार्येषु समर्पयेद्''.*

(भोगमॄ तुलसी समर्पनी . परम्परानुसार आचार्यपादुकान्कुं भोग समर्पने)

प्रक्षिप्ता तुलसी तेऽति – प्रियगन्धा तथैव च ।
कुरुष्व तेनातितुष्टो भोजनं व्रजनायक ! ।।६४।।

हे व्रजनायक! आपको अतिप्रिय गन्धवाली तुलसीको इस सामग्रीमॄ पधराया है अतः आप अति संतुष्ट होकर भोजन करॄ!।।६४।।

स्वार्थप्रकट'सेवा'ख्य–मार्गे श्रीवल्लभप्रभो ! ।
निवेदितस्य मे भोज्यं स्वास्ये कुरु हुताशन ! ।।६५।।

श्रीवल्लभाचार्य प्रभो! आपने दैवी निजजनॄके कल्याण केलिए 'कृष्णसेवा' मार्गको प्रकट किया है. आप साक्षात् हुताशन–वैश्वानर अग्निस्वरूप हैं. आपके लिए यह भोग निवेदित है. कृपा करके इसे आरोगॄ!।।६६।।

१९. *''ततो यथावद् आचमनं कारयित्वा ताम्बूलम् अर्पयेत्. ततो भोजनपात्रस्थले मार्जनं कुर्याद्''.*

(ता पाछॄ आचमनादिक करायके, बीरी अरोगायके भोग पधराय हॄय तहां मन्दिरवस्त्र करनो)

गोकुलेश तवोच्छिष्ट – लेपात् पात्रप्रमार्जनात् ।
त्वत्सेवान्तरधर्मेषु रतिर् भवति निश्चला ।।६६।।

---

*. ''भाषणं मा त्यज'' इति श्लोकचतुष्टयेन समर्पयेद्'' इति मूलम्. ''ततः श्रीमदाचार्येषु समर्पयेद्'' इति'' —श्रीगोपेश्वरचरणाः.

हे गोकुलेश! आपके भोजनस्थलके लेपन करने तथा उच्छिष्ट पात्रॄको भली प्रकारसे मांजने रूप आपकी सेवाके बहिरंग इन धर्मों (कार्यों) से आपके प्रति निश्चल प्रीति होती है।।६६।।

२०. ''*ततः चरणयोः तुलसीं समर्पयेत्*''

(पाछॄ भगवच्चरणारविन्दनमॄ महामन्त्रोच्चारण पूर्वक तुलसी समर्पनी)

प्रियाङ्गगन्धसुरभि – तुलसीं ते पदप्रियाम्।
समर्पयामि मे देहि हरे! देहम् अलौकिकम् ।।६७।।

प्रियाजीके श्रीअंगकी सुगन्धसे युक्त तुलसी आपके श्रीचरणॄकी प्रिया है. उनको ही मैं आपके श्रीचरणॄमॄ समर्पित करता हूं. प्रभो! मुझे भी अलौकिक देह प्रदान कर चरणॄका दास बना लीजिए ।।६७।।

प्रसीद पूजितो भक्त्या तुलस्या प्रियगन्धया।
निःकिञ्चनाधीश! नान्यत् कर्तुं शक्नोमि सर्वथा ।।६८।।

निष्कंचनॄके स्वामी! जिस तुलसी की गंध आपको अतिशय प्रिय है, उसी तुलसीके समर्पण द्वारा मैने भक्तिभावसे आपका पूजन किया है. मैं निष्कंचन, इसके अतिरिक्त कुछ भी करनेमॄ असमर्थ हूं. आप मुझ पर प्रसन्न हों!।।६८।।

(पाछॄ सिंहासनके आगॄ पादपीठिका–सीढ़ी साजनी)

हृत्पंकजात्मकं स्वर्णं पादपीठं समर्पितम्।
पादौ धृत्वा गोकुलेश! हृत्तापं समपाकुरु ।।६९ ।।

हे गोकुलेश! मैं हृदयकमलरूप स्वर्णकी चरण चौकी समर्पित करता हूं! आप इस पर अपने श्रीचरण धरकर मेरे हृदयके तापको पूरी तरहसे मिटा दीजिए।।६९।।

२१. ''*ततो आरात्रिकं कृत्वा विज्ञापयेद्*''.

(पाछॄ माला धरायके, आरती उतारिके विज्ञप्ति करनी)

भक्तार्थाविर्भूतरूप कृष्ण! ते चरणाब्जयोः।
सर्वाशुभविनाशार्थं न्यस्तः पुष्पाञ्जलिः शुभः ।।७० ।।

हे श्रीकृष्ण! आप तो भक्तों पर कृपा करनेकेलिए ही अवतरित हुए हैं। मैं समस्त अशुभोंके विनाश केलिए मंगलमयी पुष्पांजलि आपके श्रीचरणोंमें समर्पित करता हूं।।७०।।

अमङ्गलनिवृत्त्यर्थं मङ्गलावाप्तये तथा ।
कृतम् आरार्तिकं तेन प्रसीद पुरुषोत्तम ! ।।७१ ।।

हे पुरुषोत्तम! अमंगलकी निवृत्ति और मंगलकी प्राप्तिकेलिए मैने आपश्रीकी आरती की है. आप इससे प्रसन्न हों ।।७१।।

(मध्याह्न समयमें शयन तथा गोचरण की भावना)

प्रीतो देहि स्वदास्यं मे पुरुषार्थात्मकं स्वतः ।
त्वद्दास्यसिद्धौ दासानां न किञ्चिद् अवशिष्यते ।।७२ ।।

प्रभो! आप प्रसन्न होकर मुझे अपना दास्य दीजिए. आपका दास्य स्वतःपुरुषार्थरूप है. दास्य सिद्ध हो जाने पर ओर कुछ भी प्राप्त करना शेष नहीं रहता है!।।७२।।

एतावदेव विज्ञाप्यं सर्वथा सर्वदैव मे ।
त्वम् ईश्वरोऽसीङ्गितं ते क्षुद्रोहं न विदामि हि ।।७३।।

मुझे तो सर्वदा और सर्वथा यही निवेदन करना है कि आप ईश्वर हैं, सर्वसमर्थ और सबके शासक हैं, मैं तो अत्यन्त क्षुद्र हूं। भला मैं आपकी गति-चेष्टाको क्या जानूं? ।।७३।।

परमकारुणिको न भवत्परः परमशोच्यतमो न हि मत्परः ।
इति विचिन्त्य सदा मयि किंकरे यदुचितं व्रजनाथ ! तवाचर।।७४।।

हे निःसाधन व्रजके नाथ! आपसे बढ़कर अन्य कोई परम करुणावान् नहीं है और मेरे समान दयापात्र अन्य कोई नहीं है. यह विचार कर आप मुझ दासके प्रति जो उचित हो वह करें! ।।७४।।

कियान् पूर्वं जीवस् तदुचितकृतिश्चापि कियति ।
भवान् यत् सापेक्षो निजचरणदास्ये बत भवेत् ।।
अतः स्वात्मानं स्वं निरुपममहत्त्वं व्रजपते! ।
समीक्ष्यास्मन् नेत्रे शिशिरय निजास्याम्बुरसैः ।।७५।।

आपकी शरणमें आनेके पूर्व मेरे कितने उचित-अनुचित कर्म थे, इस पर

आप विचार न करें. आपके श्रीचरणोंका दास बननेवाले जीवसे आप क्या अपेक्षा रखते हैं, इसे भी भूल जायें! हे व्रजनाथ! आप तो अपने अनुपम, अप्रतिम माहात्म्यका ही विचार कर अपने मुखकमलके रससे हमारे नेत्रोंको शीतल कीजिए प्रभो! ।।७५।।

स्वदोषान् जानामि स्वकृतिविहितैः साधनशतैर् –
अभेद्यांस्त्यक्तुं चापटुतरमना यद्यपि विभो ।।
तथापि श्रीगोपीजनपदपरागाञ्चितशिराः ।
त्वदीयोऽस्मीति श्रीव्रजनृप न शोचामि मुदितः ।।७६।।

हे व्रजराजा! मैं अपने दोषोंको जानता हूं. उन दोषोंको दूर करनेकेलिए मैने सैकड़ों उपाय भी किये हैं किन्तु मैं मूर्ख हूं इसलिए अपने दोषोंको भेद न सका. तथापि मैं किसी प्रकारकी चिन्ता नहीं करता हूं क्योंकि मेरा मस्तक श्रीगोपीजनके चरणोंके परागसे सिंचित हो गया है. अब मैं आपका हो गया हूं अतः प्रसन्न हूं ।।७६।।

(मध्याह्न समय प्रभु वनमें गोचारण तथा कुंजोंमें विश्राम करते हैं उसकी भावना)

प्रियासंकेतकुञ्जीय–वृक्षमूलेषु पल्लवैः ।
कृतेषु भावतल्पेषु क्रीडन् गोचारणं कुरु ।।७७।।

प्रभो! प्रियाजीने जिन स्थानोंका संकेत किया है उन स्थलोंमें, सघन कुंजोंके बीच लता-पतावाले वृक्षके नीचे जहां आपके विश्राम-क्रीडाकेलिए पुष्प-पत्रोंको सजाया है वहां आप क्रीडा करते हुवे गोचारण करें! ।।७७।।

सेवितोऽत्र हरे रन्तुं गृहे मद्हृदयात्मके ।
निमीलयामि दृग्द्वारं विलसैकान्तसद्मनि ।।७८।।

श्रीहरि! अभी तक अपने घरमें मैने सेवा की है. अब आप मेरे हृदयरूपी घरमें रमण करें. आप इस हृदयरूपी घरके एकान्तमें रमण कर सकें इसलिए मैं नेत्ररूपी द्वारोंको बन्द करता हूं ।।७८।।

२२. *"ततो वस्त्रप्रक्षालनादिकं कुर्याद्"*.

(ता पाछें प्रभून्के वस्त्रादिक धोवने)

वस्त्रप्रक्षालनाद् दुष्ट – संसर्गजमनोमलम् ।
महत्सेवाबाधरूपं मम कृष्ण ! निवारय ।।७९।।

कृष्ण! आपके वस्त्राृको धोनेसे मेरे मनमृ दुष्टाृके संसर्गसे जो मैल जमा हो गया है, जो कि आपकी सेवामृ महाबाधक है, उसका निवारण करृ! ।।७९।।

२३. *''ततः चतुर्थप्रहरे प्रसुप्तं प्रबोध्य फलादिकम् अर्पयेत्''.*

(ता पाछृ संजा समे उत्थापन करायके फलादिक समर्पने)

यथा गोवर्धने भुक्तं फलमूलादिकं हरे! ।
रामेण सखिभिः सार्धं पुलिन्दीभिः समर्पितम् ।।८०।।
तथा फलादिकं सर्वं भुङ्क्ष्व भावार्पितं मया ।
पुलिन्दीवद् भावदानात् सार्थकं जन्म मे कुरु ।।८१।।

श्रीहरि! जिस प्रकार बलरामजी और सखाआृके साथ पुलिन्दियाृ (वनवासी भक्ताृ)के द्वारा समर्पित कन्दमूलादि आप आरोगते थे उसी प्रकार मेरे द्वारा भावपूर्वक समर्पित ये फल आदि समस्त सामग्री आरोगिए. प्रभो! पुलिन्दियाृ के समान ही मुझे भावका दान देकर मेरा जन्म सार्थक कीजिए ।।८०-८१।।

२४. *''ततो व्रजे आगच्छन्तं विज्ञापयेद्''.*

(पाछृ भोग सरायके आचमनादिक करायके व्रजमृ पधारते प्रभून्की विज्ञप्ति करनी)

बलभद्रादयो गोपा गावश्चाग्रे च पृष्ठतः ।
गोपिकावेष्टितो मध्ये रणद्वेणुर् व्रजागमात् ।।८२।।
दिवा विरहजं तापं व्रजस्थानां यथा हृतम् ।
तथा मल्लोचने नाथ! शिशिरीकुरु सन्ततम् ।।८३।।

बलरामजी आदि गोपाृसे तथा गायाृसे आगे तथा पीछे की ओरसे घिरे हुए तथा बीचमृ गोपबालकाृसे घिरे हुए, वेणु बजाते हुए व्रज मृ पधारते हुवे दर्शन देकर व्रजवासियाृके तापको आप जिस प्रकार हर लेते हैं उसी प्रकार नाथ! मेरे नेत्राृ को भी सदैव शीतल कीजिए ।।८२-८३।।

२५. *''ततो यत्किञ्चिन् मोदकादि समर्पयेत्''.*

(ता पाछृ यथाशक्ति दूधघर-बालभोगकी सामग्री समर्पनी)

श्रीमन्नन्दयशोदादि – प्रेम्णा भुक्तं व्रजे यथा ।
भोजनं कुरु गोपीश ! तथा प्रेमार्पितं हरे ।।८४।।

हे गोपीश! जिस प्रकार व्रजमृ श्रीनन्दरायजी, माता यशोदा आदि द्वारा प्रेमपूर्वक प्रस्तुत किये गये भोगको आपने आरोगा था, उसी प्रकार मैने यह सामग्री प्रेमपूर्वक समर्पित की है, आप कृपा करके इसे आरोगृ! ।।८४।।

२६. *''ततो आरात्रिकं कृत्वा शृङ्गारोत्तारणार्थं विज्ञाप्य, उत्तार्य, पयःफेनं पयो वा समर्पयेत्''.*

(ता पाछृ संजा समयकी आरती उतारीके, शृङ्गारादिक वड़े करिवेकी बिनती करीके, शृङ्गार वड़े करीके घैया तथा दूध अरोगावने)

राधिकाश्लेषान्तराय–भूषणोत्तारणात् प्रभो! ।
निशि तत्कृतशृङ्गारा–ङ्गीकारार्थं प्रसीद मे ।।८५।।

प्रभो! रात्रिमृ श्रीराधाजीके आलिंगनमृ मुकुटादि आभूषण अन्तरायरूप हृगे अतः उनको उतारनेकी अनुमति दृ, तथा श्रीराधाजी द्वारा धारण किया जानेवाले शृंगार धारण कर मुझ पर प्रसन्न हों ।।८६।।

व्रजे स्वानन्दतो दोहं बलेन सह गोपकैः ।
कृत्वा पीतं पयःफेनं तथा पिब व्रजाधिप! ।।८६।।

व्रजमृ जिस प्रकार बलरामजी और गोपृके साथ आप आनन्दपूर्वक गायृ दुह कर घैया(पयःफेन) आरोगते थे, उसी प्रकार हे व्रजाधीश! मेरे घर भी घैया आरोगिए ।।८७।।

२७. *''तमोदीपं निवेद्य, निशि दुग्धान्नादि समर्पयेत्''.*

(ता पाछृ तमोदीप समर्पिके, शयनभोगमृ दूध–अन्नादि समर्पने)

वासरीयवियोगार्त–राधिकास्यावलोकने ।
दीपार्पणाद् गोपिकेश! प्रसीद करुणानिधे! ।।८७ ।।

गोपीपति करुणानिधि! दिन भरके वियोगसे आर्त(दुःखी) श्रीराधिकाजी के मुखके अवलोकन केलिए मैं दीप अर्पण कर रहा हूं. प्रभो! आप मुझ पर प्रसन्न हृ ।।८७।।

दुग्धान्नादि यथा भुक्तं रोहिण्युपहृतं निशि ।
व्रजनायक भोक्तव्यं तथैव हि मदर्पितम् ।।८८ ।।

व्रजनायक! जिस प्रकार रोहिणीजी द्वारा रात्रिके समय लाये गये दूध, अन्न आदिको आपश्रीने आरोगते थे, उसी प्रकार मेरे द्वारा समर्पित भोग सामग्रीको भी आरोगिए ।।८८।।

२८. *''ततः ताम्बूलाचमनादिकं विधाय, आरात्रिकं कृत्वा, शयनार्थं विज्ञाप्य, शयनं कारयेद्''.*

(ता पाछॄ शयनभोग सरायके, आरती करीके, पौढवेकी बिनती करीके प्रभून्काॄ पौढावने)

भावात्मकास्मद्हृदय – पर्यंके शेषरूपके ।
रमस्व राधया कृष्ण! शयानो रसभावतः ।।८९।।

श्रीकृष्ण! मेरा भावाॄसे भरा हुआ हृदय आपके लिए शेषनागरूपी शैयाके समान है. आप उस पर पोढॄ तथा रसभावसे राधिकाजीके साथ रमण करॄ ।।८९।।

(रात्रि अनवसरकी भावना)

अयि व्रजसखि! व्रज व्रजवधूकदम्बाम्बिका–
समर्हणफलीभवच्चरणपंकजस्यान्तिकम् ।।
नितम्बमिलदम्बरक्वणितहेमदामाङ्गना–
वृतस्य नलिनावलीप्रतिभटप्रभस्य द्रुतम् ।।९० ।।

अरी व्रज सखि! गोपियाॄने सामूहिक रूपसे जिनके चरणकमलरूपी फलकी प्राप्ति केलिए अम्बिकाकी पूजा की थी, चल उनके निकट हम शीघ्र चलॄ. नितम्ब पर पहने हुए वस्त्रसे टकरा कर जिनकी स्वर्णमेखला ध्वनि कर रही हैं, उन व्रजांगनाआॄसे प्रभु श्रीकृष्ण घिरे हुए हैं, जिनकी प्रभा कमलसमूह से भी बढकर है ।।९०।।

निर्भरं क्रीडतोरालि! कुञ्जे विगतवाससोः ।
अन्योन्यप्रभयैवासीद् अन्योन्यस्योचितांशुकम् ।।९१।।

कुंजमॄ उन्मुक्त भावसे विगतवस्त्र क्रीड़ा करते हुए राधाजी एवं श्रीकृष्ण दोनाॄ की प्रभा ही एक–दूसरे केलिए उचित वस्त्रावरणका कार्य कर रही है ।।९१।।

रतिश्रमशयानयोरलसलोचनाम्भोजयोः ।
कलं किमपि कूजतोरभिमुखं मिथः सस्मितम् ।।
रताङ्गभरितांकयोर् मिलितजानुसंवाहने ।
पदाम्बुजतलानि मद्हृदि लुठन्तु राधेशयोः ।।९२।।

रतिश्रमके कारण अलसाये हुए जिनके नयनकमल हैं, जो एक-दूसरेके अभिमुख होकर मुस्कुराते हुए अस्पष्ट प्रेमालाप कर रहे हैं, जो परस्पर आलिंगन-बद्ध हैं, जिनके जानु परस्पर सम्पृक्त हैं, उन राधा-कृष्णके चरणकमलके तल मेरे हृदयमें विलास करें ।।९२।।

केलिश्रान्त-शयान-श्रीराधा-श्रीशपद-सरोजानि ।
कृपया कृतानि मदुरसि कदा नु संलालयिष्येऽहम् ।।९३ ।।

रति केलिसे थककर सोये हुए वे अपने चरणकमल कब मेरे हृदय पर कृपापूर्वक पधराएंगे और कब मुझे यह सौभाग्य मिलेगा कि मैं उन चरणकमलोंको अच्छी तरहसे सहलाऊं ?।।९३।।

प्रातः कुञ्जगृहाद् बहिर्यदि समागत्य स्थिता त्वं
भवस्यम्भोजाक्षि ददासि चर्वितमिदं चाकार्य हस्तेन तु ।
ताम्बूलस्य यदा पुनस्तदिह सच्छिद्रस्य मुक्त्यापि च
कार्यं किं सततं प्रसीदसि यदि त्वं स्वामिनीत्थं तदा ।।९४ ।।*

हे कमलनयन स्वामिनीजी! यदि आप प्रातःकाल अपने कुंजसे बाहर पधारकर अपना चर्वित ताम्बूल प्रसन्न होकर मुझे बुलाकर स्वयं अपने श्रीहस्तसे प्रदान करें तो फिर आपकी ऐसी प्रसन्नताके आगे मेरे जैसे तुच्छ जीवको मुक्तिका भी क्या काम ?।।९४।।

---

* **''एतावती श्रीगोपीनाथजितां पद्धतिरूपा कृतिः''**

—श्रीगोपेश्वरचरणाः.

(सम्प्रदायके अनुसार साधन–फलके निर्देश पूर्वक उपसंहार)

श्रीवल्लभाचार्यमते फलं तत्प्राकट्यमत्राव्यभिचारिहेतुः ।
प्रेमैव तस्मिन् नवधोक्तभक्तिः तत्रोपयोगोऽखिलसाधनानाम् ।।९५ ।।

श्रीवल्लभाचार्यजीके मतमें भगवान् श्रीकृष्णका प्राकट्य ही फल है. उसका एकमात्र साधन प्रेम ही है. इसी भगवत्प्रेमको प्रकट करनेका साधन नवधा भक्ति है. अन्य सभी साधनों उसके उपयोगी हैं ।।९५।।

ततो यदिन्दीवरसुन्दराक्षीवृतस्य वृन्दावननन्दितांह्रेः ।
सर्वात्मभावेन सदास्यलास्यमस्यानिशं सानु फलानुभूतिः ।।९६ ।।

अतः कमलसे सुन्दर नयनों वाले गोपीजनोंसे आवृत्त होकर अपने चरणोंसे वृन्दावनको आनन्दित करनेवाले श्रीकृष्णकी दास्य सहित लास्यरूप फलकी सर्वात्मभावसे निरन्तर फलानुभूति हो!।।९६।।

(आचार्यसेवन)

श्रीमदाचार्यपादाब्जं भवेद् येषां हृदि स्थिरम् ।
सदा श्रीराधिकाकान्तः तत्र तिष्ठति सुस्थिरः ।।९७ ।।

जिनके हृदयोंमें श्रीमद् आचार्यश्रीके चरणकमल स्थिर रूपसे विराजते हैं, उन्हींके हृदयोंमें श्रीराधिकाकान्त श्रीकृष्ण सुस्थिर होकर वास करते हैं।।९८।।

अतः पितृपदाम्भोज – भजनं सर्वथा मतम् ।
उत्तमानामितो नान्या कृतिः काचन विद्यते ।।९८ ।।

अतः पितृचरण श्रीमद्वल्लभाचार्यजीके चरणकमलोंका भजन ही सर्वथा आवश्यक है. उत्तम कोटिके भगवदीयों केलिए इसके अतिरिक्त अन्य कोई कर्म नहीं है।।९९।।

मानुष्यप्राप्तिसाफल्यं यत् संसारविरागिता ।
सात्त्विकत्वस्य साफल्यं श्रीकृष्णस्यानुरागिता ।।९९ ।।

सात्त्विकोंके जीवनकी सफलता इसी में है कि संसारसे विराग हो और प्रभु श्रीकृष्णसे अनुराग हो ।।९९।।

(पञ्चामृतकी भावना)

पञ्चामृतेन भावात्म–रूपेणातिप्रियेण ते ।
स्नापयामि ततः स्नात्वा हृदि मे सुस्थिरो भव ।।१०० ।।

भावात्मक रूपसे प्रस्तुत अतिप्रिय पंचामृतसे मैं आपको स्नान कराता हूं. उससे स्नान करके आप मेरे हृदयमृ सुस्थिर हृ!।।१०१।।

प्रियाहास्यप्रभातुल्य–रूपेण पयसा गवाम्।
स्नानं समाचर विभो कम्बुस्थेन व्रजेश्वर! ।।१०१ ।।

शंखमृ रहे हुवे प्रियाजीके हास्यकी प्रभाके समान गायके दूधसे, हे व्रजेश्वर! आप स्नान करृ!।।१०२।।

राधिकास्यामृतकर – चन्द्रिकाविशदेन वै।
सरसेन घनेनेह दध्ना स्नानं समाचर ।।१०२ ।।

श्रीराधिकाजीके मुखचन्द्रकी स्वच्छ–शुभ्र चांदनीके समान विशद सरस गाढ दहीसे आप स्नान करृ!।।१०३।।

प्रियाधरामृतस्पन्द – मधुरेण महाप्रभो।
शंस्थितेन मधुना स्नात्वा मुदम् अवाप्नुहि ।।१०३ ।।

शंखमृ भरे हुवे प्रियाजीके अधरृके अमृतस्पन्दनकी मधुरतासे युक्त मधुसे आप स्नान कर प्रसन्न हों!।।१०४।।

प्रियास्नेहैकरूपेण घृतेन व्रजनायक !।
स्नानं स्नेहात्मकं कृत्वा स्निग्धतां प्रकटीकुरु ।।१०४ ।।

हे व्रजनायक! प्रियाजीके स्नेहरूप घृतसे स्नेहात्मक स्नान करके स्निग्धता (स्नेह भाव) प्रकट कीजिए ।।१०५।।

प्रियाप्रत्यङ्गसौन्दर्य – माधुर्यसमतां गतम्।
तया शर्करया स्नात्वा प्रत्यङ्गोच्छूनतां व्रज ।।१०५ ।।

प्रिया श्रीस्वामिनीजीके प्रत्यंगके सौन्दर्यकी मधुरताके समान मधुर शर्करासे स्नान करके माधुर्यसे पुष्ट होइए।।१०५।।

(दीनता पूर्वक प्रार्थना)

हा नाथ ! हा रमण ! हा करुणैकसिन्धो !
हा कृष्ण ! हा पतितपावन ! दीनबन्धो ! ।।
संसारसागरमहोर्मिषु मज्जमानं
माम् उद्धर प्रणतपालक ! बालकृष्ण ! ।।१ ।।

प्रणतजनृका पालन करनेवाले! हे नाथ! हे रमण करने वाले प्रभो! हे

दयासागर! हे पतितपावन! हे दीनबन्धो! हे श्रीकृष्ण! मैं संसारसागरकी ऊंची-ऊंची लहरोंमें डूब रहा हूं. हे प्रणतपालक बालकृष्ण! मेरा उद्धार करो!।।१।।

(नामसेवा)

'श्रीबालकृष्णे'ति नाम सकलाभीष्टदं कलौ ।
जिह्वाग्रे वर्ततां तेन सदा मे कृतकृत्यता ।।२ ।।

'बालकृष्ण' यह नाम ही कलियुगमें सकल अभीष्ट कामनाओंकी पूर्ति करनेवाला है. वही आपका नाम मेरी जिह्वा पर सदा रहता है, जिससे मैं सदा कृतकृत्य हूं ।।२।।

(भोग आरोगनेकेलिए पधारनेकी प्रार्थना)

अप्रियं सप्रियं वापि धनहीनस्य मे प्रभो ।
मद्गृहे भोजनार्थाय ह्यागन्तव्यं महाप्रभो ।।३

प्रभो! मैं प्रिय होऊं चाहे अप्रिय, हे महाप्रभो! धनहीन मेरे घर भोजन आरोगने केलिए आपको अवश्य पधारना चाहिये।।३।।

या प्रीतिर्विदुरार्पिते मुररिपो कुक्त्यर्पिते यादृशी
या गोवर्द्धनमूर्ध्नि या च पृथुके स्तन्ये यशोदार्पिते ।
भारद्वाजसमर्पिते शबरिकादत्तेऽधरे योषितां
या प्रीतिर् मुनिपत्निभक्तरचिते ह्यत्रापि तां तां कुरु ।।४ ।।

हे मुरारि! विदुरजी द्वारा समर्पित सामग्री, कुन्तीजी द्वारा प्रस्तुत किया गया भोजन, गोवर्द्धन पर गोप-गोपिकाओं द्वारा लायी गयी भोजन-सामग्री तथा यशोदा मैयाके स्तनका दूध आपने जिस प्रकार प्रेमपूर्वक स्वीकार किया था, उसी प्रकार प्रीतिपूर्वक मेरे घर भी भोग आरोगिये। आपने सुदामा के तन्दुल, शबरी के बेर और ऋषिपत्नियोंकी भक्तिभावसे अर्पित सामग्रीको जिस प्रकार प्रीतिपूर्वक आरोगा था, उसी प्रकारका प्रेम रखते हुए मेरे यहां भी आरोगिये ।।४।।

यशोदायाः स्तन्ये तदनु नवनीते व्रजगवां
विहारे दध्यन्ने द्विजयुवतिदत्ते बहुगुणे ।।
तथा मित्रात् प्राप्ते पृथुकवर-मुष्टौ मुरहरे
यथा प्रीतिस्तां मे प्रकटय सुनैवेद्यनिचये ।।५।।

जिस प्रकार आपने प्रेमपूर्वक माता यशोदाके स्तनोंसे दुग्धपान किया

था, उसके बाद बड़े होने पर आपने ब्रजकी गायोंका माखन प्रेमभावसे ग्रहण किया था, व्रजमें विचरण करते हुए व्रजांगनाओंके द्वारा बहुत गुणवाला तथा पर्याप्त मात्रामें दिये गये दधि, भात, विविध पक्वान्न आपने जैसे प्रेमपूर्वक आरोगे थे, जिस प्रकार अपने मित्र सुदामा के मुट्ठीभर चावल आपने प्रीतिपूर्वक ग्रहण किये थे, हे मुरारि! वैसी ही प्रीति प्रकट करते हुए मेरे द्वारा निवेदित इस नैवेद्य (भोग) को ग्रहण कीजिए ।।५।।

विदुरस्य गृहे प्रीत्या यथा भुक्तं निजेच्छया ।
तथैव भुंक्ष्व नैवेद्यं मयि नाथ! कृपां कुरु ।।६।।

हे नाथ! विदुरजीके घर जैसे आपने स्वेच्छासे प्रेमपूर्वक आरोगा था, हेनाथ! मुझ पर भी कृपा करके मेरे द्वारा पधराये गये इस भोग (नैवेद्य) को प्रेमपूर्वक यथेच्छ आरोगिए ।।६।।

यथा त्वं गोपिकादिभ्यो निजानन्दं प्रयच्छसि ।
तथैव भुक्तशिष्टान्नं भक्तेभ्यो यच्छ पुष्कलम् ।।७ ।।

जिस प्रकार आप गोपिकाओंको उन्मुक्त होकर अपार आनन्द प्रदान करते हैं, उसी प्रकार आरोगनेके बाद भक्तोंको प्रचुर मात्रा में महाप्रसाद रूपमें अधरामृत (भुक्तशिष्टान्न) प्रदान कीजिए ।।७।।

(श्रीयमुनाजीकी स्तुति)

वृन्दारण्यगतं रास – रसोन्मत्तमतं गजम् ।
बबन्ध गोपबालैका बहुशंखलया निशि ।।१ ।।

रासके रससे उन्मत्त गजके समान वृन्दावनमें प्रविष्ट होते रसिकको एक गोपीने रात्रिके समय प्रेमपाशोंसे बांध लिया ।।१।।

हरितुर्यप्रिये! कृष्णे! प्रेम्णा भोज्यं मदर्पितम् ।
अङ्गीकुरुष्व कृपया सफलं जन्म मे कुरु ।।२ ।।

श्रीहरिकी चतुर्थ प्रिया! कृष्णा! श्रीयमुनाजी! मेरे द्वारा प्रेमपूर्वक समर्पित भोगको कृपा करके अंगीकार करें और जीवन सफल करें!।।२।।

नमस्ते सच्चिदानन्द – रसरूपिणि सूरजे ! ।

❋.'' **'हरितुर्य'** इति आरभ्य **'भावमुत्तमम्'** इत्यन्तं श्लोकद्वयं च श्रीमत्प्रभुविरचित–सेवाविधि:'' विवृतिके अनुसार ये दो श्लोक श्रीप्रभुविरचित हैं.

कुमारीष्विव मे देहि श्रीकृष्णे भावमुत्तमम् ।।३ ।।

सच्चिदानन्दरसरूपिणी! सूर्यपुत्री! श्रीयमुने! आपको मेरा प्रणाम हो. आपने व्रजकी कुमारिकाआृको प्रियतम श्रीकृष्णके प्रति उत्तम भाव प्रदान किया था, उसी प्रकार मुझे भी श्रीकृष्णमृ उत्तम भाव प्रदान कीजिए ।।३।।

(विज्ञप्ति)

त्वदीयमधुसूक्तिभिर् व्रजजनेशसङ्गाशया
मनोजशरपीडिताः कथमपि स्थिता मेऽसवः ।।
अतः परमये यदि प्रियतमाङ्गसङ्गो भवेत्
तदैव मम जीवितं विरहितादशाहीकरम् ।।१ ।।

व्रजजनेश श्रीकृष्णके संगकी आशासे, आपके मधुर वचनाृसे आश्वस्त होकर, कामदेवके बाणाृसे पीड़ित होकर भी मेरे प्राण किसी तरह अटके हुए हैं. यदि विरहकी इस परम–चरम अवस्थामृ प्रियतम आपके श्रीअंगका संग हो जाये तभी विरहावस्थामृ मेरा जीवित रहना श्रेयस्कर है ।।१।।

श्रीगोकुलनाथोऽस्माकम् ऐहिकं पारलौकिकं च ।।
स्वयमेव जातोऽस्तीति किमस्माकं विचारणीयम् अस्ति ?।।२।।

जब गोकुलनाथ श्रीकृष्ण स्वयं प्रकट हुए हैं तो हमृ अपने इहलोक या परलोक की किसी भी प्रकार की चिन्ता ही क्या है ? ।।२।।

''चिन्ता कापि न कार्या'' गोवर्द्धननाथो
अस्मत्कुलपतिः, अस्मद्धितमेव करिष्यति'' ।।३ ।।

महाप्रभु श्रीवल्लभाचार्यजीने कहा है कि ''किसी भी प्रकारकी चिन्ता न करृ'' क्याृकि हमारे कुलके स्वामी श्रीगोवर्द्धननाथ हैं, वे हमारा हित ही करेगे ।।३।।

किं ब्रुवाणि सखि प्रेष्ठविरहानलदाहिता ।
जीवामीत्येतदेवालं निरपत्रपतास्पदम् ।।४ ।।

सखि! क्या कहूं? प्रियतमके विरहमृ दग्ध होकर भी मैं अभी तक जीवित हूं, यही मेरी निर्लज्जता प्रकट करनेकेलिए पर्याप्त है ।।४।।

सख्येतल्लेखनीयं त्वयातियत्नेन राधिका (कान्तः) ।
किं कृपयिष्यत्यथवा मनोरथेनैव जन्मनिर्वाहः ।।५।।

सखि तुम्हृ यह अंकित कर लेना चाहिए कि या तो हमृ राधापति श्रीकृष्ण मिलेगे या हम जीवनभर उनके मिलन की मनोकामना करती हुई जीवन बिताएंगी ।।५।।

मदन्तःस्नेहवशतो मच्छरीरव्यवस्थितिम् ।
जानन्तोऽपि न जानन्ति तत्तूचिततरं हि वः ।।६ ।।

अन्तर्तम स्नेहके कारण मेरे शरीरकी क्या स्थिति है, उसे जानते हुए भी न जानना ही क्या तुम्हारे लिए अधिक उचित है ? ।।६।।

यथा नर्तयति स्वामी वस्तुतस्त्वपराधिनम् ।
मां तथाहं तु नृत्यामि भृशं क्लिष्टोऽस्मि तेन हि ।।७ ।।

वस्तुतः मैं अपराधी हूं. मुझे स्वामी जैसा नचाते हैं, मैं वैसा ही नाचता हूं. मैं इस स्थिति से बहुत दुःखी हूं ।।७।।

त्रपा–वैराग्यराहित्याद् भवदार्तिजिहीर्षया ।
पुनस्तत्रागताविच्छां करोमि स्नेहयन्त्रितः ।।८ ।।

मैं चाहता हूं कि आपके विरहकी वेदना समाप्त हो जाए किन्तु सांसारिक स्नेहसे बंधा हुआ होनेके कारण मैं लज्जा और वैराग्यसे रहित होकर पुनः सांसारिक बन्धनामृ बंधनेकी इच्छा करता हूं ।।८।।

परं तु तदनुरूपं शरीरं नैव वर्तते ।
तथापि यदि पञ्चम्यां स्वास्थ्यं किञ्चिद् भविष्यति ।।९ ।।
तदा समागमिष्यामि दुःखं मा कुरुत प्रियाः(!) ।

अभी तो मेरा शरीर भी उसके अनुरूप नहीं है फिर भी अन्तिम अवस्थामृ सम्भव है कि अपने वास्तविक स्वरूपमृ स्थित होना सम्भव हो जाय. प्रियाजी! आप दुःख मत कीजिए. मैं उस समय अवश्य आऊंगा(!) ।।९।।

सर्वेशे गोकुलाधीशे शरणाएव सर्वतः ।।१० ।।

सर्वेश गोकुलाधीशकी सब प्रकारसे मैं शरणमृ ही हूं ।।१०।।

अतश्चिन्ता न कर्तव्या भवद्भिः कृष्णसात्कृतैः ।।११ ।।
श्रीगोकुलजीवनः सर्वं भद्रमेव करिष्यति ।
अहं यथा शीघ्रं दर्शनं प्राप्नोमि तथा विधेयं प्रत्यहम् ।।१२ ।।

आप तो कृष्णमय हो चुके हो अतः आप किसी भी प्रकारकी चिन्ता न

करें. निःसाधन गोकुलके जीवन श्रीकृष्ण अपने समर्पित सेवकका सब प्रकारसे कल्याण ही करेगे ।।११।।

मैं जितना शीघ्र आपके दर्शनको प्राप्त करूं, वैसा ही करूंगा ।।१२।।

ऐहिके पारलोके च सर्वथा शरणं हरिः ।
सम्पत्स्वापत्स्वपि सदा शरणं हरिरेव हि ।।१३ ।।

इस लोकके सम्बन्धमें हो चाहे परलोकके सम्बन्धमें, सर्वथा श्रीहरि ही हमारे शरण हैं. चाहे सम्पत्के दिन हों और चाहे विपत्तिके दिन हों, सदैव श्रीहरि ही हमारे एकमात्र आश्रय हैं ।।१३।।

।। वर्षोत्सव सेवाकी भावना ।।

(महाप्रभु श्रीवल्लभाचार्यचरणन्को ध्यान)

सौन्दर्यं निजहृद्गतं प्रकटितं स्त्रीगूढभावात्मकं
पुंरूपञ्च पुनस्तदन्तरगतं प्रावीविशत् स्वप्रिये ।।
संश्लिष्टावुभयोर्बभौ रसमयः कृष्णो हि तत्साक्षिकं
रूपं तत्त्रितयात्मकं परमभिध्येयं सदा वल्लभम् ।।१।।

(श्रीयशोदाजीकी स्तुति)

अहो भाग्यवती देवी ! यशोदा ! नन्दगेहिनी ।
गोविन्दम् अंकम् आरोप्य मुखं चुम्बति सादरम् ।।२।।

अहो नन्दगृहिणी देवी यशोदा! आप परम भाग्यवती हैं जो श्रीगोविन्दको अपने गोदमृ बैठाकर उनके मुखका सादर चुम्बन करती हैं!।।२।।

(श्रीकृष्णसेवार्थ स्नानकी अलौकिक भावना)

श्रीराधे प्रियतमदृक्सङ्गमसञ्जातहासरुक्तरलैः ।
भवदीयैः स्नानं मे भूयात् सततं न पाथोभिः ।।१।।

हे श्रीराधे! मेरे स्वामीकी सेवाकेलिए मेरा स्नान आपके और प्रियतम श्रीकृष्णके नेत्राृके संगमसे प्रकट होनेवाले हास्य रससे ही हो न कि अन्य जलसे।।१।।

(भावात्मक स्वरूपको ध्यान)

भावात्मकत्वात् तद्रूपं गुणातीतं सदैव हि ।
ध्येयं तद्रूपभावेन शुद्धैर् जीवैर् न चान्यथा ।।१५।।

---

१. ये श्लोक गो.वा.श्रीमूलचन्द्र तेलीवाला द्वारा साम्प्रदायिक मासिकपत्रिका 'पुष्टिभक्तिसुधा' वि. सं. १९७२-७३ मृ ''श्रीमद्गोपीनाथानां पद्यानि'' शीर्षकान्तर्गत प्रकाशित भयो हे.

२. यहांसूं सात पत्र त्रुटित होयवेसूं विवृतिकारद्वारा प्रतिज्ञात अधोनिर्दिष्ट अंश त्रुटित पत्रन्मृ होयवेकी सम्भावना है : ''जप-नामप्रशंसा-प्रात:कृष्णनमन-सन्ध्या-होम-ब्रह्मयज्ञ-गौणकालिक-लौकिकवैदिककर्म-अभ्यवहार-पान-तत्फल-स्वोच्छिष्ट- दानविधि-तद्ग्रहण-प्रतिमाभावना''.

।। वर्षोत्सव सेवाकी भावना ।।

(महाप्रभु श्रीवल्लभाचार्यचरणन्को ध्यान)

सौन्दर्यं निजहृद्गतं प्रकटितं स्त्रीगूढभावात्मकं
पुंरूपञ्च पुनस्तदन्तरगतं प्रावीविशत् स्वप्रिये ।।
संश्लिष्टावुभयोर्बभौ रसमयः कृष्णो हि तत्साक्षिकं
रूपं तत्त्रितयात्मकं परमभिध्येयं सदा वल्लभम् ।।१।।

(श्रीयशोदाजीकी स्तुति)

अहो भाग्यवती देवी ! यशोदा ! नन्दगेहिनी ।
गोविन्दम् अंकम् आरोप्य मुखं चुम्बति सादरम् ।।२।।

अहो नन्दगृहिणी देवी यशोदा! आप परम भाग्यवती हैं जो श्रीगोविन्दको अपने गोदमॆ बैठाकर उनके मुखका सादर चुम्बन करती हैं!।।२।।

(श्रीकृष्णसेवार्थ स्नानकी अलौकिक भावना)

श्रीराधे प्रियतमदृक्सङ्गमसञ्जातहासरुक्तरलैः ।
भवदीयैः स्नानं मे भूयात् सततं न पाथोभिः ।।१।।

हे श्रीराधे! मेरे स्वामीकी सेवाकेलिए मेरा स्नान आपके और प्रियतम श्रीकृष्णके नेत्रॊके संगमसे प्रकट होनेवाले हास्य रससे ही हो न कि अन्य जलसे।।१।।

(भावात्मक स्वरूपको ध्यान)

भावात्मकत्वात् तद्रूपं गुणातीतं सदैव हि ।
ध्येयं तद्रूपभावेन शुद्धैर् जीवैर् न चान्यथा ।।१५।।

---

१. ये श्लोक गो.वा.श्रीमूलचन्द्र तेलीवाला द्वारा साम्प्रदायिक मासिकपत्रिका ‘पुष्टिभक्तिसुधा’ वि. सं. १९७२-७३ मॆ ‘‘श्रीमद्गोपीनाथानां पद्यानि’’ शीर्षकान्तर्गत प्रकाशित भयो हे.

२. यहांसूं सात पत्र त्रुटित होयवेसूं विवृतिकारद्वारा प्रतिज्ञात अधोनिर्दिष्ट अंश त्रुटित पत्रन्मॆ होयवेकी सम्भावना है : ‘‘जप-नामप्रशंसा-प्रातःकृष्णनमन-सन्ध्या-होम-ब्रह्मयज्ञ-गौणकालिक-लौकिकवैदिककर्म-अभ्यवहार-पान-तत्फल-स्वोच्छिष्ट- दानविधि-तद्ग्रहण-प्रतिमाभावना’’.

प्रभुके भावात्मक होनेसे शुद्ध जीवॄको उनके भावात्मक गुणातीत रूपका ही ध्यान सदा करना चाहिये, अन्य रूपका नहीं।।१५।।

(भगवत्सेवासूं ब्रह्मबोधरूप अवान्तर फल तथा मानसीसेवारूपा मुख्य भक्तिकी प्राप्तिको कथन)

लीलारूपैश्च तत्सेव्यं तदीयत्वाय सर्वदा।
एतत् संसेवनाद् ब्रह्मभूतो भक्तिं लभेत् पुनः ।।१६।।

पुष्टिभक्तको मानसी सेवाकी सिद्धिकेलिए प्रभुकी सेवा उनके लीलारूपाॄमॄ सर्वदा करनी चाहिये. इस तरह सेवा करने पर सेवाकर्ता ब्रह्मभूत होकर परा–फलरूपा भक्तिको प्राप्त करता है।।१६।।

(पुष्टिभक्तिके फलको कथन)

भक्तिं लब्ध्वा च विशते कृष्णलीलास्वसंशयम्।
नातः परतरं किञ्चित् प्राप्यम् अस्तीह कर्हिचित् ।।१७।।

पूर्वोक्त परा भक्तिको प्राप्त कर लेने पर उसका निश्चित रूपसे श्रीकृष्ण की नित्यलीलामॄ प्रवेश हो जाता है. इस फलसे परतर ओर कुछ भी नहीं है ।।१७।।

(ब्रह्मवादकॄ जानिके सात्त्विक भगवद्भक्तन्कॄ श्रीआचार्यचरणद्वारा श्रुति–सूत्र–गीतादि शास्त्रसॄ सुनिश्चित पुरुषोत्तम व्रजाधिप श्रीकृष्णको मनोयोग पूर्वक भजन करनो)

एतद् रूपं समास्थाय श्रीवल्लभसुनिश्चितम्।
सात्त्विकैर् भगवद्भक्तैः स्थेयं कृत्वा दृढं मनः ।।१८।।

महाप्रभु श्रीवल्लभाचार्य द्वारा सुनिश्चित इस रूपमॄ अच्छी तरहसे स्थित होकर सात्विक भगवद्भक्ताॄको अपना मन दृढ बनाकर भगवद्भक्ति–परायण रहना चाहिये।।१८।।

श्रीकृष्णविरहानन्दानुभवाय विशेषतः।
श्रुत्युक्तरीत्या सर्वत्र पश्यद्भिः पुरुषोत्तमम् ।।१९।।
अनया पुष्टिपद्धत्या ससूत्र–श्रुति–गीतया।
ज्ञात्वानन्दमयत्वं हि भजनीयो व्रजाधिपः ।।२०।।
इति स्वरूपसर्वस्वं धारयेद् यः समाहितः।

स बुद्ध्वानन्दरूपं तु मुच्यते सर्वसंशयात् ।।२१।।

श्रीकृष्णके विरहका विशेष रूपसे अनुभव करनेकेलिए वेदोक्त रीतिसे सर्वत्र उन पुरुषोत्तम श्रीकृष्णका ही दर्शन करना चाहियेे।।१९।।

वेद–ब्रह्मसूत्र–गीता आदि शास्त्रों द्वारा श्रीकृष्णको आनन्दमय जानकर उन व्रजाधिपकी इस पुष्टिपद्धतिसे सेवा करनी चाहिये।।२०।।

इस प्रकार जो प्रभुके स्वरूपके सर्वस्वको समाहित होकर धारण कर लेता है वह प्रभुके आनन्द रूपको जान लेता है, और सभी संशयोंसे मुक्त हो जाता है।।२१।।

(उपर्युक्त आनन्दमय स्वरूपको भजनीयत्वेन निरूपण करवेकेलिये आचार्यनमनात्मक मङ्गलाचरण)

जयत्याचार्यपादाब्ज – रेणुर् यल्लाभतः स्वयम् ।
तुरीयं पुरुषार्थं हि प्रीतः कृष्णः प्रयच्छति ।।१।।

आचार्यचरणके चरणकमलके रेणुकी जय हो, जिसे प्राप्त कर लेने पर श्रीकृष्ण स्वयं प्रसन्न होकर चतुर्थ पुरुषार्थ प्रदान करते हैं।।१।।

शब्दार्थयोर् नित्यता तद् भक्तिरात्यन्तिकी हरौ ।
उदेति 'श्रीवल्लभे'ति – नामोच्चारणमात्रतः ।।२।।

शब्द और अर्थ नित्य हैं, उनका सम्बन्ध भी नित्य है. 'श्रीवल्लभ' इस नामके उच्चारण मात्रसे श्रीहरिमें आत्यन्तिकी भक्तिका उदय हो जाता है।।२।।

आनन्दमयतानन्द – सन्दोहो यत् प्रवेशतः ।
आनन्दरूपे भवति स वै श्रीवल्लभः प्रभुः ।।३।।

श्रीवल्लभ प्रभु आनन्दके सन्दोह हैं. ऐसे श्रीवल्लभाचार्यचरणोंके उपदेशके श्रवणसे शिष्योंमें भी आनन्दमयता हो जाती है.

सिद्धिदा यादृशी प्रोक्ता जीवानां सेवना कृता ।
तादृशीं स्वीयशिक्षार्थं दर्शयामास वाक्पतिः ।।४।।

वाक्पति महाप्रभुने श्रीकृष्णकी सेवाको जीवोंकेलिए जैसी सिद्धिदायक कहा है उस सेवाको शिष्यशिक्षार्थ स्वयं भी करके दिखाया है।।४।।

(षड्गुण विशिष्ट धर्मी श्रीकृष्ण भजनीय)

षड्गुणैः सहितो धर्मी कृष्णः सेव्यः परः प्रभुः ।

गुणाश्च भगवद्रूपाः रूप–लीलाविभेदतः ।।५।।
तज्ज्ञात्वा सेवना कार्येत्येवंरूपविभेदतः ।
सेवयामास वागीशो बहुरूपाणि वै हरेः ।।६।।

ऐश्वर्य वीर्य यश श्री ज्ञान और वैराग्य इन छह गुणों सहित परम प्रभु श्रीकृष्ण सेव्य हैं. रूप और लीला के भेदसे भगवान् के ये छह गुण भी भगवद्रूप ही होते हैं ऐसा जानकर श्रीकृष्णकी सेवा करनी चाहिये. आचार्यचरणोंने भी श्रीकृष्णके विविध लीलारूपोंको जानकर उनकी सेवा की है.।।५–६।।

(सर्वविध अलौकिक लीला एवं गुण विशिष्ट स्वसेव्य प्रभुमें करिवेकी विविध लीलास्वरूपन्की भावनान्के निरूपणके अन्तर्गत स्वसेव्य प्रभुमें श्रीगोवर्धनाधीशकी भावनाको निरूपण)

गोवर्धनाधीशरूपं मूलरूपानुकारतः ।
शरणीयं च सेव्यं च भक्तिमार्गानुसारतः ।।७।।

गोवर्धनाधीश श्रीकृष्ण ही मूल रूप होनेसे भक्तिमार्गानुसार मेरे लिए शरण ग्रहण करने योग्य तथा मेरे सेव्य हैं।।७।।

(सर्वविध अलौकिक लीला एवं गुण विशिष्ट स्वसेव्य प्रभुके ऐश्वर्य गुण एवं विनमें श्रीनवनीतप्रियजीकी भावनाको निरूपण)

कृष्णः स्वैश्वर्यरूपेण प्रकटो बाललीलया ।
नवनीतादिचौर्येण स सेव्यः तत्प्रभावतः ।।८।।

नवनीत आदिकी चोरी जैसी बाललीलाओं द्वारा अपना ऐश्वर्यगुणवाला स्वरूप प्रकट करनेवाले श्रीकृष्ण उस उत्तम भावसे मेरे सेव्य हैं।।८।।

(सर्वविध अलौकिक लीला एवं गुण विशिष्ट स्वसेव्य प्रभुके वीर्य गुण एवं विनमें श्रीमथुरानाथजीकी भावनाको निरूपण)

वीर्यरूपेण मथुरां गत्वा भक्ताधिमर्दनम् ।
कृत्वा गतः स्वप्रिययालिङ्गितो भक्ततापहृत् ।।९।।

अपना वीर्यगुण प्रकट करते हुवे व्रजभक्तोंको छोड़कर प्रभु मथुरा पधारे. वहां अपनी प्रिया(कुब्जा)का आलिंगन कर उसका ताप दूर किया. वे श्रीकृष्ण उस उत्तम भावसे मेरे सेव्य हैं।।९।।

(सर्वविध अलौकिक लीला एवं गुण विशिष्ट स्वसेव्य प्रभुके यशो गुण एवं विनमें श्रीविट्ठलनाथजीकी भावनाको निरूपण)

यशोरूपेण भक्तार्तिं हृतवान् स्वप्रयासतः ।
सर्वशक्तियुतः प्रेम्णा स सेव्यो विट्ठलेश्वरः ।।१०।।

अपने यशगुणविशिष्ट रूपसे अपने कृपायुक्त प्रयाससे भक्ताृकी वेदना दूर की. वे सर्वशक्तिमान् श्रीविट्ठलेश्वर श्रीकृष्ण मेरे सेव्य हैं।।१०।।

(सर्वविध अलौकिक लीला एवं गुण विशिष्ट स्वसेव्य प्रभुके श्री गुण एवं विनमृ श्रीद्वारिकानाथजी भावनाको निरूपण)

विरहे भावितप्रेम्णा प्रियया द्वारिकास्थितः ।
मार्गतोङ्गीऽकृतः सेव्यः श्रियया द्वारिकेश्वरः ।।११।।

अपने विरहमृ प्रेमसे भावित प्रिया(रुक्मिणीजी)को मार्गमृ ही अंगीकृत किया. वे श्रीरुक्मिणीजीके सेव्य द्वारिकेश्वर श्रीकृष्ण मेरे सेव्य हैं ।।११।।

(सर्वविध अलौकिक लीला एवं गुण विशिष्ट स्वसेव्य प्रभुके ज्ञान गुण एवं विनमृ श्रीगोकुलचन्द्रमाजीकी भावनाको निरूपण)

कदाचित् युमुनातीरे ज्ञानरूपेण वेणुना ।
प्रियाम् आकारयन् सेव्यः त्रिभङ्गो गोकुलाधिपः ।।१२।।

कभी ज्ञानरूपी वेणुके स्वर द्वारा अपनी प्रिया(एवं गोपीजन)को यमुनातट पर बुलाया था. वे त्रिभंगी गोकुलचन्द्र श्रीकृष्ण मेरे सेव्य हैं।।१२।।

(सर्वविध अलौकिक लीला एवं गुण विशिष्ट स्वसेव्य प्रभुके वैराग्य गुण एवं विनमृ श्रीगोवर्धनधरजीकी भावनाको निरूपण)

स्वीयविद्वेषिवैराग्य – लीलयाधारयद् गिरिम् ।
तद्रूपेणार्तिहृत्सेव्यः प्रभुः गोवर्धनेश्वरः ।।१३।।

अपनेसे द्वेष रखनेवाले इन्द्रके प्रति वैराग्य भावसे लीला करते हुए, सहज ही गोवर्धन पर्वतको उठाकर, शरणागत व्रजजनाृके दुःखको हरनेवाले प्रभु गोवर्धनधर श्रीकृष्ण मेरे सेव्य हैं।।१३।।

(सर्वविध अलौकिक लीला एवं गुण विशिष्ट स्वसेव्य प्रभुमृ शृंगारभावात्मक श्रीमदनमोहनजीकी भावनाके निरूपण पूर्वक उपसंहार)

मदनं कामरूपेण स्त्रीभावाद् भावितो हरिः ।
मोहयन् मूलरूपेणावतीर्णः सेव्य एव सः ।।१४।।

कामदेवको मोहित करनेकेलिए स्त्रीभावसे भावित साक्षात् मन्मथमन्मथ मूलरूपमृ अवतीर्ण श्रीहरि ही मेरे सेव्य हैं ।।१४।।

एवंविधानेकलीला–रूपैः तद्भावभाविताः ।
सेवयेद् अन्यथा तु स्याद् अपराधो न तत्फलम् ।।१५।।

इस प्रकार प्रभुने अनेक रूप धारण कर विविध प्रकारकी लीलाएं की हैं. उनकी सेवा उन भावोंसे युक्त होकर करनी चाहिए. यदि उन भावोंका ध्यान न करें तो अपराध होता है और सेवा का फल नहीं मिलता है।।१५।।

(सर्वविध अलौकिक लीला एवं गुण विशिष्ट स्वसेव्य पुरुषोत्तम श्रीकृष्णकी शङ्गारसात्मकताको निरूपण)

कन्दर्पकोटिलावण्यं नत्वा गोपीजनप्रियम् ।
शृङ्गाररसरूपं हि यादृक् तादृङ् निरूप्यते ।।१।।

करोड़ों कामदेवके सौन्दर्यस्वरूप एवं गोपीजनके प्रिय श्रीकृष्णको नमस्कार करके उनका जैसा शृंगाररस स्वरूप है वैसा निरूपण किया जा रहा है ।।१।।

स्वच्छो मरकतश्यामः स्त्री–पुम्भावात्मकः पटुः ।
अनन्य–परतन्त्रश्च रसः 'शृङ्गार' उच्यते ।।२।।

शुद्ध मरकतमणि के समान श्याम, स्त्री–पुरुष दोनोंका भावत्मक, श्रेष्ठ और जो किसीके परतन्त्र न हो उस रसको 'शृंगार' कहा जाता है।

गाढत्वाद् व्यापकत्वाच्च ब्रह्मत्वात् 'श्याम' उच्यते ।
स्त्री–पुं–प्रेमविहारात्म–गाथानन्दविभावतः ।।३।।

गूढ, व्यापक, ब्रह्मरूप और स्त्री–पुरुषके प्रेम–विहार स्वरूपके आनन्द का विभाव(अलौकिक कारण) होनेसे उसे 'श्याम' कहा जाता है।।३।।

प्रादुर्भवति कृष्णात्मा हृदि भावांकुरात्मकः ।
अनिर्वाच्यानन्दरूपा–नन्दानुभवसाक्षिकः ।।४।।

अवर्णनीय आनन्दस्वरूपके आनन्दके साक्षीरूप, भावाङ्कुरात्मक श्रीकृष्ण हृदयमें प्रादुर्भूत होते हैं।।४।।

भावाभास–रसाभासौ पोषकौ तस्य सम्मतौ ।
संयोगो विरहश्चापि तस्यावस्था द्वयं मतम् ।।५।।

भावाभास और रसाभास शृंगाररसके पोषक माने गये हैं तथा संयोग और विरह उसकी दो अवस्थाएं हैं।।५।।

अवस्थाद्वयपूर्णो हि स्वकार्यकरणक्षमः ।
भावोद्बोधं विना भाव–सम्पत्त्यर्थं तु या कृतिः ।।६।।

भावसम्पत्तिकेलिए जो कृति भावोद्बोधके बिना ही अपने कार्यको करनेमें समर्थ होती है वह संयोग और वियोग अवस्थासे पूर्ण होती है।।६।।

हास्य–स्पर्शादिरूपा हि 'भावाभासः' स उच्यते ।
रसोद्गमक्रिया काचिद् व्याजवाक्यादिसंयुता ।
करोत्यानन्दम् अन्तर्हि 'रसाभासः' स उच्यते ।।७।।

हास्य–स्पर्शादि स्वरूपवाला 'भावाभास' कहलाता है. व्याजवाक्यादि से युक्त जो कोई रसोद्गमकी क्रिया जो अन्तःकरणमें आनन्दको उत्पन्न करती है उसे 'रसाभास' कहते हैं।।७।।

श्रीकृष्णगोपिकाप्रौढ–विलासकथयोद्गतम् ।
रससंयोगभावं हि श्रीकृष्णे साधयेद् ध्रुवम् ।।८।।

श्रीकृष्ण और गोपिकाओं की प्रौढविलास कथाओंसे उत्पन्न रसके संयोगभावको निश्चित ही श्रीकृष्णमें साधना चाहिए।।८।।

ततश्चातितरं वृद्धो निमेषाद्यन्तरायकम् ।
विरहं साधयित्वा च पुष्टः स्यात् स्वस्वरूपतः ।।९।।

उसके बाद निमेष भरका भी श्रीकृष्णका विरह असाध्य हो जाता है. इन अन्तरायोंसे अत्यधिक बढ़े हुए विरहको साधकर भावमय स्वस्वरूपसे पुष्ट होता है।।९।।

एवं चेत् पुष्टताम् एति भावात्मा स रसस् तदा ।
श्रीकृष्णभजने योग्यं कुर्याज् जीवं निवेदितम् ।।१०।।

इस प्रकार जो भाव पुष्टताको प्राप्त करता है वही रस है. ऐसे शृंगाररसरूप श्रीकृष्णका भजन करना ही निवेदित जीवकेलिए सर्वथा उचित है।।१०।।

(आत्मनिवेदन पूर्वक रसात्मक श्रीकृष्णके भजनमें ही कृतार्थताके निरूपण पूर्वक श्रीकृष्णके शृङ्गाररसात्मक स्वरूपके निरूपणको उपसंहार)

कृष्णे निवेदनाज् जीवः कृतकृत्यो भवेद् इह ।
अतः सर्वात्मना कुर्याद् विधित्वेन निवेदनम् ।।११।।
शृङ्गो भावांकुरः प्रोक्तः शृङ्गारस् तद्गतो रसः ।

स वै कृष्णात्मको ज्ञेयः श्रुतिवाक्यानुसारतः ।।१२।।
समर्प्य तत्र सर्वं हि दृढविश्वासतो भजन् ।
ऐहिके पारलोके च चिन्तां त्यक्त्वा सुखी भव ।।१३।।

श्रीकृष्णके प्रति निवेदन करनेसे जीव कृत्यकृत्य होता है अतः सब प्रकारसे विधिपूर्वक आत्मनिवेदन करना चाहिए।।११।।

भावाङ्कुरको ‘शृंग’ कहा गया है और उसके अन्तर्गत जो रस है वह शृंगाररस है. श्रुतिवाक्यों (‘‘रसो वै सः’’)के अनुसार उस शृंगाररसको कृष्णात्मक जानना चाहिए।।१२।।

श्रीकृष्णके प्रति सब कुछ समर्पित करके दृढविश्वाससे उनकी सेवा करता हुआ व्यक्ति, इस लोकमें तथा परलोकमें समस्त चिन्ताओं से मुक्त होकर सुखको प्राप्त करता है।।१३।।

वर्षोत्सवकी भावना

*''*अथ जन्माष्टम्युत्सवः*''

(प्रधान उत्सवन्‌को निरूपण करत हृ. तामृ प्रथम श्रीकृष्णजन्माष्टमीकी भावना कहत हृ)

येन दुःखेन गोपीनां यशोदानन्दयोस्‌ तथा।
प्रकटोऽभून्‌ निरोधार्थं तथा मयि कृपां कुरु ।।१।।

हे श्रीपुरुषोत्तम! यशोदाजी, नन्दरायजी और गोपियृ को दुःखी देखकर उनके दुःखृको दूर करने केलिए जैसे आप प्रकट हुए थे उसी प्रकार मुझ पर भी कृपा कीजिए।।१।।

निवेदितात्मभावेन महतां कृपया तथा।
देहि स्वानन्दरूपं स्वदास्यं श्रीपुरुषोत्तम! ।।२।।

श्रीपुरुषोत्तम! मेरे आत्मनिवेदनके भावको तथा (श्रीआचार्यचरणृरूपी) महापुरुषृकी कृपाको लक्ष्यमृ लेकर आप स्वानन्द स्वरूप स्वदास्य मुझे प्रदान कीजिए ।।२।।

हरे करुणया कृष्ण! मदर्थे प्रकटो भव।
अहं यथा निरोधस्य पदवीं याम्यसंशयम्‌ ।।३।।

हे प्रभु श्रीकृष्ण! मैं जिस तरहसे निःसन्दिग्ध रूपसे निरोधकी पदवीको प्राप्त होऊं तदर्थ आप दया करके मेरेलिए प्रकट हों!

इति विज्ञाप्य श्रीकृष्ण–मूर्त्यग्रे प्राञ्जलिः स्थितः।
यशोदा–नन्द–गो–गोपी–गोप–सङ्घ–समन्वितम्‌ ।।४।।
व्रजं भावनया सिद्धं कृत्वा हृदि विभावयेत्‌।
स्वार्थं प्रकटितं कृष्णम्‌ आनन्दाकारम्‌ उत्तमम्‌ ।।५।।

इस प्रकार प्रार्थना करके हाथ जोड़कर प्रभुके सम्मुख बैठकर यशोदा,

---

✻.''कारिकातिरिक्तं ग्रन्थमपि अत्रैव बोधाय समग्रं लिखाम:'' विवृतिकारके कथनानुसार ये ग्रन्थ विधिभागरूप गद्य एवं मन्त्रभागरूप कारिका एसृ गद्य–पद्यात्मक हे. ग्रन्थकूं सुबोध बनायवेके अर्थ विवृतिकारने गद्यांशको संयोजन अपनी व्याख्यामृ कियो हे. उन विधिभागन्‌कूं तिरछे अक्षरन्‌मृ मुद्रित कियो हे.

नन्द, गोप, गोपी, गाय आदि लीलाके परिकर सहित मेरा घर/हृदय है. ऐसे मेरे घर/हृदय स्वरूप व्रजमॄ उत्तम आनन्दाकार श्रीकृष्ण मेरेलिए लिए प्रकट हुए हैं ऐसी विभावना करे।।४-५।।

ततः सम्पूजयेद् भक्त्या यथालब्धोपचारकैः ।
प्रत्यब्दं कार्यम् एवं हि लीलानित्यत्वतः सदा ।।६।।
लोके सर्वं परित्यज्य लीलासिद्धिम् अचीक्लृपः ।
प्रभूपरि कृता दृष्टिः तथा मयि कृपां कुरु ।।२(?)।।

तदनन्तर उन अपने घरमॄ विराजमान सेव्य प्रभुका सम्यक् पूजन भक्तिभावसे तथा जो साधन- सामग्री उपलब्ध हों उनसे करे. प्रभुकी लीला तो नित्य है अतः प्रतिवर्ष इसी प्रकार अपने घरमॄ विराजमान सेव्य प्रभुका प्राकट्य उत्सव जन्माष्टमी पर्व मनाना चाहिए ।।६।।

प्रभो! आपने सब छोड़कर लोकमॄ लीला सिद्ध की थी तथा कृपापूर्ण दृष्टि सभी पर की थी. प्रभो! वैसी ही कृपा मुझ पर भी कीजिए ।।७।।

वामनजयन्ती

यथा स्वदास-वंशीय-बलेर् अर्थार्थसिद्धये ।
अङ्गीकृतं तत् सर्वस्वं तथैव कुरु मे प्रभो! ।।१।।

स्वदास प्रहलादके वंशमॄ उत्पन्न बलिके मनोरथकी सिद्धिकेलिए उसका सर्वस्व स्वीकार किया था, प्रभो! वैसी ही कृपा मुझ पर भी कीजिए ।।१।।

विजयादशमी

प्रतिबन्धासुरं दूरीकृत्य भक्त-मनोरथः ।
पूरितः स्वप्रियां नीत्वा तथा मेऽस्तु मनोरथः ।।१।।
श्रीकृष्ण पूरयान्तःस्थासुरभावविनाशनात् ।
दर्शनं देहि रासस्थ-स्वप्रियासङ्गतं स्वकम् ।।२।।

प्रभो! रावण रूपी असुर द्वारा किये गये प्रतिबन्धको दूर करके अपनी प्रिया सीताको पुनः अपने पास लाकर अपने भक्तॄका मनोरथ पूर्ण किया था इसी

---

*. ''ममेयं कृतिर्न प्राचाम्'' विवृतिके अनुसार ये श्लोक विवृतिकार विरचित हे.

प्रकार हे रसप्रदाता प्रभु श्रीकृष्ण! मेरे हृदयके आसुर भावोंका विनाश करके रासमें स्थित प्रियाजीके साथ अपने दर्शन दीजिए और मेरे मनोरथ भी पूर्ण कीजिए।।१-२।।

दीपोत्सवः

यथा श्रीमन्नन्दकृत – दीपावलिविधानकम् ।
लौकिकं स्वीकृतं स्वात्म – प्रवेशार्थं व्रजेश्वर ! ।।१।।
कृपया स्वीयतासिद्ध्यै पूर्वविस्मारणेन हि ।
तथा दीपादिकं सर्वम् अङ्गीकुरु मदर्पितम् ।।२।।

हे व्रजाधिप! जिस प्रकार आपने नन्दरायजी द्वारा किये गये दीपावलीके लौकिक विधानको, लौकिक परम्पराओंके विधानको अपनी आत्मामें उन भक्तोंको प्रवेश देनेकेलिए स्वीकार किया था, वैसे ही मेरे पूर्वकृत कर्मोंको भुलाकर अपनी स्वीयता (तू मेरा है इस भाव)की सिद्धिकेलिए मेरे द्वारा समर्पित दीप आदि सर्व सामग्रीको अंगीकार कीजिए ।।१-२।।

अन्नकूटः

स्वशक्तिहृदयाद्रूपं स्वं यथा प्रकटीकृतम् ।
तथैव प्रकटीभूय गिरौ पूजां गृहाण मे ।।१।।

हे व्रजेश्वर! जिस प्रकार आत्मशक्ति अपने हृदयसे प्रकट कर अपनेको गिरिराज गोवर्धनका रूप धारण कर आपने व्रजवासियोंकी पूजा ग्रहण की थी, उसी प्रकार पुनः पर्वतसे प्रकट होकर मेरी पूजा भी ग्रहण कीजिए ।।१।।

गिरिच्छत्रेण दृक्पात – चामरैः स्नेहवारिभिः ।
केवलस्वीयताराज्ये – ऽभ्यषिञ्चद् व्रजमीश्वरः ।।२।।

आपने अपने एकछत्र राज्यमें गिरि गोवर्धनको छत्र के रूप में धारण कर लिया था, उस प्रेम राज्यमें प्रेमपूर्ण पलकोंका झपकना ही मानो चुंवर डुलाना हो रहा था, आपने स्नेह की वर्षा करके सम्पूर्ण व्रज को रससे अभिषिक्त कर दिया था, हे व्रजेश्वर! मुझ पर भी ऐसी प्रेमवृष्टि कर दीजिए ।।२।।

(अन्नकूट भोग समर्पवेके समय बोलिवेके श्लोक)

त्वदाज्ञप्तस्वयागात्मा–ऽन्नकूटस्य समर्पणात् ।
गोवर्धनाचलाधीश! प्रसीद सततं मयि ।।१।।

हे गोवर्द्धननाथ! आपकी आज्ञा से पुरुषोत्तम याग रूपी अन्नकूट समर्पित कर रहा हूं. आप सदा मुझ पर प्रसन्न रहें ।।१।।

यथेन्द्रयागभङ्गाच्च स्वयागस्य च कारणात् ।
नन्दादीनाम् अनन्यत्वं कृतं मयि तथा कुरु ।।२।।

जिस प्रकार आपने इन्द्रयाग भंग करवाकर नन्दादि गोपों के द्वारा अन्नकूट रूपी यज्ञ करवा कर उनका अन्याश्रय दूर कर उन्हें अपना अनन्य (एकनिष्ठ) भक्त बना लिया था, मुझ पर भी वैसी ही कृपा कीजिए ।।२।।

प्रबोधिनी

क्रीडता योगनिद्राङ्गी – कारेण रससागरे ।
तत्रस्थाङ्गीकृता मासैः पुमर्थप्रतिपादकैः ।।१।।
तथाधुनोत्तिष्ठ कृष्ण ! याहि स्वात्मनिवेदितान् ।
तदङ्गीकृतिमात्रार्थं जगद्रसमयं सृज ।।२।।

हे भगवान् श्रीकृष्ण! परम पुरुषार्थ प्रतिपादक महीनोंमें योगनिन्द्रा अंगीकार कर आप रससागरमें क्रीड़ा करते हैं. प्रभो! अब योगनिन्द्रा त्याग कर उठिए. अपने निज भक्तोंके द्वारा समर्पित सामग्रीको अंगीकार कर सम्पूर्ण जगत् को रसमय बना दीजिए ।।१–२।।

मार्गशिरः

स्वनाथप्रापिकां देवीं सन्तुष्टां कृष्णरूपिणीम् ।
भावयित्वात्मभजनी – ये रूपे पूजयेच् च ताम् ।।१।।

संतुष्ट होने पर कृष्णरूपिणी देवी अपने नाथ श्रीकृष्णकी प्राप्ति करा देती है वे अपनी आत्माके रूपमें भजनीय हैं. उनकी पूजा इसी रूपमें करता हूं।।१।।

---

*.ये दो श्लोक गो.वा.श्रीमूलचन्द्र तेलीवाला द्वारा मासिकपत्रिका: ‘पुष्टिभक्तिसुधा’ वि.सं.१९७२–७३ में ‘‘श्रीमद्गोपीनाथानां पद्यानि’’ शीर्षकान्तर्गत प्रकाशित भये हैं.

वसन्तोत्सव

कामेपि प्रमदाभाव – करणं कामसुन्दरम् ।
तदर्थं सेवयेत् कृष्णं कैशोरे वयसि स्थितम् ।।१।।
एवं संसेवितः काम – पञ्चम्यां कामदोसि यत् ।
गोपीनां कृपया देहि तथा मे काममद्भुतम् ।।२।।

काम भी प्रमदा भाव (प्रेमयुक्त स्त्रीभाव) प्रदान करता है. उस गोपीभाव की प्राप्ति केलिए किशोरवयवाले कामदेव के समान सुन्दर श्रीकृष्णकी सेवा करें. गोपियोंने कामपंचमी(वसन्त पंचमी)को इसी मनोरथकी पूर्ति केलिए आपकी सेवा अच्छी तरह से की थी. उन्हें आपने उत्कृष्ट काम (दिव्यकृष्णप्रेम) प्रदान किया. उसी प्रकार कृपा करके वह अद्भुत अलौकिक काम मुझे भी प्रदान कीजिए! ।।१–२।।

दोलोत्सवः

प्रियोरुरूप–भावात्म–स्तम्भयुग्म–समन्विताम् ।
श्रीकृष्णस्मृतिसौख्यां यद् – दोलाम् आरोपयाम्यहम् ।।१।।
प्रियाबाहुलताभावा – त्मिकायाम् अनुरागतः ।
दोलायां दोलयामि त्वां प्रसीद पुरुषोत्तम ! ।।२।।

हे प्रभो! मैं आपको उस दोला(झूले)में विराजमान करता हूं जिसके दोनों खंभे प्रियाजीकी लम्बी सुन्दर भुजाके समान हैं. इस दोलामें विराजने पर आपको स्वामिनीजीकी स्मृतिका सुख मिलेगा.

हे पुरुषोत्तम! मैं आपको उस झूलेमें प्रेमपूर्वक पधराता हूं जिसके डोर स्वामिनीजी की बाहुलताके भाव वाली हैं. इस झूलेमें झूलकर आप प्रसन्न हों!।।१–२।।

रामनवमी

श्रीकृष्णहास्यरूपेण प्रमदाभावकारकः ।
तदर्थं प्रकटाय त्वां भजामि रघुनायक ! ।।१।।
यथैवाग्निकुमाराणां भावम् उत्पाद्य दत्तवान् ।
वरं मे कृपया देहि तथा देव नमोऽस्तु ते ।।२।।

हे रघुनायक प्रभु श्रीराम! आप श्रीकृष्णके हास्यरूप हैं. आपके दर्शन करनेसे प्रमदाभाव(स्त्रियोचित्त प्रेमभाव) प्रकट हो जाता है. मुझमृ भी वह प्रमदा भाव प्रकट हो इस मनोरथसे मैं आपकी सेवा करता हूं ।।१।।

प्रभो! आपने अग्निकुमारृको दर्शन देकर उनमृ प्रमदा भाव जगा दिया था और फिर उन्हृ वरदान भी दे दिया था कि कृष्णावतारमृ तुम्हारे मनोरथको पूर्ण करूंगा. मेरे मनमृ भी आपके प्रति वह अलौकिक प्रमदाभाव जगा दीजिए और मेरे भी मनोरथको पूरा करनेकी कृपा करृ! देव! मैं आपको नमन करता हूं ।।२।।

श्रीमत्प्रभूत्सवः

(महाप्रभु श्रीवल्लभाचार्यचरणन्के उत्सवकी भावना कहत हृ)

श्रीकृष्णान्तरकृष्णास्य–स्वरूपविहारकृत् ।
तदर्थप्रकटः स्वीय–दास्ये माम् अनुभावय ।।१।।

आचार्यचरण आप प्रभु श्रीकृष्णके हृदयमृ विराजते हैं. आप उन्हींके मुखारविन्द स्वरूपमृ विहार करते हैं. आपका प्राकट्य प्रभुके कार्य केलिए ही हुआ है. अपने सेवक के रूप मृ मुझे स्वीकारृ.

चन्दनयात्रा

कुच–कुंकुम–गन्धाढ्यम् अङ्गरागमपि प्रियम् ।
श्रीकृष्ण तापशाक्त्यर्थम् अङ्गीकुरु मदर्पितम् ।।१।।

स्वामिनीजीके कुचाृकी केसरकी गन्धसे युक्त आपश्रीका प्रिय (चन्दन का) अंगराग प्रभो श्रीकृष्ण! ताप शान्त करने के लिए समर्पित है, कृपा- पूर्वक इसे अंगीकार कीजिए.

नृसिंहजयन्ती

ग्रीवारूपं श्रीनृसिंहं स्वभक्त्यतिशयाद् यथा ।
प्रकटीकृतवान् कृष्ण ! तां भक्तिं वितरस्व मे ।।१।।

अपने भक्त प्रहलादकी अतिशय भक्तिके कारण आपने स्वयंको ग्रीवारूप नृसिंहके स्वरूपमृ प्रकट किया. प्रभो श्रीकृष्ण! वैसी उत्कट भक्तिका दान मुझे दीजिए!।।१।।

ज्येष्ठाभिषेकः

प्रियारतिविहारोत्थ–श्रमवारि–सुगन्धिना ।
शृङ्गाररसरूपात्म–यामुन–ब्रह्मवारिणा ।।१।।
स्वरूपरसदानार्थं तापानन्तरभावनात् ।
प्रियाङ्गरसनीरेण स्वभिषिक्तो भव प्रभो ।।२।।
स्नातस् तद्रसदानार्थं स्वसृष्टिं कारणात्मिकाम् ।
सृष्ट्वा वितर सत्क्रीडां तद्दास्ये स्वीकुरुष्व माम् ।।३।।

प्रियाजीके साथ रति–विहारके कारण प्रकट हुए श्रमवारिकी सुगंधसे युक्त शृंगाररस रूपात्मक यमुनाजीके पवित्र जलसे, प्रियाजीके अंगोंके रसरूप जलसे तापके बाद स्वरूपरस का दान करने केलिए प्रभो! आप अभिसिक्त होइए. स्नानके उपरान्त कारणात्मिका स्वसृष्टिकी रचना कीजिए. उसमें दिव्य क्रीड़ा (लीला) करते हुए रसदान कीजिए. इस क्रीडामें प्रभो मेरी दासता स्वीकार कीजिए ।।१–३।।

रथोत्सवः

मनोरथात्मकरथे रथात्मात्मन् हरे मम ।
श्रीकृष्णस्योपवेशार्थम् अधिवासं कुरु प्रभो ।।१।।

हे रथकी आत्मारूप आत्मस्वरूप श्रीहरे! अपने प्रभु श्रीकृष्णके विराजने केलिए मैने मनोरथ रूपी रथ तैयार किया है. इसमें विराजिए ।।१।।

मनोरथात्मकः कृष्ण! कल्पितोयं रथस् तव ।
पूरयात्रोपसंविश्य गोपीवन् मन्मनोरथम् ।।२।।

हे कृष्ण! मैने आपके विराजने केलिए मनोरथ रूपी रथ अपनी कल्पना में बनाया है. आप जिस प्रकार गोपियोंके मनरूपी रथमें विराज कर उनका मनोरथ पूर्ण करते हैं उसी प्रकार मेरे मनोरथरूपी रथमें विराजकर मेरा भी मनोरथ पूर्ण कीजिए ।।२।।

श्रीकृष्ण! रथम् आरुह्य सरामेण सुभद्रया ।
पाहि मां भक्तिदानेन दुःखसंसारसागरात् ।।३।।

हे प्रभु श्रीकृष्ण इस रथ पर बलरामजी और सुभद्राके साथ विराज कर

भक्तिका दान देकर संसार–सागरमृ मुझ डूबते हुएकी रक्षा कीजिए ।।३।।

*हिन्दोलोत्सव

अक्षरे लीनतासिद्ध्यै भृशं लक्ष्मीः यथाकरोत् ।
दोलिकारोहणं स्वप्रियकर्म गायती तथा ।।१।।
प्रतिमुखे मुखान्दोलैर् अक्षराद् अभयं कुरु ।

अक्षरब्रह्ममृ कहीं लीन न हो जायें तदर्थ लक्ष्मीजी जैसे भगवान्के गुण–कर्मोंका गान करती हुई हिंडोराके ऊपर वारंवार आरोहण करती हैं उसी तरह ...अपने मुखारविन्दको आन्दोलित करके मुझे भी आप अक्षरब्रह्ममृ लीन होनेसे अभय प्रदान करृ!

पवित्रोत्सवः

या कृता वार्षिकी सेवा सा मूलफलदा मता ।
प्रत्यहं सूत्ररूपेण सैकीभूतानुभावनात् ।।१।।

पूरे एक वर्ष तक जो मैने भगवत्सेवा की है वह मूल फल(मूल स्वरूप श्रीकृष्णकी प्रसन्नता) प्रदान करनेवाली मानी गई है. वह सेवा प्रतिदिन पवित्राके एक–एक धागेके रूपमृ एकत्रित होकर फलप्रदायिनी हो रही है ।।१।।

पवित्रं तज्ज्ञापकं हि प्रेषितं हरिणा ततः ।
अतस् तदारोपणं तु श्रीकृष्णे सन्मतं सदा ।।२।।

श्रीहरिने उसीको ‘पवित्रा’ नाम देकर भेजा है अतः उसका आरोपण प्रभु श्रीकृष्णमृ सदा सन्मत है ।।२।।

तदारोपाद् भक्तिभावा मूले सर्वे समर्पिताः ।
त्वत्प्रेषितं पवित्रं हि मूलसेवाफलात्मकम् ।।३।।

आपके द्वारा प्रेषित ये पवित्र धागे मूलसेवाके फलात्मक हैं, उनके आरोपणसे मूलस्वरूपमृ मेरा भक्तिभाव सम्पूर्ण रूपसे समर्पित है ।।३।।

समर्पयामि तत्प्रीतः कृपयाङ्गीकुरु प्रभो ।
तत्समर्पणतो भाव – सेवायाः फलरूपता ।।४।।

---

* ‘‘मम कृतिरियं न मूलग्रन्थकृताम्’’ ये डेढ़ श्लोक विवृतकारकी कृति हृ.

प्रभो! समर्पित भक्तिभावरूपी पवित्राको आप प्रेमपूर्वक अंगीकार कीजिए. इसके समर्पणसे मेरी भावमयी भगवत्सेवाको फलरूपता प्राप्त हो! ।।४।।

रक्षा

पूतनायां संस्थितायां गोपिकाभिर् यथा कृतम् ।
तथा रक्षाबन्धनं प्रेम्णाङ्गीकुरु कृतं मया ।।५।।

पूतनाके शरीर पर जब आप स्थित थे तब गोपिकाओंने आपको रक्षासूत्र बांधे थे उसी प्रकार मेरे द्वारा प्रस्तुत रक्षाबन्धन आप प्रेमपूर्वक अंगीकार कीजिए ।।५।।

(उत्सवसेवाके फलको एवं तदर्थ आचार्याश्रयकी आवश्यकताको निरूपण करते भये प्रकृत प्रकरणको उपसंहार)

प्रत्यब्दमेवं करणाद् उत्सवानां विधानतः ।
श्रीमदाचार्यमार्गोक्त–सेवायाः फलरूपता ।।६।।

प्रतिवर्ष विभिन्न उत्सव विधानपूर्वक करनेसे आचार्य श्रीमहाप्रभुजीके पुष्टिमार्गमें भगवत्सेवाकी फलरूपता होती है ।।६।।

सा काय–वाङ्–मनोभिश्च दृढप्रेम्णा कृता सती ।
दृढमूली लतावच्च वृद्धा कृष्णं फलिष्यति ।।७।।

भगवत्सेवा जब शरीर–वाणी और मन लगाकर प्रगाढ सुदृढ़ प्रेमसे की जाती है तब वह दृढमूल होकर लताके समान बढ़ती है और उसमें कृष्णरूपी फल लगता है।।७।।

व्यस्तैस्तैः सुदृढैर् हीन–मध्य–मोत्तम–भेदतः ।
कृता जीवैः स्वमार्गस्थैः फलिष्यत्युत्तरोत्तरम् ।।८।।

पुष्टिमार्गमें स्थित जीवके द्वारा की जाने वाली सेवा सुदृढ प्रेमके आधार पर हीन, मध्यम और उत्तम भेद वाली होती है और क्रमशः उत्तरोत्तर फल प्रदान करती है।।८।।

पितृपादरजो जातु ह्युत्तमैर् विस्मृतं न यैः ।
तेषामेव हि मार्गोयं फलिष्यति न चान्यथा ।।९।।

जो उत्तम पुष्टिमार्गीय भक्त मेरे पितृचरण श्रीवल्लभाचार्य महाप्रभुकी चरणरजको विस्मृत नहीं करते हैं उनकेलिए ही यह मार्ग फलदायक होता है, उन्हृ ही श्रीकृष्णरूपीफल प्राप्त होता है अन्यॄ को वह फल प्राप्त नहीं होता है ।।९।।

(विरहावस्थामृ करिवेकी भावनाको मङ्गलाचरणपूर्वक निरूपण करत हृ)

श्रीवल्लभो जयति भक्तहितैकबन्धुः
आविश्चकार तनयं किल विट्ठलं यः ।
तस्यैव पादयुगलं सततं नमामि
प्रेम्णा तदस्तु हृदये मम सर्वदैव ।।१।।

भक्तॄके एकमात्र हितैषी–बन्धु श्रीवल्लभाचार्यकी जय हो, जिनके श्रीविठ्ठलनाथजी जैसे पुत्र हैं उन श्रीमहाप्रभुजीके चरणॄमृ मैं सतत प्रेमपूर्वक नमन करता हूं. वे सदैव मेरे हृदयमृ स्थित हॄ ।।१।।

श्रीवल्लभाचार्यमार्गे स्मरणात् सेवनाद् हरेः ।
तत्कथाश्रवणात् चापि न कालो बाधते क्वचित् ।।२।।

श्रील्लभाचार्यके पुष्टिमार्गमृ श्रीहरिके स्मरण, सेवा और उनकी कथाके श्रवणसे कलिकाल जैसे कठिन काल भी कभी बाधक नहीं बनता ।।२।।

वैराग्य–प्रेमयोगेन स्मरणादि–त्रिकात् पुनः ।
प्रसीदति हरिः शीघ्रं कालश्चानुगुणो भवेत् ।।३।।

वैराग्य और प्रेमपूर्वक श्रीहरिका स्मरण, सेवा और कथा करनेसे श्रीहरि शीघ्र प्रसन्न होते हैं और विपरीत गुणवाला काल भी बाधक न रहकर अनुकूल गुणवाला बन जाता है ।।३।।

व्रजे मधुवने चापि द्वारकायां तथैव च ।
गोपीषु कुब्जादिषु च रुक्मिण्यादिषु या कृता ।।४।।

जैसे व्रजमृ गोपियॄमृ, मथुरामृ कुब्जामृ और द्वारिकामृ रुक्मिणी आदि रानियॄमृ अपनी रसरूपता प्रदान कर उनमृ स्वरूपानन्द प्रकट किया, कृपा करके वैसी ही कृपा मुझ पर कीजिए ।।४–५।।

प्रकटानन्दरूपेण स्वकीया रसरूपता ।
प्रकटीकृत्य कृपया तां चेत् कारयते मयि ।।५।।

तदा निरोधः सुदृढो जायते नान्यथा क्वचित् ।
निरोधेच्छुभिरेतावदेव प्रार्थ्यं हरौ ततः ।।६।।

जब आप कृपा करके अपनी रसरूपता प्रदान करते हैं तभी भक्तका मन पूरी तरहसे आपमें लगता है, उसका सुदृढ निरोध आपमें होता है अन्यथा सुदृढ निरोध नहीं होता. इसलिए प्रभुमें निरोध चाहनेवाले भक्तोंको प्रभुसे यही प्रार्थना करनी चाहिए ।।६।।

अक्रूरे श्रुतदेवे च विदुरेऽथोद्धवे च या ।
कृता दासार्पितकृपा तां कृपां वितर प्रभो ! ।।७।।

प्रभो ! आपने जिस प्रकार अक्रूर, श्रुतदेव, विदुर और उद्धव जैसे समर्पित दासों पर कृपा की थी उसी प्रकार मुझ पर भी कृपा कीजिए।।७।।

श्रीमदाचार्यपादाब्ज – रेणोर् न स्मरणं त्यजेत् ।
तत्त्यागे महती हानिर् मानुष्यं निष्फलं भवेत् ।।८।।

श्रीमदाचार्य के चरणकमलोंकी रेणुका स्मरण कभी न छोड़ें, उनका स्मरण छोड़नेसे बड़ी हानि होती है. मनुष्यजन्म ही निष्फल हो जाता है।।८।।

श्रीकृष्णाय नमः

श्रीमद्गोपीनाथानां पद्यानि ।।

गोपिकावद् विप्रयोगे कालक्षेपाय सर्वथा ।
कृष्णमूर्तिं प्रियां कृत्वा भजेत् तत्तत्स्वभावतः ।।१ ।।
भावात्मविप्रयोगेऽपि न स्थातुं शक्यते यतः ।
अतः स्वहृद्गतैः भावैः भूषयेत् तं मनोमयम् ।।२ ।।
शब्दार्थयोर्नित्यतावद् भक्तिरात्यन्तिकी हरौ ।
उदेति श्रीवल्लभेति नामोच्चारणमात्रतः ।।३ ।।
स्वार्थप्रकटसेवाख्यमार्गे श्रीवल्लभप्रभोः ।
अङ्गीकृतस्य मे भोज्यं स्वास्ये कुरु हुताशन ।।४ ।।
सौदर्यं निजहृद्गतं प्रकटितं स्त्रीगूढभावात्मकम् ।
पुरुषं च पुनस्तदन्तरगतं प्रावीविशत् स्वप्रिये ।।
संश्लिष्टावुभयोर्बभौ रसमयः कृष्णो हि तत्साक्षिकं ।
रूपं तत्त्रितयात्मकं परमभिध्येयं सदा वल्लभम् ।।५ ।।
पयःपत्रादिमात्रेण पूजितो यः परं पदं ।
प्रागेव दिशति प्रीतः स कृष्णः शरणं मम ।।६ ।।
स्नेहात्मगन्धतैलेन प्रियागन्धातिचारुणा ।
अभ्यक्तो मङ्गलास्नानं कुरु गोकुलनायक ।।७ ।।
दिवा त्वद्वनगमनस्मरणात् तापभावतः ।
प्रियास्पर्शोष्णनीरेण स्नातो भव व्रजाधिप ।।८ ।।
स्नार्द्रतानिवृत्यर्थं प्रोञ्छिताङ्गविभो मम ।
दूरीकुरुष्व गोपीश कृपया लौकिकार्द्रताम् ।।९ ।।
प्रियाङ्गसङ्गसम्बन्धि–गन्धसम्बन्धतो भवेत् ।
कदाचित् कस्यचिद् भावो ह्यतः स्नानं समाचर ।।१० ।।
भावात्मकतया क्लृप्त–स्वोत्तरीयात्मकासने ।
सिंहासने गोकुलेश कृपयोपविश प्रभो ।।११ ।।

उदेति सविता नाथ प्रियया सह जागृहि ।
अङ्गीकुरुष्व मत्सेवां स्वकीयत्वेन मां वृणु ।।१२ ।।
प्रसीद पूजितो भक्त्या तुलस्याः प्रियगन्धया ।
निःकिञ्चनाधीश नान्यत् कर्तुं शक्नोमि सर्वथा ।।१३ ।।
मुखाब्जमकरन्दाप्ति–लोभेन रसभावतः ।
पर्युपासितचित्तानि व्रजरत्नानि तानि मे ।।१४ ।।
कुसुमान्यर्पितानीश प्रसीद मयि सन्ततम् ।
कृपासंहृष्टदृग्वृष्ट्या तदङ्गीकृतिशोभिनः ।।१५ ।।
स्वरूपरसदानार्थं निष्पीडाब्रह्मविद्यया ।
यदुच्छिष्टं मे ददासि कृतार्थोस्मि ततः प्रभो ।।१६ ।।
प्रियासमेतकुञ्जीय – वृक्षमूलेषु पल्लवैः ।
कृतेषु भावतल्पेषु क्रीडन् गोचारणं कुरु ।।१७ ।।
प्रियानखात्मकादर्शे विलोक्य वदनाम्बुजम् ।
व्रजाधीश प्रमुदितः कृपया मां विलोकय ।।१८ ।।
भावात्मकास्मद्हृदय–पत्पमे शेषरूपके ।
रमस्व राधया कृष्ण शयानो रसभावतः ।।१९ ।।
यथा स्वान्तस्थबालानां कृतार्थत्वाय सर्वदा ।
स्वोच्छिष्टं कृपया दत्तं हरे देहि तथैव मे ।।२० ।।
ताम्बूलचर्वितमिव मुख्योच्छिष्टं व्रजाधिप ।
गृह्णामि कृपया दत्तमस्तु मे फलितं तथा ।।२१ ।।
त्वदाज्ञप्त–स्वयागात्मान्नकूटस्य समर्पणात् ।
गोवर्धनाचलाधीश प्रसीद सततं मयि ।।२२ ।।
यथेन्द्रयागभङ्गस्य स्वयागस्य च कारणात् ।
नन्दादीनाम् अनन्यत्वं कृतं मयि तथा कुरु ।।२३ ।।

(१ से २३ श्लोकाॄका अनुवाद पहले दिया जा चुका है)

समुल्लसति कुंकुमच्छुरितपुष्पमालां यदा
ददासि हसिता सती सखि कृपाकटाक्षैर्मुदा ।

समीक्षसि यदा वदिष्यसि मुदा तदाहं तदा–
त्मतामपि हि मुक्तितोप्यधिकतुच्छमुक्तिं ब्रुवे ।।२४।।

हे सखि! जिस समय आप हंसती हुई, केसरसे सनी सुन्दर सुगन्धित पुष्पाृकी माला मुझे देती हैं, और कृपायुक्त कटाक्षसे जब निहारती हैं, और जब आप मुझसे वार्तालाप करृगी, उस समय मैं उस तदात्मता को मुक्ति से भी अधिक मानूंगी, तब मैं मुक्तिको तुच्छ कहूंगी ।। २४।।

यदा सखि रतिश्रुतिप्रथितबन्धरीत्या रमन्त्य
तिश्रमजशीरं स्मरसि मां समीक्ष्य प्रियं ।।
तदा व्यजनवीजनार्थमपि चेन्मे पुण्यगम् ।
सुरेशसदनं न वा भवतु मोक्ष एष स्फुटम् ।।२५ ।।

हे सखि ! रसशास्त्रमृ श्रुत जो प्रसिद्ध बन्धकी रीति है, तदनुसार रमण करती हुई अत्यन्त श्रमके कारण उत्पन्न प्रिय स्वेदबिन्दुआृको देखकर जब मुझे याद करती हो तब आपके उन श्रमबिन्दुआृको पंखेकी हवासे दूर करनेका यदि मेरा पुण्य सौभाग्य हो तो मुझे स्वर्गकी भी इच्छा नहीं होती है. मुझे तो यही मोक्ष लगता है।।२५।।

न मे कस्यापीप्सा त्रिजगति वरीवर्त्यतिपरं–
त्विदं त्वेकं तिष्ठत्यति मम मनस्यालि सततम् ।।
चिरप्रार्थ्यं यत्स्वं व्रजपतिसुतस्तत्प्रियतमा ।
मुदा राधा चोभौ मत्कृतनिकुञ्जेषु रमणम् ।।२६ ।।

।।इति श्रीगोपीनाथप्रभुचरणानां पद्यानि।।

हे सखि! वैसे तो मुझे तीनाृ लोकाृमृ किसी बातकी कोई इच्छा नहीं है, किन्तु एक इच्छा सदा बनी रहती है कि चिरकालसे चाहने योग्य नन्दसुतकी आप प्रियतमा हो अतः आप और आपके प्रियतम माधव निजदास द्वारा निर्मित निकुंजाृ मृ रमण करृ! बस यही मेरी एकमात्र मनोभिलाषा है.

(एतत्पद्यानाम् एकपुस्तकतः शोधित्वात् शोधनादिकार्यं केषाञ्चित् श्लोकानां मम मनसि असन्तोषं जनयति, तथापि एतेषां पद्यानां दुर्लभत्वाद् अतिसुन्दरत्वाच्च मुद्रणन्तु अवश्यं वैष्णवानां फलप्रदम् इत्यतः तानि मया प्रकाश्यन्ते. अत्र विद्यमाना याः काश्चन अशुद्धयः ताः साम्प्रदायिकविद्वांसः प्राचीनपुस्तकतः शोधयित्वा मां ज्ञापयिष्यन्ति इति प्रार्थयेऽहम् ––गो.वा.श्रीमूलचन्द्र तेलीवाला).

श्रीगोपीनाथप्रभुचरण विरचित

।। सौन्दर्यपद्य ।।

सौन्दर्यं निजहृद्गतं प्रकटितं स्त्रीगूढभावात्मकं
पुंरूपञ्च पुनस्तदन्तर्गतं प्रावीविशत् स्वप्रिये ।
संश्लिष्टावुभयौ बभौ रसमयः कृष्णो हि यत् साक्षिकं
रूपं तत् त्रितयात्मकं परमभिध्येयं सदा वल्लभम् ।।

निज = अपने
(कृष्ण)हृद्गतं = हृदयमृ रहेभये
स्त्रीगूढभावात्मकं = गूढ स्त्री भावात्मक
प्रकटितं = प्रकट, सौन्दर्यं = सौन्दर्य
पुनः = फेरि, तद् = वो – (स्वामिनी)
अन्तर्गतं = अन्दर रह्यो भयो
पुंरूपं = पुरुषरूप (प्रकटितं सौन्दर्यं)
च = अरु, स्वप्रिये = अपने प्रियमृ
प्रावीविशद् = प्रविष्ट करायो(इति)
उभयौ = दोनाृन्को
संश्लिष्टौ = संयोग भयेसूं (सन्तौ पुनः)

रसमयः = रसात्मक, कृष्णः = श्रीकृष्ण
बभौ = शोभायमान भये
हि = यासूं (तस्मात् कारणात्)
यद् = जो, रूपं = रूप
साक्षिकं = साक्षी (आसीत्), तत् = वो
त्रितयात्मकं = तीनाृ रूपवारो
(भूत्वा = होयके), सदा = सदा
वल्लभं = श्रीमहाप्रभुजीको
परम् = आछी भांतिसाृ
अभिध्येयं = ध्यान करनाृ (प्रकटितम्
अभवत्)

भावार्थ : सर्वरसभोक्ता श्रीकृष्णके भीतर अपने स्वरूपानन्दके दानार्थ एक गूढ़ भोग्यभावात्मक सौन्दर्यहु हे— तेसृई अपने स्वरूपानन्दके उपभोगार्थ प्रकट किये स्वामिनीरूपमृहु भगवत्स्वरूपानन्दके उपभोग करिवेके भाववारो एक गूढ़ भोक्तृभावात्मक सौन्दर्यहु हे. सो ये भगवान्मृ रह्यो गूढ़ भोग्यभावात्मक सौन्दर्य अरु स्वामिनीमृ रह्यो गूढ़ भोक्तृभावात्मक सौन्दर्य आत्यन्तिक रसोद्बोधनकी अवस्थामृ कबहुक प्रकट (उच्छलित) ह्वे जात हे. अन्यथा गूढ़ ही रहत हे. सो उभयत्र स्थित गूढ़ सौन्दर्य कबहुक उच्छलित ह्वे के अपनी एसी रसात्मिका लीलाके परिकर एसे साक्षीभूत स्वरूपको पात्रतया अवलम्बन करत हे. सो या रसलीलामृ उच्छलित गूढ़ भावात्मक, भगवत्सौन्दर्य तथा स्वामिनीसौन्दर्य के मिश्रणसाृ प्रकट रसात्मक कृष्णके प्रिय पात्र बनिवेके कारण

(१) गूढ़ स्त्री(भोग्य)भाव

(२) गूढ़ पुं(भोक्तृ)भाव तथा

(३) साक्षिभाव

—यॄ त्रितयात्मक रूप सर्वदा ही पुष्टिजीवन्कॄ निरतिशय प्रिय होयवेतॄ सर्वोत्कृष्टतया अभिध्यान करिवे योग्य हे ।।९ ।।

टीका : ''बर्हापीडं नटवरवपुः...'' श्लोकमॄ भगवान्को जेसो प्रमेयरूप निरूपित कियो ताके प्रमाणरूप (साक्षिरूप) स्वयमेव महाप्रभु श्रीमद्वल्लभाचार्यचरण हॄ. सो या श्लोकमॄ महाप्रभुके एसे स्वरूपको वर्णन श्रीगोपीनाथप्रभुचरणने कियो हे. सो काहेतॄ जो प्रमाणके बिना प्रमेय सिद्ध होत नाहिं. तेसॄ महाप्रभु यदि प्रकट न होवते तो पुष्टिभक्तिभावको अवलम्बन बनिवेवारे श्रीकृष्णको एसो गूढ़ सौन्दर्यहु पुष्टिजीवन्के काज प्रकट न होतो.

कछुक पाखंडी जीव या श्लोकमॄ वर्णित महाप्रभुकी त्रितयात्मकताके व्याजतॄ श्रीकृष्णकी अनन्यभक्तिके महाप्रभून्के उपदेशसॄ अपनो प्रच्छन्न द्वेष प्रकट करि देत हॄ: जो श्रीकृष्णको मूलरूप तो एकात्मक हे अरु त्रितयात्मक होयवेतॄ भजनार्थ उत्कृष्टतर स्वरूप तो श्रीमहाप्रभुन्को हे. सो एसे श्रीमहाप्रभून्के प्रच्छन्न द्वेषी जनन्के पाखण्डको खण्डन याही श्लोकतॄ ह्वे जात हे जो त्रितयात्मक रूप तो केवल ध्यान करिवेके काज हे सेवाके काज नाहिं !

लोकमॄ जेसे कोउ कछुक धर्माचरण किंवा अधर्माचरण करत होय तहां जो साक्षी बनि ठाड़ो रहे ताकॄहु धर्म अथवा अधर्म को कछु फललेश होत हे. परि मुख्य फल तो धर्मकर्ता अथवा अधर्मकर्ता कॄहि मिलत हे. परि वाके धर्माचरण किंवा अधर्माचरण को जो साक्षी बनत हे सो प्रमाण तो मान्यो जात हे. तेसेई स्वामिनीजीमॄ प्रकट – भोग्यभाव अरु गूढ – भोक्तृभाव अंशीभूत हे ताके अंशभूत प्रकट – भोग्यभाव अरु गूढ़ – भोक्तृभाव सबहि पुष्टिजीवन्कॄ प्रभुने प्रदान किये हॄ. ताकॄ प्रमाणित करिवेके काज लीलापरिकरमॄ साक्षीभूत प्रमाणस्वरूपकॄ प्रभून्ने भूतलपे पुष्टिभक्तिमार्गके आचार्य बनायके प्रकट किये हॄ. सो प्रकट होयके आपनेहु प्रकटमॄ भोक्तृभावात्मक परि गूढ़तया भोग्यभावात्मक श्रीकृष्णके स्वरूपानन्दको दान करिवेवारे पुष्टिभक्तिमार्गको उपदेश कियो.

तब श्रीकृष्णकी पुष्टिभक्तिके आपके उपदेशसॄ द्वेष करिवेवारेन्की ओर

कछु तो चली नाहिं. तब श्रीकृष्णभजनते पुष्टिजीवको विमुख करिवे श्रीमहाप्रभून्की त्रितयात्मकताकी बातको उलटो अर्थघटन करि त्रितयात्मक रूप धारण करिवेवारे श्रीमहाप्रभून्की सेवा करनी, मूलस्वरूप श्रीकृष्णकी सेवा नाहिं करनी—एसे पाखण्डको प्रचार करि देत हॄ. सो तो रूपदर्शनार्थ विधाताने नेत्र दिये सो तिन नेत्रन्सॄ रूपदर्शन न करिके दर्पणमॄ स्वनेत्रदर्शन ही करते रहिवेकी सी मूढता जाननी. तासॄ सिद्ध होत हे जो गूढ – भोग्य – भोक्तृ – रूपन्सॄ उभय – भावात्मक रसमय श्रीकृष्ण तो अपने पात्रस्थानीय महाप्रभून्के हृदयमॄहु गूढ़भावतयाही बिराजत हॄ. अरु प्रकटमॄ तो आप ता गूढ़भावन्के साक्षीरूप – प्रमाणरूप ही हॄ— कछू अर्धनरनारी जेसे रूपते आप प्रकट नाहीं भये हॄ. सो ''दैवोद्धारप्रयत्नात्मा… भक्तिमार्गाब्जमार्तण्ड:… अङ्गीकृत्यैव गोपीशवल्लभी– कृतमानव:… सान्निध्यमात्रदत्तश्रीकृष्णप्रेमा… भक्त्याचारोपदेष्टा … भुवि भक्तिप्रचारैककृते स्वान्वयकृत्… तत्कथाक्षिप्तचित्त: तद्विस्मृतान्य:'' नामन्तॄ सिद्ध होत हे जो आप पुष्टिभक्तिमार्गाचार्य हॄ. तासॄ जो जीव आपके उपदेशानुसार श्रीकृष्णभक्ति नाहिं करत हॄ तिनकॄ दैवी न जाननो. सो काहेते जो सूर्योदयको प्रकाश होतही कमलको फूल तो खिलि जात हे परि रात्रीके अन्धकारमॄ खिलिवेवारे फूल मुरझावन् लागत हॄ. तेसॄ महाप्रभून्के उपदेशतॄ दैवीजीवन्के हृदयकमल तो श्रीकृष्णभक्तिके रूपमॄ खिलि जात हॄ परि आसुरीन्के अन्धकारी फूल मुरझावन् लागत हॄ. सो काहेतॄ जो आप जा जीवको अङ्गीकार करत हॄ वाकॄ तो आपको सान्निध्य मिलत हे. अरु जाकॄ आपको सांचो सान्निध्य मिलत हे तामॄ अविलम्ब श्रीकृष्णप्रेमहु प्रकट ह्वे जात हे. सो वोहु जीव गोपीपति श्रीकृष्णकॄ वल्लभसम लागत हे. याही प्रयोजनतॄ तो आपने अपनी वाणी अरु वंशजहु प्रकट किये जो पुष्टिजीव पुष्टिप्रभुके स्वरूपानन्दके अनुभवमॄ सेवा– कथाकी प्रणालीसॄ आक्षिप्तचित्त होयके अन्य सब कछुकॄ विस्मृत करि देवॄ. तासॄ जो जीव आपके उपदेशानुसार पुष्टिभक्तिमार्गपे चलत नाहिं ताकॄ श्रीमहाप्रभुहु बिसारी देत हॄ, यह दृढ़ करि जाननॄ. यामॄ नादसृष्टि अथवा बिन्दुसृष्टि को कछु भेदभाव नाहिं हे ।।

।। एसे गोस्वामी श्रीदीक्षितात्मज श्याम मनोहर द्वारा विरचित
सौन्दर्यपद्यकी व्याख्या सम्पूर्ण भई ।।

।। श्रीकृष्णो विजयते ।।

।। श्रीमदाचार्यचरणकमलेभ्यो नमः ।।

श्रीमद्गोपीनाथप्रभुचरणानां जन्मकुण्डली

चिन्तासन्तानहन्तारो यत्पादाम्बुजरेणवः।
स्वीयानां तान् निजाचार्यान् प्रणमामि मुहुर् मुहुः।।
यदनुग्रहतो जन्तुः सर्वदुःखातिगो भवेत्।
तमहं सर्वदा वन्दे श्रीमद्वल्लभनन्दनम्।।

स्वस्ति श्रीनृपविक्रमार्कसमयातीत संवत् १५६७ दक्षिणायने शरदृतौ महामाङ्गल्यप्रद-मासोत्तमे मासे भाद्रपदमासे कृष्णपक्षे १२ तिथौ चन्द्रे पुष्यनक्षत्रे पद्मयोगे कौलवर्णे एवं पञ्चाङ्गशुद्धौ अत्र दिने शुभसमये सर्वग्रहानुकूल्ये श्रीमदाचार्यमहाप्रभूणां गेहे श्रीमद्गोपीनाथानां प्राकट्यम् अभूत्. तद् यथा विश्वोद्धारकृते स्फुटो अभवद् इह श्रीगोपीनाथाभिधः.

शुभं भवतु.

वंशो विस्तरतां यातु.

।। श्रीकृष्णाय नमः ।।

।। श्रीमदाचार्यचरणकमलेभ्यो नमः ।।

।। श्रीगोपीनाथप्रभुचरणसप्तविंशतिनामानि ।।

नमामि श्रीमदाचार्यं गोपीनाथं च तत्सुतम् ।।
सप्तविंशतिनामानि प्रवक्ष्यामि मुदान्वहम् ।।१।।

१. श्रीगोपीनाथाय नमः
२. श्रीमद्वल्लभज्येष्ठात्मजाय नमः
३. श्रीमतीमहालक्ष्मीगर्भोदधिचन्द्राय नमः
४. आश्विनकृष्णाद्वादश्यां गृहीतजन्माय नमः
५. स्वमातृचरणअक्कास्तनपायिने नमः
६. वाक्पत्युच्चारित [१]‘‘अंगादंगात्संभवसि हृदयादधिजायसे आत्मा वै पुत्रनामासि’’मंत्रश्रवणपराय नमः
७. श्रीमद्विट्ठलाग्रजाय नमः
८. पायम्माभर्त्रे नमः
९. पुरुषोत्तमजनकाय नमः
१०. लक्ष्मीजनकाय नमः
११. सत्यभामाजनकाय नमः
१२. साधनदीपिकाकर्त्रे नमः
१३. श्रीगोपालमनुजापकाय नमः
१४. श्रीपुरुषोत्तमक्षेत्रयात्रापरायणाय नमः
१५. कुंकुमगोपीचन्दनतिलकमुद्राधारणकर्त्रे नमः
१६. अडेलग्रामवासिने नमः
१७. सेवाभावनाश्लोककर्त्रे नमः
१८. प्रत्यहं श्रीभागवतपारायणपराय नमः
१९. स्वपितृरचितपुरुषोत्तमसहस्रनामजपपरायणाय नमः
२०. स्वपितुः ‘सौन्दर्य’ पद्येन स्तुतिकर्त्रे नमः
२१. निजानुजकृत ‘यदनुग्रहतो’ स्तुतिपद्यसंस्तुताय नमः
२२. श्रीगोवर्धनोद्धरणाय गोपीवल्लभभोगप्रवर्तकाय नमः

२३. जगन्नाथपुरीक्षेत्रयात्राकर्त्रे नमः
२४. तत्र फलाहारिमठनिवासकर्त्रे नमः
२५. स्वविभूतिदर्शकाय नमः
२६. तत्रत्य पुरोहितमुखेन 'एकं शास्त्रं देवकीपुत्रगीतं' पद्याख्या-श्रवणपराय नमः
२७. जगन्नाथक्षेत्रे नित्यलीलाप्रविष्टाय नमः

सप्तविंशतिनामानि श्रीगोपीनाथप्रभोः मुदा ।।
पठनीयान्यस्मदीयैः सदा स्वाचार्यनिष्ठया ।।२।।

।।इति श्रीगोपीनाथप्रभुचरणसप्तविंशतिनामानि गोस्वामिश्रीदीक्षितात्मजेन श्याममनोहरेण कृतः सम्पूर्णः।।

१. बृह.उप.६।४।९

અમૃતવચનાવલી

શ્રીનાથજી

(ક) શ્રીગુસાંઈજીએ શ્રીગોવર્ધનધરને પૂછ્યું કે ''મહારાજ! કૃષ્ણદાસનો તો દેહ છૂટ્યો... હવે અમે કોને અધિકાર (ટ્રસ્ટીનું પદ) આપીને બગાડ કરીએ? તેથી આપ કહો તેને અધિકારી (ટ્રસ્ટી) બનાવીએ''. ત્યારે શ્રીગોવર્ધનનાથજીએ કહ્યું કે ''અમે પણ કયા જીવનો બગાડ કરીએ? જે પણ અધિકાર સ્વીકારશે (ટ્રસ્ટી બનશે) તેનો બગાડ થશે! તેથી તમે એક કામ કરો કે અધિકારનો ઉપરણો હાથમાં લઈને બધાની સામે કહો કે જેને અધિકારી (ટ્રસ્ટી) થવું હોય તે ઉપરણો ઓઢે. ત્યારે જે આવીને કહે તેને (ટ્રસ્ટી પદ) આપો. જેનો બગાડ થવાનો હશે તે તેની મેળે જ (ટ્રસ્ટી થવા) આવશે!''.

(શ્રીનાથજી, ૮૪ વૈષ્ણવવાર્તા, કૃષ્ણદાસની વાર્તા)

(ખ) એક દિવસ એક વૈષ્ણવે કિશોરીબાઈને કાંઈક સામગ્રી આપી હતી. ત્યારે કિશોરીબાઈએ તેની સામગ્રી સિદ્ધ કરીને શ્રીઠાકોરજીને ભોગ સમર્પ્યો. તે દિવસે શ્રીઠાકોરજી આરોગવા પધાર્યા નહીં. ત્યારે કિશોરીબાઈ પોતાના મનમાં ખૂબજ ખેદ કરવા લાગી. ત્યારે શ્રીઠાકોરજી બોલ્યાઃ ''તેં મારા માટે સામગ્રી કેમ લીધી? તે અમે કેવી રીતે આરોગીએ?''

ભાવપ્રકાશઃ આમાં એ જતાવ્યું કે પારકી, બીજાની સત્તા, સામગ્રી પોતાના શ્રીઠાકોરજીને આરોગાવવી નહીં. અને કોઈ પણ વસ્તુ વૈષ્ણવ પાસેથી લઈને શ્રીઠાકોરજીને વિનિયોગ ન કરાવવી. તે શ્રીઠાકોરજી અંગીકાર કરતા નથી.

(૨૫૨ વૈ.વાર્તા, કિશોરીબાઈ વા.પ્ર.૨)

મહાપ્રભુ શ્રીવલ્લભાચાર્ય

(ક)જે કટોરી(ગિરવિ) મૂકીને સામગ્રી આવી તેનો તો ભોગ શ્રીઠાકોરજી પોતાના જ દ્રવ્યનો આરોગ્યા, તેથી તે ભોગ તો આપનો જ થયો. જે શ્રીઠાકોરજીનું (દેવ) દ્રવ્ય ખાશે તે મારો(પુષ્ટિમાર્ગી) નહીં કહેવાય. અને મારો સેવક ભગવદીય હશે તે દેવદ્રવ્ય ક્યારેય નહીં ખાય. જે (દેવદ્રવ્યનો પ્રસાદ) ખાશે તે મહાપતિત થશે. તેથી તે (દેવદ્રવ્યના) પ્રસાદમાંથી ભોજન કરવાનો આપણો અધિકાર ન હતો તેથી તે ગાયોને ખવડાવ્યો અને શ્રીયમુનાજીમાં પધરાવ્યો''. આ સાંભળીને બધા વૈષ્ણવો ચુપ થઈ ગયા.(ઘરુવાર્તા-૩).

(ખ)શ્રીભાગવતનો પાઠ પોતેજ કરવો જોઈએ. લૌકિક(ફંડફાળા)-પારલૌકિક (મૃતકનો ઉદ્ધાર-પુણ્ય-પ્રાયશ્ચિત્ત) કોઈ પણ હેતુ-પ્રયોજનથી શ્રીભાગવત નો પાઠ

કે તેનું શ્રવણ કરવું ન જોઈએ. પ્રાણ કંઠ સુધી આવી ગયા હોય તો ભૈંખ્યા મરી ભલે જવું પણ ભાગવતની કથા યજમાન પાસેથી દક્ષિણા લઈને આજીવિકા માટે નજ કરવી.

(તત્ત્વાર્થદીપનિબન્ધ)

(ગ) કથા-કીર્તન કરીને પોતાની આજીવિકા ચલાવનારા નીચ લોકોના મનોભાવને, તેઓ ભગવદ્ગુણગાન કરતા હોય તો પણ, મોઢું-મળ વગેરેને ધોતાં નીકળેલા ગંદા પાણીના નિકાલ માટે ખોદેલા ખાડા (સેસ્પોલ-ગટર) જેવા જાણવા. ભાગવત વગેરેની કથા કરીને દક્ષિણા લેનારા કથાકારો પણ આવા નીચ કીંતનકારો (ગટર) જેવા જ હોય છે. તેથી આવા નીચ લોકોદ્વારા કરવામાં આવતા કથા-કીર્તન પુષ્ટિમાર્ગીઓએ ન સાંભળવા.

(જલભેદ)

શ્રીગોપીનાથપ્રભુચરણ

...શ્રીઆચાર્યજીને વૈષ્ણવે આવીને કહ્યુંઃ ''મહારાજ! શ્રીદ્વારકાનાથજી વૈભવ સહિત પધાર્યા છે...''.

ત્યારે શ્રીઆચાર્યજીએ કહ્યુંઃ ''ઠાકોરજીનો વૈભવ જોઈને તમે રાજી થયા?''.

ત્યારે શ્રીગોપીનાથજીએ કહ્યુંઃ ''આપનો કહવડાવીને જે શ્રીઠાકોરજીની વસ્તુ(દેવદ્રવ્ય) ઊપર પોતાનું મન બગાડશે તેનો નિર્મૈળ નાશ થશે''.

આ સાંભળીને શ્રીઆચાર્યજીએ કહ્યુંઃ ''અમારો માર્ગ તો આવો જ છે''.

(શ્રીગોપીનાથપ્રભુચરણ, ૮૪ વૈષ્ણવવાર્તા, દામોદરદાસ સમ્ભલવાળાની વાર્તા)

શ્રીવિટ્ઠલનાથપ્રભુચરણ

(ક) ધન વિ.ની કામનાઓને પૈંર્ણ કરવામાટે જે શાસ્ત્રમાં બતાવેલા શ્રવણ-કીર્તન-સેવા વગેરે કરવામાં આવે છે તેને કર્મમાર્ગીય સમજવા જોઈએ. પોતાની આજીવિકા (ભરણ-પોષણ) ચલાવવામાટે પૈસા કમાવવાના રૂપમાં જે શ્રવણ-કથા-કીર્તન-સેવા વિગેરે કરવામાં આવતાં હોય તો તેમને તો ખેતી-વાડીના ધંધાની માફક 'લૌકિકકર્મ' જ કહેવા જોઈએ (ધર્મ-ભક્તિ કદાપિ નહીં). (જો કોઈ અધમ માણસ) જાજરૂ જઈને પોતાના મળને ધોવા માટે ગંગાજળનો ઉપયોગ કરે તો શું તેને ગંગાસ્નાનું શાસ્ત્રોક્ત ઉચ્ચ ફળ મળી શકે? ના. પવિત્ર ગંગાનો આવો દુરુપયોગ કરવાથી તો તેને માત્ર અને માત્ર પાપ જ લાગે છે. આ જ પ્રમાણે જેઓ પૈસા કમાવવામાટે પ્રભુની સેવા-કથા કરે છે તેઓને પણ તેવી સેવ-કથાનું કંઈ પણ ફળ મળતું નથી. ઉલટાનું, આવા અધમ આચરણને કારણે તેઓ પાપના જ ભાગીદાર બને છે.

(શ્રીવિટ્ઠલનાથપ્રભુચરણઃ ભક્તિહંસ).

(ખ) આજીવિકા કે યશ વગેરે કમાવવા માટે ભજન કરે તો શી ગતિ થાય? ...તે વ્યક્તિ અન્તે ક્લેશ જ પામે છે એવો શ્રીમહાપ્રભુજીના કથનનો સાફસાફ અર્થ છે. વાત કેવળ ઐહિક ક્લેશ પર નથી અટકતી, તેના પરલોકના અધિકાર અને ફળ નો પણ આવા નિષિદ્ધ આચરણને કારણે નાશ થાય છે. ... અત્યલ્પ પણ જ્ઞાન કે સંસ્કાર હોય તે આવું કુકૃત્ય કરી શકતો નથી. (સિદ્ધાન્તમુક્તાવલી વિવૃતિ)

(ગ) શ્રીગુસાંઈજીએ શ્રીગોવર્ધનધરને પૂછ્યું કે ''મહારાજ! કૃષ્ણદાસનો તો દેહ છૂટ્યો... હવે અમે કોને અધિકાર (ટ્રસ્ટીનું પદ) આપીને બગાડ કરીએ? તેથી આપ કહો તેને અધિકારી (ટ્રસ્ટી) બનાવીએ''. ત્યારે શ્રીગોવર્ધનનાથજીએ કહ્યું કે ''અમે પણ કયા જીવનો બગાડ કરીએ? જે પણ અધિકાર સ્વીકારશે (ટ્રસ્ટી બનશે) તેનો બગાડ થશે! તેથી તમે એક કામ કરો કે અધિકારનો ઉપરણો હાથમાં લઈને બધાની સામે કહો કે જેને અધિકારી (ટ્રસ્ટી) થવું હોય તે ઉપરણો ઓઢે. ત્યારે જે આવીને કહે તેને (ટ્રસ્ટી પદ) આપો. જેનો બગાડ થવાનો હશે તે તેની મેળે જ (ટ્રસ્ટી થવા) આવશે!''

(૮૪વૈષ્ણવવાર્તા, કૃષ્ણદાસની વાર્તા, પ્ર.૧૦)

માલા-તિલક(U) રક્ષક શ્રીગોકુલનાથજી

પોતાના સેવ્ય સ્વરૂપની સેવા જાતે જ કરવી. અને ઉત્સવ વગેરે સમય અનુસાર, પોતાના જ ધન અનુસાર, વસ્ત્ર-આભૂષણ વિવિધ પ્રકારના મનોરથો કરી સામગ્રી કરવી.

(શ્રીગોકુલનાથજી-ચતુર્થેશઃ ૨૪ વચનામૃત)

શ્રીઘનશ્યામાત્મજ શ્રીગોપીશચરણ

સેવામાં જરૂરી તેવા ધન-સામગ્રી-સાજ વગેરે ન હોય તો સેવા કેમ થઈ શકે! આ બધું વસાવવામાટે બીજો કોઈ ઉપાય ન હોય તો કોઈક પાસેથી ઉધાર લઈને કે કોઈક પાસેથી માંગીને કે ફંડ-ફાળો કરીને સેવા-મનોરથ કરી શકાય કે નહીં?

ઉપરોક્ત શંકાને દૂર કરવામાટે શ્રીમહાપ્રભુજી 'વિવેકધૈર્યાશ્રય' ગ્રન્થમાં આજ્ઞા કરે છે આવી પરિસ્થિતિ આવી પડી હોય, પછી તે પ્રભુસુખ-સેવા સમ્બન્ધી પણ કેમ ન હોય, તો પણ હઠ ન કરવી. ''ઉધાર લઈને કે કોઈ પાસેથી માંગીને પણ હું સેવા-મનોરથ કરીશ જ'' આવી હઠ ન કરવી. યથાલાભ સન્તોષ રાખીને પોતાની પાસે જે ઉપલબ્ધ હોય તેનાથી જે બની શકે તેનું જ પ્રભુસેવામાં સમર્પણ કરવું. ઉધાર કરીને કે ઠાકોરજી માટે માંગીને સેવા ન જ કરવી. કારણ કે ભગવદાશ્રય રાખીને પ્રભુ જે

સહજતાથી કરાવે તે કરવું આવી પુષ્ટિમાર્ગીય મર્યાદામાં રહીને પ્રભુને જે સમર્પણ કરવામાં આવે છે તેનો જ અંગીકાર પ્રભુ કરે છે એવો શ્રીમહાપ્રભુજીનો આશય છે.

(શ્રીઘનશ્યામાત્મજ શ્રીગોપીશજી 'વિવેકધૈર્યાશ્રય' વિવૃતિ શ્લોક ૪)

શિક્ષાપત્રકાર મહાનુભાવ શ્રીહરિરાયજી

જ્યારે સંતદાસનું બધું ધન નાશ પામ્યું ત્યારે શ્રીઠાકુરજીકી સેવાના ખર્ચની વ્યવસ્થા તેમણે (પહેલેથી જ પોતાના ઠાકોરજીમાટે પોતાના જ અલગથી મૈંકી રાખેલ) દેવદ્રવ્યથી કરી. અને ઠાકોરજીના દ્રવ્યમાંથી ચોવીસ ટકા લોન તરીકે લઈને તેને મૈંડી તરીકે રાખીને તેની કોડી વેંચતા. (તેમાંથી જે નફો મળતો તે પોતાની કમાઈના પૈસાથી પોતાના ઠાકોરજીને ભોગ અલગથી ધરતા અને તે ભોગનો જ પ્રસાદ પોતે લેતા. એક દિવસ સંતદાસને આર્થિક સંકટમાં જાણીને નારાયણદાસે મદદ મોકલાવી. સંતદાસે તે ન સ્વીકારી અને નારાયણદાસે મોકલેલ માણસ સાથે તે મદદ પાછી મોકલાવી.) હવે શ્રીઠાકોરજીના દ્રવ્યમાંથી તો નારાયણદાસના માણસને ભાડું-ખર્ચ આપી ન શકાય. તેથી તેમણે પોતાની કમાણીનો ટકો તેને આપી દીધો. તેથી તે દિવસ તેઓ મોતાની કમાઈના પૈસાથી ઠાકોરજીને રાજભોગ ધરી ન શક્યા. તેથી જ તેમણે તે દિવસે પ્રસાદ પણ ન લીધો. કેમકે તેઓ પોતાની કમાઈના ટકાના લોટનો જુદો ભોગ ધરતા અને તેને જ રાજભોગ ધર્યો માનતા અને મહાપ્રસાદ પણ તેનો જ લેતા. ઠાકોરજીના દ્રવ્યથી તો રોજ ઘણી ભોગ-સામગ્રી ધરતા (પરન્તુ તે તો દેવદ્રવ્યનો ભોગ હતો). નારાયણદાસ_ના માણસને ભાડું-ખર્ચ આપવાને કારણે તે દિવસની રાજભોગની સેવા પોતાની ન માની. તેમણે નારાયણદાસને લખ્યું કે તમારી પ્રભુતાને કારણે ઠાકોરજીને હું એક દિવસ મારી કમાઈના પૈસાથી રાજભોગ ધરાવી ન શક્યો. આ પ્રકારે સન્તદાસે વિવેકધૈર્યાશ્રય જીવી દેખાડ્યા. વિવેક એ કે શ્રીગુસાંઈજીને હૂંડી મોકલાવી, (તે દિવસે) પોતાની સેવા ન થઈ તેમ માન્યું, રાજભોગ ઠાકોરજી ન આરોગ્યા તેમ માન્યું. ધૈર્ય એ કે શ્રીઠાકુરજીના દ્રવ્યના મહાપ્રસાદનું ખાન-પાન ન કર્યું. આશ્રય એ કે મનમાં આનન્દ પામ્યા, દુઃખક્લેશ ન કર્યો. (ભાવપ્રકાશ. ૮૪ વૈષ્ણવવાર્તા-૭૬).

૧૧મો અપરાધઃ અવૈષ્ણવ જો પોતાના સેવ્ય શ્રીઠાકોરજીના દર્શન કરી લે તો

ફળઃ એક વર્ષની સેવા નિષ્ફળ થઈ જાય છે.

પ્રાયશ્ચિત્તઃ શ્રીઠાકોરજીને પઞ્ચામૃતથી સ્નાન કરાવવું.

૩૬મો અપરાધઃ શ્રીઠાકોરજીના નામે માંગવું.

ફળઃ સેવા સર્વથા નિષ્ફળ બની જાય છે.

પ્રાયશ્ચિત્તઃ જેટલું માગ્યું કે ભેગું કર્યું હોય તેનું પાંચ ગણું નૈવેદ્ય પ્રભુને દાન રૂપે આપવું.

૩૫ મો અપરાધ: શ્રીમહાપ્રભુજીની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન.

ફળ : 'અસિપત્ર' વગેરે નામના ઘોર નરકોમાં પાત થાય.

પ્રાયશ્ચિત્તઃ વૈષ્ણવ અને શ્રીમહાપ્રભુજીને પ્રસન્ન કરવા.

(ષટ્ષષ્ઠિરપરાધસ્તત્ફલાનિ-પ્રાયશ્ચિત્તાનિ ચ)

દશદિગન્તવિજયી ગોસ્વામી શ્રીપુરુષોત્તમચરણ

મહેનતાણા (ન્યોછાવર-ભેટ-પગાર-મજૈંરી) તરીકે રૂપીઆ આપીને બીજા કોઈ પાસેથી સેવા કરાવવામાં આવતી હોય તો તેથી ચિત્તમાં અહંકાર વધે પણ ચિત્ત કદિ ભગવાન્માં ચોંટે નહીં. તે જ પ્રમાણે, જો ભગવત્સેવા કરવામાટે બીજા પાસેથી મહેનતાણા તરીકે રૂપીઆ લેવામાં આવે તો યજમાન વતી કર્મ કરનાર ગોર-મહારાજને જેમ યજ્ઞયાગનું ફળ ન મળે પણ યજમાનનેજ મળે તેમ પારકા પૈસે સેવા કરનારની ભગવત્સેવા પણ નિષ્ફલળ જાય છે. દક્ષિણા આપીને યજમાન ગોર-મહારાજદ્વારા જેમ યજ્ઞયાગ કરાવે તેમ ભગવત્સેવા (હાલમાં જેમ વૈષ્ણવો ભેટ-સામગ્રી-મનોરથો નોંધાવીનેં ગોસ્વામિ-મહારાજોદ્વારા હવેલી-મન્દિરોમાં કરાવે છે તેમ -અનુવાદક) કરાવી લેવામાં શો વાંધો? ઉત્તરઃ કર્મમાર્ગમાં તેવું કરવાનું શાસ્ત્રમાં કહ્યું હોવાથી તેમ કરી શકાય છે. ભક્તિમાર્ગમાં, પરંતુ, તેવી વિધિ ઉપદેશાયેલી ન હોવાથી, આવી રીતે ધન આપીને ભગવત્સેવા કરાવવી નહીં. ભક્તિમાર્ગમાં તો ભગવદુક્ત પ્રકારે(પોતાના તન-મન-ધનથી પોતાના ઘરે પોતાના પરિવારજનોના સહયોગથી)જ ભગવત્સેવા કરવી જોઈએ.

(સિદ્ધાન્તમુક્તાવલી વિવૃતિ પ્રકાશ. શ્લોક ક્ર. ૨)

શ્રીવલ્લભાત્મજ શ્રીબાલકૃષ્ણજી

અહીં ભક્તિવર્ધિની ગ્રન્થમાં સેવોપયોગી સ્થળના રૂપમાં પોતાના ઘરનું વિધાન (ગૃહે સ્થિત્વા) હોવાથી, પોતાના ઘરમાં બિરાજતા ઠાકોરજીની સેવા છોડીને કોઈ બીજી જગ્યાએ (એટલે કે હવેલીઓમાં જેમ અત્યારે ભેટ-સામગ્રી આપીને નિત્ય કે મનોરથ ની ઝાંખી કરી લેવી તેને જ વૈષ્ણવો એ પુષ્ટિમાર્ગમાં પરમ ધર્મ માની લીધો છે તેમ) ભગવત્સેવા કરવાવાળાને પણ ક્યારેય ભક્તિ સિદ્ધ થઈ શકતી નથી.

(શ્રીવલ્લભાત્મજ-શ્રીબાલકૃષ્ણજી, 'ભક્તિવર્ધિની' વ્યાખ્યા શ્લોક-૨)

નિ.લી.ગો.શ્રીનૃસિંહલાલજી મહારાજ

લૌકિક કામનાઓને પૈંર્ણ કરવાની ઈચ્છાથી જે ભગવત્સેવા-કથા કરે છે તે (લોકાર્થી) દરેક પ્રકારે ક્લેશ પામે છે. તેથી, કંઈક ભેટ-સામગ્રી મળી રહે તેમાટે જે સેવા-કથા વગેરે કરે છે તે 'પાખંડી' અને 'દેવલક' કહેવાય છે. તેથી સેવા-કથા

કરવામાં આર્થિક વગેરે લાભ કે પદ-પ્રતિષ્ઠા ની કામના રાખ્યા સિવાય જેમાં નિષેધ નથી તેવા પ્રકારે એટલે કે ‘‘મારું લૌકિક સિધ્ધ થાય’’ એવી કામનાથી જે સેવા-કથા કરતો હોય તેને ‘લોકાર્થી’ કહેવાય છે.

(નિ.લી.ગો.શ્રીનૃસિંહલાલજી મહારાજઃ સિદ્ધા.મુક્તા.ટી.શ્લો.૧૬૧૭).

નિ.લી.ગો. શ્રીમટ્ટુજી મહારાજ

જે શ્રીવલ્લભકુળ છે તે પોતના સેવ્યસ્વરૂપ ઉપર કેવો સ્નેહ રાખે છે કે એક બાજુ દ્રવ્યનો ઢગલો કરો અને એક બાજુ શ્રીઠાકોરજીને પધરાવો તો શ્રીવલ્લભકુળ એ દ્રવ્ય સામું જોશે પણ નહિ; અને શ્રીઠાકોરજીને અતિસ્નેહ કરી પધરાવી લેશે. પણ જે આ કળિનો જીવ છે તેને તો દ્રવ્ય ઘણું પ્રિય છે. માટે તે તો શ્રીઠાકોરજી સામું જોશે નહિ. અને કેવળ વૈભવ સામું જોશે અને તરત મોહ પામશે...(વચનામૃત)

ગોસ્વામિતિલકાયત નિ.લી.ગો.શ્રીગોવર્ધનલાલજી મહારાજ (નાથદ્વારા)

શ્રીઉદયપુર દરબારને આશીર્વાદ. આથી જણાવવામાં આવે છે કે મેં સ્થાવર-જંગમ સંપત્તિના આર્થિક તથા માલિકીય વહિવટ અંગે, મને સલાહ આપવામાટે, યોગ્ય વ્યક્તિઓની એક સમિતિની નીમણૈંક કરી છે. સેવા વિગેરે બાબતમાં પુરાતન તેમજ પ્રવર્તમાન પ્રણાલીના અનુસાર કાર્ય કરવામાં આવશે. તથા જો પુરાતન પરંપરાનો બાધ ન થતો હોય અને સમિતિ જો કોઈ સુધારાની ઈચ્છા રાખતી હોય તો તે સુધારાઓ સ્વીકારવામાં આવશે. તથા શ્રીઠાકુરજી (શ્રીનાથજી)નું દ્રવ્ય અમારા વ્યક્તિગત વપરાશમાં નહીં આવે, જેવી કે પરંપરા આજે પણ છે; અને તેને જાળવવામાં આવશે. તે છતાં પણ મારા વડવાઓના સમયથી ચાલ્યા આવતાં મારા માલિકીના હક્કો તેજ પ્રમાણે કાયમ રહેશે. આ મુજબજ જમા-ઉધારની નોંધો પણ તે-તે ખાતામાં ચાલુ રહેશે, જે મુજબ ચાલુ ખાતામાં હાલ નોંધાઈ રહ્યું છે.

(ડેક્લેરેશન મિતિ-ભાદ્ર-શુક્લા પંચમી સં.૧૯૮૯=તા.૫-૯-૧૯૩૨).

ગોસ્વામિતિલકાયત નિ.લી.ગો.શ્રીગોવિન્દલાલજી મહારાજ (નાથદ્વારા)

ક)કોઈ બીજી વ્યક્તિને પૈસા આપીને તેના દ્વારા સેવા કરાવવામાં આવે અથવા કોઈક પાસેથી પૈસા લઈને કોઈના વતી જાતે સેવા કરવામાં આવે તે (બંને), સાચી સેવા ન કહેવાય.

a) "Having service rendered through some other person by paying money, or renderded service by being paid on behalf of someone else, can never be considered real service".

(તિલકાયત મહારાજશ્રી નિજપુસ્તકાલય વિદ્યામંદિર, નાથદ્વારા, એ છપાવેલ પુસ્તકના પૃષ્ઠ.૯૬)

ખ)‘‘શાસ્ત્રીય વિધિ-વિધાનો ઉપર આધારિત પૈંજાનો પ્રકાર સાર્વજનિક કે બાહ્ય હોય છે, જ્યારે કે પ્રેમભાવને કારણે સેવા અંગત કે વ્યક્તિગત હોય છે. પ્રેમ-ભક્તિ કદિ પણ જાહેરમાં પ્રદર્શિત કરવાની વસ્તુ નથી હોઈ શકતી, તે અત્યન્ત વ્યક્તિગત ભાવના કે આન્તરિક અલૌકિક આનન્દ હોય છે. પ્રેમ-ભક્તિનો ખરો આનન્દ તેને છૈંપું રાખવામાં રહેલો છે. અરક્ષિત કે જાહેર(ખુલા ટેરા) માં પ્રેમ-ભક્તિનો આનન્દ માણવો તે ખરેખર આનન્દ માણવું જ નથી. તેથી જ દેવાલય અને મન્દિર પૈંજામાર્ગથી સમ્બન્ધિત હોય છે. પુષ્ટિમાર્ગ કે જે શ્રીકૃષ્ણની પ્રેમ-સેવા કરવાનો માર્ગ છે તેમાં દેવાલય કે મન્દિર ને કોઈ સ્થાન નથી. ભગવદીય ભક્તનું ઘર જ ખરેખર તો સેવ્ય પ્રભુનું મંદિર હોય છે કે જ્યાં પુષ્ટિમાર્ગી ખુદ પણ પોતાની જાતને એકાન્તમાં પોતાના સેવ્યની સેવામાં તત્પર બનાવે છે. તેથી જે પ્રકારનું (ઘરરૂપી)મન્દિર શ્રીવલ્લભસમ્પ્રદાયમાં માન્ય કરવામાં આવ્યું છે તેને કદિ પણ સાર્વજનિક મન્દિર કહી શકાતું નથી. (તેથી, ઘરરૂપી)મન્દિરને જાહેર મન્દિર લેખાવવું તે સમ્પ્રદાયની ભાવનાથી સદંતર વિરુદ્ધ છે. આતો કોઈ વ્યક્તિના અંગત ઘરને સાર્વજનિક માની લેવા જેવી વિચિત્ર વાત ગણાય! (ભક્તિની) સાર્વજનિકતા નો વિરોધ કરતાં શ્રીવલ્લભાચાર્ય ઘોષણા કરે છે કે સામુહિક-સાર્વજનિક સેવા (મનોરથ-દર્શન)વગેરે, વસ્તુતઃ, પુષ્ટિમાર્ગના સિદ્ધાન્તોથી વિપરીત છે અને તેથી અનુચિત છે. ... જ્યાં સુધી ભક્તિભાવનો પ્રશ્ન છે, કર્મમાર્ગ અને પૈંજામાર્ગ માં સામુહિક-જાહેર સેવા-ભક્તિ(નો પ્રકાર માન્ય) છે તેમ છતાં પુષ્ટિમાર્ગમાં કોઈ પણ ઠેકાણે (ક્યારેય) તેવો સામુહિક-જાહેર પ્રકાર નથી. શ્રીવલ્લભાચાર્યે, સિદ્ધાન્તતઃ, પૈંજાને ભક્તિમાં અવરોધરૂપ અને ખામીયુક્ત માની છે. એક યોગી કે જેને જનસામાન્ય પૈંજે છે તે પણ જ્યારે (જનસમુદાયમાં યોગનું પ્રદર્શન કરવા લાગે છે તો) યૌગિક સિદ્ધિઓ મેળવવાને લાયક રહી જતો નથી. આ પરથી સમજી શકાય છે કે (જ્યારે યોગી પણ સામુહિક-જાહેર પ્રણાલીમાં સંડોવાય છે તો યોગભ્રષ્ટ થઈ જાય છે ત્યારે યોગથી પણ વધુ પવિત્ર-ગુહ્યતમ) પ્રભુની પ્રેમ-સેવાનું, શ્રીવલ્લભ સમ્પ્રદાયમાં, સામુહિક-સાર્વજનિ અનુષ્ઠન કેવી રીતે અનુસરણીય હોઈ શકે છે?’’

b) "Worship being dependent on ritualistic technique, is public or external, and service, on account of love, is individual or subjective. Love is never the object of public exhibition, it is singularly personal sentiment or inner bliss. Its enjoyment consist in keeping it a secret. Unguarded or open enjoyment is no enjoyment at all. So the form of temple or church is associeted with the path of worship. The Pushti path, which is the path of devotional service, has no place for temple or church. ...The house of the servant of the Lord verily is the temple of the Deity to be srved, where the follower also engages himself in the service privately. Therefore, the type of temple accepted in Vallabh tradition cannot be called a public temple. To consider it as public temple is absolutely contrary to the religious sentiment of this tradition. It is tantamount to declaring the private home of an individual as public. Sri Vallabh, while opposing publicity, has clearly enunciated that congregational service etc. is in principle opposed to this path and is therefore improper. ...the devotional service is not congregational anywhere in the pushti path even though ik is so in the path of Action, or the path of Worship, so far as devotion is concerned. In principle, Sri Vallabhacharya has regarded worship as defective and obstructive in devotion. Even a Yogi who is universally worshiped by the masses become unworthy of Yogic perfection. Hence, in the Vallabh tradition, how can there be the practicability of its fundamental principle in the congregationality of the devotional service?

(તિલકાયત મહારાજશ્રી નિજપુસ્તકાલય વિદ્યામંદિર, નાથદ્વારા,એ છપાવેલ પુસ્તકના પૃષ્ઠ.૬૦,૬૧) (The Vedanta Of Pure Non Dualism: The Heritage Of The Philosophical Tradition Of Shri Vallabhacharya. Written by Ranachoda Kaladhara Bhatta & Richard M Fox. Published by: Sri Tilkayat Maharajshri Nij Pustakalaya Vidyamandir Nathdwara. page no.96)

ગો.ચિ.શ્રીવિશાલકુમારજી શ્રીઇન્દ્રદમનજી (નાથદ્વારા)

''પુષ્યિમાર્ગમાં રહેવું'' અને ''પુષ્ટિફળને પ્રાપ્ત કરવું'' આ બે જુદી-જદી વાતો છે. જો ફક્ત પુષ્ટિમાં રહેવું છે તો જીવ ગમે તે કરે. જો બ્રહ્મસમ્બન્ધ થયું છે તો શ્રીઠાકોરજી જીવને સ્વીકારશે જ. પરન્તુ જો પુષ્ટિમાર્ગીય પુષ્ટિફળને મેળવવું છે, વાસ્તવિક આનન્દને મેળવવો છે તો એ તો ફક્ત શ્રીમહાપ્રભુજીએ બનાવેલા સિદ્ધાન્તો વડે જ પ્રાપ્ત થશે.(ફેસબુક પર)

નિ.લી.ગો.શ્રીરણછોડલાલજી મહારાજ (રાજનગર)

...તેવીજ રીતે આપણે ત્યાં સન્મુખભેટ થાય છે તે પણ દેવદ્રવ્ય છે; અને તે સામગ્રીના કામમાં નથી આવતી. શ્રીગોકુલનાથજી અને શ્રીચન્દ્રમાજી ના ઘરમાં હજી આ નિયમનું પાલન થાય છે. ત્યાં જે સન્મુખભેટ થાય તે કીર્તનિયો લઈ જાય છે. એ કીર્તનિયો મહાવનિયો હોય છે. તે વલ્લભકુલનો, યમુનાજીનો ગોર હોય છે. બીજો તેનું અનુકરણ કરે તે ખોટું...અમે શ્રીનાથજી અગાડી જે સન્મુખભેટ ધરીએ છીએ તે

શ્રીમહાપ્રભુજીની પાદુકાજીને ધરીએ છીએ છતાં તે અલંકારાદિકમાં વપરાય છે, સામગ્રીમાં નહિ. સન્મુખભેટ ધરવામાં ઘણો અનાચાર થાય છે... શ્રીઠાકોરજી-નિમિત્તે કાંઈ મંગાય નહીં કે કાંઈ અપાય નહીં. એ રીતે આવેલ દ્રવ્ય દેવદ્રવ્ય બને...તે લેનારની બુદ્ધિ બગડ્યા વગર ન રહે. (વચનામૃત = ૪૮૪-૮૭)

નિ.લી. ગો.શ્રીવાગધીશલાલજી મહારાજ (અમરેલી)

મહારાજને જે આવક વૈષ્ણવો વિગેરેમાંથી આવે તેમાંથી ઘર-ખરચ તરીકે ઠાકોરજીનો ખરચ મહારાજ ચલાવે છે. ઠાકોરજીને માટે સ્થાવર કે જંગમ અમુક મિલ્કત જુદી કાઢી તેમાંથી ખરચ ચલાવતા નથી. ઠાકોરજીના વૈભવનો, ભોગનો, આભૂષણ-વસ્ત્ર વિગેરેનો ખરચો મહારાજ કરે છે._...ઠાકોરજીની સન્મુખ ભેટ ધરી શકાતી નથી... ઠાકોરજીની ભેટ દેવમંદિરમાંજ મોકલવી પડે. મહારાજથી તે ભેટનો ઉપયોગ થઈ શકે નહિ.

(મહારાજશ્રીના આમ-મુખત્યારઃ ''અમરેલી હવેલી વ્યક્તિગત છે કે સાર્વજનિક'' મુદ્દા ઉપર ઈ.સ. ૧૯૦૯-૧૦ માં ગાયકવાડી વડોદરા રાજ્યની કોર્ટમાં આપવામાં આવેલી જુબાની).

નિ.લી.ગો.શ્રીદેવકીનન્દનાચાર્યજી (કામવન)

જેવી રીતે અમારા પૂર્વપુરુષો પોતે આપણા ધર્મનું સત્ય સ્વરૂપ તથા શુદ્ધાદ્વૈત સિદ્ધાંત સંપૂર્ણરીતે સમજીને વૈષ્ણવ ધર્મનો યથાર્થ ઉપદેશ લોકોને કરતાં હતા; અને વચલા કાળમાં, જે સંપત્તિ વિગેરે કારણોથી અમે ઘણે દરજ્જે છોડી દીધો છે, તેથી ઘણા ખરાં લોકોને સાધારણ સેવા અને કોરી વિત્તજા ભક્તિનુંજ રૂઢિ અનુસાર જ્ઞાન રહ્યું છે.

(વચનામૃત)

નિ.લી.ગોસ્વામી શ્રીવ્રજરત્નલાલજી મહારાજ (સુરત)

વકીલઃ જો પુષ્ટિમાર્ગીય કોઈ પણ મંદિરમાં વૈષ્ણવો શ્રીઠાકુરજીની સેવા તેમજ નેગ-ભોગ માટે અને શ્રીઠાકુરજીની સેવાના નભાવમાટે ભેટ વિગેરે આપી વિત્તજા સેવા કરતા હોય તો અને તે મંદિરમાં તનુજા સેવા કરતા હોય તો તે મંદિર પુષ્ટિમાર્ગીય નથી એમ આપનું કહેવું છે?

પૂ.પા.મહારાજશ્રીઃ પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવોની તનુજા કે વિત્તજા સેવા સ્વતંત્ર કરવાની પ્રક્રિયા નથી અને તેવી સેવા કરે તો તે સાંપ્રદાયિક મંદિર ન કહેવાય.

(''નડિયાદની હવેલી વ્યક્તિગત છે કે સાર્વજનિક'' વિવાદમાં પુષ્ટિમાર્ગના વિશેષજ્ઞ સાક્ષીના રૂપમાં આપેલી જુબાની).

દ્વિતીયગૃધીશ નિ.લી.ગો. શ્રીગિરિધરલાલજી (ઈન્દૌર-નાથદ્વારા)

આપણો પ્રમુખ સિદ્ધાન્ત છે ‘અસમર્પિતનો ત્યાગ’. ઉત્તમ ઉપાય તો તે જ છે કે ઘરમાં જે પણ રસોઈ બને તે પ્રભુને ભોગ ધરીને પછી જ મહાપ્રસાદ લેવો. ... જ્યાં સુધી અસમર્પિતનો ત્યાગ નહીં થાય ત્યાં સુધી બુદ્ધિ ઉત્તમ નહીં બને. સાનુભાવતા ક્યારે સિદ્ધ થઈ શકે? જ્યારે આપણી બુદ્ધિ નિર્મળ બને. ...આજે આપણે (ઘરમાં બિરાજતા સેવ્ય) હીરાને પારખી નથી શકતા. સાચા હીરાને ઝવેરી જ પારખી શકે. સ્થિતિ કેવી છે કે આપણે ખોટા હીરાને સાચો માનીને તેની પાછળ (હવેલી-મન્દિરોમાં?) ભાગી રહ્યા છીએ. શ્રીમહાપ્રભુજીએ તો નિધિરૂપી સાચો હીરો જ આપણને આપ્યો છે. ભગવાન્ ગીતામાં કહે છે કે ‘‘દિવ્યં દદામિ તે ચક્ષુઃ પશ્ય મે યોગમ્ ઈશ્વરમ્’’. ભગવાનને ઓળખવામાટે તો દિવ્યતા પ્રાપ્ત થવી જોઈએ. દિવ્યતા જ આત્મબળ છે. ... તેથી મારો તો આપ લોકોથી સાગ્રહ અનુરોધ છે કે આત્મબળને પ્રાપ્ત કરવામાટે પોતાનો કંઈક દૈનિક નિયમ બનાવો. ષોડશગ્રન્થના પાઠનો નિયમ લો...

(શ્રીમદ્‌વલ્લભ અને શ્રીહરિરાયજી જીવનદર્શન, ભાગ-૨, વચનામૃત ૭મું, પૃષ્ઠ ૧૨૪).

નિ.લી.ગો.શ્રીદીક્ષિતજી મહારાજ (મુંબઈ-કિશનગઢ)

(ક) અને જ્યારે જનરલ પબ્લિક-ટ્રસ્ટ છે ત્યારે ઠકોરજીને ગોસ્વામી-સંબંધથી જુદા કરીને, ઠાકોરજીને બધી સંપત્તિ અર્પણ કરીને, એટલેકે ભેટ કરીને, રિલીજિયસ એંડૉમેંટ ના રૂપમાં થયેલા તે ટ્રસ્ટ છે. આવી સ્થિતિમાં આવા ટ્રસ્ટોથી જે નેગ-ભોગ જલાવવામાં આવે છે તે દેવદ્રવ્યથી ચલાવવામાં આવે છે. દેવદ્રવ્યનો ઉપભોગ કરનાર અંતે દેવલક (નરકમાં પડનાર પાપી) જ છે. શ્રીમદાચાર્યચરણે પ્રભુની સોનાની કટોરી ગિરવી રાખીને જ્યારે ભોગ આરોગાવ્યો ત્યારે આપે દેવદ્રવ્યથી સમર્પિત બધો જ પ્રસાદ ગાયોને ખવડાવી દીધો હતો. આ છે સામ્પ્રદાયિક સિદ્‌ધાંત. આવા આદર્શરૂપ સિદ્‌ધાંતોનો જે(જાહેર હવેલીઓની) પ્રથાથી વિનાશ થઈને આચાર્યોને દેવલક બનાવવામાં આવે છે તે પ્રથાને જેટલી જલદી સમ્પ્રદાયમાંથી હટાવી દેવામાં આવે એટલો જ શ્રેય તેમાં ગોસ્વામી સમાજ તથા વૈષ્ણવ સમાજનો રહેલો છે.

(ખ) ભગવત્સેવા એ સંપ્રદાયની આત્મરૂપ પ્રવૃત્તિ છે. આચાર એ સેવાનો અંગ છે. સેવાની અનુકુળતાના અનુરૂપ જ આચારનું પાલન કરવું જોઈએ. આચાર-પાલનને પ્રમુખતા આપીને ભગવત્સેવાનો ત્યાગ કરવો ઉચિત નથી. ભગવત્સેવા જેમ પણ બને કરો...ગુરુઘરમાં ન મોકલો. જો આપણે ભગવદ્‌દ્રવ્યને પેટમાં નાખીશું તો તે અપરાધ છે. આપણને ગ્રન્થોના અધ્યયન પ્રત્યે લોકોને આકર્ષિત કરવા જોઈએ.

(કઃ'આચાર્યોચ્છેદક ટ્રસ્ટ-પ્રથાસે પુજારીપનકી સ્થાપના ઘોર સિદ્ધાન્તહાનિ એવં ઘોર સ્વરૂપચ્યુતિ' લેખ પૃષ્ઠ ૭; ખઃ 'શ્રીવલ્લભવિજ્ઞાન' અંક ૫-૬ વર્ષ ૧૯૬૫)

તૃતીયગૃહાધીશ નિ.લી.ગો.શ્રીવ્રજભૂષણલાલજી (કાંકરોલી-વડોદરા)

(ક) વૈષ્ણવોની પાસે જે કાંઈ પરમ પદાર્થ છે, તેનું અસ્તિત્વ આજના જ શુભ દિનને આભારી છે. કાળની ભીષણતા અને પરિસ્થિતિની વિષમતાના અત્યંત વિકટ યુગમાં શ્રીમત્પ્રભુચરણના દિવ્ય સિદ્ધાંતો ઉપર અટલ રહેવામાં જ જીવમાત્રનું ઐહિક અને પારલૌકિક કલ્યાણ રહેલું છે. અન્યાશ્રયનો ત્યાગ એ ભાવના ઉપર જગતના જીવો દૃઢ રહે તો, જે વૈષ્ણવ હવેલીઓના વૈભવોને કારણે વૈષ્ણવો ઘરસેવા ભૈંલી ગયા હતા, સંજોગવશાત્ તે હવેલીઓમાં શ્રીના દર્શન આજે બંધ થતાં વૈષ્ણવોના ઘર શ્રીઠાકુરજીની સેવાથી કિલ્લોલતા થશે. એ લાભ સંપ્રદાય અને સંપ્રદાયીઓ માટે નાનોસૈંનો નથી. ઈશ્વરેચ્છા અકળ છે. મને શ્રદ્ધા છે કે આ આકરી કસોટીમાંથી આપણું સર્વનું શ્રેય જ સધનારું છે.

(ખ) મારા અનુયાયીઓને બે પ્રકારે દીક્ષા આપું છું. પ્રથમ કંઠી બાંધવી તથા બીજી બ્રહ્મસમ્બન્ધદીક્ષા આપવી. કંઠી બાંધવી એ સાધારણ વૈષ્ણવોને જ આપવામાં આવે છે. તથા બ્રહ્મસમ્બન્ધ ખાસ કરીને તે અનુયાયીઓને કે જે સેવામેં વિશેષરૂપથી આગળ વધવા ઈચ્છે છે. પહેલી દીક્ષાને 'શરણ-દીક્ષા' કહેવામાં આવે છે તથા બીજી દીક્ષાને 'આત્મનિવેદન' કહેવામાં આવે છે. શરણ દીક્ષામાં વૈષ્ણવ કેવળ નામસ્મરણ કરવાની યોગ્યતા મેળવે છે. જ્યારે કે સેવાવાળા વૈષ્ણવને બ્રહ્મસમ્બન્ધદીક્ષા લીધા પછી જ સેવા કરવાની યોગ્યતા મળે છે. બ્રહ્મસમ્બન્ધવાળો વૈષ્ણવ પોતાના ઘરમાં જ સેવા કરવા યોગ્ય બને છે... અમે સ્વરૂપની સેવા નન્દાલયની ભાવનાથી કરીએ છીએ તેથી સાતે સાત પુત્રોના ઘર 'ઘર' જ કહેવાય છે. અને અમારું ઘર 'ત્રીજું ઘર' કહેવાય છે.

(ગ) શ્રીઆચાર્યચરણના સિદ્ધાન્તોમાં ભગવત્ સમ્બન્ધ અને ભગવત્ સેવા ને જ પ્રધાનતા આપવામાં આવી હતી. બાદમાં પરિલક્ષિત થાય છે કે આમાં પણ કંઈક અંતર આવી ગયું. ... આજના સમયમાં, મને એવું પ્રતીત થાય છે કે આપણે તે ચરિત્રને ભૈંલી અને પાછળથી મુખ્ય બનેલા કેવળ ભાવાત્મકરૂપને લઈ બેઠા છીએ કે જે આજે પણ વૈષ્ણવોમાં પ્રચલિત છે. ... હું માનું છું કે ચરિત્રોનો વિચાર કરવામાં સિદ્ધાન્તોની આવશ્યકતા રહે છે.

(કઃતા.૨૪।૧૨।૧૯૪૮ના દિને મુંબઈના વૈષ્ણવોની જાહેરસભામાં શ્રીમત્પ્રભુચરણના પ્રાકટ્યોત્સવપ્રસંગે અધ્યક્ષસ્થાનેથી કરેલ વચનામૃત 'વૈશ્વાનર' અંક-૩૧ સન્-૪૮ઃ ખઃ બયાન મૈંર્તિબા કાર્યા. સહા. કમિ. દેવસ્થાનવિભાગ ખંડ ઉદયપુર એવં કોટા બજરિયે કમિશન મુ.કાંકરોલી. ફાઈલ સંખ્યા.૧-૪-૬૪. શ્રીદ્વારકાધીશમંદિર દિનાંક

૭/૧૧/૬૫: ગ: શ્રીમદ્વલ્લભ અને શ્રીહરિરાયજી જીવનદર્શન, ભાગ-૨, વચનામૃત ૨૦મું, પૃષ્ઠ ૧૪૬,૧૪૯).

નિ.લી.ગો.શ્રીકૃષ્ણજીવનજી મહારાજ (મુંબઈ-મદ્રાસ)

આજ મુઝે અપને હૃદયકે ઉદ્ગાર કહને દો, મેરા હૃદય જલ રહા હૈ, મંદિરોમેં દ્રવ્યસંગ્રહકી પ્રવૃત્તિ માત્ર રહ ગઈ હે ઓર વહી અનર્થોકી જડ હૈ. ઐસે મંદિરોકે અસ્તિત્વસે કોઈ લાભ નહીં. હમારા સંપ્રદાય સામુહિક નહીં વૈયક્તિક હૈ. સાર્વકાલિક તથા સાર્વદેશિક અવશ્ય હૈ પરંતુ સાર્વજનિક નહીં. ‘‘કરત કૃપા નિજ દૈવી જીવનપર’’ ઈસ ઉક્તિમેં ‘નિજ’ શબ્દકા પ્રયોગ કિયા ગયા હૈ. દૈવી જીવ કહીં ભી હો સકતે હ પરંતુ સાર્વજનિક રૂપસે નહીં. આજ હમ ‘પુષ્ટિ’કા નામ લેનેકે ભી અધિકારી નહીં હ! ...આજકા હમારા જીવન ચાર્વાક-જીવન હો રહા હૈ. ક્યા હમ, આજ જિસ પ્રકારકા સંપ્રદાય હૈ, ઉસે જિવાના ચાહતે હ? યદિ સચ્ચે સંપ્રદાયકો ચાહતે હો તો સ્વરૂપસેવા ઘર-ઘરમેં પધરાઓ એવં નામસેવાપર ભાર રખ્ખો...ભક્તિકી પ્રાપ્તિ સ્વગૃહોમેં સેવા કરનેસે હી હોગી. આજકે ઈન મંદિરોસે કોઈ લાભ નહીં હૈ, ક્યોંકિ ઈનમેં દ્રવ્યસંગ્રહકી પ્રધાનતા આ ગયી હૈ ઔર જહાં દ્રવ્ય ઈકઠ્ઠા હોતા હૈ વહીં અનર્થ હોતે હ. આજ સંપ્રદાયકા વિકૃત સ્વરૂપ ઈસીસે હૈ.

(વલ્લભવિજ્ઞાન સં.૫-૬ વર્ષ ૧૯૬૫)

નિ.લી.ગો.શ્રીગોવિંદરાયજી મહારાજ (પોરબન્દર)

(ક) જેમ સ્વરૂપસેવા સ્વાર્થબુદ્ધિથી અને લૌકિક કાર્ય સમજીને ન કરવાની શ્રીમહાપ્રભુજીની આજ્ઞા છે, તે પ્રમાણે નામસેવા પણ વૃત્તિ અર્થે ન કરવી એવી આજ્ઞા શ્રીમહાપ્રભુજી નિબન્ધમાં કરે છે...વૃત્તિ અર્થે સેવા કરવાથી પ્રત્યવાય (પાપ)લાગે. જેમ ગંગા-જમુનાજળનો ઉપયોગ ગુદા પ્રક્ષાલનાર્થ ન થાય, તેમ સેવાનો ઉપયોગ પણ વૃત્ત્યર્થ ન કરાય.

(ખ) તન અને વિત્ત જો પ્રભુમાં વપરાય તો મન પ્રભુમાં જરૂર લાગે છે. માટેજ શ્રીવલ્લભે ઉપદેશ કર્યો છે કે ‘‘તત્સિદ્ધ્યૈ તનુવિત્તજા’’. માનસી જે પરા છે તેને સિદ્ધ કરવા તનુ-વિત્તજા સેવા જરૂરી છે. તન અને વિત્ત બન્ને ક્યાંય એક સ્થળે લગાડો તો ચિત્ત તેમાં રાત-દિવસ રહે છે. દલાલનો વ્યવસાય કરનાર(=હવેલી ચલાવનાર ગો.બા., ટ્રસ્ટી, મુખીયા વગેરે) વ્યવસાયમાં કેવલ તનથી શ્રમ કરે છે પણ તેમાં વિત્ત પોતાનું જરાય લાગતું નથી. આથી જો બજારભાવ વધે કે ઘટે તો તેનાથી તેને મનથી ચિંતા થતી નથી...અને છોકરાનો પિતા એકલી વિત્તજા તરીકે ટ્યુશન ફી આપીને (‘‘પૈસા ફેંક તમાશા દેખ’’ કરનાર

મનોરથી) સમજે છે કે છોકરો પાસ થવાનોજ છે. આ ત્રણેને ફલ પ્રાપ્તિ નહીં થાય કારણકે તનુજા-વિત્તજા બન્ને લાગતા નથી. હવે તનુવિત્તજા બન્ને લગાડે તો ચિત્ત પરોવવાના દાખલા જોઈએઃ એક દુકાનદાર (ઘરમાં ઠાકોરજી પધરાવીને પાતાના તન-મન-ધનથી સેવા કરનાર) દુકાન અને માલ ની ખરીદીમાં મૈંડી લગાડી વેપાર શરૂ કરી અને સવારથી રાત સુધી હાજરી આપી તન પણ વેપારમાં લગાડે છે તો તેથી રાત-દિવસ દુકાન અને વેપાર ના જ વિચારો આવે છેઃ કેમ વેપાર સારો થાય, કેમ વધે...માટે પુષ્ટિમાર્ગમાં પ્રભુમાં આસક્તિ સિદ્ધ થવામાટે મનોવૈજ્ઞાનિક પ્રક્રિયા બતાવી છે કે તેણે તનુ-વિત્તની સેવા ભાવપૈંર્વક કરવી.

(કઃ સુધાધારા ૧૧૪-ખઃ સુધાબિન્દુ ૭૩)

નિ.લી.ગો.શ્રીવ્રજભૂષણલાલજી મહારાજ (જામનગર)

“અતિ ધન્યવાદાર્હ હૈ કિ આપને ઈતની મેહનત કરકે સમ્પ્રદાયકે સિદ્ધાન્તનકૈં (જુઓ ‘સંયુક્ત ઘોષણાપત્ર’-પૃષ્ઠ ૩૭૪) કોર્ટમેં સમઝાયે”-“હમારા ઈસમેં પૈંરા સહયોગ હોગા, તન-મન-ધનસે... હમારે સભી ચિ.બાલક ઈસ કાર્યમેં સહયોગ કરનેકો તૈયાર હ”.

(શ્રીવ્રજભૈંષણલાલજીએ ગો.શ્રીશ્યામ મનોહરજી(કિશનગઢ-પાર્લા)ને લખી મોકલાવેલ તા.૨૬।૧૦।૮૬ અને ૭।૧૧।૮૬ ના પત્રોમાં. મૈંળ પત્રની ફોટોકૉપિમાટે જુઓઃ પૃષ્ઠ ૨૫૪-૫૫)

પ્રથમગૃહાધીશ નિ.લી.ગો.શ્રીરણછોડાચાર્યજી પ્રથમેશ

(કોટા-જતિપુરા-મુંબઈ)

ટ્રસ્ટ હવેલી-મન્દિરો એટલે પુષ્ટિભાવોની મોતઃ

ભગવાન્-સ્વધર્મ પૈસાથી બંધાઈને નથી ચાલતા; તેઓ શ્રધ્ધા-પ્રેમ પરવશ બનીને ચાલે છે. આજે જે (મંદિર-હવેલીઓના) ટ્રસ્ટો કે સ્થાનો ની પ્રણાલી ચાલી રહી છે તે મૈંડીવાદની એક અભિનવ દાસ્તાન છે જેમાં ભગાવન્ ગાય ગુરુ અને ધર્માનુયાયિઓ ઊપર એક છત્ર સામ્રાજ્ય કરવાની લાલસા રહેલી છે. આ રીતે આદર્શના કપડાં પહેરેલ આ ધનલિપ્સા અને ધનિકોની દાસ્તાંમાં તે પ્રેમ નથી કે જે એક અકિંચન ભક્તના “રહિયે મેરે હી મહલ અનત ન જૈયે” ... આ આત્મીયતા ભરેલા મીઠા વચનોમાં ઝલકે છે. આ પ્રેમસભર અનુનય છે. અને આજનો ટ્રસ્ટી અને સત્તા ભગવાનને પૈસા અને સત્તાના જોરે એમ કહે છે કે “આ જગાથી જરા પણ ખસતા નહીં. ધ્યાન રાખજો! હું તમારો વ્યવસ્થાપક ટ્રસ્ટી છું. ગમે કે ન ગમે, તમને મારા ઊપર ભરોસો રાખવો જ પડશે! સમજ્યા!”. લોકો સમજે છે કે ધર્મની રક્ષા કરવાનો આ એક શ્રેષ્ઠ પ્રકાર છે. પરન્તુ...આમાં પણ પ્રાણની એટલી જ અસલામતી

છે કે જે મોતથી ઓછી નથી. ...વલ્લભાચાર્યે આવા (ટ્રસ્ટ-હવેલીમાં) જકડાયેલા ઈશ્વરને દામોદર માનવાની પણ ના પાડી દીધી છે.

પોતાના ઠાકોરજીને ટ્રસ્ટમાં પધરાવનારાઓએ ઠાકોરજી વેચી નાખ્યા છે:

...સરખી રીતે વિચારો કે એવી કોન માં હશે કે જે પોતાના લાડલાને ધનની લાલચમાં વેચી નાખે; અથવા તો કોઈ પ્રેમી ક્યારેય એવું, પ્રત્યક્ષ તો શું સપનામાંય એવું કરવાનું તો શું વિચારી કે જોઈ પણ નથી શકતો. આ બાબત એક વાર્તા યાદ આવે છે. ...એક વખત એક પૈસાદાર વાંઝણી સ્ત્રી(અત્યારના દર્શનીયા વૈષ્ણવ અને ટ્રસ્ટી) એ એક ગરીબ(ગોસ્વામી ગુરુ) બાળક(ઠાકોરજી) રમાડવામાટે લીધું. થોડા દિવસો પછી બાળકની ગરીબ માંએ પોતાનું બાળક પાછું માંગ્યું. પૈસાદાર સ્ત્રીએ કહ્યું કે આ તો મારું જ બાળક છે, તારું નથી. તારાથી જે થાય એ કરીલે. બિચારી ગરીબ માં ... ન્યાય માંગવા લાગી...પણ બધા લોકો(દર્શનીયા વૈષ્ણવો, આમ જનતા, સરકાર વગેરે) એ ગરીબના વિરુદ્ધ જુબાની આપવા આવી ગયા. ...ન્યાયાધીશ ચતુર હતો. ...ન્યાયાધીશ બોલ્યો કે આ બાળકના બે હક્કદાર છે તેથી આ બાળકના ટુકડા કરીને બંનેને આપી દેવામાં આવે. (ટ્રસ્ટી) પૈસાદાર મહિલાએ આ વાત માની લીધી, પરંતુ ગરીબ માંએ રડતા-રડતા કહ્યું કે ''ના હુજૈંર! આ બાળક મારું નથી, આ તેનું જ છે, બાળકના ટુકડા ન કરાવો''. ...આવો ત્યાગ એક સાચી માં જ કરી શકે છે, પોતાના કલેજાના ટુકડાની પ્રાણરક્ષા કરવામાટે. આવો જ નહીં, આથી પણ વધુ ક્રૈંર અને અભિમાની છે આજનો ટ્રસ્ટી અને કાનૈંન કે જેણે ભગવાનને એન્ટિક્ બનાવી દીધો છે. અને એ હંસતો-રમતો બાળક જડ બની ગયો, જકડાઈ ગયો એ સાંકળોમાં. એ એ વ્હાલ ક્યાં નસીબમાં છે કે જે એક માં તેને આપી શકે છે. આ તો બનાવટી ઠોકી બેસાડેલ વ્યવસ્થા છે. આમ ધને ઈમાનને ખરીદ્યો, ભગવાનને ખરીદ્યા અને એ ઉન્મુક્ત બાળકની ગુંજતી કિલકારીઓ હંમેશ-હંમેશ માટે ચુપ થઈ ગઈ. લોકો કહે છે કે ભગવાન્ હવે બોલતા નથી, હંસતા નથી, ખેલતા નથી. પરન્તુ આવી આશાઓ તો તેનાથી કરી શકાય કે જે જીવિત હોય, કોઈના પ્રેમમાં બંધાયેલ હોય! પછી તો એ સુંદર બાળક(હવેલીના ઠાકોરજી)નું પ્રદર્શન યોજાવા લાગ્યું, જેમ બેબી મિલ્કના ડબ્બાના ચિત્રનું કે કોઈ મોડેલનું યોજાતું હોય છે.

ટ્રસ્ટીઓ દ્વારા કરાવાતી સેવા એ પૂતનાના પ્રેમના સમાન છે:

રોજ એ વિચારાવા લાગ્યું કે આ(ઠાકોરજી)નાથી કેટલી કમાણી થઈ! કેટલું વેચાણ થયું. અને બધા વ્યવસ્થાપકો આની દેખરેખ કરવા લાગ્યા. જ્યારે કોઈ (મોટ ભેટ કરનાર કે મનોરથી) આવે ત્યારે એ(ઠાકોરજી)ને વ્હાલ કરવામાં આવતું. લોકો સમજે છે કે આ પ્રેમ છે, ભક્તિ છે; પરંતુ આ તો ધંધો હતો જેના ભપકાએ પૈંતનાના પ્રેમની માફક અસલીયતને ઢાંકી દીધી અને ભોળી યશોદાએ પોતાના લાલને એ

(ટ્રસ્ટીઓ)ને રમાડવા આપી દીધો.

મંદિરો-હવેલીઓ દુકાનો છેઃ

...કેટલું વેચાણ થયું એનો હિસાબ રખાવા લાગ્યો. કેટલું ખાધું અને કેટલું કમાવ્યું એનો નાપ-તોલ થવા લાગ્યું. વેચાવા લાગ્યો ધર્મ અને ધર્મસ્વરૂપ એ બાળકૃષ્ણ કે જે પ્રેમવશ પેતાના ભક્તો માટે ભોળો બની ગયો હતો. લોકોએ એના ભોળપણનો ગેરલાભ ઉઠાવ્યો અને કહી દીધું ‘‘આ સાર્વજનિક ઠાકોરજી છે’’. એ સર્વશક્તિમાનને સ્વાર્થનું સાધન(બનાવી દેવામાં આવ્યો) અને જગન્નિયન્તા ઊપર ધનનિયન્તા શાસન કરવા લાગ્યા. હાલ એવા થયા કે કોન એને ખવડાવે-પીવડાવે? કેમકે એ તો સાર્વજનિક હતો. દ્વારકાધીશને પણ એ છૈંટ હતી કે એ વિદુરના ઘેર શાક આરોગી શકતા હતા. પરન્તુ આ (હવેલીના ઠાકોરજી) તો તદ્દન નિષ્ક્રિય બની ગયો, દેખાવમાત્ર!...શું આ સિદ્ધાન્ત કોઈ પ્રિયતમ માટે પ્રિયતમા કે માતાને માન્ય હશે? પરન્તુ આજે આ માન્ય છે અને માન્ય કરવું પડશે. ફક્ત પૈસા ખાતર, પોતાને નહીં દુનિયાને ખુશ કરવા માટે વેશ્યાની માફક કે જેમાં હૃદય નામની કોઈ વસ્તુ રહી શકતી નથી. અને હોય તો તેને ગણકારવામાં આવતી નથી. કેમકે દરેકનો એના ઊપર અધિકાર છે, જાણે કે એ સમ્પત્તિ હોય. જે ચાહે તે ખરીદે, જે ચાહે તે ભોગવે, જેમ કરવું હોય તેમ કરે. તેને(હવેલીના ઠાકોરજીને) એ બધું કરવું જ પડશે. કેવી અનોખી(!) છે આ ભક્તિ અને પ્રેમની પરિભાષા! આમ છતાં સ્વતન્ત્રતાનો ઉદ્ઘોષ કરવામાં આવે છે(આ અમારું ઘર છે! અમારા ઠાકોરજી છે!) શું આ એ જ ભક્તિ છે કે જેને શ્રીવલ્લભ ‘‘માહાત્મ્યજ્ઞાનપૈર્વક...’’ કહે છે? આજે આ ભક્તિનું માહાત્મ્ય એમાં જ છે કે ક્યા ઠાકોરજીને ત્યાં કેટલી આવક થાય છે!

ટ્રસ્ટના મન્દિરો ઠાકોરજી માટે જેલ સમા છેઃ

હવે કોઈ એમ નથી કહી શકતું કે મારું બાળક મોડેથી સૈંતું છે, વહેલા નહીં જગાવતા. સૈંરદાસજીનું કીર્તન ઠાકોરજીને જગાવવા માટે વ્હાલસભર નથી રહ્યું, ન તો કલેઉના પદમાં મમતાભર્યો એ અનુનય છે, એ તો ફરજીયાત કરવો પડતો નાસ્તો છે કે જેને નક્કી કરેલ સમયે કેદીની માફક ઠાકોરજીને કરવો પડે છે. જાણે કે કોઈ જેલમાં ઊઠવા કે ખાવા માટેનો ઘંટ વાગ્યો હોય!

ઠાકોરજી વેચાઈ રહ્યા છે; મનોરથી-દર્શનાર્થી ભક્ત નથી ગ્રાહકો છેઃ

શ્રીવલ્લભાચાર્યે જીવનમાં પોતાના કાળજાના ટુકડા પોતાના આરાધ્યને કદિ પોતાનાથી દૈંર રહેવા દીધા નથી. આજે એ વેચાઈ રહ્યો છે પૈસાદારોના હાથે અને જકડાયેલો છે સરકારી શિકંજામાં, પબ્લિક પોલિસીની અંદર. અને અવે એને મ્યુઝિયમની શોભા બનાવવાનો સમય આવી રહ્યો છે. બિચારા ધર્મ અને ઠાકોરજી ની દશા કોલ્ગર્લ (વેશ્યા) થી પણ બદતર છે. ઠાકોરજીની વિનિન્દિતમુક્તા-દંતપંક્તિ

ભગલા ભગતોને જોઈને ખીલી જાય છે. સદાનન્દ નિરાનન્દ બનીને આ ઈમાન(ધર્મ) ખરીદનારાઓના હાથે ખુલ્લેઆમ વેચાઈ રહ્યો છે...બધાને સહારો આપવાવાળો પોતે અસહાય બનીને (હવેલીની કેદમાં) બેઠો છે, કોઈક ધનિક ગ્રાહકની વાટ જોતો! પોતે અસહાય બનીને (હવેલીની કેદમાં) બેઠો છે, કોઈક ધનિક ગ્રાહકની વાટ જોતો!

દેવદ્રવ્યનો પ્રસાદ ખાવો એટલે નરકની ટિકિટ કપાવવી:

ધર્મશાસ્ત્રમાં જે બુદ્ધિમાન્ બ્રાહ્મણને દેવલકવૃત્તિને કારણે અધમ માનવામાં આવ્યો છે...આજે એ દેવલકવૃત્તિનું ધન સ્વાદથી વૈષ્ણવજનતા ખાઈ રહી છે. નાથદ્વારામાં કઈ આઈટમ સ્વાદિષ્ટ છે...એનું જ વિવેચન થાય છે...પરન્તુ મારું કર્તવ્ય શું છે એ ક્યારેય વિચારવામાં આવતું નથી....નાથદ્વારામાં આજકાલ પૈસો ઘણો આવી રહ્યો છે, કેમકે ત્યાં ધનિકોનું સામ્રાજ્ય છે. તેઓના દલાલો શ્રીનાથજીનો મહિમા વધારે છે...ગરીબો માટે ઊભા રહેનારા ઠાકોરજી હવે ફક્ત ધનિકો માટે ઊભા રહે છે.

ટ્રસ્ટ મન્દિરો શ્રીવલ્લભના આદર્શોનું સ્મશાનઃ

ઠાકોરજીના નામ અને ભાગવત થી હોસ્પિટલો માટે કરોડોની રકમ જમા થાય છે, જામનગરમાં આદર્શ સ્મશાન પણ છે, પરન્તુ અહીં તો સ્મશાનમાંથી પણ આદર્શ ગાયબ થતો જઈ રહ્યો છે. કદાચ આદર્શોનું સ્મશાન છે આ ટ્રસ્ટ અને સરકારી દેવાલય!

મન્દિરોનો પ્રસાદ ખાઈ ન શકાયઃ

વલ્લભમતમાં એ સિદ્ધાંતતઃ ખોટું છે અને એવા દેવસ્થાનો(હવેલી-મંદિરો)નો પ્રસાદ ખાઈ નથી શકાતો. કેમકે ત્યાં દેવલકવૃત્તિ જ મુખ્ય છે.

દર્શન-મન્દિરને ધર્મપ્રચારનું માધ્યમ ન બનાવી શકાયઃ

જ્યાં સુધી ભગવત્સ્વરૂપ કે મૈર્તિ નો પ્રશ્ન છે, ધર્મપ્રચારને એની સાથે કોઈ લેવા-દેવા નથી. અને એમ કરવું ઉચિત પણ નથી. કેમકે ભગવાને ધર્મની વ્યવસ્થા માટે વેદવ્યાસ વગેરે અનેક જ્ઞાનાવતાર અને અંશાવતાર ધારણ કરીને જ ધર્મની રક્ષા કરી છે. આજની (સાર્વજનિક હવેલી-મન્દિરની) વ્યવસ્થા આચાર્યને છાજે તેવી, ધાર્મિક કે ભારતીય પણ નથી ત્યારે તેના વલ્લભાચાર્ય સમ્મત હોવાનો તો પ્રશ્ન જ ઊભો થતો નથી. ...મારી આ વિષયમાં સલાહ છે કે એક અલગ વ્યવસ્થા ...ઊભી કરવી જોઈએ જેથી વલ્લભસિદ્ધાન્તોની રક્ષા થઈ શકે. જો એવી વ્યવસ્થા કરવામાં નથી આવતી તો દેવદ્રવ્ય થાય છે, જેનું સેવન કરવાથી મહાપ્રભુજી સ્પષ્ટ કહે છે કે નરકપાત થશે.

નકલી બેઠકો:

બેઠકોની ભાવગંગા તો આજકાલ ઘરબેઠાં જ મનુષ્યોને પવિત્ર કરવા પોતાની ઉત્તાલ તરંગોથી સમગ્ર ઘર-બારને જ સરાબોર કરવા લાગી છે! ...૮૪ બેઠકોથી કામ

ન નીકળ્યું તો હવે મહાપ્રભુ શ્રીવલ્લભને મુસલમાનોના ખેતરોમાં પોતાની ઝારી અને અન્ય ચિહ્નો પ્રકટ કરવા મજબૈર થવું પડી રહ્યું છે.

(''હમારી ધાર્મિક સ્થિતિકા વર્તમાન સ્વરૂપ એવં ભવિષ્યકી વ્યવસ્થાકે હેતુ પ્રતિવેદન'')

(ખ) શ્રીવલ્લભાચાર્યે સેવાને ખરીદવાની વાત નથી કહી કે ખરીદી આવો રૂપીઆ આપીને. 'તનુવિત્તજા' પદનો અર્થ જ એ છે કે એ સમસ્ત પદ છે. જ્યાં તન લાગે ત્યાં જ ધન લાગે ત્યારે જ સેવા થઈ ગણાય. પરન્તુ જો ધન લાગે પણ તન ન લાગે તો સેવા થઈ ન ગણાય. (પ્રથમેશવાક્સુધા-૧ પૃ. ૫૩)

(ગ) ''સેવાપિ કાયિકી કાર્યા''. એમ નહીં કે પૈસા આપી દીધા. પૈસા આપીને ઘરમાં વિવાહિતા પત્નીને લાવવામાં આવતી નથી, વેશ્યાને લાવવામાં આવે છે. વેશ્યાથી ઘર નથી વસતું એ સ્પષ્ટ વાત છે. તેથી સાફ વાત એ છે કે ભગવત્સેવા અને વરણ માં પતિ-પત્નીનું દૃષ્ટાન્ત આપવામાં આવે છે કે જેમાં આત્મીય સમ્બન્ધ હોય છે. (પ્રથમેશવાક્સુધા-૧ પૃ. ૭૪)

(ઘ) ભેટ પણ આચાર્યના સન્મુખ જ થાય છે, પ્રભુના સન્મુખ ભેટ નથી થતી. દેવલકવૃત્તિથી બચવાની વિધિ અને વૈદિક વ્યવસ્થા ને સંભાળીને રાખવી જોઈએ નહિતો બુદ્ધિ બગડશે. આમ કરવાથી પતન થાય છે અને થયું છે.

(ત્યાંજ-૧ પૃ. ૧૭૧)

(ઙ) વસ્ત્ર-અલંકારમાં મન બહુ જતું હોય તો એવું સાહિત્ય રાખવાની જરૂર નથી. આમ કરવાથી લૌકિક વધે છે અને ધર્મભાવના નષ્ટ થાય છે. ...તેથી વૈભવ વધારવાની શ્રીગુસાંઈજીએ ના પાડી હતી. અને શ્રીમહાપ્રભુજીએ નાવ ડૈબાડીને કેવળ પુરુષોત્તમને જ ઘરમાં પધરાવ્યા હતા.(ત્યાંજ -૧ પૃ. ૧૮૦)

(ચ) ધર્મની પરંપરા પ્રદર્શન ઊપર આધારિત નથી પણ એક યથાર્થ જીવનનો ઉજ્વળ પક્ષ છે. ...કુનવારો અને અન્ય મનોરથ...નું સ્વરૂપ આગળ જઈને મહાપ્રભુ શ્રીવલ્લભાચાર્યની આચાર-પરમ્પરા અને સમ્પ્રદાયની મર્યાદામાટે મરણતોલ સાબિત થશે જેની કલ્પના પણ થઈ શકે તેમ નથી. (પ્રથમેશવાક્સુધા-૧ પૃ. ૧૯૭)

નિ.લી.ગો.શ્રીબાલકૃષ્ણલાલજી મહોદય (સૈંરત)

(ક) પ્રશ્નઃ દેવદ્રવ્ય કોને કહેવાય?

ઉત્તરઃ દેવદ્રવ્ય એટલે દેવનું દ્રવ્ય દેવને ઉદ્દેશીને અર્પણ કરાતું દ્રવ્ય કે કોઈ પદાર્થ 'દેવદ્રવ્ય' કહેવાય. ...પ્રભુની પ્રસાદી વસ્તુને 'મહાપ્રસાદ' કહેવાય... આ પ્રકારનાં મંદિરોમાં તો સન્મુખમાં ભેટ ધરાતું દ્રવ્ય તેમજ ટ્રસ્ટની ઓફિસમાં આવતું દ્રવ્ય તેને સ્પષ્ટ 'દેવદ્રવ્ય' કહી શકાય અને તે દ્રવ્યથી સિદ્ધ થતી સામગ્રીમાં ભગવત્પ્રસાદી થયા પછી મહાપ્રસાદપણું તો આવે છે પરંતુ તેની સાથે તેમાં દેવદ્રવ્યપણું તો રહેજ છે. તેથી વૈષ્ણવોએ એ મહાપ્રસાદને દેવદ્રવ્ય સમજીનેજ વ્યવહાર કરવો જોઈએ. તે મહાપ્રસાદ

લેવામાં દેવદ્રવ્યનો બાધ તો રહેલો જ છે.

(ખ) મંદિરના સ્થળ ફેરફાર અંગે શ્રી ગો.પૈં.૧૦૮ શ્રીબાલકૃષ્ણલાલજીએ કહ્યું કે પુષ્ટિમાર્ગમાં સાર્વજનિક મંદિરની પરંપરા જ નથી. એમાં વ્યક્તિગત સ્વરૂપ, નિજી સ્વરૂપ, ની જ વાત છે. ... વૈષ્ણવો પણ ઘરમાં સેવા કરે છે, તેને 'મંદિર'જ કહે છે...

(કઃ વૈ.વા.અંક.૩.વર્ષ.માર્ચ ૧૯૮૩– ખઃ 'ગુજરાત સમાચાર' અંક ૨૫-૫-૯૩માંથી સાભાર).

પંચમગૃહાધીશ નિ.લી.ગો.શ્રીગિરિધરલાલજી મહારાજ (કામવન)

પુષ્ટિમાર્ગની આજે ઉપેક્ષા થઈ રહી છે. તેની પરમ્પરા જ હવે ટૂટતી જઈ રહી છે. આના મૂળમાં જો કંઈ છે તો તે છે આજની સાધન-સમ્પત્તિ. તે જ આપણા સંસ્કાર બગાડી રહી છે. હજી પણ જે ઘરમાં અલૌકિક (પ્રભુ)સેવા હશે ત્યાં પુષ્ટિમાર્ગ જરૂર નભશે. (વૈષ્ણવતા, જુલાઈ ૨૦૦૭ પૃ. ૬).

શ્રીમદાચાર્યચરણના મતાનુસાર ગૃહસેવા અને પોતાના માથે બિરાજતા ઠાકોરજીનું અતિ સ્નેહથી જતન કરવું એ જ સાચા સંસ્કારનું મૂળ છે. ...શ્રીગુસાંઈજીના સમયમાં છપ્પનભોગ જેવા મનોરથોની શરુઆત કરતી વખતે (તેમાં) કેવળ લૌકિકતા જ વધશે એવી સ્પષ્ટ સૂચના અપાઈ હતી.

...આજકાલ ... મંદિરોનો ઉપયોગ યશ-કીર્તિ પ્રાપ્ત કરવા માટે થવા લાગ્યો છે. મંદિરોમાં પ્રાધાન્ય મનોરથીનું થવા લાગ્યું છે. શ્રી(ઠાકોરજી), ગુરુ તથા સેવાભાવના નો ઉપહાસ થવા લાગ્યો છે. જ્યારથી માર્ગીય સિદ્ધાન્તોનો ઉપહાસ થવા લાગ્યો છે ત્યારથી મંદિરની, તેના સંચાલકોની વૃત્તિ જ પલટાઈ ગઈ છે. આડંબર અને યશ ને પુષ્ટ કરવા માટે ...દર-દર ભટકવાની સ્થિતિ પેદા થઈ ગઈ છે. ... આ બધાનો સાચો ઉપાય આ કલિકાલમાં આપણા સન્તાનોને જરૂરી સંસ્કારો આપણા ઘરમાંથી જ આપવામાં આવે એ જ છે. મંદિરોનું સમ્પૂર્ણ વ્યાપારીકરણ થવા લાગ્યું છે. ...સમ્પત્તિ પ્રાપ્ત કરવાની લાલચ વધવાથી પ્રભુ (સ્વરૂપસેવા)ને પણ આપણે વેપારના રૂપમાં પરિવર્તિત કરવા લાગ્યા છીએ. (જુલાઈ ૨૦૦૭ પૃ. ૬)

ઠાકોરજીની સેવા ચોરની માફક કરવી જોઈએ. ... સેવ્યસ્વરૂપનો હું સેવક છું તેનો ઢંઢેરો પીટવો કે તેનું પ્રદર્શન કરવું તે પણ જીવના દૈન્યમાં વિક્ષેપ ઉત્પન્ન કરી શકે છે. ... આપણા ઘરમાં બિરાજતા ઠાકોરજીની સેવામાં આટલી ગુપ્તતા જરૂરી છે. ''પ્રીત હિયેમેં રાખીયે પ્રકટ કિયે રસ જાય'' ની રીતે તમારા પ્રાણપ્રેષ્ઠ તમને જે રસની પ્રાપ્તિ કરાવે તેને ક્યારેય પ્રકટ કરી શકાતું નથી. (સપ્ટેમ્બર ૨૦૦૪, પૃ. ૭)

આજે તો શ્રીનાથજી-નાથદ્વારા, ચંદબાવા-કામવન અને અન્ય ઠાકોરજીના દર્શન કરતાં જ પોતાના માથે બિરાજતા ઠાકોરજી ભુલાઈ જાય છે. પુષ્ટિમાગમાં તો

'શ્રીજી'નો અર્થ જ પોતાના માથે બિરાજતા ઠાકોરજી થાય છે. લક્ષ્મણબાલાજીમાં પણ 'તિરુપતિ' શબ્દનો પ્રયોગ થાય છે જેમાં 'તિરુ' નો અર્થ શ્રી અને 'પતિ'નો અર્થ નાથ(એટલે શ્રીનાથ) જ થાય છે. અર્થાત્ પોતાના ઘરમાં બિરાજતા ઠાકોરજીમાં જ પોતાના સર્વસ્વ હોવાનું દર્શન થવું જોઈએ. એમને આરોગાવ્યું મતલબ સમસ્ત જગત્‌ને પ્રસાદ લેવડાવી દીધો એવો ભાવ સિદ્ધ થવો જોઈએ. અહીં તો એનાથી ઉલટી ગંગા વહી રહી છે. પોતાના સેવ્ય ઠાકોરજીમાં બધા નિધિસ્વરૂપોના દર્શન થવાને ઠેકાણે હવે તો બધામાં અરે, ત્યાં સુધી કે જીવમાત્રમાં આપણે આપણા ઠાકોરજીના દર્શન કરવાનો વિચાર કરી રહ્યા છીએ! અને પાછી બુદ્ધિની ચતુરાઈ પણ વાપરી રહ્યા છીએ કે બધામાં ઠાકોરજીનો અંશ છે તેથી ઘરમાં પ્રભુની સેવા કરીએ કે અન્યની સેવા કરીએ વાત એક જ છે!! તેથી અન્યની સેવામાંથી સન્તોષ લેવાનું શરુ કર્યું. આનાથી શરીર, પૈસા, કીર્તિ બધાની રક્ષા થાય અને ઊપરથી ભગવદીય કહેવાતા થયા!!(સપ્ટેંબર, ૨૦૦૭, પૃ. ૭)

શ્રીવલ્લભ ઠાકોરજી-સ્વામિનીજીના ઉભય સ્વરૂપે બિરાજે છે તેથી લક્ષ્મી તેમની દાસી ગણાય. એટલે કે શ્રીવલ્લભને તો કોઈ જ આર્થિક પ્રશ્ન હોય જ નહીં. છતાં આપના વાર્તા પ્રસંગમાં સ્પષ્ટ બતાવે છે કે આજે સેવા (ગુરુભેટ) નથી આવી તો ઠાકોરજીની કટોરી ગીરવે રાખી પૈસા લાવી સામગ્રી લાવો અને ભોગ ધરે. પ્રભુસેવા તો થાય પણ તે પ્રસાદ આપ પણ આરોગે નહીં કે સેવકને પણ લેવા ન દે. વાર્તા પ્રસંગમાં સમજાવેલી આવી સ્થિતિ આપણા જેવાને શીખ આપવા માટે છે કે ગમે તેવી વિકટ સ્થિતિ હોય છતાં દેવદ્રવ્ય કદાપિ કોઈથી લઈ શકાતું નથી. એટલે જ બ્રહ્મસંબંધ સમયે સઘળું સમર્પિત કરવાની આજ્ઞા કરી છે કે જેથી ભગવત્પ્રસાદ સ્વરૂપે તમે લઈ શકો. અર્થ સ્પષ્ટ જ છે કે પ્રભુનો પૈસો ગુરુદેવ કે સેવક કોઈથી વાપરી ન શકાય.

(ફેબ્રુઆરી, ૨૦૦૯, પૃ.૭)

(માસિકપત્ર-વૈષ્ણવતા, સાંચે બોલ તિહારે, પ્રકાશક-પંચમ ગૃહાધીશ ગો.શ્રીવિક્કીબાવા, વલ્લભવિદ્યાનગર-કામવન).

નિ.લી.ગો.શ્રીવ્રજાધીશજી મહારાજ (મુંબઈ-દહીસર)

(ક) આપણે શ્રીવલ્લભાચાર્યજીની આજ્ઞાનું પાલન ક્યાં કરી રહ્યા છીએ? આપણે ત્યાં ગૃહસેવા ક્યાં બચી છે? કેવળ મંદિરોમાં દર્શનથી શું લાભ છે? શ્રીમહાપ્રભુજીની આજ્ઞા છે ''કૃષ્ણસેવા સદા કાર્યા''. જો શ્રીમહાપ્રભુજી મંદિરને મુખ્ય માનતા હોત તો પોતાની ત્રણ પરિક્રમાઓમાં અનેક મંદિર સ્થાપિત કરી દેત. શ્રીગુસાંઈજીએ શ્રીગિરધરજીને સાતસ્વરૂપનો મનોરથ કરતા સમયે આ જ પ્રકારની ચેતવણી આપી હતી. મન્દિરની સ્થાપના કરતા સમયે તેમને ડર હતો કે ઘરમાંથી

ઠાકોરજી મન્દિરમાં પધારી જશે. મારા પિતાજી (નિ.લી.ગો.શ્રીકૃષ્ણજીવનજી મહારાજ)એ કાલે જે કહ્યું હતું (અગાઉ ટાંકેલું) તે અક્ષરશઃ સત્ય છે. તમે પોતાના ઘરોમાં ઠાકોરજીને પધરાવો અને તેમની સેવા કરો.

(ખ)પુષ્ટિમાર્ગીય પ્રણાલિકામાં ટ્રસ્ટ ખરું ઉતરતું નથી. શ્રીઆચાર્યચરણે દરેક બ્રહ્મસંબંધી જીવને આજ્ઞા કરી છે કે ''ગૃહે સ્થિત્વા સ્વધર્મતઃ'' (ભક્તિવર્ધિની) અર્થાત્...પોતાના ઘરમાં રહીને સ્વધર્માચરણ કરવું. ગોસ્વામિબાળકો પણ આચાર્ય હોવાથી વૈષ્ણવ પણ છે. એટલે આચાર્યશ્રીની ઉપરોક્ત આજ્ઞા પાલન કરવાની તેમની પણ ફરજ છે...માટે મારું માનવું તો આ જ છે કે આચાર્યચરણનાં સિદ્ધાંત પ્રમાણે વૈષ્ણવો પોતાના ઘરે શ્રીઠાકોરજીની સેવા કરે અને ધર્મગ્રન્થોનું વાંચન કરે, નહિ કે મન્દિરોમાં જઈને ... ટ્રસ્ટ એ પુષ્ટિમાર્ગીય પ્રણાલિકામાં બંધ-બેસતું નથી બલ્કે આપણી પ્રણાલીનો ભંગ કરે છે.

(કઃ'વલ્લભવિજ્ઞાન' અંક૫-૬ વર્ષ ૧૯૬૫, ૨૦/ખઃ 'નવપ્રકાશ' અંક ૮, વર્ષ ૮)

સપ્તમગૃહાધીશ પૂ.પા.ગો.શ્રીઘનશ્યામલાલજી (કામવન)

કેમકે શ્રીનાથજી સ્વયં તેના ભોકતા છે, કિન્તુ વૈષ્ણવવૃંદ તથા સેવકગણ પણ તેનો મહાપ્રસાદ પણ લઈ શકતા નથી. આ આચાર્યચરણના (કટોરીના પ્રસંગવાળા) ઈતિહાસથી પ્રત્યક્ષ પ્રમાણભૈંત છે. તે (હવેલી)નો મહાપ્રસાદ કેવળ ગાયોજ લઈ શકે છે. નહિતો તે દેવદ્રવ્યને ખાવાથી ચોકકસ અધઃપતન છે. ...અનેક પ્રકારના દાન-ભેટનો અને વસૈલ-વસૈલી કરવાનો ઉલ્લેખ (નાથદ્વારા મંદિરની વ્યવસ્થામાં) કરવામાં આવ્યો છે તે પણ સમ્પ્રદાયના સિદ્ધાંતથી સદંતર વિરુદ્ધ છે. અમારા સંપ્રદાયની પ્રણાલી અનુસાર જેઓ અમારા સમ્પ્રદાયના સેવકો છે તેમનું જ દ્રવ્ય ગુરુ-શિષ્યના સંબંધથી સ્વીકારીને તેનો સેવામાં ઉપયોગ કરી શકાય છે. સમ્પ્રદાયમાં બધા પ્રકારના દાન-ભેટનો ઉપયોગ સેવામાં કરવામાં આવતો નથી. અને જો કદાચ ક્યાંક કરવામાં આવતો હોય તો તે સંપ્રદાયના નિયમથી વિરુદ્ધ હોવાને કારણે બંધ કરી દેવું જોઈએ.

(પૈં.પા.ગો.શ્રીઘનશ્યામલાલજી મહારાજઃ શ્રીનાથદ્વારા ઠિકાનેકે પ્રબંધકી દિલ્લી યોજનાકી આલોચના તા.૧-૨-૧૯૫૬).

પૂ.પા.ગો. શ્રીહરિરાયજી મહારાજ (જામનગર)

(ક)**ગો.શ્રીહરિરાયજીઃ** જરા ધ્યાનથી સાંભળજો ... ''તત્ર અયમ્ અર્થઃ. લાભપૈંજાર્થ-યત્નસ્ય ઉપધર્મત્વ-દેવલકત્વાદિ'' સ્પષ્ટ સાંભળજો, ''સમ્પાદકત્વાત્''. ...લાભ-પૈંજાર્થ યત્ન કરે છે જે સેવા કરીને, જ્યારે તે લાભ-પૈંજાર્થ પ્રયત્ન કરે છે તો તે ઉપધર્મ થયું; દેવલકત્વ વગેરે જે દોષો છે તે તેની અંદર પ્રવેશે છે. ...

ગો.શ્રીશ્યામમનોહરજીઃ એટલે ખાસ ધ્યાનમાં રાખજો હોં, કે ભાવપ્રતિષ્ઠા જે સ્વરૂપની

થઈ હોય તે સ્વરૂપની પણ લાભ અથવા પૈંજા માટે જો સેવા કરવામાં આવે તો સેવાકર્તા દેવલક (પાપી) થઈ રહ્યો છે ...

ગો.શ્રીહરિરાયજીઃ અને ઉપધર્મત્વ આવી રહ્યું છે ...અને આ નિષિદ્ધછે. ...

ગો.શ્રીશ્યામમનોહરજીઃ આ સ્થિતિમાં ગુરુપોતાની લાભ કે પૈંજાનેમાટે શિષ્યથી કાંઈ પણ ઠાકોરજીમાટે માંગતો હોય તે ... શાસ્ત્રનિષિદ્ધ હોવાથી ... દાન હોવાથી દેવદ્રવ્ય હોવાથી ઉપયોગ કરવાયોગ્ય હોતું નથી.

ગો.શ્રીહરિરાયજીઃ હા, બિલકુલ. ... આ તો બિલકુલ સ્પષ્ટ છે. ... 'સ્વવૃત્તિવાદ'થી પણ સ્પષ્ટ થાય છે.

(ખ) શ્રીમદાચાર્યચરણે ''તત્સિદ્ધ્યૈ તનુવિત્તજા'' આમ કહ્યું છે. કારણ કે બે અલગ-અલગ વ્યક્તિ તનુજા વિત્તજા કરે છે તો માનસી સિદ્ધ નથી થતી. ...આ જ અભિપ્રાયને સમજાવવા માટે આચાર્યચરણે 'તનુવિત્તજા' આ સમસ્તપદ કહ્યું છે. ...મજૈરી પેટે પૈસા લઈને કે દઈને બે પુરુષો દ્વારા કરવામાં આવેલી એવી તનુજા-વિત્તજા સેવાઓ માનસીની સાધક નથી બનતી આ અભિપ્રાય સમજાવવા માટે 'તનુવિત્તજા' સમસ્તપદ કહેલું છે. નહીંતર તો તનુવિત્તજા ન કહીને તનુજા-વિત્તજા કહેત...જો બે જુદી-જુદી વ્યક્તિ તનુજા અને વિત્તજા કરે તો બંને સેવાઓની એક સંયુક્ત અવસ્થા તનુવિત્તજા નથી બની શકતી. તેથી જ માનસી સિદ્ધ નથી થતી.

(ગ) જ્યાં સુધી લાભ-પૈંજાર્થ યત્નનો પ્રશ્ન છે તો તે તો કોઈ પણ કક્ષાનો ભક્ત કરશે તો દેવલક જ થશે...જો કોઈ સ્વલાભ-પૈંજાર્થ દર્શન-મનોરથ-મહાપ્રસાદ વગેરે કરે છે તો એ ચોક્કસ દેવલક છે ...બીજાના ઘરમાં, બીજાના પૈસાથી, બીજાના ઠાકોરજીના ભોગનો મહાપ્રસાદ લેવો ઘોર સિદ્ધાન્ત વિરુદ્ધ છે.

(ઘ) હવે રહ્યો પ્રશ્ન ટ્રસ્ટની આવક અને નફો, તો ટ્રસ્ટની આવક-નફાનો લાભ અમે નથી લેતા. ઉલટાનું ભગવત્ શાસ્ત્રોક્ત સર્વલાભોપહરણ ન્યાયથી ટ્રસ્ટનો બધો જ નફો ભગવદર્થ કે ગો-બ્રાહ્મણને માટે વાપરીએ છીએ...અમારા પ્રભુનો નિત્યનેગ-ભોગ પોતાના પૈસાથી આરોગાવીએ છીએ.

(ઙ)પુષ્ટિમાર્ગીય વૈષ્ણવને માટે ભાગવતકથા કરીને આજીવિકા ચલાવવી નિષિદ્ધ છે.

(કઃ પુષ્ટિસિદ્ધાન્તચર્ચાસભા, વિસ્તૃત વિવરણ પૃષ્ઠ૧૬૪,૧૯૩. ખ-ચઃ અનિર્દિષ્ટપૃષ્ઠસંખ્યાક ''તત્સિદ્ધ્યૈ તનુવિત્તજા''.)

પૂ.પા.ગો.શ્રીદ્વારકેશલાલજી મહારાજ

(અમરેલી-કાંદીવલી-ચાંપાઝર)

પુષ્ટિમાર્ગ ગુપ્ત છે, દેખાડો કરવા માટે તો છે જ નહીં, ભક્ત અને ભગવાન્ વચ્ચે આન્તરિક સમ્બન્ધ દૃઢ કરવાનો માર્ગ છે...બન્નેના સમ્બન્ધો એવા હોવા

જોઈએ કે કોઈ ત્રીજા વ્યક્તિને એની જાણકારી ન થાય. આપણો આપણા ભગવાન્ સાથે કેવો સમ્બન્ધ છે, તે બીજી કોઈ વ્યક્તિને જણાવવાની જરૂરત શું? નામના મેળવવા માટે? પોતાનું મહાત્મ્ય વધારવામાટે? આ તો બધુ બાધક છે. ('પુષ્ટિનવનીત' પૃ.૧૨).

પ્રથમગૃહાધીશ ગો.શ્રીલાલમણીજી મહારાજ

(કોટા-મુંબઈ-જતિપુરા)

જ્યાં શ્રીમહાપ્રભુજી ''કૃષ્ણ-સેવા સદા કાર્યા માનસી સા પરા મતા'' ઉપદેશથી આપણને દેહ-ઈન્દ્રિય-પ્રાણ-અન્તઃકરણ ના અધ્યાસોથી છૈંટકારો અપાવે છે ત્યાં આપણે એક નવા કેંસરને ક્યાં જન્મ આપી દીધો એ મારી સમજમાં ન આવ્યું! દેહેન્દ્રિય-પ્રાણ અન્તઃકરણાધ્યાસોથી આપણે સેવા કરતા-કરતા છૈંટ્યા ન હતા તેવામાં તો મનોરથાધ્યાસ, ભગવત્ પ્રદર્શનાધ્યાસ, પ્રસાદાધ્યાસ, અસત્સંગાધ્યાસ આવા બધા અધ્યાસો (ભ્રમણાઓ) એ મળીને આપણને આપણા સિદ્ધાન્તોની વિસ્મૃતિ કરાવી દીધી. 'અધ્યાસ' એટલે જે વસ્તુ જેવી હોય તેવી ન દેખાય પણ બીજી જ દેખાય તે. ...તો મનોરથોનો આપણને અધ્યાસ થઈ ગયો. આપણે જેને મનોરથ સમજતા હતા આજ સુધી ...તે મનોરથ જ નથી, પણ કંઈક બીજું જ છે જે આપણને અહન્તા-મમતા તરફ ધકેલી રહ્યું છે.

જેને આજ સુધી આપણે પ્રસાદ સમજતા હતા અને રૂપીઆથી ખરીદી રહ્યા હતા તે ફક્ત ઘસીટારામની મિઠાઈના લાડવા છે, બીજું કંઈ નહીં. ...આપણે લાડુ ખરીદીને લાવીએ છીએ, પણ તેમાં આપણને પ્રસાદનો ભ્રમ થઈ ગયો છે.

..જે ભગવદ્દર્શનને આપણે આપણી અહન્તા-મમતાને નીચવીને ભગવત્પ્રાપ્તિ તરફ લઈ જવાવાળા સમજતા હતા તે ધંધાકીય હેતુથી કરાવવામાં આવતા ભગવદ્દર્શન આપણા માટે અપસિદ્ધાન્તનો ફાંસો છે.

...પૈંતનાનો અર્થ શ્રીમહાપ્રભુજી સુબોધિનીમાં કરે છે ''પૈંતં નયતિ ઈતિ પૈંતના''. જે આપણા પુત્રોને ઉપાડી જાય, આપણી પવિત્ર વસ્તુઓને આપણે ત્યાંથી લઈ જાય તેને આપણે 'પૈંતના' કહીએ છીએ. તેથી લોકમાં વાહ-વાહી મેળવવાની અને ધન મેળવવાની જે લાલચ છે તે પૈંતના છે કે જે આપણા ''વ્રજ ભયો મહરકે પૈંત''ને ક્યારે આપણે ત્યાંથી ઉપાડીને લઈ ગઈ, આપણે ક્યારે ધનલિપ્સાના તૃણાવર્તને તેને સોંપી દીધો તેની આપણને ખબર પણ ન પડી.

મને દમલાની વાર્તા યાદ આવે છે. મહાપ્રભુજીએ જ્યારે પૈંછ્યું કે શ્રીનાથજીની આજ્ઞા તે સાંભળી ? ત્યારે દમલાએ કહ્યું કે ''સાંભળી પણ સમજ્યો નહીં''. જો આપણે પણ ...શ્રીશ્યામદાદાની આજ્ઞા સાંભળીને બાહર ચાલ્યા જઈએ કે ''સાંભળ્યું

પણ સમજ્યા નહીં'' અને પાછા મનોરથાધ્યાસ, પ્રસાદાધ્યાસ અને ભગવત્પ્રદર્શનાધ્યાસ માં લાગી જઈએ તો આપણે મહાપ્રભુજીની નજરમાં ગદ્દાર ઠરીશું. અને શ્રીમહાપ્રભુજીની પીનલકોડમાં ''યદા બહિર્મુખા યૈયં'' ના અધિકારી થઈશું. અને શ્યામુદાદાના શબ્દોમાં પતિતતાનો ચાર્જ આપણા ઉપર લાગશે.

...શ્રીગુસાંઈજી એક વખત હાંસી ખેલ કરી રહ્યા હતા ત્યારે દમલાએ તેમને પોતાની પુષ્ટિપ્રૌઢીથી ટોક્યા હતા કે ''મહારાજ, આ હાંસી-ખેલનો માર્ગ નથી, આ તો તાપ-ક્લેશનો માર્ગ છે''. ...જે દિવસે તમારામાં દમલા પ્રકટ થશે તે દિવસે અમારામાં શ્રીમહાપ્રભુજી પ્રકટ થશે. ...તેથી જો તમે બહાર જઈને એમ કહેશો કે ''સાંભળ્યું પણ સમજ્યા નહીં'' તો તમારામાં દમલાનું નહીં, પતિતાનું પ્રાકટ્ય છે. તમે માહર જઈને પોતાના ગુરુને કહો કે મહારાજ, આ હાંસી-ખેલનો માર્ગ નથી, મનોરથ અને પ્રદર્શન નો માર્ગ નથી, આ તો ''નીકે રાખિ યશોદા મૈયા નારાયણ ગૃહ આયો''ને ગુપ્ત રાખવાનો માર્ગ છે.

(ગો.શ્રીશ્યામ મનોહરજી(કિશનગઢ-પાર્લા)દ્વારા થયેલ 'નવરત્ન'ગ્રન્થના પ્રસંગે કરેલ સમાપન વક્તવ્ય. તા. ૩૧-૦૮-૧૯૮૪)

તૃતીયગૃહાધીશ નિ.લી. પૂ.પા.ગો.શ્રીવ્રજેશકુમારજી

(કાંકરોલી-વડોદરા)

(ક) પ્રશ્નઃ આજે ચાલી રહેલા વિવાદમાં કેટલાક સિદ્ધાન્તો ચર્ચાઈ રહ્યા છે જેવા કે નવા મન્દિરો ન ખોલવા, ટ્રસ્ટ મન્દિરો ન બનાવવા, ઠાકોરજીના નામે દ્રવ્ય ન લેવું, ઠાકોરજીના દર્શન ન કરાવવા અને સમજ્યા-વિચાર્યા વિના ગમે તેને બ્રહ્મસમ્બન્ધ ન આપવું. આ બધા વિષયમાં આપનો શું અભિપ્રાય છે?

ઉત્તરઃ જુઓ, મન્દિરની જ્યાં સુધી સ્થિતિ છે તો એ વા સત્ય છે કે ...મન્દિર માત્ર એક જ છે; બીજે બધે ઘરની સ્થિતિ હતી. ...આજે મંદિર જેટલા છે ... તેને આપણે મર્યાદાપુષ્ટિ મંદિર કહી શકીએ છીએ, પષ્ટિમંદિર નહીં. પુષ્ટિનો પ્રકાર તો માત્ર ગૃહસેવામાં જ છે.

(ખ) આજથી દોઢસો વર્ષ પૈંર્વે, શ્રીમહાપ્રભુજીના સમયથી ત્યાં સુધી, પુષ્ટિમાર્ગમાં કોઈ ભગવદ્ મન્દિર ખોલવાનો ક્રમ ન હતો. પ્રત્યેક વૈષ્ણવને ઘરે-ઘરે સેવા થાય તેનો આગ્રહ રખાતો. વૈષ્ણવો પોતાને ઘરે શ્રીઠાકોરજીના સ્વરૂપને સેવ્ય કરી પધરાવી ગુરુઘરની પ્રણાલિકા મુજબ સેવા કરતા.

(ગ) આમ તો અજ્ઞાન આજે સ્વરૂપભાવના સ્થાપન કરીને સેવ્ય કરવાની પ્રક્રિયામાં પણ છે. શ્રીગુસાંઈજીએ લખેલી શ્રીપુરુષોત્તમપ્રતિષ્ઠાપ્રકારના અન્તર્ગત ભાવક્રમના અનુસાર ગુરુમુખોદિત માર્ગથી સેવ્ય કરવાનું પણ ભૈંલાઈ ગયું છે. કેવળ ચરણસ્પર્શ માત્રની વ્યક્ત ક્રિયા જોઈને લોકો એને જ પુષ્ટ કરવાની વિધિ માની બેસે

છે.

(ઘ) તનુવિત્તજા સેવાઃ ''તત્સિદ્ધ્યૈ તનુવિત્તજા'' આને એમ સમજવું જોઈએ કે દેહ અને દ્રવ્ય અથવા હું અને મારું, આમનો વિનિયોગ જ્યારે ભગવદર્થે કરીએ છીએ તો તેનાથી મનની નિયન્ત્રિત એકતાનતાનો લાભ થાય છે. ...તનુજા અને વિત્તજા સેવાનો અર્થ આ જ સમજવો જોઈએ. આ શબ્દો અને તેના અર્થો ના ભ્રામક પ્રયોગોથી ભ્રમિત ન થવું જોઈએ.

જેમ માટી અને પાણી લતાને પલ્લવિત અને પુષ્પિત બનાવવામાં મદદરૂપ બને છે તે જ પ્રમાણે ભગવદીય જનોનું વાત્સલ્ય અને ભાવ રૂપ બીજ આ માટી-તન અને પાણી-વિત્ત ના સહયોગથી માનસી સેવારૂપી લતાને પલ્લવિત કરીને ફલવતી બનાવીદે છે.

(ङ) ખેતરમાં ભરાયેલા પાણીને પી ન શકાય...તે અનાજ પેદા કરી શકે છે. તે પોતાનું કેવળ પેટ ભરવાનું સાધન જ કરે છે. તે કોઈ બીજાને માટે ઉપયોગી થતું નથી. ...પોતાનું પેટ ભરવામાટે ભગવદ્‌ગુણગાન કરે છે તેઓ આવા પ્રકારના હોય છે કે જેમ ખેતરમાં ભરેલું પાણી હોય છે. પદ્મનાભદાસજી ...આચાર્યચરણના નિબન્ધનો શ્લોક સમજાવતાંની સાથેજ પોતાની પૌરાણિક વૃત્તિ છોડી દીધી! ...આપણા મકાનમાં વાસણ ધોવાના પરનાળા છે તેમાં જે પાણી જાય છે તે એક ખાડામાં ભેગું થાય છે...તે પાણી તો માત્ર (દુર્)ગંધ જ મારે છે ...ભગવદ્‌ભાવ હોવા છતાં પણ જેના સ્વભાવમાં દુઃસંગ દ્વારા દોષ ઉત્પન્ન થઈ જાય છે આવા મનુષ્યો તે ગંદા ખાડા જેવા બની જાય છે કે જેમાં પાણી તો ભરેલું હોય છે પરંતુ તે પાણી કોઈ ઉપયોગનું નથી હોતું. તે ભરાયેલું પાણી માત્ર દુર્ગંધ પેદા કરે છે...પાંચમા (ભગવદ્‌ગુણગાન કરીને પોતાની આજીવિકા ચલવનારા નીચ વક્તાઓનો ભાવ) ગટરના જેવોજ દુર્ગન્ધયુક્ત...સ્પર્શ પણ ન કરી શકાય તેવો હોય છે.

(પૈં.પા.ગો.શ્રીવ્રજેશકુમારજી તૃતીયેશ ૩૦/કઃ 'આચાર્યશ્રીવલ્લભ' ઑગસ્ટ ૧૯૯૪, અંક૫, પુષ્ટિમાર્ગવર્તમાન, પ્રશ્ન-ઉત્તર ૪, પૃ.૭. ૩૦/ખઃ બ્રજ મોહે બિસરત નાહીં, પૃ.૧૪૦-૪૧.)

પૂ.પા.ગો.શ્રીવાગીશકુમારજી મહારાજ (કાંકરોલી-વડોદર)

શ્રીમહાપ્રભુજી આજ્ઞા કરે છે કે દુનિયામાં ભટકતું રહેતું આપણું મન-ચિત્ત શ્રીઠાકોરજી સાથે જોડીને તેમની તનુવિત્તજા સેવા કરવી. ... તનુવિત્તની સેવા એટલે આપણે કમાયેલા પોતાના ધનથી, પોતાના ઘરમાં શ્રીઠાકોરજીની પોતાના શરીરથી સેવા કરવી તે. ('વલ્લભીય ચેતના', ઓક્ટો. ૧૫, ૨૦૦૩, પૃ.૪)

પૂ.પા.ગો.શ્રીપંકજકુમારજી મહારાજ (કાંકરોલી-વડોદર)

આપણે આપણા ઠાકોરજીની સેવા કઈ રીતે કરીએ છીએ, શું ભોગમાં પધરાવીએ છીએ, આપણે શું કરીએ છીએ અને શું નથી કરતા એ કોઈને કહેવાની જરૂર નથી. તમારે જાહેરમાં પ્રદર્શન કરવાની જરૂર નથી કે અમે આક કરીએ છીએ ને અમે તેમ કરીએ છીએ. ''પ્રકટ કિયે રસ જાયે''. દંભ અને દેખાડા કરવાનો પ્રકાર પુષ્ટિમાર્ગની સેવામાં નથી. પ્રદર્શનો કરવાનું બંદ કરી દો.બાકી ઘણા પ્રદર્શનો લાગે છે એમાં જઈને આનન્દ કરી આવજો. આપણી સેવાના પ્રદર્શનો કરવાનું બંધ કરીદો. અરે, ગૈંઢાત્મગૈંઢ સ્વરૂપનું જ્યારે ગૈંઢ પ્રકારે તમે સેવામાં તત્પર બનશો અને ગૈંઢ ભાવને જ્યારે ''બંદ મુઠ્ઠી લાખકી ઔર ખુલી તો ખાક કી'' . ગૈંઢ ભાવે જ્યારે તમે પ્રભુની સેવામાં તત્પર બનશો ત્યારે ગૈંઢલીલાના રહસ્યો એ આપોઆપ કૃપા કરીને પ્રકટ કરશે. તમારે વિનન્તી કે કહેવાની પણ જરૂર નથી.

(https://www.youtube.com/watch?v=yOGbVJTB6vI) Published on Jul 30, 2015. Pushti Bhaav Sudha Rasdhara Satsang Clip1- Held In Baroda From 4th Jan To 11th Jan 2015, A Divine Beginning Of The Year 2015 By P.Pu. Goswamiji Shri Pankajkumarji Mahodayshri.)

નિ.લી.**પૂ.પા.ગો.શ્રીઇન્દિરાબેટીજી** (વડોદરા)

શ્રીમહાપ્રભુએ જુદા-જુદા મંદિરોની પ્રણાલી ઊભી કરી નથી; પણ એમાં જગદ્ગુરુશ્રીવલ્લભાચાર્યનો એક લાંબો દષ્ટિકોણ હતોઃ પ્રત્યેક વૈષ્ણવનું ઘર નન્દાલય બનવું જોઈએ ...એક મંદિરની બાજુમાં એક બહેન રહે. એમને ત્યાં ઠાકોરજી બિરાજે. મંદિરની આરતીના ઘંટા એમને સંભળાય. સેવા કરતા બેઠેલી એ બહેન ઠાકોરજીના વસ્ત્રો કાઢી સ્નાન કરાવતી હતી ત્યાં આરતીના ઘંટા પડ્યા. પેલી ઠાકોરજીને પડતા મુકીને મંદિરે દોડી. થોડી વારે ઘેર આવી. હવે વિચાર કરો, આવી રીતે કોઈ સેવા કરે તો એમાં સેવાનો આનંદ આવે ખરો? અહીં તો પ્રત્યેક વૈષ્ણવનું ઘર નન્દાલય છે. (વૈ.પ.અંક જૈન ૧૯૯૦).

પુષ્ટિમાર્ગમાં ફેરફાર નથી જોઈતો પણ ૨૧ સેંચ્યુરીમાં પુષ્ટિમાર્ગમાં ફરેફાર જોઈએ છે. ...આજે પુષ્ટિમાર્ગે જે સ્વરૂપ ધારણ કર્યું છે એને માટે આપણને ફેરફાર જોઈએ છે. ... લોકો ...એક ઘેંટા પાછળ બીજું જાય, બીજા પાછળ ત્રીજું જાય એમ ...ઘેંટાની માફક બધા લોકો ચાલી રહ્યા છે. એ ક્યાં જવાના છે, શું કરવાના છે, ખરેખર શ્રીમહાપ્રભુજીના માર્ગ પર ચાલી રહ્યા છે કે જુદે જ રસ્તે દોડી રહ્યા છે એનું આત્મચિન્તન કરવાની આજે ઘડી આવી ગઈ છે.

ખરેખર અર્થમાં શું આપણે પુષ્ટિમાર્ગના ફોલોવર્સ્ છીએ! વી આર્ ફોલોઈંગ્ પુષ્ટિમાર્ગ ઓર સમથિંગ્ એલ્સ્! જવું છે ઉત્તરમાં અને દોડી રહ્યા છીએ દક્ષિણમાં. માર્ગ એ જ સાચો હોય કે જે મંજિલ્ સુધી પહોંચાડી શકે. મને આટલા બધા

લોકોમાંથી જવાબ આપો કે આપણી મંજિલ્ સુધી પહોંચી શકીએ એવી ક્ષમતા આપણી જડ ધાર્મિકતામાં દેખાય છે ? ભલે ખુબ સેવા કરતો હોય, સ્મરણ કરતો હોય, વ્રજમાં રહેતો હોય કે પછી જપ વગેરે કરતો હોય, પ્રવચનો કરતો હોય, હું તો અમારા બધા(ગુરુજનો)ની વાત કરું છું, હું મારી પોતાનું આત્મચિન્તન કરું છું કે હજુ એની અંદર મંજિલ્ સુધી પહોંચવાની જે ક્ષમતા આવવી જોઈએ તે નથી આવતી.

...શ્રીવલ્લભાચાર્યજીએ જીવન જીવવાની પદ્ધતિ આપી જેનું નામ 'પુષ્ટિમાર્ગ' છે. ...સમાજને પ્રભુપરાયણ બનાવવા માટે, ભગવત્પરાયણ બનાવવામાટે, ટોટલ્ ટ્રાન્સ્ફોર્મેશન્ ઓફ્ માઇંડ્ એન્ડ બોડી કરવા માટે એમણે આપણને જે પ્રોસેસ્ આપ્યો છે, જે સાધનાપદ્ધતિ આપી છે, જે રસ્તો આપ્યો છે એ રસ્તાનો વિચાર કર્યા વગર આપણે દોડી રહ્યા છીએ.

...આપણા સમાજમાં ... એટલી બધી દામ્ભિકતા ઘુસી ગઈ છે કે દેખાવ અને ડોળ વધી ગયા છે, દોડા-દોડી વધી ગઈ છે. ...બહુ લોકો આવ્યા, એટલે માનીએ છીએ કે આ કામ બહુ સરસ થયું. હું પ્રવચન સારું કરી શકું એનો અર્થ એ નથી કે હું ખરેખર પુષ્ટિમાર્ગીય છું. કોઈ પણ સાધક જ્યાં સુધી પોતાના ગુરુના પગલે ન ચાલે ત્યાં સુધી એ સફળ નથી. ...સત્સંગ કરાવનારા અમે લોકો છીએ, અમારી અંદર પણ દામ્ભિકતા આવી ગઈ છે.

...આજે તમને કોઈ પુછે કે વ્હાય્ યુ આર્ પુષ્ટિમાર્ગીય? વોટ્ ઈઝ્ પુષ્ટિમાર્ગ? તો બે-ચાર ઉત્તરો સિવાય આપણી પાસે એનું થરો નોલેજ્ નથી. ...આજે આપણે ભારતમાં પણ એટલા બધા મન્દિરો ઉભાં કર્યા મન્દિરોની અંદર ભીડ વધી ગઈ, મનોરથો થવા લાગ્યા, મહાપ્રસાદો વેચાવા લાગ્યા. દોડા-દોડી કરીને લોકો આવે અને દોડા-દોડી કરીને જાય. અને અમે ખાલી આરતીઓ જ ઉતારીએ! પરન્તુ ત્યાં આવનાર સમાજને કંઈક નોલેજ્ મળે એવું અમારા સ્થાનોમાં બન્યું છે! ...તમને નથી લાગતું કે આપણા ધર્મસ્થાનો એ જ્ઞાનપીઠ બનવા જોઈએ! એ વિદ્યાપીઠો બનવી જોઈએ! એ સાધનાની પીઠો બનવી જોઈએ! વી નીડ્ ચેંજ્ ...આજે આપણે મન્દિરોની જે વ્યવસ્થા કરીએ છીએ અને એના જે હોદ્દેદારો બનીએ છીએ એમને પૈંછો કે તમને પુષ્ટિમાર્ગ કંઈ આવડે છે? ભરતભાઈને હું પૈંછું છું. શું આપણે થોડાક પણ સાધક છીએ! ... અમે લોકો જ્ઞાન આપવામાટે ધ્યાન આપતા નથી. અમે પણ બસ અમારા સ્થાનમાં બેઠા છીએ. અમે આ વૈષ્ણવસમાજનો વિચાર નથી કરતા કે આ વૈષ્ણવસમાજ કેટલો ભૈંખ્યો છે.

... આ માસ્ પ્રોડક્શની અંદર નોલેજ્ આપવું એ કંઈ નોલેજ્ આપવાની પદ્ધતિ નથી. ઘણી કથાઓ કરીને, ઘણા પ્રવચનો કરીને, મેં આત્મચિન્તન કરતાં લાગ્યું છે કે ધિસ્ ઈઝ્ રોંગ્ વે.

હવે જરૂર છે ક્લાસ્ પ્રોડક્શન્‌ની નાના-નાના વર્ગોને બોલાવી એમની સામે ડિસ્કસ્ કરી એમને સાચા સાધક બનાવો. એમનામાં આસ્તિકતા અને સાચી શ્રદ્ધા જાગૃત કરો. એમનામાં સમર્પણબુદ્ધિ જાગૃત કરો. શરણાગતિ બુદ્ધિ જાગૃત કરો. તો પ્રિય વૈષ્ણવજનો, આજે જે આપણે ટોળાશાહીની અંદર મંદિરોમાં જીવી રહ્યા છીએ, ...આપણી અંદર એક જાગૃતિ આવે, ...શિક્ષણવ્યવસ્થાઓ ક્લાસ્‌ની અંદર થાય. અને એને શિક્ષણ આપવા માટેનો સ્વતન્ત્ર શિક્ષક વર્ગ ઉભો થાય.

આજે જે લોકો શિક્ષણ પણ આપે છે એ અધુરા નોલેજ્ વાળા છે. કારણ કે સાધક નથી. ...આપણા શિક્ષકો પણ એવા હોવા જોઈએ કે જે લોકો પુષ્ટિમાર્ગને જાણતા હોય. ... અમારા લોકોની એ કમી છે કે અમે હજી કોઈ પુષ્ટિવિદ્યાલય બનાવ્યું નથી. એવી કોઈ કોલેજ્ બનાવી નથી, એવી પ્રયોગશાળાઓ બનાવી નથી. અને આજના જમાનામાં જો નોલેજ્ આપવું હશે તો જુની ભાષામાં નહીં આપી શકીએ. જે શિક્ષકો છે એમણે જુના શબ્દોમાં શીખવું પડશે. ઓરિજિનલ્ ગ્રન્થો ભણવા પડશે. અને આજની નવી લેંગ્વેજ્‌માં નવા તર્ક સાથે, નવા વિચારો સાથે, નવા દાખલા-દલીલો સાથે લોકોને એનું શિક્ષણ આપવું પડશે. અને એના માટે આપણા એવા આશ્રમો તૈયાર થાય, એવી વિદ્યાપીઠો તૈયાર થાય કે જ્યાં કમ્પેરિટિવ્ સ્ટડીસ્ થાય. સાય્‌કોલોજી ઈન્ પુષ્ટિમાર્ગ, ફિલોસોફી ઈન્ પુષ્ટિમાર્ગ, સાયન્સ્ ઈન્ પુષ્ટિમાર્ગ. તમે ધર્મનું આચરણ કરો છો તો એનાથી તમારી અંદર શું ફેરફાર થાય છે આવા પ્રેક્ટિકલ્ પ્રયોગો થાય. વિદ્યાર્થીઓ એમાં રસ લે. આજે આ જાતના નવા-નવા પ્રયોગો, પ્રેક્ટિકલ્ વસ્તુઓ પુષ્ટિમાગની અંદર હજી જોવા મળતી નથી. હજુ આપણે બહુજ પાછળ રહ્યા છીએ. તો હું વૈષ્ણવ સમાજને, અમારા સમાજને પણ હૃદય પૈર્વકની વિનન્તી કરું છું કે આવો આપણે બધા જાગીએ. હું તમને નથી કહેતી કે તમે જાગો. મારી જાતને પણ કહું છું કે આવો આપણે બધા જાગીએ. નવું ચિન્તન કરીએ. નવો વિચાર કરીએ અને પુષ્ટિમાર્ગ જે ટ્રેક્ ઊપરથી ઉતરી ગયો છે એને પાછો ટ્રેક્ ઊપર ચઢાવી દઈએ.

વલ્લભાચાર્યના વિચારોમાં કોઈ ફેરફાર કરવાની જરૂર નથી પણ ૨૧મી સદીનો જે પુષ્ટિમાર્ગ છે એની અંદર ઘણા પરિવર્તનો માંગી લે છે. મન્દિરવ્યવસ્થા-પરિવર્તન, જીવનવ્યવસ્થાપરિવર્તન, સમાજવ્યવસ્થા-પરિવર્તન. કારણ કે ધર્મ એ મંદિરે આવીને ખાલી આરતીના આંટા જોઈ જવાનો નથી. ઘણા લોકો કહે છે ક્યાં જાઓ છો? કહે, નાથદ્વારા. શું કરવા? તો કહે બસ્, આરતીના આંટા જોયા એટલે બસ્ પતી ગયું. ... આપણા ધર્મસ્થળોમાં પણ ઈન્સ્પિરેશન્ (પ્રેરણા) નથી. ત્યાં પણ જાગૃતિ નથી. ...લેટ્ અસ્ ચેંજ્ અવરસેલ્વ્સ્, અવર સિસ્ટમ્, અવર લાઈફ્ સ્ટાઈલ્ અને આપણી ધર્મ જીવવાની પદ્ધતિને, એના પ્રચાર અને પ્રસારની પદ્ધતિને

...કાર્યકર્તાઓ પધાર્યા છે. હું એમને પણ કહીશ કે આપણે ખાલી દોડાદોડી, દર્શન અને મહાપ્રસાદ જ નથી આપવાનો અને ટોળાશાહી જ ઊભી નથી કરવાની.

ક્લાસ્‌ની અંદર તમે ધર્મપ્રચાર શરુ કરો. થોડા-થોડા લોકોને બોલાવીને ચર્ચા કરો. અને આ ધર્મ આજના વર્તમાન યુગની સમસ્યાને કઈ રીતે દુર કરે છે તે જુઓ!

(વિશ્વવૈષ્ણવ સમ્મેલ., ૪ જુલાઈ ૨૦૦૯, ન્યુજર્સીઅમેરીકા)

પૂ.પા.ગો. શ્રીમથુરેશ્વરજી મહારાજ (વડોદરા-સુરત)

(ક) ...બ્રહ્મસંબન્ધ લઈને સેવા કરવાથી પ્રત્યેક ઈન્દ્રિયનો ભગવાન્‌માં વિનિયોગ થાય છે ... ગુરુઘર કેવળ ઉપદેશ ગ્રહણ કરવા માટે છે. સેવા આપણને આપણા ઘરમાં કરવાની છે.

(ખ) આજે ઘણા ઘરોમાં સેવા થાય છે, પરંતુ શું આપણે વિશ્વાસ પૈંર્વક કહી શકીએ છીએ કે આ સેવા સાચી સેવા છે? શું આજની સેવા ''ચેતસ્તત્પ્રવણં સેવા''નું અક્ષરશઃ સાર્થક સ્વરૂપ છે.?

હકીકતમાં તો અમે ખુદ વલ્લભવંશજ ગોસ્વામી પણ આવો દાવો કરી જ નથી શકતા કે આજે અમે સાચી સેવા કરી રહ્યા છીએ. આવું કહેવામાં મને જરા પણ સંકોચ નથી થઈ રહ્યો, કેમકે હું દંભનું સંરક્ષણ કરવા નથી માગતો. તેથી સ્પષ્ટ છે કે જો અમારા ગોસ્વામીઓમાં સેવાની અને શ્રીમહાપ્રભુજીદ્વારા ઉપદેશાયેલા સિદ્ધાન્તોના પૈંર્ણ પરિપાલનની ક્ષમતા હશે તો જ અમારા અનુયાયી આપ મેળે સેવા અને સિદ્ધાન્ત ના પરિપાલનમાં સક્ષમ બની શકશે, બાકી તો નહીં. કેમકે અમે ગોસ્વામી અને વૈષ્ણવ એક જ તત્ત્વના બે પ્રકાર છે. વલ્લભકુળ બિન્દુસૃષ્ટિ છે તો વૈષ્ણવ નાદસૃષ્ટિ છે. આ સ્થિતિમાં શ્રીમહાપ્રભુજી અને શ્રીગુસાંઈજી પ્રભુચરણ દ્વરા કરવામાં આવેલી આજ્ઞા વલ્લભકુળ અને વૈષ્ણવ બંનેના માટે પરિપાલનીય છે.

(કઃ વલ્લ.વિજ્ઞા. અંક૫-૬ વર્ષ ૧૯૬૫ ખઃ પુષ્ટિબોધ ભાગ-૧, પૃ.૨૩, વિ.સં.૨૦૩૪).

પૂ.પા.ગો. શ્રીગોકુલોત્સવજી મહારાજ (ઈન્દૌર-નાથદ્વારા)

જેઓ ઘરમાં રહીને પ્રભુની સેવા કરે છે તે પોતે તો કૃતાર્થ થાય જ છે કિન્તુ તેમના પરિજનો પણ કૃતાર્થ થાય છે. ...બધી ઈન્દ્રિયોથી અન્તઃકરણથી ભજનાનન્દનો અનુભવ ઘરમાં રહીને શ્રીઠાકોરજીની સેવા કરવાથી થઈ જાય છે. ... તેથી ગુરુ પાસેથી શ્રીઠાકોરજીને પુષ્ટ કરાવીને ઘરમાં પધરાવો અને સમયને સેવામય બનાવો ... શ્રીઠાકોરજી જે ઘરમાં બિરાજે છે તે ઘર ઘર ન રહીને ... નન્દાલયની લીલાનું સ્થળ બની જાય છે.

... મુકુન્દદાસ ... રામદાસ સાંચોરા ... કિશોરીબાઈ ... જીવનદાસ... આ બધા મહાનુભાવોએ ... શ્રીનાથજી તથા ઘરના ઠાકોરજીમાં ભેદ નથી જાણ્યો.

... શ્રીઠાકોરજી આપણી નિધિ છે. ...આવા પૂર્ણપુરુષોત્તમ શ્રીનન્દરાજકુમારને શ્રીમહાપ્રભુજીએ આપણા ખોળામાં પધરાવી આપીને આપણને ભાગ્યશાળી બનાવ્યા છે. આથી મોટું બીજું કયું ફળ છે!

... સાંસારિક કામનાથી જે શ્રીઠાકોરજીના... દર્શન-સ્મરણ-સેવા કરે છે તેને ક્લેશજ હાથલાગે છે. ...ઘરના શ્રીઠાકોરજી જ સર્વસ્વ છે...તે જ નિત્યલીલાના આનન્દનો અનુભવકરાવશે. તે આપણા પતિ છે જે ભયથી રક્ષા અનુ સુરક્ષા પણ કરે છે.

શું કોઈ સ્ત્રી અન્ય સ્થળે જઈને કોઈ બીજાની સેવા કરી શકે છે? કદાપિ નહીં. ...ઘરના પરિજનો આ સાંખી નહીં શકે. ...તે જ પ્રમાણે આપણા માથે જે શ્રીઠાકોરજી આપણા ઘરમાં બિરાજે છે તેમના આપણે મનગમતાં નવા-નવા પુષ્ટિમાર્ગીય મનોરથકરીને, સામગ્રી સિદ્ધ કરીને લડ લડાવી શકીએ છીએ પરન્તુ એવો અધિકાર કોઈ બીજે ઠેકાણે થોડો મળી શકે છે! તેથી ઘરકે ઠાકુરકે સુત જાયો નન્દદાસ તહાં સબ સુખ પાયો.

શ્રીનાથજીને પણ દેવાલયની લીલા છોડીને નન્દાલયની લીલા કરવામાટે શ્રીગુસાંઈજીના ઘરે પધારવું પડ્યું. ''વ્યાજં લૌકિકમાશ્રિત્ય શ્રીવિટ્ઠલગૃહે અગમત્''. તેથી શ્રીનાથજીનો તે જ પાટોત્સવ મુખ્ય મનાય છે કે જે ફાગણ સુદ સાતમના આવે છે.

... તેથી ઘરના શ્રીઠાકોરજીનું સ્વરૂપ સમજવું ખુબજ જરૂરી છે. ...કોઈ પત્ની પોતાના પતિની સેવા ન કરે અને તેના ફક્ત ગુણગાન કરતી રહે તો શું તેથી તેનો પતિ સન્તુષ્ટ થશે?

...જે કૃષ્ણ-કૃષ્ણ ગુણગાન કરતા રહે છે પણ સેવા સ્વધર્મથી વિમુખ છે તે હરિના દ્વેશી છે (વિષ્ણુપુરાણ) તેથી સેવાથી સેવ્યને સન્તોષ મળે છે આ જ વૈષ્ણવનો સ્વધર્મ છે.

(૨૫૨ વૈષ્ણવ વાર્તાની ભૂમિકા)

ષષ્ઠગૃહાધીશ પૂ.પા.ગો.ચિ.શ્રીદ્વારકેશલાલજી મહોદય (વડોદરા)

ચિત્ત ભગત્પ્રેમમાં પરિપૂર્ણ થઈ જાય છે, પૂર્ણતઃ ભગવાન્‌માં જોડાઈ જાય છે, તન્મય અને તલ્લીન થઈ જાય છે ત્યારે પરાસેવા થાય છે. આને 'માનસી' સેવા કહેવાય છે. આની સાથે મનુષ્યે શરીરથી પણ સેવા કરવી જોઈએ. ... તનુજા સેવાથી શરીરની શુદ્ધિ થાય છે. અહંતા-હુપણા નો નાશ થાય છે. ધનથી કરાતી સેવા 'વિત્તજા' સેવા છે. તેનાથી મમતા-મારાપણાનો નાશ થાય છે. અહંતા અને મમતા એકબીજા સાથે જોડાયેલા રહે છે આથી તનુજા અને વિત્તજા સેવા સાથે થવી જોઈએ. આમાં

પ્રધાનતા તનુજા સેવાની છે. કેવળ ધન આપી દેવાથી સેવા થતી નથી. એનાથી રાજસી વૃત્તિ આવે છે.

('શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા પુષ્ટિદર્શન' પૃ.૧૨૫)

પૂ.પા.ગો.ચિ.શ્રીદ્રુમિલકુમારજી (વડોદરા)

આ (પુષ્ટિસિદ્ધાન્તચર્ચાસભા) કાર્યક્રમ દ્વારા બને એટલો પ્રયાસ આપશ્રીએ મુંઝવણ દૈર કરવાનો કર્યો છે; બીજો કોઈ આમાં આશય મને દેખાતો નથી. અંતમા હું તો એક જ વસ્તુ કહીશ કે સમાજની અંદર; અને આપણા સંપ્રદાયમાં એટલું બધું સિદ્ધાન્તવૈપરીત્ય થઇ ગયું છે કે ગુજરાતના એક ગામમાં હું ગયેલો...એ ગામમાં પુષ્ટિમાર્ગના જ આપણા સંપ્રદાયના બે મંદિરો છે અને મંદિરોની દિવાલ પણ એક જ છે. પરંતુ લોકાર્થિત્વ, જેમ આપે આજ્ઞા કરી ગઇ કાલે ''લોકાર્થીચેદ્ ભજેત્ કૃષ્ણં ક્લિષ્ટો ભવતિ સર્વથા'', એટલું બધું લોકાર્થિત્વ સમાજમાં ઉત્પન્ન થયું છે. પરિણામ એ આવ્યું કે બન્ને મંદિરોની દિવાલો એક જ.... એક મંદિર તો બાલકૃષ્ણલાલનું છે અને બીજું મંદિર ચન્દ્રમાજીનું છે. સવાર પડે એટલે ચન્દ્રમાજીવાળા વૈષ્ણવો બાલકૃષ્ણલાલનો જે મેવો હોય તે ચન્દ્રમાજીમાં લઇ જાય અને બાલકૃષ્ણલાલજીવાળા જે વૈષ્ણવો હોય એ ચન્દ્રમાજીનો જે મેવો અને પ્રસાદ હોય તે બાલકૃષ્ણલાલજીમાં લઇ આવે! આવી જબરદસ્ત હોંસાતોસી વૈષ્ણવસમાજમાં ઉત્પન્ન થઈ; જાણે એકબીજાની સ્પર્ધા કરતા હોય એમ. ઈર્ષા-દ્વેષનું વાતાવરણ જ્યારે સેવાના ક્ષેત્રમાં ઉત્પન્ન થાય એનાથી મોટું લોકાર્થિત્વ કયું હોઈ શકે! આ બધા કેટલાક વિચારો અને જે શો-બીઝનેસ સંપ્રદાયમાં થયો એ બધાનું નિવારણ થાય એ માટે આ આખું એક સુંદર ચર્ચાસભાનું આયોજન થયું. ...આવા બધા સિદ્ધાન્તવૈપરીત્યનો ભવાડો જો વધારે થતો હોય તો ગુજરાતમાં થાય છે. ભાગવતજીમાં પણ લખ્યું છે ''ગુર્જરે જીર્ણતાં ગતાઃ'' ભક્તિ જો જીર્ણ થઈ હોય તો ગુજરાતમાં. ગાડરિયો પ્રવાહ વધ્યો હોય તો ગુજરાતમાં. એટલે સિદ્ધાન્તની સત્યનિષ્ઠાને ...અને મહાપ્રભુજીના પુષ્ટિસિદ્ધાન્તોનું સદ્જાગરણ ... એમાં મારાથી બનતો સહકાર હું આપવા તૈયાર છું.

('પુષ્ટિસિદ્ધાન્ત-ચર્ચાસભા તા.૧૦-૧૩ જાન્યુઆરી ૯૨ પાર્લા, મુંબઇ, વિસ્તૃત વિવરણ પૃ.૩૧૭-૩૧૮).

પૂ.પા.ગો. શ્રીવલ્લભરાયજી મહારાજ (સુરત)

પ્રશ્નઃ આપણા સંપ્રદાયમાં મંદિરને 'મંદિર' ન કહેતાં 'હવેલી' શામાટે કહેવામા આવે છે?

ઉત્તરઃ સામાન્ય રીતે ઈતર હિંદુ સંપ્રદાયમાં ‘મંદિર’ શબ્દ દેવાલયના અર્થમાં વપરાય છે પરંતુ આ રીતે દેવાલયના રૂપમાં મંદિર જેવી સંસ્થાનું પુષ્ટિમાર્ગમાં અસ્તિત્વ નથી. કારણ કે પુષ્ટિમાર્ગમાં જે પ્રભુ આપણા માથે પધરાવવામાં આવે છે તે પ્રભુ-સ્વરૂપ અને તેમની સેવા દરેકના વ્યક્તિગતરૂપે તેમની ભાવના અનુસાર પધરાવી આપવામાં આવે છે. પોતાના શ્રીઠાકોરજીની સેવા પુષ્ટિમાર્ગીય જીવનું એક માત્ર પોતાની ફરજ બની જતું પોતાનુંજ ધર્માચરણ છે. પુષ્ટિમાર્ગમાં સેવા સામુહિક જીવનનો વિષય નહિ પણ વ્યક્તિગત જીવનનો વિષય છે. જેમ લોકમાં પત્ની અથવા માતા નો પતિ અથવા પુત્ર ની સેવાનો કે વાત્સલ્ય આપવાનો તેનો વ્યક્તિગત ધર્મ ફરજ અને અધિકાર હોય છે, તે જ પ્રમાણે જે સેવકનું જે સેવ્યસ્વરૂપ હોય તે સેવ્યની સેવાનો તેનો વ્યક્તિગત ધર્મ અને અધિકાર છે. સેવા એ જાહેર કાર્ય કે જાહેર પ્રવૃત્તિ નથી પરંતુ સેવા એ પોતાના આંતરિક જીવન સાથે સંબંધ ધરાવતી હોવાથી તે આપણા જીવનની આપણા નિજઘરમાં થતી સ્વધર્મરૂપ પ્રવૃત્તિ છે...માટે ઈતર હવેલીઓની જેમ ‘શ્રીનાથજીનું મંદિર’ શબ્દ રૂઢ થઈ ગયેલો હોવાથી તે વપરાય છે. હકીકતમાં સામુહિક દર્શન કે સેવા જ્યાં થતી હોય તેવા અન્યમાર્ગીય જાહેર દેવસ્થાન જેવું એ મંદિર નથી.

(પુષ્ટિ.શીત.છાંયડે પૃ.૧૫૭-૫૮)

પૂ.પા.ગો.શ્રીદ્વારકેશલાલજી મહારાજ (કામવન-સુરત)

તનુજા સેવા અને વિત્તજા સેવા એક જ વ્યક્તિ કરે ત્યારે જઈને તે માનસીને સિદ્ધ કરે છે. કેવળ તનુજા કરી લીધી કે કેવળ વિત્તજા કરી લીધી તો તેનાથી અહન્તા-મમતા દુર નહીં થાય... કેવી રીતે? હૂં તમને એક ઉદાહરણ આપું છું. જેઓ ઘરમાં સેવા કરે છે તેમના માટે તો કો સમસ્યા જ નથી. પણ જો કોઈ વિત્તજા સેવા કરશે, સમજો કે તેણે મન્દિરમાં ભેટ આપી. મનોરથ કરાવ્યો. તેની તમે રસીદ લેશો. ...ત્યારે તમે કહેશો કે ‘‘મેં સેવા લખાવી છે’’. તમે કહો છો ‘‘મેં સેવા લખાવી છે’’ ત્યારે (વિચારો કે) અહન્તા ક્યાં દુર થઈ? હવે તમે મહેતાજી પાસેથી શું માંગશો? ‘‘આ મારી રસીદ છે, મારો પ્રસાદ લવો’’. તો જુઓ, અહન્તા-મમતામાં આપણે વધુ બંધાઈ ગયા. તો આવી સેવા સંસારને દુર નહીં કરે, સંસારમાં બાંધશે. .... જો આપણે કેવળ વિત્તજા કરીએ છીએ તો આપણે આપણા અહંકારને વધારીએ છીએ. અને અહન્તા દુર નહીં થાય, મમતા દુર નહીં થાય તો માનસી કેમ સિદ્ધ થશે? કેમ કે બધા બન્ધનોનું મૈંળ તો અહન્તા-મમતા જ છે!

(સિદ્ધાન્તમુક્તાવલી પ્રવચન, ભરૂચ, જન્યુઆરી ૨૦૦૫)

પૂ.પા.ગો.શ્રીનવનીતલાલજી મહારાજ (ભાવનગર-કામવન)

કઈ બાર પ્રભુ સામગ્રીપર માત્ર દષ્ટિ કરતે હ, ઉસે અરોગતે નહીં હ. જિસ પ્રસાદકો લેનેકા આમન્ત્રણ પહલે હી દે દિયા ગયા હો ઉસે ...વૈષ્ણવોંકો પહલેસે નિમન્ત્રણ ભેજા જાતા હૈ કિ હવેલી પર દોપહર બારહ બજે પ્રસાદ લેને આના હૈ. યહ બાત ઠીક નહીં હૈ. (આશ્રય, માર્ચ ૨૦૦૫, પાનું ૧૨)

શ્રીમહાપ્રભુજીકી સ્પષ્ટ આજ્ઞા હૈ કિ પ્રત્યેક વૈષ્ણવકા મુખ્ય કર્તવ્ય પ્રભુસેવા હૈ. અપને ઘરમેં બિરાજતે પ્રભુકી સેવા કરના હી વૈષ્ણવકા પરમ ધર્મ હૈ. ... ''હમ ઘરમેં સેવા નહીં કર સકતે, નિત્ય પાઠાદિ ભી નહીં હો પાતે હ ઈસલિયે નિયમિત મન્દિરમેં દર્શન કર આતે હ'' યહ તો મન મનાનેકી બાત હૈ . યહ વિચાર ઠીક નહીં હૈ. સેવા નિત્યનિયમ અવશ્ય કરને ચાહિયે. સેવાકા વિકલ્પ મન્દિર જાના નહીં હો સકતા.

_(આશ્રય, ફેબ્રુઆરી ૨૦૦૫, પાનું ૧૨)

પૂ.પા.ગો.ચિ.શ્રીપુરુષોત્તમલાલજી (જુનાગઢ-કિશનગઢ)

(ક) શ્રીમહાપ્રભુજી વલ્લભાચાર્યજીના પુષ્ટિસમ્પ્રદાયમાં બે દીક્ષા આપવામાં આવે છે. બન્ને દીક્ષાનું પ્રયોજન અને તત્પશ્ચાત્ કર્તવ્યનો પણ વિચાર ખુબજ આવશ્યક છે. કેવળ શિષ્યેષણાથી પ્રેરાઈને વધારે શિષ્યો બનાવવામાટે આપવામાં આવતી બ્રહ્મસમ્બન્ધ દીક્ષાથી કોઈ અર્થ સરતો નથી. જે વ્યક્તિ ભગવત્સેવા કરવામાટે તૈયાર નથી તેણે કદાપિ બ્રહ્મસમ્બન્ધ દીક્ષા લેવી જોઈએ નહીં. પણ શ્રીમહાપ્રભુજીના સિદ્ધાન્તમાં નિષ્ઠાવાળો જો હોય તો તેણે કેવળ નામદીક્ષા ગ્રહણ કરવી જોઈએ. અને અન્યાશ્રયનો ત્યાગ કરી શ્રીકૃષ્ણનો આશ્રય દઢ કરવા પ્રયત્નશીલ રહી નામસેવારત રહેવું જોઈએ. પરન્તુ બ્રહ્મસમ્બન્ધ દીક્ષા લીધા પછી શ્રીકૃષ્ણની સેવા અનિવાર્ય છે.

શ્રીકૃષ્ણની સેવા પણ શ્રીમહાપ્રભુજીએ બતાવેલ રીતિ અનુસાર જ થઈ શકે. પોતાના ઘરમાં પોતાના પરિવારના સભ્યો સાથે પોતાના દ્રવ્યથી જ ભગવત્સેવા કરવી જોઈએ. કોઈને દ્રવ્ય આપીને કે લઈને કરવામાં આવતી સેવા એ ભગવત્સેવા તો કદાપિ નથી જ પણ શ્રીમહાપ્રભુજીનો દ્રોહ હોવાથી ગુરુ અપરાધથી ગ્રસિત બનાવી આરૂઢપતિત બનાવે છે. અને આ ભક્તિમાર્ગથી ભ્રષ્ટ કરે છે. પોતાનું ગુજરાન ચલાવવા માટે કરવામાં આવતી ધંધાદારી સેવાથી તો ચાંડાલ સમાન હીન દેવલક થઈ જવાય છે. અત: ભગવત્સેવા પોતાના ઘરમાં અને પોતાના દ્રવ્ય અને તન થી જ થઈ શકે.

સેવાની જેમ જ કથા પણ પોતે અથવા નિષ્કામ ભગવદીયો સાથે મળીને જ કરવી જોઈએ. ધંધાદારી કથાકારો પાસે દ્રવ્ય આપીને કરાવવામાં આવતી કથા પણ રાખમાં ઘી હોમવા બરાબર છે. આવી કથાઓ, પારાયણો, કીર્તનો કે સપ્તાહો

પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાન્તથી સદન્તર વિરુદ્ધ છે. અતઃ સેવા અને કથા બન્ને, દ્રવ્ય આપીને કે લઈને કરવાથી કોઈ પણ અલૌકિક પુષ્ટિફળની પ્રાપ્તિ સ્વપ્નેય ન થઈ શકે પણ બહિર્મુખ અવશ્ય થવાય.

(ખ) ''અમે તો રાજના ખાસા ખવાસ મુક્તિ મન ન આવે રે'' વ્રજાધિપનું સેવન કરનારા અમે મુક્તિ માંગતા નથી. છતાં પુષ્ટિમાર્ગીવૈષ્ણવો ભાગવત સપ્તાહ બેસાડીને પોતાના પિતૃઓને મોક્ષમાર્ગે મોકલે છે! પિતૃમોક્ષાર્થે ભાગવત સપ્તાહ! કોઈ એકસો આઠ! કોઈ એક હજાર આઠ! ... આપણા પિતૃઓ તો ગોલોકમાં જાય છે એમને પાછા મોક્ષમાં શા માટે મોકલો છો? ... ભાગવત સપ્તાહ પૈંરી કરીને પછી માળા પહેરામણી કરે અને કહે કે ગોલોકધામ... હવે ગોલોક ધામમાં મોકલવા છે! એટલે પિતૃઓને અહીંથી ત્યાં દોડા-દોડી જ કરાવવી છે! આપણું કોઈ ધ્યેય જ નક્કી નથી!! આપણે શ્રીમહાપ્રભુજીના ગ્રન્થો ખોલ્યા નથી એનું આ દુષ્પરિણામ છે કે જે આપણા પૈંર્વજોને પણ ભોગવવું પડે છે. (પૈં.પા.ગો.ચિ.શ્રીપુરુષોત્તમલાલજી, જુનાગઢ શ્રીયમુનાષ્ટક પ્રવચન, રાજકોટ, ૨૦૦૬)

પૂ.પા.ગો.શ્રીઅક્ષયકુમારજી મહારાજ (રાજકોટ)

આજે જે રીતે બ્રહ્મસમ્બન્ધદીક્ષા પ્રદાન કરવામાં આવે છે એમાંથી ઘણા ખરા દીક્ષાર્થીઓ એવા હોય છે જેમને પુષ્ટિમાર્ગ શું છે, દીક્ષા પછી એમનું કર્તવ્ય શું છે, પુષ્ટિમાર્ગના પાયાગત સિદ્ધાંતો શું છે એના સાથે એમને કોઈ પણ પ્રકારની નિસ્બત નથી હોતી. આવા દીક્ષાર્થીઓ તો ફક્ત જાતને વૈષ્ણવ કહેડાવવાની ઔપચારિકતા પૈંરી કરે છે. ...જેમનો ધ્યેય રાસ-ગરબા, દર્શન અને પ્રસાદ પૈંરતો જ સીમિત છે. આપણા સેવ્ય પ્રભુમાં નિરોધ સિદ્ધ થાય, પ્રભુનો સાનુભાવ-સાક્ષાત્ પ્રકટ થવું-થાય એ જ પુષ્ટિમાર્ગીયોનું ફળ છે અને એ જ દરેક પુષ્ટિમાર્ગીનો ધ્યેય હોવો જોઈએ. ...પુષ્ટિમાર્ગના સાચા ધ્યેયને જ આજે પુષ્ટિમાર્ગીયો વિસરી ગયા છે. ...માર્ગના ગ્રન્થોના અધ્યયનમાં અનુયાયી વર્ગની ઘટતી જતી રુચિ આ પરિસ્થિતિની ઘણા અંશે જવાબદાર છે. શ્રીઆચાર્યચરણોના ઉપદેશો જ આપણને આ પરિસ્થિતિમાંથી ઉગારી શકશે. ...પોતાના સિદ્ધાન્તનો નિશ્ચય કરતા શ્રીવલ્લભ આપણને ''કૃષ્ણસેવા સદા કાર્યા''નો જ ઉપદેશ કરે છે. પણ માર્ગમાં વધતા જતા વ્યાપારીકરણને કારણે શ્રીવલ્લભાધીશના ગૃહસેવાના સિદ્ધાન્તને કેટલી હાની પહોંચી છે તે આપણે સહુ જોઈ શકીએ છીએ. ...શ્રીઆચાર્યચરણની કૃપાથી વ્રજના અધિપતિ એવા સાક્ષાત્ પૈંર્ણપુરુષોત્તમ આપણે ત્યાં પધારી આપણી સેવા અંગીકાર કરે છે એથી વિશેષ કૃપા બીજી કઈ હોઈ શકે? ...એવા પુષ્ટિપ્રભુને પોતાને ઘરે પધરાવી સર્વસમર્પણ પૈંર્વક એમની સેવા કરવાને બદલે જાહેર સ્થાનો (હવેલીઓ)માં પૈસા દઈ સેવા કરાવીને જ

અનુયાયીવર્ગ સંતોષ માની લે છે. પછી ઘરે સેવા કરવાની એમને કોઈ જરૂર નથી લાગતી. શ્રીવલ્લભની આજ્ઞા પર નિષ્ઠાપૈર્વક ચાલવાવાળા (સિદ્ધાન્તવાદી) પણ આજે માર્ગમાં ઘણા અનુયાયીઓ છે. પણ માર્ગ(હવેલીઓ)માં સેવાના નામે થતા જાહેર પ્રદર્શનોથી એમના હૃદય પણ વીંધાય છે. એવા જાહેર મંદિરો કે જ્યાં બધાને નફા-નુકશાનનો વિચાર છે, મનોરથીનો વિચાર છે પણ પ્રભુના સુખનો કોઈ વિચાર નથી. એવા વાતાવરણમાં શ્રીમહાપ્રભુજીનો ''ચેતસ્ તત્પ્રવણં સેવા''નો ઉપદેશ કેટલી હદે શક્ય છે? એવા વાતાવરણમાં ચિત્તની પ્રવણતા કેવી રીતે થઈ શકે છે કે જ્યાં ધર્મના નામે (હવેલી કથા-યાત્રા-કીર્તન-ઢાઢીલીલા-રાસલીલ વગેરેમાં) વેપાર ચાલતો હોય. ધર્મના નામે થતી આવી વ્યાવસાયિક પ્રવૃત્તિ ચાલતી જોઈને લાગે છે કે આપણા આચાર્યચરણ પ્રત્યેની આપણી નિષ્ઠા મરી પરવારી છે.

શ્રીમહાપ્રભુજી આજ્ઞા કરે છે કે જેમાં ચિત્ત પરોવાઈ જાય એ જ સેવા છે. ચિત્તની પ્રવણતા કેવી રીતે થાય? ''તત્સિદ્ધ્યૈ તનુવિત્તજા''...પોતાના દેહ(શરીર)થી અને પોતાના વિત્ત(ધન)થી પ્રભુસેવા કરવી જોઈએ. શ્રીપ્રભુચરણ આજ્ઞા કરે છે...ધન દઈને અથવા લઈને કરવામાં આવતી સેવા ફલરૂપા માનસી સેવાને સાધી શકતી નથી એટલા માટે શ્રીઆચાર્યચરણે ''તનુજા-વિત્તજા'' અલગ ન કહી 'તનુવિત્તજા' સમસ્તપદ કહ્યું. આ વિષયપર શ્રીપુરુષોત્તમચરણ લેખે છે ...જો વિત્ત વેતનની જેમ દઈને સેવા કરાવવામાં આવે તો તેનાથી ચિત્તમાં રાજસ વધે છે, અહંકાર આવે છે. અને જો વિત્ત વેતનની જેમ લઈને સેવા કરવામાં આવે તો જેવી રીતે બ્રાહ્મણનું વરણ હોય પણ તેને યજ્ઞનું ફળ નથી મળતું (તેમ સેવા-મનોરથના નામે પૈસા લેનાર ગો.બા., ટ્રસ્ટ, મુખિયા વગેરેની સેવા નિષ્ફળ જાય છે). આથી સ્પષ્ટ થાય છે કે વિત્ત-પૈસા દઈને કરાવવામાં આવતી વિત્તજા સેવા અથવા વિત્ત લઈને કરવામાં આવતી તનુજા સેવા માનસીરૂપ ફળને નથી સાધી શકતી. આ બંને સેવા જ્યારે સાથે થાય છે, પોતાના તનથી અને પોતાના ધનથી જ્યારે તનવિત્તજા સાથે કરવામાં આવે છે ત્યારે એ માનસી સિદ્ધ કરે છે. ...પરમ કૃપાળુ શ્રીવલ્લભે આપણને એમના સર્વસ્વ એવા વ્રજાધિપતિ પધરાવી આપ્યા. એવા પ્રભુને પોતાના સર્વસ્વ માનીને એમની સેવા કરવાને બદલે એ પ્રભુનો જ ઉપયોગ કરી પોતાના અર્થ સાધવાવાળા (હવેલીવાળાઓની) શું ગતિ થશે એ તો પ્રભુ જ જાણે.

(ખ) ઘણો એવો વર્ગ છે જેને (સેવા-મનોરથ-કથા-કીર્તન વગેરેના) વ્યાપારીકરણનો વિરોધ જરા પણ પસંદ નથી. તેમની દલીલ હોય છે કે આનાથી પ્રચાર થાય છે, વ્યાપ વધે છે. પણ તેવા વ્યાપ વધારવાથી શું ફાયદો કે જેમાં કોઈ ફલશ્રુતિ જ ન હોય! ...પહેલા જ્યારે દ્રવ્ય ખૈંબજ વધી જતું તો તેનો ભગવદ્ વિનિયોગ થાય તે ભાવથી પ્રભુને છપ્પનભોગ અરોગાવવામાં આવતો. આજે દ્રવ્ય ઘટી જાય તો છપ્પનભોગ કરવામાં આવે છે અને ભીડ ભેગી કરવામાં આવે છે. ...આ (ધંધાકીય

મનોરથોના) દૈષણના કારણે વધારે પડતા વૈષ્ણવોની એવી માનસિકતા બંધાઈ ગઈ કે ભેંટ ધરી દીધી એટલે ધર્મ નિભાવી લીધો. (સેવા-મનોરથ-દર્શનને) વેચવાવાળા (હવેલીવાળ)ને ખરીદવાવાળા મળી ગયા એટલે દૈષણ દિવસેને દિવસે વધતું ગયું. પણ દરેક પુષ્ટિમાર્ગીએ સમજવું પડશે કે ફક્ત ભેંટ ધરી દેવાથી ધર્મ નથી થઈ જતો. કેમકે ધર્મ કોઈ વેચવા કે ખરીદવા ની વસ્તુ નથી. ...બીજાને સુધારતા પહેલા આપણે સુધરીયે તો સંપ્રદાય આ વ્યાપારીકરણના દૈષણથી મુક્ત થશે.

(કઃ શ્રીવલ્લભાયન માધુર્ય કાવ્ય, પ્રસ્તાવના, વિ.સં. ૨૦૬૨. ખઃ ધર્મસેતુ, વર્ષ-૧, અંક-૩ પૃ. ૩, માર્ચ ૨૦૦૯)

પૂ.પા.ગો.શ્રીરાજેશકુમારજી મહારાજ (કડી-અમદાવાદ)

(ક)બેંકની અંદર મેં એવું જોયું છે કે આપણે જ્યાં રકમ મૈંકીએ તો ઈંટ્રેસ્ટ(વ્યાજ) આપણને એ જ બેંકની એ જ શાખા આપે કે બીજું કોઈ ઈંટ્રેસ્ટ આપે? જે બેંકમાં આપણે પૈસા મૈંક્યા હોય એ જ બેંકની એ જ શાખા આપણને ઈંટ્રેસ્ટ આપે, બીજું કોઈ ન આપે. બરોબરને! તો આપણે આપણા માથે બિરાજતા સ્વરૂપને 'નિધિ' કહીએ છીએ, સમ્પત્તિ. નિધિ આપણા ઘરમાં બિરાજતી હોય અને ઈંટ્રેસ્ટ લેવા બીજે બધે જઈએ તો કોણ આપશે? ...કહેવાનો તાત્પર્ય એ જ છે કે આજના સમયમાં પણ જો આપણે ચાહિયે, ઈચ્છિયે તો ગૃહસેવાનો પ્રારમ્ભ આપણે કરી શકીએ છીએ. ...ઘણી વખત એવું બને છે. કેટલાય મહાન લોકો હોય છે કે જેઓ પોતાના વિચારો સાથે પ્રીતિ કરાવે પણ મહાપ્રભુજીના વિચારો સાથે પ્રીતિ કરાવી શકતા નથી.

(https://www.youtube.com/watch?v=fiX2IOQE4Bw. માંડવી-કચ્છમાં આપેલ પ્રવચન.)

(ખ)પુષ્ટિભક્તિમાર્ગમાં તો અહીંયા જ ફળ છે. નાતર લીલા હોતી જૈંની, જોંપે શ્રીવલ્લભ પ્રગટ ન હોતે વસુધા રહતી સૈંની. વસુધા સૈંની શા માટે રહેત? કેમકે વસુધામાં લીલાનો અનુભવ કોઈ પણ કરાવી શકે તેમ નથી વલ્લભ સિવાય. આપણા ઘરમાં પણ ઉષ્ણકાળમાં ઠાકોરજી સન્મુખ જળ ભરીએ, ફુલની મંડળી કરીએ, ફુવારા ધરીએ આ બધી વસ્તુ લીલા છે, પ્રભુ પ્રગટ થઈ જાય છે તમારા ઘરમાં. ખાલી મંદિરો કે સંસ્થાઓ માં દર્શન કર્યા એટલે ધરમ થઈ ગયો એમ ન માનવું. એ તો ડેમોન્સ્ટ્રેશન્ માત્ર છે. પણ એક્ચ્યુઅલ્ ક્યાં છે? આપણા ઘરમાં. ડેમોન્સ્ટ્રેશન્ ને મૈંળ નહીં માનવાનું. આજકાલ સોફ્ટવેરની ડેમો સી.ડી. આવે છે. ખરું તો પૈસા ખરચીને ખરીદવાનું હોય છે. ઘણી વાર છેતરાઈ જવાય. આ ડેમોને સેવા ક્યાં માની બેસીએ આપણે? સેવા તો જાતે થાય. ''આપ સેવા કરે શીખવે શ્રીહરિ''. સેવા જાતે કરવાની

છે. અને એ પણ ઘરમાં કરવાની છે. ઘરમાં કેમ કરવાની છે? કેમકે બ્રહ્મસમ્બન્ધ આ દેહને થયેલું છે.

(ગ)સેવા કેમ લોકો નથી કરતા? કેમ કોઈ જગ્યાએ પ્રસાદ લખાવો ને કોઈ જગ્યાએ મનોરથ લખાવો! કેમ? કેમકે અમે ગૃહસ્થી છીએ, જંજાળવાળા છીએ, અમને જો પાપ લાગી જાય તો! માંડ-માંડ પાપ ભોગવવા તો પૃથ્વી ઊપર આવ્યા! આ ક્રિશ્ચિયન લોકોની વિચારધારા છે. આ વૈષ્ણવ નથી બોલતો (કે) પાપ લાગી જાય તો! અને સેવા કરીને વધારે પાપ લાગી જાય તો! આના કરતાં પૈસા લખાવવા, રાજભોગની થાળી ઘરે આવી જાય, લોકો વાહ-વાહ કરે. આ સસ્તો ને સહેલો શોર્ટકટ્ છે. ઘરે સેવામાં તો કરવું પડે, ધરવું પડે, પ્રેમ કરવો પડે...કેટલી બધી મુશ્કેલી ઘરમાં સેવા કરવામાં! આ તો સીધું ને સસ્તું, ચવાણાની દુકાનમાં ભાવ લખ્યા હોય એમ બધી જગ્યાએ (હવેલીઓમાં) ભાવ લખેલા છે. સસ્તુ ને સારું! અને બહુ-બહુ તો પેલા (સમાધાની)ને પચ્ચીસ રૂપીઆ સેવકી આપી દો એટલે પત્યું! ધરમ પૈરો આપણો! પણ આટલો સસ્તો જો ધરમ હોય ને તો ૮૪-૨૫૨ માં આપણી ગણના થઈ જાયે. પણ થતી કેમ નથી? આપણે ખુદ વૈષ્ણવ બનવા તૈયાર નથી. કેમ? કેમકે વૈષ્ણવ માની બેસું તો સેવા કરવી પડે! વલ્લભની વાત માનવી પડે! આ કેટલી બધી ચાલાકીઓ, કેટલી બધી હોશીયારીઓ, કેટલી બધી કળિયુગની કળાઓ આપણામાં આવી ગઈ છે!

(ઘ)અત્યારે આ કળિયુગના પુષ્ટિમાર્ગમાં અમે જીવી રહ્યા છીએ, તડપી રહ્યા છીએ, મરી રહ્યા છીએ, સડી રહ્યા છીએ. ઓ શ્રીવલ્લભ! અમને અમારો પુષ્ટિમાર્ગ પાછો આપો. હે વલ્લભ, અમને અમારો પુષ્ટિમાર્ગ પાછો આપો. હે વૈષ્ણવ અમને અમારો પુષ્ટિમાર્ગ પાછો આપો. આમાં અમને ચેન નથી પડતું.

(https://www.youtube.com/watch?v=2V5_JPfgvSU. શ્રીવલ્લભ-ચરિતામૃતપાન, Published on Sep 15, 2013)

પૂ.પા.ગો.ચિ.શ્રીકૃષ્ણકુમારજી શ્રીરાજેશકુમારજી (કડી-અમદાવાદ)

આપણે ત્યાં તો પહેલાં જ કહ્યું છે કે ''પ્રગટ કિયે રસ જાય!'' પ્રગટ નથી કરવાનું કે આપણે આપણા પ્રભુને કેવી રીતે લાડ લડાવીએ છીએ. કેવી રીતે સન્મુખ થઈએ છીએ એ તમે જાણો, તમારા પ્રભુ જાણે અને સેવા સોંપનાર ગુરુ જાણે. એ કોઈને કહેવાની જરૂરજ નથી. આપણે ઘરમાં શું સામગ્રી બનાવીએ છીએ, આપણે આપણા ઘરવાળા કે બાળકોને શું ખવડાવીએ છીએ એ તમે અને તમારું ઘર જ જાણે છે આજુ-બાજુવાળા જાણે છે? મેનુકાર્ડ બાહર લગાવો છો? કે આજે ઘરમાં આ બનાવ્યું છે. નથી લગાવતાને! તો પછી ઠાકોરજીની કોઈ સામગ્રી બનાવી હોય જારીવાળો, ઢાળવાનો આ બધું કેમ બાહર આવી જાય છે? વિચાર કરો, કાલે આપણા ઘરમાં

ઠાકોરજીની કોઈ સામગ્રી સિદ્ધ થતી હોય બે દિવસ પહેલા બાહર બજારમાં ખબર પડી જાય ‘‘કાલે તો પેલા બહેન ને ત્યાં ઢાળવાનો બનાવ્યો તો હોં, જેજે માટે’’ . કેમ પણ! આપણે ત્યાં તો સામગ્રીને પણ ગુપ્ત રાખવામાં આવે છે, પ્રગટ નથી કરતા. એ બહુ રસાત્મક ભાવનાત્મક સામગ્રી છે. એને પ્રગટ કરીએ તો પણ પ્રભુ એને નથી આરોગતા. વિચાર કરો તમે! અને એ વાત જો આપણે બાહર પ્રગટ કરી દઈએ તો કેમ ચાલે! કહેવાનો તાત્પર્ય એ છે વૈષ્ણવજનો, કે આપણે ત્યાં કહેવામાં આવે છે કે ‘‘પ્રગટ કિયે રસ જાય’’. પણ હવે શું થઈ ગયું છે! હવે ‘‘પ્રગટ કિયે રસ જાય’’ એ વાત તો જુની થઈ ગઈ! હવે ‘‘પ્રગટ કિયે મજા આયે’’ થઈ ગયું છે! એક જમાનામાં ‘‘પ્રગટ કિયે રસ જાય’’ હતું હવે ‘‘પ્રગટ કિયે મજા આયે’’ થઈ ગયું છે! ... આ અમદાવાદની લીલા છે, મોરબીની વાત નથી કરતો! ...તો કહેવાનો તાત્પર્ય એ છે કે આપણને પ્રગટ નથી કરવાનું. આપણે તો પ્રભુની સેવા, સ્મરણ, સત્સંગ જેટલું છાનું રાખીશું, જેટલા સ્નેહથી સેવા પહોંચીશું એટલું વધુ પ્રભુ આનન્દથી પ્રસન્નતાથી આરોગશે એ યાદ રાખજો.

(કૃષ્ણાશ્રય ગુણગાન મહોત્સવ(મોરબી)માં આપેલ આશીર્વચન https://www.youtube.com/watch?v=2-zy9ZJBzec. Published on Sep 26, 2013, part - 06 of 18)

પૂ.પા.ગો.શ્રીવિજયકુમારજી મહારાજ (કડી–અમદાવાદ–સુરત)

(ક) આજ યહાં પરમપૈંજ્ય શ્યામદાદાને જો વચનાવલી પ્રસ્તુત કી વહ પહલે ભી મુજે પત્રિકા દ્વારા પ્રાપ્ત હો ચુકી થી ઔર યે પુસ્તિકા દ્વારા ભી પ્રાપ્ત હુઈ હૈ. ઔર વો શ્રીઆચાર્યચરણોંકે સિદ્ધાન્તાનુસાર હી હ. ઔર ઉસમેં કિસી ભી પ્રકારકા વિરોધ હોના હી નહીં ચાહિયે. ક્યોંકિ શ્રીઆચાર્યચરણોંકે સિદ્ધાન્તકે અનુસાર હી હમેં કુછ કહના હૈ ઔર કરના હૈ. શ્રીમહાપ્રભુજીને ગ્રન્થમેં જો સિદ્ધાન્ત પ્રકટ કિયે હ ઉસી સિદ્ધાન્તકે અનુસાર હી હમેં અપના જીવન વ્યતીત કરના હૈ.

ગૃહસેવા મુખ્ય હૈ. ઘરમેં રહકર હી હમ સેવા કરેં. ઉત્તમોત્તમ પ્રકાર શ્રીમહાપ્રભુજીને જો બતાયા ‘‘ગૃહે સ્થિત્વા સ્વધર્મતઃ’’ ઘરમેં રહો ઔર પ્રભુકી સેવા કરો તો ઘર હી નન્દાલય બન જાયેગા. તો આજ વો હી સિદ્ધાન્તકો જો હમ ભૈંલ ગયે હ, ઈસ દુઃસંગકે પ્રભાવસે. તો આજ ફિરસે શ્રીઆચાર્યચરણ શ્રીમહાપ્રભુજીકી કૃપાસે ઉસી સિદ્ધાન્તકો વૈષ્ણવ જાનેં સમજેં ઔર શ્રીમહાપ્રભુજીકે સિદ્ધાન્ત અનુસાર હી અપના જીવન વ્યતીત કરેં ઔર જો ગુરુકે લક્ષણ નિબંધકે અંદર શ્રીમહાપ્રભુજીને દિયે ઉસી અનુસાર આચાર્યબાલકોંકો ભી ઉપદેશ દેના ચાહિયે. ભગવત્સેવા કરની ચાહિયે, શ્રીમદ્ભાગવતકા જ્ઞાન હોના ચાહિયે. ...શ્રીઆચાર્યચરણને જો ગુરુકે લક્ષણ બતાયે ‘‘કૃષ્ણસેવાપરં વીક્ષ્ય’’ ગુરુ વહી હોતા હૈ જો અજ્ઞાનરૂપી અંધકારમેંસે જ્ઞાનરૂપી

પ્રકાશમેં લે આવે. તો આજ મહાપ્રભુજીને જો સિદ્ધાન્ત ગ્રન્થોંકે અંદર પ્રતિપાદિત કિયે હ ઉસી સિદ્ધાન્તસે આચાર્યબાલકોંકો, વૈષ્ણવોંકો ચલના ચાહિયે, તભી શ્રીમહાપ્રભુજીકી કૃપા હમ પર હોગી. તભી હમ શ્રીમહાપ્રભુજીકે કૃપાપાત્ર બન સકેંગે. ક્યોંકિ શ્રીમહાપ્રભુજીકા સિદ્ધાન્ત, ઠાકુરજીકી સેવા ઘરમેં રહકરકે કરો, કોઈ વિક્રય ધનકેલિયે નહીં ભાગવતસપ્તાહાદિ ભી કોઈ ભી ધનકેલિયે નહીં હોની ચાહિયે. ઔર અપને ઠાકુરજીકી સેવા અપને માથે બિરાજ રહી હૈ તો અપને પાસ જો ભી કુછ હૈ ઉસમેંસે વિનિયોગ કરાકરકે પ્રભુકી સેવા કરો. ‘‘પત્રં પુષ્પં ફલં તોયં’’ જો ભી કુછ હૈ ઉસસે ભગવત્સેવા કરો. ઔર જો યે સિદ્ધાન્તવચનાવલી પ્રસ્તુત હુઈ હૈ ઉસમેં મેરા પૈંર્ણ સહયોગ હૈ. ક્યોંકિ શ્રીમહાપ્રભુજીકે સિદ્ધાન્તકે અનુસાર હી હમેં ચલના હૈ. ઔર હમ જહાં ભી કહીં જાતે હ વહાં યહી શ્રીમહાપ્રભુજીકે સિદ્ધાન્તકી હી બાત કરતે હ. ભવિષ્યમેં ભી યહી સિદ્ધાન્ત હમારા રહેગા. જબ તક ઈસ દેહમેં પ્રાણ હ તબ તક હમ શ્રીમહાપ્રભુજીકે સિદ્ધાન્તસે અલગ નહીં હો સકતે. ઔર વહી શ્રીમહાપ્રભુજીકે સિદ્ધાન્ત હી હમારે સિદ્ધાન્ત બને રહેંગે. ઓર વલ્લભીય વૈષ્ણવ ભી ઉસી સિદ્ધાન્તસે અપના જીવન વ્યતીત કરેંગે. બસ ઈતના હી... બોલો શ્રીવલ્લભાધીશકી જય!

(પુષ્ટિસિદ્ધાન્તચર્ચાસભા, પ્રથમદિવસે મધ્યાન્તર પછી આપેલ વક્તવ્ય)

(ખ)શ્રીવલ્લભની કૃપા તો ત્યારે જ થશે કે જ્યારે આપણે શ્રીવલ્લભની આજ્ઞાનું પાલન કરીશું. મેં કહ્યું, વૈષ્ણવ! તમે ચંપારણ જશો, આવવા-જવાનો આટલો ખર્ચો કરશો. એટલા રૂપીયામાં તમે ઠાકોરજીનું સાહિત્ય સિદ્ધ કરો. ચંપારણ જવાની કોઈ આવશ્યકતા નથી. જો તમનેસેવા કરવી હોય તો તમે ઘરમાં રહીને ‘‘ગૃહે સ્થિત્વા સ્વધર્મતઃ’’ જેમ આપશ્રી(પૈંજ્યો ગોસ્વામી શ્રીશ્યામ મનોહરજી, કિશનગઢ-પાર્લા) એ આજ્ઞા કરી કે ઘરમાં રહો ને ઠાકોરજીની સેવા કરો, પોતાના તનથી, પાતાના ધનથી એ જ સેવા,એ જ પુષ્ટિની સેવા છે. આજે કોઈનું ધન લઈ આવીએ છીએ...હું કોટા ગયો હતો. એક વૈષ્ણવ મારે ત્યાં આવ્યા અને કહે કે ‘‘મહારાજશ્રી, યહાં પર તો ઐસા હૈ કિ કિસી વૈષ્ણવકે યહાં સામગ્રી કરની હૈ તો કોઈ વૈષ્ણવ જાતા હૈ, કિસીકે યહાં પલના નહીં હૈ તો પલના વહાં લે જાતે હ. કિસીકે યહાં ફુલમંડલી નહીં હૈ તો ફુલમંડલી વહાં લે જાકર વૈષ્ણવ સિદ્ધ કરતે હ’’. ત્યારે મે કીધું કે આ સિદ્ધાન્ત નથી. તમારા પાસે તમારા ઠાકોરજીના ઉપયોગમાં આવતી સોય પણ ફક્ત તમારા ઠાકોરજીના જ ઉપયોગમાં આવવી જોઈએ, બીજા કોઈ(ઠાકોરજીના) ઉપયોગમાં ન આવવી જોઈએ. આવો આગ્રહ દરેક વૈષ્ણવે રાખવો જોઈએ કે મારા ઠાકોરજી મારા ઘરમાં બિરાજે છે અને જે વસ્તુ હું મારા ઠાકોરજીના ઉપયોગમાં લઉં છું એ કોઈના પણ ઉપયોગમાં ક્યારે પણ ન લેવી.

(૧૯૯૨સાલમાં કેશોદમાં આપેલ પ્રવચન. https://youtu.be/rOobUXuOLNo)

પૂ.પા.ગો.ચિ.શ્રીહરિરાયજી શ્રીવિજયકુમારજી

(કડી-અમદાવાદ)

હું રોજ (પૈંજ્ય ગોસ્વામી શ્રીશ્યામ મનોહરજી, કિશનગઢ-પાર્લા નું પ્રવચન) સાંભળું છું. જે મેં શ્રવણ કર્યું છે એના વિષયમાં હું બે શબ્દ કહીશ. સિદ્ધાન્ત-સેવામાં જાહેર પ્રદર્શન, જેમ એક વેપારી પોતાનો માલ વેચવા માટે કેવી રીતે સજાવે છે, સંવારી રાખે છે એવી જ રીતે (હવેલીઓમાં) જાહેર મનોરથોથી વૈષ્ણવોને આકર્ષિત કરવામાં આવે છે. ત્યાં સ્નેહ અને સમર્પણ ને કોઈ સ્થાન નથી. ત્યાં જઘન્ય(નીચ) અધિકારી(ગોસ્વામીઓ) જઘન્ય રીતે લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરીને મોજ-શોખ કરે છે. શ્રીમહાપ્રભુજી ભક્તિવર્ધિનીમાં આજ્ઞા કરે છે કે ‘‘ગૃહે સ્થિત્વા સ્વધર્મતઃ’’. પોતાની સત્તામાં જ સ્નેહ અને સમર્પણ હોય છે, જાહેરમાં નહીં. અંતમાં હું એટલું જ કહીશ કે જે છ દિવસથી આપણે સાંભળીએ છીએ તેને માનીએ અને જે આપે કહ્યું એવી રીતે સર્વે વૈષ્ણવોની બુદ્ધિ થાય એવી વલ્લભના ચરણોમાં વિનન્તી કરી હું મારું વક્તવ્ય પુરુ કરું છું.

(https://www.youtube.com/watch?v=kV7mrf8A6A0 ૧૯૯૨ની સાલમાં કેશોદમાં આપેલ પ્રવચન.)

પૂ.પા.ગો.ચિ.શ્રીદર્શનકુમારજી શ્રીવિજયકુમારજી

(કડી-અમદાવાદ)

શ્રીગુસાંઈજીકે સાત લાલજીને જબ તય કિયા કિ સબ ભાઈ સાથ મિલકર અન્નકૈંટકા ઉત્સવ મનાયેંગે. શ્રીગુસાંઈજીસે બિનતી કી, ક્યા યે ઉત્સવ મનાયેં? શ્રીગુસાંઈજીને મના કિયા કિ યે ઉત્સવ ન કરો તો અચ્છા હૈ, તૃણાવર્ત આયેગા. દો બાર મના કિયા. તીસરી બાર કહા કિ ભલે, કરના હો તો કરો. ફિર સાતોંને મિલકર બડા ઉત્સવ મનાયા. સભી નિધિસ્વરૂપોંકો ઈકટ્ઠા કિયા.લેકિન ઉસ સમય છઠે લાલજી શ્રીયદુનાથજી (ઉત્સવમેં) શામિલ ન હુએ. (ક્યોંકિ) હમેં બટવારેમેં ઠાકુરજી નહીં મિલે. ઔર શ્રીગુસાંઈજીકે બેટીજી શ્રીદેવકા બેટીજી અપને ઠાકુરજીકી સેવા છોડકર ઉસ મનોરથકે દર્શન કરને પહોંચે. શ્રીગુસાંઈજી પૈંછતે હ અપને બેટીજીસે કિ (ઘરમેં) સેવા પહોંચ કર આયી હો? (બેટીજીને કહા કિ) વો તો ઘરકે ઠાકુરજી હ, સેવા કભી ભી પહોંચ લૈંગી! ઐસે મનોરથકે દર્શન કબ હોંગે! ...(શ્રીગુસાંઈજીને) બેટીજીકો ખીજા. તેરે ઘરમેં બિરાજ રહે હ વો કોઈ ઓર હ ક્યા! જાઓ વાપિસ. ઉનકો વાપિસ ભેજા. ઔર જબ વો આતુરતાસે વાપિસ દૌડે તો વો જો મનોરથકે દર્શન થે, સાત નિધિસ્વરૂપકે વો દર્શન ઉનકો અપને ઘરમેં હુવે. યે પ્રમાણ ગ્રન્થોમેં

મિલતા હૈ. યાનિ જબ હમ અપને ઘરમેં બિરાજતે ઠાકુરજીકો જાનેં, ધ્યાનમેં રખના હમારા ઉદ્ધાર હમારે ઘરમેં બિરાજે હુવે ઠાકુરકેદ્વારા હી હોગા. જિતને ભી નિધિસ્વરૂપ આદિ હ યા જો મન્દિરમેં બિરાજ રહે હ ઉનકેદ્વારા નહીં. ...હમારા ઉદ્ધાર હમારે માથે બિરાજતે પ્રભુકે દ્વારા હી હોગા.

એક બાત યાદ રખના, નિધિકે કરતે નિધિસ્વરૂપ બડે હ. સેવાકર્તા વૈષ્ણવકેલિયે નાથદ્વારામેં બિરાજે હુવે શ્રીનાથજીકે કરતે ભી ઉસકે ઘરમેં બિરાજતે હુવે ઠાકુરજી બડે હ. યે બાત ધ્યાનમેં રખના. ભલે હી આપ ઉનકો અપને ઘરમેં મેવા-મિશ્રી હી ક્યોં ન ધરાઓ, ભલે નાથદ્વારામેં બડે-બડે નેગ ક્યોં ન આતે હોં, લેકિન આપકા ઉદ્ધાર જો આપકે માથે બિરાજતે હ ઉન્હીંકે દ્વારા હોના હૈ. ...કઈ લોગ પૈંનમ ભરને જાતે હ. હવે તો પૈંનમ ભરવાનો ગજબનો રિવાજ નિકળ્યો છે. મને તો ખબર નથી કે શું ભરે છે! ...આ બધું ક્યાંથી આવ્યું છે? કોણે કાઢ્યું? ‘‘હું તો દર પૈંનમે જાઉં’’! ને ઘરમાં તો પ્રભુ બિરાજતાય ન હોય! સેવાય ન કરતો હોય! અને હોય તો પણ એમના સન્મુખ તો એક દિવસ પણ ન થાય. પણ પૈંનમ ભરવા જશે. ક્યા હૈ યે સબ! યે સબ ગાડરિયો પ્રવાહ હૈ. ઓલા પૈંનમ ભરવા જાય તો હુંયે જાઉં!, સકામ ભક્તિ હૈ યે સબ. ભાગવત હમેં નિષ્કમ ભક્તિકી પ્રેરણા દેતા હૈ. ...મૈંલ જો બાત હમ કર રહે થે કિ હમારે નિજી ઠાકુરજી હ ઉનકો પહચાનના, ક્યોંકિ ઉન્હીંકે દ્વારા હમારા ઉદ્ધાર હોગા. જબ ઉનકે પ્રતિ આપકા અનન્યભાવ હોગા તબ વો ઘરમેં અનુભવ કરાયેંગે. જૈસે યશોદાજીકો વિશ્વરૂપકે દર્શન કરવાયે. ‘‘અનન્યાશ્ચિન્તયન્તો માં...યોગક્ષેમં વહામ્યહમ્’’. ઉસકે સબ મનોરથ મ પૈંર્ણ કરૈંગા.

(https://www.facebook.com/bharti.kapadia.12/videos/348785018594424/)

પૂ.પા.ગો.ચિ.શ્રીજયદેવલાલજી શ્રીવ્રજેશકુમારજી (કડી-અમદાવાદ)

‘‘આપ સેવા કરી શીખવે શ્રીહરિ’’. વલ્લભે પોતે સેવા કરી અને વૈષ્ણવને સેવા શીખવાડી છે. ઠાકોરજીએ કીધું કે હું કોઈ દેવી નથી પણ સાક્ષાત્ કલ્યાણરાયજીનું સ્વરૂપ છું. અને તુ વલ્લભની પાસે જા. વલ્લભ થકી સહુ પડે સહેલું. અને તુ એમની જોડે બ્રહ્મસમ્બન્ધ લે. અને પછી તુ મારી બરાબર રીતે સેવા કર. વલ્લભે બ્રહ્મસમ્બન્ધ આપ્યું. પુષ્ટિરીતિ શિખવાડી અને પછી એ ઘરમાં આનન્દથી ‘‘ગૃહે સ્થિત્વા સ્વધર્મતઃ અવ્યાવૃત્તો ભજેત્ કૃષ્ણમ્’’ ની રીતે સેવા સુંદર રીતે કરવા લાગી ગયા. આ વાર્તાનો ભાવાર્થ એ જ છે કે વલ્લભ જેમ આજ્ઞા કરે છે એ જ પ્રમાણે સેવા કરવી અન્યથા સેવા કરવાનો કોઈ લાભ થતો નથી.

(૮૪ વૈષ્ણવવાર્તા અન્તર્ગત વાર્તાઃ બાબાવેણુ દાસ)

પૂ.પા.ગો.ચિ.શ્રીજયવલ્લભલાલજી શ્રીહરિરાયજી (પોરબંદર)

‘‘ગૃહે સ્થિત્વા સ્વધર્મતઃ’’ પોતાના ધર્મ વડે, પોતાની શક્તિવડે અને પોતાના જ તનુજા અને વિત્તજા થી ઘરમાં રહીને પ્રભુની સેવા કરવી. ‘‘અવ્યાવૃત્તો ભજેત્ કૃષ્ણં’’. એ પ્રભુનો ક્યારેય ‘વ્યવહાર’ અર્થાત્ વ્યાપાર ન કરવો.

(https://www.youtube.com/watch?v=B6B8wdN6WHQ.
Published on Feb 17, 2015, part 17)

||શપથપત્ર||

શ્રીમહાપ્રભુજીના સિદ્ધાન્તથી સર્વથા વિપરીત હોવા છતાંય જાહેર ટ્રસ્ટ મંદિરો/ જાહેર-ખાનગી મંદિરોમાં થતા ભગવત્સેવાના ભવાડામાં ભેગા થઈને, ત્યાં નિત્યનિયમે દર્શન કરવા જવાના દુરાગ્રહથી, ધનોપાર્જનમાટે કરવામાં આવતા મનોરથો ની ઝાંખીના ધતિંગને આર્થિક કે બીજી રીતે સક્રિય પ્રોત્સાહન આપી, દેવદ્રવ્યથી ધરવામાં આવેલ ભોગ-સામગ્રીને કે જેનો પ્રસાદ લેતાં, શ્રીમહાપ્રભુજી આપણને ‘મહાપતિત’ ગણે, તેને પણ મોહવશ લઈને તેમજ ભંડોળી ભાગવત કથાઓને આર્થિક કે બીજી રીતે પ્રોત્સાહન આપી આપણે આપણા શ્રીમદાચાર્યચરણ સાથે જબરદસ્ત વિશ્વાસઘાત કર્યો છે.

તેના પરિણામ રૂપે આજે આપણા દેશની સર્વોચ્ચ અદાલતે આપણા સિદ્ધાન્તોની અવગણના કરીને ત્રણ-ત્રણ ચુકાદાઓ આપણા વિરુદ્ધ આપ્યા છે. ...પારિવારિક ભાવનાથી પૈર્વમાં ફક્ત દર્શન માટે આપવામાં આવેલી છૈંટના દુષ્પરિણામ રૂપે આજે સમ્પ્રદાયના ધર્મગુરુઓને પુજારીપણાની હલકી પાયરી ઊપર બધી રીતે પટકી દેવા માટે સમ્પ્રદાય વિરોધી કુનેહ સફળ થવા જાય છે. જતે દહાડે હતાશ ગોસ્વામીવર્ગ પોતાને દેવલક પુજારી માની બેસવાની માનસિકતાથી ઘેરાઈ જશે. આપણા દિવ્ય સમ્પ્રદાયની આવી દુર્ગતિ કરવાની જવાબદારી વૈષ્ણવો ઊપર છે કે મહારાજશ્રીઓ ઊપર એ વિવાદનો વિષય હવે વીતી ગયો છે.

આવો આપણે શ્રીમહાપ્રભુજીથી આપણા દુષ્કૃત્યોની ક્ષમા-યાચના માંગીયે, સોગંદ લઈએ કે

(૧) પોતાના માથે બિરાજતા ન હોય તેવા કોઈ પણ શ્રીઠાકોરજીના દર્શનનો નિત્યનિયમ નહીં લઈએ, કે જેથી પુષ્ટિપ્રભુને નન્દાયલ છોડી જાહેર અનાથાલયમાં બિરાજવાનો પરિશ્રમ થાય. કેમકે આપણા આવા દુષ્કૃત્યથી (તે ઠાકોરજીના દર્શન-સેવા કરવાનો) જાહેર જનતાનો કાનૂની અધિકાર ઊભો થતો હોય છે.

(૨) જે મનોરથો મનોરથીના પોતાના ધનથી પોતાના માથે અને પોતાને ઘરે

બિરાજતા સ્વરૂપોના પોતાના અંગત ભગવદીયો સાથે ઉજવવામાટે નથી તેવા મનોરથોમાં ભેટ-સામગ્રી આપી કે દર્શન કરવા જઈને મહાપ્રભુજીના શ્રીનિધિસ્વરૂપ, સમ્પ્રદાય કે સિદ્ધાન્ત ને હવે આપણે કદિ દગો નહીં આપીએ.

(૩) જાહેર મંદિરોમાં શ્રીમહાપ્રભુજીનાં સિદ્ધાન્તોથી વિપરીત, દેવદ્રવ્યથી અથવા ગૈરબ્રહ્મસમ્બન્ધી દર્શનાર્થીઓના દ્રવ્યથી ધરવામાં આવતી ભોગ-સામગ્રી શ્રીપુષ્ટિપ્રભુ આરોગતાં જ નથી. તેથી તે પ્રસાદ છે જ નહિ, બલ્કે કોઈ પણ સંજોગોમાં પાતિત્યકારક જ છે. તેથી હવે આપણે તે (દેવદ્રવ્યનો પ્રસાદ) કદિ પણ લઈશું નહીં.

(૪) ભંડોળ ભેગું કરવા માટે જાહેરમાં કરવામાં આવતા ભગવન્મનોરથો કે ભાગવતકથા માં દર્શન-શ્રવણ માટે હવે કદિ પણ ભેગા થઈશું નહીં કે જેથી તેવી દુષ્પ્રવૃત્તિઓને પ્રાત્સહન (આર્થિક કે સક્રિય સહયોગના રૂપે) મળી રહે.

આજ દિવસ સુધી આમ જે શ્રીમહાપ્રભુજીની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન અજ્ઞાનવશ કે મોહવશ થઈ ગયું તે અમારા અપરાધને શ્રીપુષ્ટિપ્રભુ, શ્રીમહાપ્રભુજી અને શ્રીપ્રભુચરણો ક્ષમા કરે! તેઓ પોતાની પુષ્ટિસૃષ્ટિના જીવોને પુષ્ટિપથની યાત્રામાં અગ્રસર થવા મતિ, રતિ અને ક્રિયાશક્તિ પ્રદાન કરે! ‘‘બુદ્ધિપ્રેરકકૃષ્ણસ્ય પાદપદ્મં પ્રસીદતુ!’’.

શપથ લેનારની સહીઃ
કિશોરચન્દ્ર ગોસ્વામી (જુનાગઢ),
રઘુનાથ ગોસ્વામી(ગોકુળ-પાર્લા),
શ્યામ મનોહર ગોસ્વામી (કિશનગઢ-પાર્લા),
યોગેશ ગોસ્વામી (ગોકુળ-પાર્લા),
શરદ્ ગોસ્વામી (માંડવી)

(શપથપત્ર સ્થળઃ મનુ ભવન, ભગતસિંહ રોડ, પારલે (પશ્ચિમ), મુંબઈ-૫૬, તારીખઃ ૧૨-૯-૧૯૮૬)

સંયુક્ત ઘોષણાપત્ર : અમદાવાદ

આજે ફરીથી એ સમય આવ્યો છે. તેનાથી પણ મુશ્કેલ સમય આવ્યો છે. તે સમયે તો અન્યમાર્ગીય લોકો મતોને પ્રસ્તુત કરીને ભ્રમ ઉત્પન્ન કરતા હતા. પણ આજે તો આપણા સમ્પ્રદાયના જ ‘સુજ્ઞજનો’ શ્રીમહાપ્રભુજીની વાણીનો વિપરીત અર્થ કરી રહ્યા છે. લોકોને પથભ્રષ્ટ કરી રહ્યા છે, દૈવીજીવોની સાથે ઘોર અન્યાય કરી રહ્યા છે. તેથી જ હાલમાં મહાપ્રભુ શ્રીવલ્લધીશના વંશજ પુષ્ટિમાર્ગીય યુવા આચાર્યોએ

એક 'સંવાદ-સ્થાપકમંડળ'ની સ્થાપના કરીને મુમ્બઈમાં ... ચાર દિવસ સુધી એક પુષ્ટિસિદ્ધાન્ત ચર્ચાસભાનું આયોજન કર્યુ હતું. ... સભામાં ૩૫ મહાનુભાવ આચાર્યો ઉપસ્થિત હતા. ૨૮ ગોસ્વામી આચાર્ય મહાનુભાવોએ ગો.શ્રીશ્યામમનોહરજી મહારાજશ્રી (કિશનગઢ-પાર્લા)ના 'સિદ્ધાન્તવચનાવલી'ના ભાવાનુવાદને સહમતિ આપી હતી. કેટલાક આચાર્ય મહાનુભાવોએ અસહમતિ આપી હતી અને કેટલાક મૌન રહ્યા હતા. અસહમતિ પ્રકટ કરવાવાળા પૈં.પા.ગો.શ્રીહરિરાયજી વ્રજભૈંષણલાલજી મહારાજશ્રી, જામનગરવાળાએ પૈંજ્ય ગોસ્વામી શ્રીશ્યામમનોહરજી મહારાજશ્રીની સાથે તેમણે કરેલ ભાવાનુવાદના મુદ્દાઓ ઉપર ચર્ચા પ્રારમ્ભ કરી હતી. ... સમયના અભાવે ચર્ચા નિર્ણયપર પહોંચી ન શકી. પરન્તુ વર્તમાનમાં કેટલાક ચર્ચાસ્પદ, સંશયાસ્પદ મુદ્દાઓની સ્પષ્ટતા આ ચર્ચામાં પ્રાપ્ત થઈ તે ખરેખર એક મોટી સિદ્ધિ છે. એટલું જ નહીં પરન્તુ નીચે બતાવેલ મુદ્દાઓના વિશ્લેષણમાં પૈંજ્ય શ્રીશ્યામમનોહરજીની સાથે સહમત થઈને પૈંજ્ય શ્રીહરિરાયજીએ આપણા સમ્પ્રદાયની ઉત્તમ સેવા કરી છેઃ

૧. પુષ્ટિમાર્ગીય સેવ્યસ્વરૂપ પૂર્ણપુરુષોત્તમ સ્વરૂપથી જ બિરાજે છે, તે સ્વરૂપ પછી ગુરુના સેવ્ય હોય કે શિષ્ય (વૈષ્ણવ)ના સેવ્ય હોય. બન્ને (સ્વરૂપો)માંથી કોઈમાં પણ પુરુષોત્તમપણું ન્યૂનાધિક હોતું નથી.

૨. પુષ્ટિમાર્ગીય સિદ્ધાન્ત અનુસાર કૃષ્ણસેવા કરવાનું સ્થાન ઘર જ હોઈ શકે છે, સાર્વજનિક(સ્થળ) નહીં.

૩. પુષ્ટિમાર્ગીય ભગવત્સેવાને ધનની પ્રાપ્તિનું સાધન બનાવવું ન જોઈએ.

૪. દેવલક વ્યક્તિ(=ભગવત્સેવ્યસ્વરૂપને ધનની પ્રાપ્તિનું સાધન અથવા આજીવિકાનું સાધન બનાવનાર) ની સેવા નિષિદ્ધ કક્ષાની હોવાથી (તે) સેવાનો અધિકારી નથી.

૫. શ્રીઠાકોરજીને માટે કોઈ પણ પ્રકારની દાન-ભેટ માંગવી અથવા સ્વીકારવી એ શાસ્ત્રદ્વારા નિષિદ્ધ છે. એટલું જ નહીં પરન્તુ લાભ-પૂજાના હેતુથી પોતાનામાટે દ્રવ્ય અથવા કોઈ વસ્તુને સ્વીકારવી તે શાસ્ત્રની દૃષ્ટિમાં ઋણાનુબન્ધી દોષને ઉત્પન્ન કરનાર હોવાથી બન્ધનકારક છે.

૬. પુષ્ટિમાર્ગના સિદ્ધાન્ત અનુસાર શ્રીઠાકોરજીને નિવેદન કરેલા પદાર્થનું જ સમર્પણ થઈ શકે છે અને સમર્પિત પદાર્થોનો જ ભગવદ્ ઉચ્છિષ્ટરૂપમાં પ્રસાદ લઈ શકાય છે. શ્રીઠાકોરજી માટે દાન અથવા ભેટ ના રૂપમાં આવેલ સામગ્રીને પ્રસાદના રૂપમાં લઈ શકાતી નથી કેમકે શ્રીઠાકોરજી માટે દાન અથવા ભેટના રૂપમાં પ્રાપ્ત થયેલ પદાર્થ(દ્રવ્ય)થી આવેલ સામગ્રીને પ્રસાદના રૂપમાં પાછી

લેવાથી 'દત્તાપહાર'નું પાપ લાગે છે.

૭. સેવા તો શાસ્ત્રનો વિષય છે. તેથી સેવાના સમ્બન્ધમાં શાસ્ત્રથી–શ્રીમહાપ્રભુજીના ગ્રન્થોથી જ બધો નિર્ણય થઈ શકે છે, અન્ય કોઈ પ્રકારે નહીં.

(સંયુક્ત ઘોષણાપત્ર : અમદાવાદ, મિતિ ફાલ્ગુન સુદી૭, શ્રીવલ્લભાબ્દ ૫૧૪, દિનાંક : ૧૧ માર્ચ ૧૯૯૨)

ઉપરોક્ત સિદ્ધાન્ત ગર્જના કરનારા ગોસ્વામી મહાનુભાવોના હસ્તાક્ષર :

નિ.લી.ગો.શ્રીવ્રજરાયજી મહારાજ (અમદાવાદ)
પૈં.પા.ગો.શ્રીવ્રજેન્દ્રકુમારજી મહારાજ (અમદાવાદ)
પૈં.પા.ગો.શ્રીદેવકીનન્દનાચાર્યજી, ચતુર્થેશ(ગોકુલ–અમદાવાદ)
પૈં.પા.ગો.શ્રીવ્રજેશકુમારજી મહારાજ(કડી–અમદાવાદ)
પૈં.પા.ગો.શ્રીરાજેશકુમારજી મહારાજ(કડી–અમદાવાદ)
પૈં.પા.ગો.શ્રીવલ્લભલાલજી મહારાજ(કડી–અમદાવાદ)
પૈં.પા.ગો.શ્રીજયદેવલાલજી મહારાજ (કામા–વીરમગામ–અમદાવાદ)
પૈં.પા.ગો.શ્રીમથુરેશજી મહારાજ (કામા–વીરમગામ–અમદાવાદ)
પૈં.પા.ગો.શ્રીકન્હૈયાલાલજી મહારાજ (કામા–વીરમગામ–અમદાવાદ)

‘‘મહાપ્રભુ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્ય વંશજ ગોસ્વામીઓનું સંયુક્ત ઘોષણાપત્ર’’ ૧૯૮૬

...જ્યાં સુધી સિદ્ધાન્તના નિશ્ચિત સ્વરૂપ કે વ્યાખ્યાનો પ્રશ્ન છે, અમે બધા ધર્માચાર્ય, આપણા સમ્પ્રદાયના પ્રવર્તક મહાપ્રભુ શ્રીવલ્લભાચાર્ય તથા પરવર્તીઅન્ય પણ માન્ય બધા વ્યાખ્યાકારોના સન્દેહરહિત વિધાનોના આધારે આ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં ઘોષિત કરીએ છીએ કે આપણા ધાર્મિક સિદ્ધાન્ત તેમજ પરંપરા અનુસાર ભગવત્સેવા–સેવાસ્થળ–સેવોપયોગિ સમ્પત્તિ–સેવાકર્તા(ગુરુ કે વૈષ્ણવ) તેમજ ભગવત્સ્વરૂપનું ખાનગી અથવા પારિવારિક હોવું એક અનુલ્લંઘનીય ધાર્મિક અનિવાર્યતા છે. તેથી તેઓમાંથી કોઈને પણ સાર્વજનિક બનાવવું સર્વથા ધર્મવિરુદ્ધ હોવાના કારણે એક ઘોર ધાર્મિક અપરાધ છે.

...વાલ્લભ સમ્પ્રદાયના સિદ્ધાન્ત પ્રમાણે પોતાના ઘરમાં પોતાના ધનને તથા નિજ પરિવારજનોને ભગવત્ સ્વરૂપની સેવામાં ઉપયોગમાં લેવા એ જ આરાધનાનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ છે.

...આથી પોતાના ઘરમાં પોતાના ધનના વિનિયોગ વિના તથા પોતાના

પરિવારના માણસોના સહયોગ વગર કરાતી આરાધના, વાલ્લભ સમ્પ્રદાયની આરાધનાની પરિભાષા પ્રમાણે આરાધના છે જ નહિ. આવી સ્થિતિમાં અમારા ઘરમાં આવતા લોકો દ્વારા અમારા સેવ્ય ભગવદ્સ્વરૂપના દર્શન કરવા કે ભેટ ધરવી વગેરે આચરણ આરાધનાની અન્તર્ગત માન્ય ક્રિયાકલાપ નથી.

...ભજન(સેવા) જો નિજ ઘરમાં નથી કરાતું તો એવા ભગવદ્ભજનને પુષ્ટિમાર્ગીય પરિભાષામાં ભગવદ્ભજન જ નથી કહેવાતું. પુષ્ટિમાર્ગમાં નિજઘરમાં રહીને ભગવદ્ભજન કરવાના પ્રકાર સિવાય બીજો કોઈ પ્રકારછેજનહિ.

...ભેટ ધરેલા ધનથી ભોગ ધરેલી સામગ્રીને પ્રસાદરૂપે ગ્રહણ કરવી અમારે ત્યાં બિલકુલ વર્જિત છે. ...સાર્વજનિક મંદિરમાં દર્શનાર્થીજનસમુદાયના પ્રતિનિધિના રૂપમાં સેવા કરવાની પ્રક્રિયાને ન તો વાલ્લભસમ્પ્રદાયમાં કોઈ અવકાશ છે અને ન એવું આચરણ સિદ્ધાન્તની દૃષ્ટિએ પ્રશંસનીય પણ છે. ભગવત્સેવાનું અનુષ્ઠાન ન તો નોકરી કે ન તો ધંધાના રૂપમાં કરી શકાય છે. ... વાલ્લભસમ્પ્રદાયમાં ગો.મહારાજોને ... ભગવત્સેવાની અવેજીમાં કે પુજારીની હૈસિયતમાં કંઈ પણ ભેટ સ્વીકારવી માત્ર વર્જિત જ નથી બલ્કે અધર્મ તથા અયોગ્યતા સંપાદક છે.

...શ્રીમહાપ્રભુ બધા પુષ્ટિમાર્ગીઓની સૈદ્ધાન્તિક નિષ્ઠા સ્વધર્માનુસરણનું સામર્થ્ય તથા પારસ્પરિક સૌમનસ્ય પ્રદાન કરે.

... બધા પુષ્ટિમાર્ગીયોના નિજઘરોમાં બિરાજમાન સેવ્યસ્વરૂપ હંમેશા ખાનગી જ રહે; ક્યારેય સાર્વજનિક ન બની જાય! ‘‘બુદ્ધિપ્રેરક કૃષ્ણસ્ય પાદપદ્મં પ્રસીદતુ’’.

(‘‘મહાપ્રભુ શ્રીમદ્વલ્લભાચાર્ય વંશજ ગોસ્વામીઓનું સંયુક્ત ઘોષણાપત્ર’’ ૧૯૮૬. પુષ્ટિસિદ્ધાન્તચર્ચાસભા સંક્ષિપ્ત વિવરણ, પૃષ્ઠ ૪૯-૭૮)

ભારતની સર્વોચ્ચ અદાલતમાં

ઉપરોક્ત સિદ્ધાન્ત ગર્જના કરનારા ગોસ્વામી મહાનુભાવોના હસ્તાક્ષર

૧. ગો. શરદ્કુમારજી શ્રીઅનિરુદ્ધજી (માંડવી)
૨. ગો. કિશોરચન્દ્રજી (જુનાગઢ)
૩. ગો. અજયકુમારજી શ્રીશ્યામસુંદરજી (મદ્રાસ)
૪. ગો. મનમોહનજી શ્રીનૃત્યગોપાલજી (વસઈ)
૫. ગો. શ્યામસુન્દરજી શ્રીમુરલીધરજી (બોરીવલી)
૬. ગો. કૃષ્ણચન્દ્રજી શ્રીકૃષ્ણજીવનજી (મુંબઈ)
૭. ગો. વલ્લભલાલજી શ્રીગોવિંદલાલજી (કડી-અમદાવાદ)
૮. ગો. હરિરાયજી શ્રીગોવિંદરાયજી (પોરબંદર)
૯. નિ.લી.ગો.શ્રીવ્રજાધીષજી શ્રીકૃષ્ણજીવનજી (દહિસર)

૧૦. ગો. શ્યામ મનોહરજી શ્રીદીક્ષિતજી (કિશનગઢ-પાર્લા)
૧૧. ગો. વ્રજેશકુમારજી શ્રીગોવિંદલાલજી (કડી-અમદાવાદ)
૧૨. નિ.લી.ગો.શ્રીકૃષ્ણકુમારજી શ્રીરમણલાલજી (કાંદીવલી-કામવન)
૧૩. ગો. રાજેશકુમારજી શ્રીગોવિંદલાલજી (કડી-અમદાવાદ)
૧૪. ગો. વિજયકુમારજી શ્રીગોવિંદલાલજી (કડી-અમદાવાદ)
૧૫. ગો. યોગેશ્વરજી શ્રીમથુરેશ્વરજી (વડોદરા-સુરત)
૧૬. ગો. રઘુનાથલાલજી શ્રી[illegible] (મુંબઈ-ગોકુલ-કામવન)

संयुक्त [illegible] मूल हस्ताक्षरोंकी फोटो कोपी

૧૭. ગો. દેવકીનન્દનાચાર્ય (ગોકુલ-અમદાવાદ)
૧૮. ગો. નવનીતલાલજી શ્રીગોવિંદલાલજી (કામવન-ભાવનગર)
૧૯. ગો. [illegible] શ્રીમુરલીધરજી (પોરબંદર)
૨૦. ગો. [illegible] શ્રીવ્રજાધીશજી(દહિસર)
૨૧. નિ.લી.ગો.શ્રીમાધ[illegible] શ્રીગોકુલનાથજી (નાશિક-મુંબઈ)
૨૨. ગો. રમેશકુમારજી શ્રીગોપીનાથજી (મુલુંડ-નાસિક)
૨૩. ગો. કલ્યાણરાયજી (વીરમગામ-અમદાવાદ)
૨૪. ગો. યોગેશકુમારજી શ્રી[illegible]કુમારજી (કાંદીવલી)
૨૫. ગો. વ્રજપ્રિયજી શ્રી[illegible] (બોરીવલી)
૨૬. ગો. વ્રજેશકુમારજી (વીરમગામ-અમદાવાદ)
૨૭. ગો. અનિરુદ્ધલાલજી શ્રી[illegible] (માંડવી)પત્રદ્વારા
૨૮. નિ.લી.ગો.શ્રીવ્રજભૂષણલાલજી મહારાજ (જામનગર)પત્રદ્વારા
૨૯. ગો. વિ[illegible] શ્રીવ્રજભૂષણલાલજી મહારાજ (જુનાગઢ)પત્રદ્વારા
૩૦. ગો. હરિરાયજી શ્રીવ્રજભૂષણલાલજી મહારાજ (જ[illegible])પત્રદ્વારા
૩૧. ગો.શ્રીશ્યામમનોહરજી શ્રીવ્રજભૂષણલાલજી મહારાજ (કોટા)પત્રદ્વારા
૩૨. ગો. વ્રજરત્નજી શ્રીવ્રજભૂષણલાલજી મહારાજ (નડીયાદ)પત્રદ્વારા
૩૩. ગો. નવનીતલાલજી શ્રીવ્રજભૂષણલાલજી મહારાજ (જુનાગઢ)પત્રદ્વારા
૩૪. ગો. બાલકૃષ્ણજી શ્રીવ્રજભૂષણલાલજી મહારાજ (રાજકોટ)પત્રદ્વારા
૩૫. ગો. નીરજકુમારજી શ્રીમાધવરાયજી (મુંબઈ-નાસિક)પત્રદ્વારા
૩૬. ગો. [illegible] શ્રીકૃ[illegible]જી (ચેન્નઈ)પત્રદ્વારા
૩૭. નિ.લી.ગો.શ્રીમથુરેશજી (વીરમગામ-અમદાવાદ)
૩૮. નિ.લી.ગો.શ્રીનૃત્યગોપાલજી શ્રીકૃષ્ણચન્દ્રજી (મુંબઈ)
૩૯. ગો.શરદકુમારજી (શીલૂબાવા) શ્રીમુરલીધરજી (પોરબંદર)
૪૦. નિ.લી.ગો.શ્રીબાલકૃષ્ણલાલજી શ્રીગોવિંદરાયજી (સુરત)
૪૧. પઞ્ચમપીઠાધીશ્વર નિ.લી.ગો.શ્રીગિરિધરલાલજી (કામવન-વલ્લભવિદ્યાનગર)
૪૨. નિ.લી.ગો.શ્રીગોવિંદલાલજી (કોટા)પત્રદ્વારા
૪૩. ગો. હરિરાયજી શ્રીકૃષ્ણજીવનજી (મુંબઈ-કેશોદ)

गो. व्रजाधीश बंबई
(पूना-[illegible])
गो. कृष्ण कुमार कामवन.
गो. राजेशकुमारजी - कडी
गो. विजयकुमारजी - कडी
गोस्वामी हरिराय
सुरत
नवनीतलाल
भावनगर
मुरली मनोहर बंबई
नासिक - बम्बई
बम्बई - मुलुंड
गोस्वामी योगेश कुमार
[बम्बई]

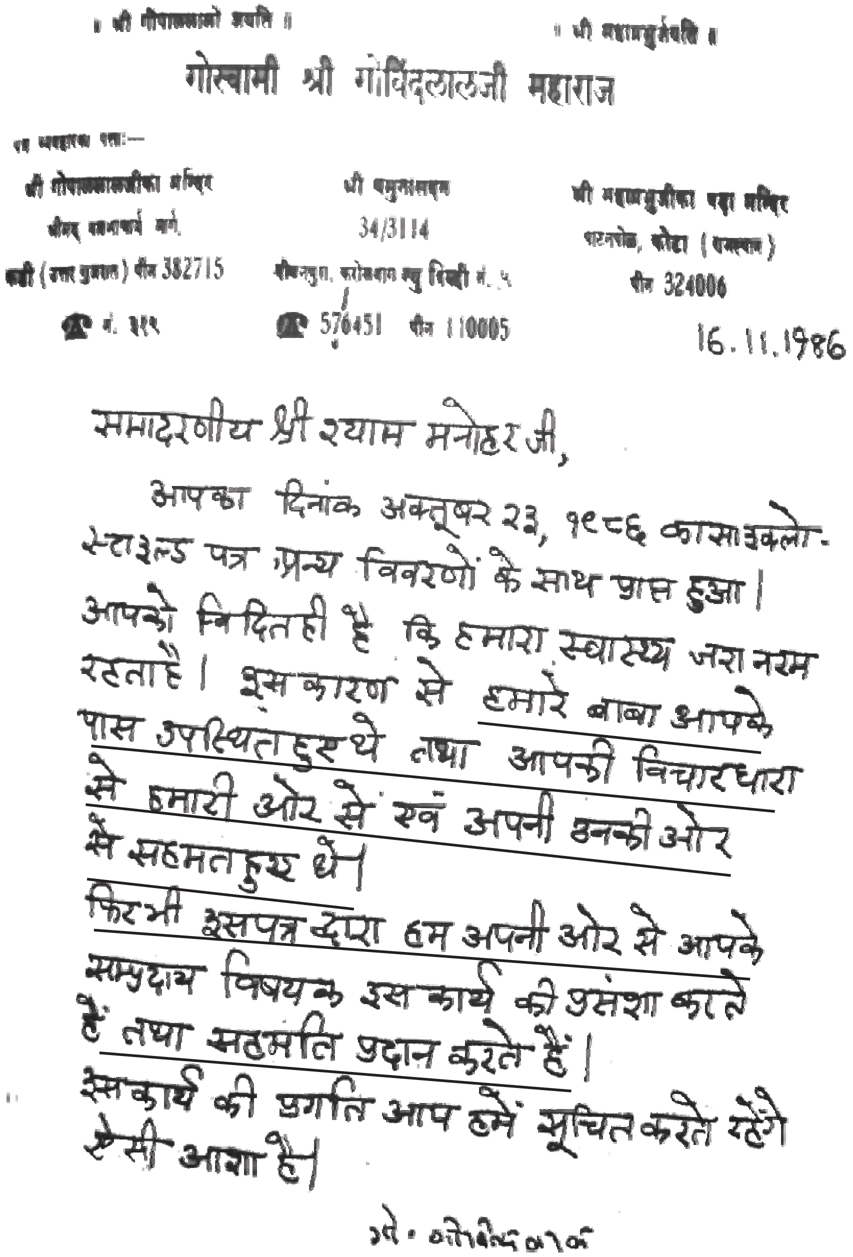

॥ श्री गोपाललालो जयति ॥
॥ श्री महाप्रभुर्जयति ॥

गोस्वामी श्री गोविंदलालजी महाराज

पत्र व्यवहारका पता:—

श्री गोपाललालजीका मन्दिर
श्रीमद् वल्लभाचार्य मार्ग,
कड़ी (उत्तर गुजरात) पीन 382715
☎ नं. ११९

श्री यमुनासदन
34/3114
बीडनपुरा, करोलबाग नयु दिल्ली नं. ५
☎ 576451 पीन 110005

श्री महाप्रभुजीका बड़ा मन्दिर
पाटनपोल, कोटा (राजस्थान)
पीन 324006

16.11.1986

समादरणीय श्री श्याम मनोहर जी,

आपका दिनांक अक्तूबर २३, १९८६ का साइक्लोस्टाइल्ड पत्र अन्य विवरणों के साथ प्राप्त हुआ। आपको विदित ही है कि हमारा स्वास्थ्य जरा नरम रहता है। इस कारण से हमारे बाबा आपके पास उपस्थित हुए थे तथा आपकी विचारधारा से हमारी ओर से एवं अपनी उनकी ओर से सहमत हुए थे।

फिर भी इस पत्र द्वारा हम अपनी ओर से आपके सम्प्रदाय विषयक इस कार्य की प्रशंसा करते हैं तथा सहमति प्रदान करते हैं।

इस कार्य की प्रगति आप हमें सूचित करते रहेंगे ऐसी आशा है।

गो. गोविन्दलाल

ભારતની સર્વોચ્ચ અદાલતમાં આમેજ કરવા તૈયાર કરેલ
પુષ્ટિસિદ્ધાન્ત સંયુક્તઘોષણાપત્રને સમ્મતિ આપતા પત્રો
નિ.લી.ગો.શ્રીવ્રજભૂષણલાલજી મહારાજ (જામનગર-ચોપાસની)

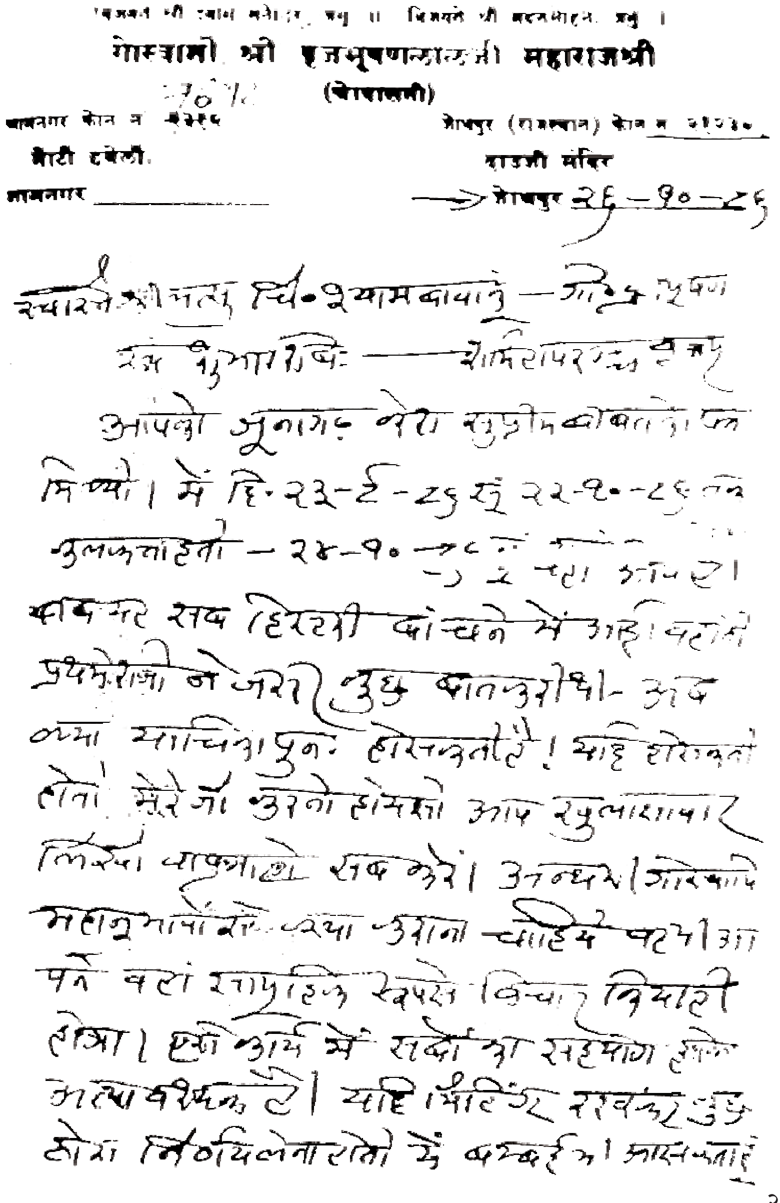

॥ व्रजवल्लभ श्री श्याम मनोहर प्रभु ॥ विजयते श्री मदनमोहन प्रभु ।

गोस्वामी श्री व्रजभूषणलालजी महाराजश्री

(चोपासनी)

जामनगर फोन नं. [illegible]
मोटी हवेली
जामनगर

जोधपुर (राजस्थान) फोन नं. [illegible]
दाऊजी मंदिर
जोधपुर २६-१०-८६

स्वस्ति श्रीमत् चि॰ श्यामबाबा को — गो॰ व्रजभूषण
[illegible] शुभाशिषः —— [illegible]

आपको जूनागढ़ [illegible] पत्र
मिल्यो। मैं दि॰ २३-९-८६ सूं २२-१०-८६ तक
कलकत्ता हतो — २४-१०-८६ ने यहाँ आयो हूँ।
[illegible] सब हिन्दी वांचन में आई। वहाँसे
प्रेमराजजी ने जरा कुछ बात करी थी — अब
क्या याचिका पुनः हो सकती है? यदि हो सकती
होतो मैरे जो करनो होय सो आप स्पष्टतासे
लिख्यो [illegible] करें। अन्यथा गोस्वामि
महानुभावों से व्यवस्था करानी चाहिये। पहले आ
पने वहाँ स्वाभाविक रूपसे विचार कियाही
होगा। इस कार्य में सबों का सहयोग होना
आवश्यक है। यदि मीटिंग रखकर कुछ
होय निर्णय लेना होतो मैं बम्बई आ सकता हूँ

ભારતની સર્વોચ્ચ અદાલતમાં આમેજ કરવા તૈયાર કરેલ
પુષ્ટિસિદ્ધાન્ત સંયુક્તઘોષણાપત્રને સમ્મતિ આપતા પત્રો
નિ.લી.ગો.શ્રીવ્રજભૂષણલાલજી મહારાજ (જામનગર-ચોપાસની)

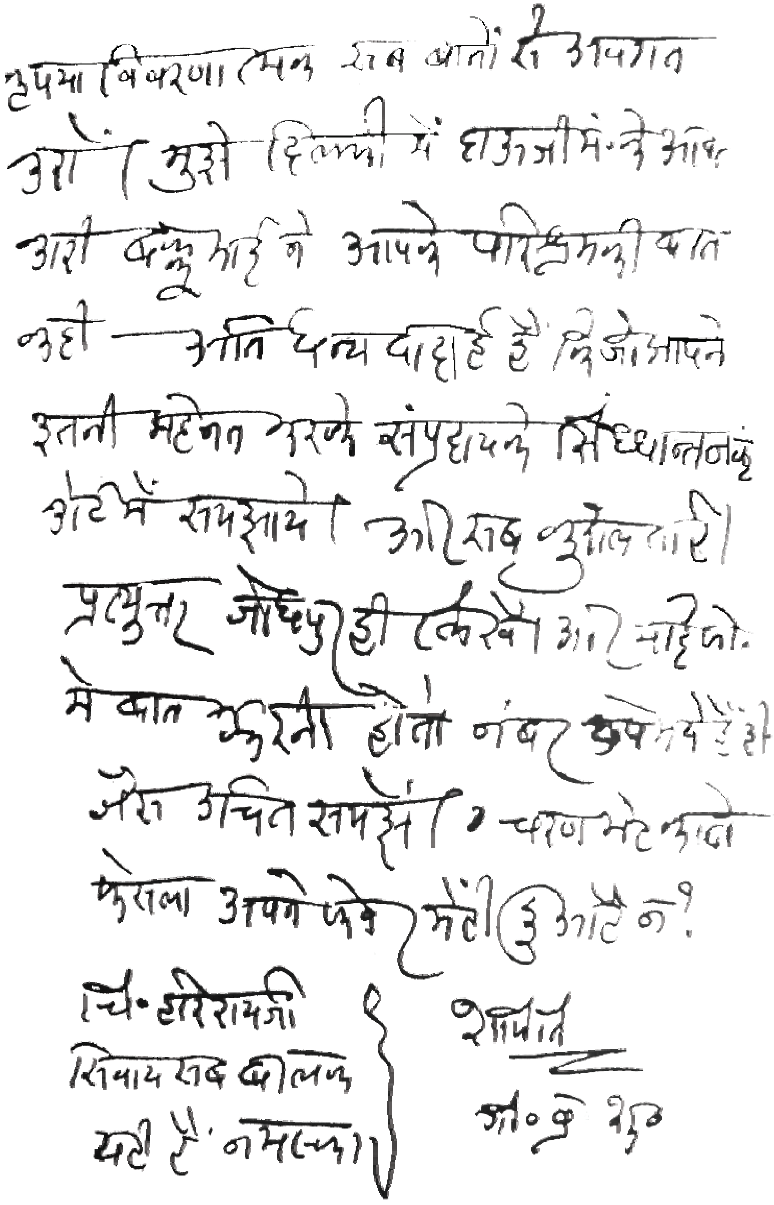

रूपमा विवरणात्मक सब बातों से अवगत
हुआ। मुझे दिल्ली में दाऊजी मंगलने अभि-
प्राय कुछ आई थे आपके परिश्रमकी बात
कही — अति धन्य वादाई है कि जो आपने
इतनी महेनत करके संप्रदायके सिध्धान्तनकूं
कोर्ट में समझाये। और सब [illegible]
प्रत्युत्तर जोधपुरही कैसे आ गई जो
मे बात करनी होतो नंबर [illegible] हो
जैसा उचित समझें। चरण भेट [illegible]
फैसला आपने जैसे मैंने कुछ आटै न?

चि. हरिरायजी
सिवाय सब बालक
यहीं हैं। नमस्कार।

शोभित
जा० कृ ९८७

श्रीवल्लभप्रतिनिधिं तेजोराशींदयार्णवम् ।
गुणातीतं गुणनिधिं श्रीगोपीनाथम् आश्रये ।।